

FORTID OG NUTID

TIDSSKRIFT FOR KULTURHISTORIE
OG LOKALHISTORIE

UDGIVET AF

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING

VED

J. O. BRO JØRGENSEN

FORENINGENS SEKRETER

UNDER MEDVIRKNING AF

GUNNAR KNUDSEN OG CHR. AXEL JENSEN

10^{ENDE} BIND

KØBENHAVN
H. HAGERUP'S FORLAG

TRYKT HOS NIELSEN & LYDICHE (AXEL SIMMELKJÆR)

1933—34

UNIVERSITETSBIBLIOTEKET
1. AFDELING
KØBENHAVN

INDHOLD:

AFHANDLINGER M. M.:	Side
SVEND AAKJÆR: Landsby og Enkeltgaard	209
S. OTTO BRENNER: Navnesagen	74
Dansk Folkemuseums Virksomhed 1930—32	21
ANTON DEGN: Føroya Lands Skjalasavn. Færø Lands Arkiv.	144
FRODE GRIBSVAD: Landsarkivet i Aabenraa	1
HOLGER HANSEN: To Gaver til Landsarkivet i København	186
LIS JACOBSEN: Danmarks Middelalderbreve	229
KNUD KLEM: Europæiske Søfartsmuseer med særlig Henblik paa det danske Handels- og Søfartsmuseum, dets Ønsker og Maal	161
J. S. MØLLER Museumsindsamling og Folkemindeindsamling	179
GEORG NØRREGAARD: Arkiver i private Virksomheder inden- for Haandværk og Industri	152
Om Indsamling af Arkivalier, Dægbøger, politiske Breve m. m.	189
P. SEVERINSEN: 25 Aar	129

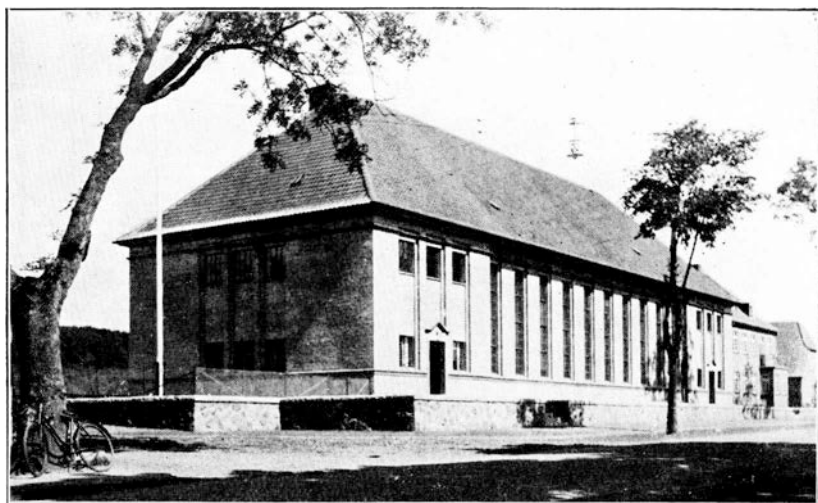
ANMELDELSER:

Fra Norsk Kulturhistories Arbejdsmark [Svend Aakjær]	76
Oversigt over topografisk Litteratur 1932—33 [Otto Smith]	85, 191
Ny Litteratur om Almuekultur og Folkeminder [Aug. F. Schmidt]	99, 244
Paul Hennings: Slægtsforskning [C. Klitgaard]	108
Om Kirkebogsregistraturer [Holger Hansen]	253

FORENINGSMEDDELELSER:

Dansk kulturhistorisk Museumsforening:	
Aarsmøde i København ^{26/5} — ^{27/5} 1933	113
Aarsmøde i Kolding ^{7/6} — ^{8/6} 1934	256
Dansk historisk Fællesforening:	
Aarsmøde i København ^{27/5} 1933	118
Aarsmøde i Kolding ^{8/6} — ^{10/6} 1934	265
Prisoppgaven	124
Fællesforeningens Regnskab 1932	128
Nekrolog over Gerhard Hornemann [ved Holger Hansen]	125
— — Johannes Olsen [ved Chr. Axel Jensen]	127

LANDSARKIVET I AABENRAA.

Før 1864 beskæftigede man sig ikke, for Hertugdømmernes Vedkommende lige saa lidt som for Kongerigets, synderligt med de lokale Embeders Arkiver. De blev uden videre liggende ved Embederne, og Embedsmændene maatte selv om, hvorledes de opbevarede dem og holdt Orden i dem. En enkelt Undtagelse for Sønderjyllands Vedkommende skal omtales nedenfor under Retsarkiverne.

Efter Hertugdømmernes Indlemmelse i Projsen blev det allerede i 1868 besluttet, at der skulde oprettes et Statsarkiv for Provinsen Slesvig-Holsten, i hvilket Rigskammerrettens og det Plonske Arkiv skulde indlemmes, senere hen ogsaa de Arkivalier, som skulde udleveres fra Danmark. Fra første Færd havde man ogsaa Opmærksomheden henvendt paa de lokale Arkiver, og ved et Kommissorium af 15. April 1869 blev det paalagt fhv. Auskultator ved Landsoverretten i Breslau Friherre K. C. von Reitzenstein at berejse Slesvig og Holsten for at udtage de ældre Akter i Embedernes Arkiver, som var egnede til at indgaa i det nye Statsarkiv. Meget har Friherren næppe faaet udrettet. I Juni 1869 besøgte

han Raadstuearkivet i Aabenraa, men en Skrivelse af 21. Juli 1869 fra Kredsretsdirektøren i Flensborg til Amtsretterne viser, at det da var opgivet at gennemgaa deres Arkiver nøjere. Formodentlig har v. Reitzensteins Rejse kun været 2—3 Maaneder, og hans arkivalske Indsigt har næppe været altfor stor. I den omtalte Skrivelse af 21. Juli 1869 til Amtsretterne opstilles der en Fortegnelse over, hvad der ved Kassationer i Retsarkiverne bør udskilles og afleveres til Statsarkivet. Om denne Fortegnelse er udarbejdet paa Grundlag af v. Reitzensteins Undersøgelser, faar staa hen. For en dansk Arkivmand tager den sig i hvert Fald mærkelig ud.

For det første skulde alle Slags »Urkunden« og Akter fra Tiden før 1650 afleveres. Fra nyere Tid ønskede man Sager, der angik Højforræderi, Brud paa Landefred, Dueller, Røveri, navnlig Sø-røveri, Slavehandel, Mord, navnlig Giftmord osv. osv. Udtagelsen af Arkivalierne til Aflevering til Statsarkivet overlodes altsaa Embederne. Formodentlig er det især underordnede Embedsmænd, hvem dette Hverv er bleven betroet, og som Tilfældet synes at have dikteret Forskriften for Afleveringerne, saaledes har det sikkert i endnu højere Grad raadet ved selve Udtagelsen. Naar Georg Hille siger¹⁾, at store Masser blev bragt til Gottorp, tør man dog vistnok drage i Tvivl, om Masserne virkelig har været saa store. Naar man har set, hvad der laa ved Embederne endnu i 1920, bliver denne Tvivl bestyrket. Senere Skrivelser fra Landsoverretspræsidenten i Kiel — fra 1885 og 1888 — til Amtsretterne viser ogsaa, at Arkivet dog ikke var tilfreds med Afleveringerne.

Forholdet ved Genforeningen var da det, at langt den største Del af de lokale Embedsarkiver i Sønderjylland endnu laa ved Embederne, idet dog det første Punkt i Ønskesedlen af 21. Juli 1869, nemlig at Arkivalier ældre end 1650 skulde afleveres til Statsarkivet, formodentlig nogenlunde var bleven overholdt — antagelig fordi det var lettest at opfylde. Derimod var det meget tilfældigt og temmelig begrænset, hvad der var afleveret af yngre

¹⁾ G. Hille: »Uebersicht über die Bestände des K. Staatsarchivs zu Schleswig«. (Leipzig. 1900) S. 2.

Sager, om end Forholdet synes at være temmelig forskelligt for de forskellige Embeder.

Da Genforeningen stod for, kom ogsaa Spørgsmaalet, hvad der skulde foretages med de sønderjydske Lokalkarkivalier, frem, og Tanken om et særligt sønderjydsk Landsarkiv dukkede da op. Rigsarkivar Erslev mente i hvert Fald i Maj 1919, at der maatte oprettes et Landsarkiv i Sønderjylland, antagelig i Haderslev eller Aabenraa. Han antog da, at det vilde blive oprettet i Løbet af et Aarstid, og tænkte sig, at en Del af Nørrejylland kunde lægges ind under det. Denne sidste Tanke blev ogsaa gjort gældende i forskellige Avisartikler, men mødte energisk Modstand bl. a. fra Landsarkivar Saxild. Først et Aarstid efter Genforeningen blev der dog taget praktisk fat paa Spørgsmaalet, idet daværende Underarkivar i Viborg, nuværende Landsarkivar i Odense Hans Knudsen blev sendt til Sønderjylland for at fremskaffe en orienterende Oversigt over, hvad der fandtes af Arkivalier ved Embederne. I de 2 Maaneder fra 29. Marts til 26. Maj 1921 besøgte Knudsen alle Amts-, Dommer- og Raadstuearkiverne i Nordslesvig, opmaalte Arkivmasserne fra Tiden før 1864, optog Fortegnelse over Protokollerne og orienterede sig i Arkivsystemet under det præjisiske Styre, ligesom han undersøgte Afleverings- og Kassationsbestemmelserne fra denne Tid. De i Indledningen givne Oplysninger om Afleveringerne til det præjisiske Statsarkiv grunder sig tildels paa Knudsens Oplysninger. Derimod naaede han ikke at undersøge de gejstlige Embeders Arkiver.

Hermed var der skabt et omtrentligt Grundlag for Vurderingen af, hvor store Arkivaliemængder det drejede sig om. Det viste sig, at det var betydeligt mindre, end man havde tænkt sig, og Erslev, der vist nu havde opgivet Tanken om at lægge en Del af Nørrejylland under et sønderjydsk Landsarkiv, fandt, at der var for faa Arkivalier til et særligt Landsarkiv, og blev herefter Modstander af et sønderjydsk Landsarkiv, men ønskede i Stedet, at Landsarkivet i Odense skulde udvides til ogsaa at rumme de sønderjydske Arkivalier. Denne Tanke mødte Modstand ikke blot i Sønderjylland, men ogsaa hos Undervisningsminister Appel. En Tanke om at oprette et Depot i Sønderjylland under Landsarkivet

i Viborg kunde heller ikke gennemføres. I 1922 fremkom da Tanken om at skyde Spørgsmaalets endelige Løsning ud; men da Arkivalierne ikke kunde blive liggende under de uheldige Forhold, hvorunder de de fleste Steder laa, besluttede man foreløbig at samle dem sammen i et midlertidigt Arkivdepot i Aabenraa. Dette Samlerarbejde maatte kunne gøres i Løbet af et Par Aar. Man havde da først et helt og fuldt Overblik over Arkivalierne, og Tidspunktet vilde saa være inde til at træffe den endelige Afgørelse. Man oversaa, at der i denne Udsættelse af Spørgsmaalets Afgørelse laa en Fare for en fortsat Udskyden, længere end heldigt var. Naar det Tidspunkt kom, da man ikke kunde opsætte Afgørelsen længere, kunde Forholdene muligvis være saaledes, at en tilfredsstillende Løsning af Spørgsmaalet vanskeligere kunde naas end i de første Aar efter 1920.

Til Leder af det midlertidige Arkivdepot, d. v. s. til at foretage Indsamlingsarbejdet, blev Forfatteren af nærværende, da Underarkivar ved Landsarkivet i København, antaget. Arkivdepotet blev henlagt direkte under Rigsarkivaren og i denne Henseende altsaa ligestillet med et Landsarkiv. Til Anbringelse af Arkivalierne blev der lejet Lokaler i Amtsbygningen i Aabenraa. I Januar Maaned 1923 rejste jeg til Aabenraa for at begynde Arbejdet. Ved ministerielle Bekendtgørelser af 18. August 1923 og 30. Juni 1925 bestemtes, hvilke Arkivalier der var afleveringspligtige. Hovedreglen var, at Arkivalierne fra Tiden før det projsiske Akt-hæftesystems Indførelse ca. 1867—70 skulde afleveres. Dog blev ogsaa Amtsforstanderarkiverne (fra 1889 til 1920) og Kontraminiſterialbøger, der var udskrevet før 1891, gjort afleveringspligtige, samt Skyld- og Panteprotokoller og Bibøgerne dertil indtil Grundbøgernes Anlæggelse i 1880'erne. Ved alle Embederne med større Arkiver og ved langt over Halvdelen af Præsteembederne er Arkivalierne overtaget paa Stedet, idet jeg selv udtog dem og som oftest ogsaa besorgede deres Nedpakning.

Med Udgangen af 1925 var Indsamlingen af Arkivalierne praktisk talt tilendebragt. Der burde nu have været taget Bestemmelse om Arkivaliernes endelige Anbringelse, men foreløbig viste det sig umuligt at faa de skiftende Regeringer til at forelægge

noget Lovforslag herom. I Efteraaret 1927 blev derimod Initiativet taget fra sønderjydske Side, idet Historisk Samfund for Sønderjylland paa sit Aarsmøde i Gram vedtog en Resolution, hvori man krævede det midlertidige Arkivdepot omdannet til et Landsarkiv. Resolutionen fik senere Støtte af mere end fyrretyve Historikere, der opfordrede Undervisningsministeren til at iværksætte Oprettelsen af et sønderjydske Landsarkiv snarest muligt til Støtte for Studiet af sønderjydske Lokalhistorie som et Modtræk imod den Iver, hvormed man netop i de Aar fra tysk Side kastede sig over Studiet af Sønderjyllands Historie.

I sønderjydske Blade begyndte man i den kommende Tid at drøfte, hvor Landsarkivet burde ligge. Indenfor Historisk Samfunds Bestyrelse var der størst Stemning for Aabenraa, hvor Arkivdepotet fandtes, og man fremhævede især dets centrale Beliggenhed og den Fordel, det var, at det sønderjydske Landsbibliotek laa der. Fra anden Side blev foreslaaet Løgumkloster, idet man mente, at Klosterbygningen, naar den var færdigrestaureret, vilde være egnet til at rumme Arkivet, og Tønder, hvor man hævdede, at den tidligere tyske Rigsbankbygning, der i 1920 var købt af den danske Stat og anvendt til Telegrafvæsenet, indtil dette flyttedes over i Posthuset, kunde bruges til Arkivbygning. Senere dukkede endnu flere Forslag frem.

Endelig den 20. Marts 1928 forelagde Undervisningsminister Byskov i Folketinget Forslag om at oprette et sønderjydske Landsarkiv i Tønder. Forslaget blev sendt i Udvalg, men paa det fremrykkede Tidspunkt i Rigsdagssamlingen naaede Udvalget ikke at faa Sagen behandlet, inden Rigsdagen hjemsendtes. I næste Samling forelagde Undervisningsministeren den 9. Oktober 1928 atter det samme Forslag, og det blev igen sendt i Udvalg. Imidlertid var Tanken om at lægge de sydlige norrejske Amter sammen med de sønderjydske atter dukket frem, og Kolding gjorde nu ogsaa Krav paa at faa Landsarkivet, som man mente eventuelt kunde anbringes i en af Koldinghus' Fløje. Det nedsatte Folketingsudvalg foretog en Rejse til Tønder, Aabenraa og Kolding for at orientere sig angaaende Forholdene. Klosterbygningen i Løgumkloster havde vist sig ganske ubrugelig til Landsarkiv, hvor-

for der ikke længere var Tale herom. Udvalget syntes efter dets Udtalelser at domme at være klar over, at det i hvert Fald var uforsvarligt at udskyde Sagens Afgørelse længere; ikke desto mindre hengik Rigsdagssamlingen, uden at man kom til noget Resultat, og omtrent 5 Aar, inden man kunde flytte ind i det nye Landsarkiv.

I Rigsdagssamlingen 1929—30 flyttedes Sagen over til Lands-tinget, hvor Landstingsmand Ellinger den 4. December 1929 op- tog det afgaaede Ministeriums Forslag om at oprette Arkivet i Tønder. Sagen blev sendt i Udvalg, men heller ikke i denne Sam- ling kom det til noget Resultat. Det blev dog vist klart, at der næppe kunde opnaas Flertal for Tønder. Derimod havde Tanken om at henlægge de sønderjydske Arkivalier til Landsarkivet i Vi- borg nogen Stemning for sig, men den mødte bestemt Modstand fra de fleste Sider i Sønderjylland. De historiske Samfund for Ribe og Vejle Amter arbejdede nu atter for, at Arkivalierne fra disse Amter skulde forenes med de sønderjydske Arkivalier i et Landsarkiv i Kolding eller Ribe.

Nu tog imidlertid Ministeriet sin Beslutning, og i den næste Rigsdagssamling forelagde Undervisningsminister Borghjerg den 11. Februar 1931 Forslag om Oprettelsen af et Landsarkiv i Aabenraa og Opførelsen af en Bygning hertil, og endelig den 13. Marts 1931 vedtoges Forslaget af Folketinget og den 31. Marts af Landstinget. Den 28. April stadfæstede Kongen Loven.

Aabenraa By skænkede Grunden til Arkivet, beliggende i den nordlige Udkant af Byen ved Haderslev Landevej. Det blev over- ladt til kgl. Bygningsinspektør K. Lehn Petersen, Odense, at ud- arbejde Tegningen til Bygningen. Tiden gik imidlertid hen indtil o. 1. Juli 1932, inden man var naaet saa vidt, at Byggearbejdet kunde begynde. Et Aar efter, midt i Juli 1933, kunde Arkivet aabnes for Besøgende, saa selve Bygningens Opførelse og Over- flyttelsen af Arkivalierne til det nye Arkiv har kun taget kort Tid i Forhold til den lange og trælse Vej, der har været at vandre, inden man kunde begynde at bygge.

Undervisningsministeren anslog ved Lovforslagets Fremlæg- gelse Udgifterne til Bygning og Inventar til 160.000 Kr. I Sam-

menligning med de Udgifter, man i Udlandet beregner til en Arkivbygning, der skal rumme tilsvarende Arkivaliemængder, er det kun et ringe Beløb, og Summen er endda ikke helt medgaaet. Men nægtes kan det vel heller ikke, at Arkivet og dets Indretning bærer Præg af at være bleven til paa et Tidspunkt, hvor den allerstørste Sparsommelighed var paakrævet, selv om det siden vil medføre større Udvidelser, saa at det i Længden ikke bliver det billigste.

I Arkivet er der Bolig til en Arkivbetjent, derimod ikke til Landsarkivaren som ved de andre Landsarkiver. Der er indrettet en lille Læsesal, der kan modtage 5—6 Besøgende ad Gangen, og i Forbindelse hermed et ganske lille Kontor til Landsarkivaren.

I det følgende skal der gives en kort Oversigt over Landsarkivets Bestand ved dets Aabning. Et Par Bemærkninger maa forudskikkes. Man vil af det foregaaende forstaa, at man, hvad de verdslige Embeders Arkiver angaar, ikke kan vente i Landsarkivet at finde meget, der er ældre end 1650. Det meste af, hvad der 1869 fandtes af ældre Sager, er bleven afleveret til det prøjsiske Statsarkiv i Slesvig, nu i Kiel. Hvis den Overenskomst om en Arkivalieudveksling imellem Danmark og Tyskland, hvorom der har været forhandlet siden 1920, bliver gennemført, vil disse Sager komme til Danmark og formodentlig ogsaa til Landsarkivet i Aabenraa, hvor de hører hjemme. Men foreløbig kan der altsaa ikke tages Hensyn til disse Arkivalier, og kun enkelte Steder i den efterfølgende Oversigt vil der blive hentydet til dem.

Endvidere skal der gores opmærksom paa, at store Mængder af de indsamlede Arkivalier endnu henligger i uordnet Stand eller kun rent foreløbig ordnede, men deraf følger, at her kun kan blive Tale om en rent skematisk Oversigt og ikke om en mere indgaaende Fortegnelse.

AMTSARKIVERNE.

Haderslev Amtsarkiv indtil 1869. Der findes Registraturer, udarbejdede i Conrad Dettel Reventlows Tid (Amtmand 1725—

1731) over Arkivet, som det blev overleveret ham i 1725, og over de i hans Embedstid tilkomne Sager. Ligeledes findes der en Registratur over det Vieregge'ske Arkiv. (Carl Hinrich Vieregge var Amtmand 1731—40) Endvidere er der bevaret Registraturer, som er optagne o. 1790 i Anledning af Amtets Deling i et Østeramt og et Vesteramt. Delingen varede imidlertid næppe 2 Aar. Fra denne Tid og indtil 1846 findes der samtidig førte Registraturer. Fra 1831 findes der ogsaa Journaler, og i hvert Fald efter 1850 er Sagerne ordnede efter Journalnumrene, medens de for den foregaaende Tid ligger efter Registraturens Rubrikker: Kancellisager, Overretssager, Rentekammersager, Skov-, Mose- og Jagtsager, Fattigvæsenssager osv.

Det synes, som om der ikke er gaaet meget tabt af Arkivet, siden C. D. Reventlow 1725 tiltraadte Amtmandsembedet. Fra sidste Halvdel af det 17. Aarhundrede er der bevaret lidt, men først fra Aarene forud for 1725 bliver Arkivet temmelig fuldstændigt.

Haderslev Landraadsarkiv 1870—1920 er ogsaa afleveret. Det er ordnet efter det prøjsiske Akthæftesystem, men da det foreløbigt næppe bliver almindelig tilgængeligt, behøves der vist ikke her at gøres Rede for dette System.

Aabenraa Amtsarkiv indtil 1868. I Arkivet er der saa godt som intet bevaret fra den gottorpske Tid. Det gaar altsaa ikke længere tilbage end til 1720'erne. Arkivet er ordnet efter Amtmændene: v. Massows Arkiv (1723—52) v. d. Lühes og Behrs Arkiv (1752—68), v. Wedels, Holck-Winterfeldts og Bardenfleths Arkiv (1768—74), 1., 2. og 3. v. Schmettaus Arkiv (1776—86, 1787—98, 1799—1804), v. Blüchers Arkiv (1805—14), 1. og 2. v. Stemanns Arkiv (1814—18 og 1818—28), 3. v. Stemanns og 1. v. Tillischs Arkiv (1829—37). Fra 1814 findes der samtidig udarbejdede Registraturer. 1838 er Anlægget af 2. v. Tillischs Arkiv begyndt, men fra 1839 er Sagerne henlagt efter Journalnumre. Fra 1821 er der nemlig ført Journaler, fra 1839 er disse delt i forskellige Rubrikker, og Sagerne er mærket med Rubrikkens Nummer og vedkommende Sags Løbenummer indenfor Rubrikken.

Amtmand v. Schmettau (1775—1802) har ladet udarbejde

Oversigter over og Vejledninger i Amtets Organisation, Forretningsgangen m. m. De er bevarede og yder god Hjælp til at orientere sig i Arkivet. Dette er gennemgaaende knap saa godt bevaret som Haderslev Amtsarkiv, især synes en stor Del af Arkivet fra før v. Schmettaus Tid at være gaaet til Grunde.

Aabenraa Landraadsarkiv 1869—1920 og Kredsudvalgsarkiv 1889—1920 er afleveret til Landsarkivet samtidig med Indflytningen i den nye Arkivbygning.

Nordborg og Sønderborg Amters Arkiv indtil ca. 1870. Fra Tiden før disse 2 Amters Forening 1777 findes der kun lidt, dog er enkelte spredte Ting fra Nordborg Amt fra det 17. Aarh. bleven bevaret, for Sønderborg Amts Vedkommende derimod med Undtagelse af nogle Regnskaber for de bortforpagtede Godser intet ældre end 1700 og meget lidt ældre end 1730. Fra 1777 er Arkivet nogenlunde fuldstændigt bevaret. Det er ligesom Aabenraa Amts Arkiv delt efter Amtmændenes Embedstid. Ca. 1830 er der optaget Registratur over Arkivet fra 1730—1830. Fra 1805 er der ført Journaler, men først fra 1851 er Sagerne henlagt efter Journalnumrene. Journalerne for Tiden 1851—64 er indrettet ganske efter samme Skema som Aabenraa Amts Journaler, hvilket er meget naturligt, da de 2 Amter i den Tid havde fælles Amtmand (Heltzen). Fra 1805 findes der i hver enkelt Pakke Registratur over Pakkens Indhold.

Tønder Amts Arkiv indtil 1872. Arkivet synes ordnet 1789, saaledes at der dengang er optaget en Registratur, og Sagerne er henlagt efter Registraturen. Af Registraturen findes kun Bind III i Landsarkivet, medens de 2 første Bind vistnok findes i Statsarkivet i Kiel. Af Sagerne fandtes der 1923 kun lidt fra Tiden før 1789 i Amtshuset i Tønder. For Tiden 1789—1811 er der igen foretaget en Arkivordning og formodentlig anlagt en Registratur, men denne (Bd. IV og V) fandtes ikke i Arkivet i 1923. Om den skulde findes i Kiel, vides ikke. Siden har man igen begyndt en Registrering for Tiden 1812—28, men har ikke faaet Registraturerne færdige. Fra 1812 er Arkivet nogenlunde fuldstændig bevaret. For Tiden 1829—49 er Sagerne ordnede systematisk i samme Rubrikker som for Tiden før 1829, men der findes ingen

Registraturer over dem. Ogsaa for Tiden 1850—71 er Sagerne ordnede systematisk, men i andre Afdelinger end før 1850. Der findes Registraturer for Aarene 1850—52, 1861 og 1862. Fra 1800—1872 findes der Journaler, men Sagerne er ikke henlagt efter Journalerne, saa de har mindre Betydning. Det er saaledes Tønder Amts Arkivalier, som det er vanskeligst at orientere sig i.

I Amtsarkiverne findes der en Afdeling Arkivalier vedrørende Amtmandens Jurisdiktion. Dette angaar dog kun lidet betydelige Sager og indskrænker sig oftest til en Forligsmands Virksomhed. En Del Udskrivningssager, Lægdsruller og Sessionsprotokoller findes ogsaa i Amtsarkiverne. I Haderslev Amtsarkiv findes der en Del Udskiftningsakter. Den største Del af Kirkevisitatorialarkiverne findes ved Amtsarkiverne. Kirkevisitatorierne bestod af Amtmand og Provst. De havde Tilsyn — nærmest i økonomiske Anliggender — med Kirke-, Skole- og Fattigvæsen¹). Deres Arkivalier findes som nævnt væsentligst i Amtsarkiverne, men Dele deraf kan ogsaa findes i Provstearkiverne. Amtmanden i Tønder var Overdiggreve, hvorfor der i Tønder Amtsarkiv findes adskillige Overdiggrevsarkivalier.

Man bør være opmærksom paa Omlægningen af Amtsgrænserne gennem Tiderne. Den betydeligste Omlægning skete ved Cirkulærskrivelsen af 17. Septbr. 1850, hvorved Løgumkloster Amt blev skilt fra Aabenraa Amt og lagt til Tønder Amt, medens Lundtoft Herred blev henlagt fra Tønder Amt til Aabenraa Amt, og samtidig ophævedes Bollerslev Fogderi under Haderslev Amt, og af dets 3 Distrikter blev Genner og Bollerslev henlagt til Aabenraa Amt, og Strandelhjørn til Haderslev Amt. Ved Genforeningen blev Hviding Herred taget fra Haderslev Amt og lagt til Tønder Amt.

AMTSTUEARKIVERNE.

Medens der i Landsarkivet intet findes af gamle Amtstuearkivalier fra Haderslev Øster- og Vesteramtstue og kun lidt fra Aabenraa, Sønderborg, Nordborg, Sundeved og Løgumkloster Amtstuer,

¹) Se f. Eks. I. P. Trap: Statistisk-topografisk Beskrivelse af Hertugdømmet i Slesvig. 1864. Alm. Del. S. 51.

findes der et fyldigt Amtstuearkiv fra Tønder Amtstue (for Geestherrederne) fra ca. 1720—1867.

RETSARKIVERNE.

Medens man, som i Begyndelsen nævnt, ikke fra oven for 1864 beskæftigede sig med de lokale Arkiver, kom der dog undtagelsesvis en Bestemmelse i 1854 fra det slesvigske Ministerium, der paa-bød, at Retsprotokollerne ved Underretterne i Hertugdømmet Slesvig, ældre end 1713 — Aaret for den slesvigske Overrets Oprettelse — skulde afleveres til Appellationsretten i Flensborg til Opbevaring. Det har formodentlig været paa Initiativ af Præsidenten for Appellationsretten Dr. C. L. E. v. Stemann, der havde Brug for dem til sine retshistoriske Studier, og som i »Schleswigs Recht und Gerichtsverfassung im siebenzehnten Jahrhundert« (1855) har givet Uddrag af dem. Afleveret blev fra Nordslesvig Retsprotokollerne for Hviding Herred fra 1635, for Nørre-Rangstrup Herred fra 1667, for Haderslev Herred fra 1641, for Gram Herred fra 1662, for Højer Herred fra 1685, for Slogs Herred fra 1608, for Als Nørre Herred fra 1670, for Als Sønder Herred fra 1697 og for Graasten paa Ærø fra 1702¹). Desværre kom denne Foranstaltning i Længden ikke til at betyde, at disse Arkivalier blev bevarede, men tværtimod det modsatte, idet de i eller efter 1864 synes at være sporeløst forsvundne, i hvert Fald har det ikke været muligt at faa oplyst, hvor de er bleven af²).

Man maa derfor kun undtagelsesvis vente at træffe Tingprotokoller, ældre end 1713, i Landsarkivet. Nedenfor skal gives en Fortegnelse over de i Landsarkivet beroende

Tingbøger fra de enkelte Embeder:

Haderslev By: 1764— (1788—89 mangler); Tingprotokollerne for 1629—39 og 1665—1763 skal findes i Statsarkivet i Kiel.

Haderslev Herred: 1720—

Tyrstrup H.: 1723—27, 1753—

¹) C. L. E. v. Stemann, anf. Skr. Fortalen. S. 1.

²) For Gram Herreds Vedkommende synes de dog helt eller delvis at være bleven leveret tilbage, se Fortegnelsen nedenfor.

- Gram H.: 1667—92, 1706—17, 1736—44, 1752—70, 1792—1867;
kan vist suppleres noget fra Rigsarkivet og fra Statsarkivet
i Kiel.
- Frøs og Kalslund H.: 1691—98 (Kalslund), —99 (Frøs); i Stats-
arkivet i Kiel skal der findes Retsprotokoller herfra 1699—
1755, om end med Lakuner.
- Gram og Nybøl Godser: 1818—
- Hviding og Nørre Rangstrup H.: ingen; i Statsarkivet i Kiel skal
de findes delvis fra 1716—1867.
- Aabenraa By: 1671—1849 (med Lakuner); i Statsarkivet i Kiel
findes en Stadtdingsprotokoll 1603—41.
- Rise og Sønder-Rangstrup H.: ingen; det vides ikke, om de er
gaaet til Grunde, eller hvad der er blevet af dem, de har i
hvert Fald ikke været til at finde.
- Nybøl H.: 1780—
- Grevskabet Reventlow (Sandbjerg): 1810—
- Ballegaard 1764—90; fra 1790 sammen med Bøgskov.
- Blansgaard: 1792—1815.
- Sønderborg By: 1825—
- Als Sdr. H.: 1788—
- Rønhave og Ladegaard: 1747—54.
- Rønhave, Ladegaard, Majbølgaard og Kegnæsgaard = Augusten-
borg Sdr. H.: 1764—1853.
- Augustenborg og Rumohrsgaard: 1754—1853.
- Gammelgaard: 1754—1853.
- Augustenborg H.: 1853—67.
- Tønder By: 1595— (med nogle Lakuner).
- Tønder H.: 1729— (1812—25 mangler).
- Højer H.: 1715—
- Højer Birk: 1716—
- Slogs H.: 1716— (1736 mangler).
- Løgumkloster Birk: 1814—67.
- Løgumkloster Amts 6 Fogderier: 1781—1864.
- Lø H.: 1860—

Hvad Indretningen af *Skyld- og Panteprotokollerne* og Bi-
bøgerne til dem angaar, henvises til Dr. phil. Holger Hjelholts
Afhandling om Købstædernes Skøde- og Panteprotokoller i »For-

tid og Nutid« 1926, S. 36 f., idet der dog skal bemærkes, at der ofte foruden Bibøger er ført Kontrakt- eller Ekspeditionsprotokoller, i hvilke Købekontrakter og andre Overdragelsedokumenter er indførte. I nævnte Afhandling S. 57 findes der en Fortegnelse over Skyld- og Panteprotokollerne og Bibøgerne for de sønderjydske Byers Vedkommende. Her skal der gives en Fortegnelse for Herredernes Vedkommende:

- Haderslev H.: Skyld- og Panteprotokoller 1677—1734, svarende til de senere Bibøger og til Skøde- og Pantebøgerne i Kongeriget; Skyld- og Panteprotokoller 1737—1886; Bibøger 1737—1887; Ekspeditionsprotokoller 1780—1865.
- Tyrstrup H.: Skyld- og Panteprotokoller 1669—1735 (svarende til de senere Bibøger), 1737—1887; Bibøger 1737—1887.
- Gram H.: Skyld- og Panteprotokol 1730—35 (svarende til de senere Bibøger), 1737—1887; Bibøger 1737—1887.
- Frøs og Kalslund H.: Skyld- og Panteprotokoller 1778—1885; Bibøger 1768—1885; Kontraktprotokoller 1820—49.
- Gram og Nybøl Godser: Skyld- og Panteprotokoller ca. 1775—1885; Bibøger 1773—1868.
- Hviding og Nørre-Rangstrup H.: Skyld- og Panteprotokoller 1737—1891; Bibøger 1737—1891.
- Rise og Sønder-Rangstrup H.: Skyld- og Panteprotokoller ca. 1736—1884; Bibøger 1707—1885.
- Lundtoft H.: Skyld- og Panteprotokoller 1698—1781, 1868—84 (findes for Tiden 1735—1850 ogsaa sammen med Tønder, Højer og Slogs H., se nedenfor); Bibøger 1739—1884; Kontraktprotokoller 1806—1872.
- Nybøl H.: Skyld- og Panteprotokoller 1780—1885; Bibøger 1780—1885; Kontraktprotokoller 1791—1867.
- Grevskabet Reventlow: Skyld- og Panteprotokoller 1788—1885; Bibøger 1788—1885; Kontraktprotokoller 1788—1867.
- Bøgskov og Ballegaard: Skyld- og Panteprotokoller 1784—1884; Bibøger 1784—1885; Ballegaard: Kontraktprotokoller 1737—1867, Bøgskov: 1784—1867.
- Als Sdr. H.: Skyld- og Panteprotokoller 1734—1886; Bibøger 1799—1866, 1872—86; Kontraktprotokoller 1787—95, 1893, 1827—63.

- For Rønhave, Ladegaard, Kegnæsgaard, Majbølgaard, Augustenborg, Rumohrsgaard og Gammelgaard findes der med enkelte Lakuner Skyld- og Panteprotokoller med Bibøger for Tiden 1747—83, dernæst for det samlede Augustenborg Herred: Skyld- og Panteprotokoller 1784—1885; Bibøger 1786—1886.
- Als Nørre og Egen H.: Skyld- og Panteprotokoller 1756—1884; Bibøger 1734—1884; Kontraktprotokoller 1773—1871.
- Tønder H.: Skyldprotokol 1698—ca. 1734; Kontraktprotokoller 1746—1879.
- Højer H.: Skyldprotokol 1698—1734.
- Slogs H.: Skyldprotokol 1698—1743; Koncepter til Kontrakter og Kontraktprotokoller 1728—43, 1765—71, 1773—75, 1785—1867.
- Tønder, Højer, Slogs og Lundtoft H.: Skyld- og Panteprotokoller 1735—1892; Bibøger for alle Geestherrederne: 1734—1896. (Se ogsaa under de enkelte Herreder foran).
- Højer Birk: Skyld- og Panteprotokoller 1740—1892.
- Højer Birk og H.: Kontraktprotokoller 1742—1876.
- Rudbøl Kog: Skyld- og Panteprotokoller 1734—1892; Bibøger 1734—1873.
- Frederiks Kog: Skyld- og Panteprotokol 1735—1892; Bibøger 1724—1873.
- Solvig Kommune: Skyldprotokol 1706—ca. 1869; Bibog 1734—1758 (derefter sammen med Geestherrederne).
- Stoltelund Gods: Skyld- og Panteprotokoller 1786—1892.
- Løgumkloster Amt: Skyld- og Panteprotokoller 1725—1885; Bibøger 1718—1885.
- Løgumkloster Birk: Kontraktprotokoller 1792—97, 1803—78 (1863—78 sammen med Løgumkloster Amts 6 Fogderier).
- Løgumkloster Amts 6 Fogderier: Kontraktprotokoller 1838—78 (1863—78 sammen med Løgumkloster Birk).
- Lø H.: Skøde- og Pantebøger 1699—1883.
- Ballum Birk: Pantebøger 1732—1810.
- Møgeltønder Birk: Panteprotokoller 1731—1810.

Mogeltønder og Ballum Birker: Panteprotokoller 1810—67 (derefter sammen med Lø Herred).

Skyld- og Panteprotokollerne fra Tiden før Forordn. af 10. Septbr. 1734 er indrettet anderledes end de fra Tiden efter Forordn. For Haderslev Amts Vedkommende svarer de nærmest til de senere Bibøger (eller til Kongerigets Pantebøger), idet selve Hæftelsedokumenterne er indførte i Afskrift i Protokollerne; for Tønder Amts Vedkommende ligner de mere Hertugdømmernes senere Skyld- og Panteprotokoller. Ved Hjælp af disse kan man ofte konstatere Gaardenes (ogsaa Fæstegaardenes) Besiddere ned igennem Tiden fra 1730'erne. Undertiden findes ogsaa Ekstrakter af Skifter indført i Skyld- og Panteprotokollerne eller i Bibøgerne, nemlig naar Arvedelingen medførte, at Ejendommen blev behæftet. Disse Ekstrakter af Skifter saavel som Overdragelsesdokumenter, der er indført i Kontrakt(Ekspeditions)protokollerne, er ofte af stor Betydning ved personalhistoriske Studier, saa meget mere som det kun er lidet af egentlige Skiftesager, der findes i Retsarkiverne.

Her skal i Hovedtrækkene angives, hvad der findes af *Skiftesager*, idet der dog skal bemærkes, at der findes betydeligt mindre, end det kan se ud til af Fortegnelsen, da det, selv for de Tidsrum, hvorfra der er bevaret Skifteprotokoller eller andre Skiftesager, kun er forholdsvis faa Skifter, der er indført i Protokollerne, eller som er bevarede. Af Skifteprotokoller eller andre Skiftesager findes:

Haderslev By: Skifteprotokoller 1716—1806, 1815—22.

Haderslev H.: 1 lille Pakke Skiftesager 1763—1870.

Tyrstrup H.: 1 lille Pakke Skiftesager 1839—67.

Gram H.: 1 lille Pakke Skiftesager 1743—1867.

Frøs og Kalslund H.: intet.

Hviding og Nørre-Rangstrup H.: 5 Pakker Skiftesager 1696—1868.

Aabenraa By og Amt: kun nogle ganske enkelte Skiftesager fra det 19. Aarhundrede.

Nybøl H.: 3 Pakker Skiftesager 1842—50, 1859—66.

Grevskabet Reventlow: Skifteprotokol 1788—1825.

Ballegaard: Skifteprotokoller 1737—1857.

- Bøgskov: Skifteprotokoller 1784—1867.
 Blansgaard: Skifteprotokol 1792—1815.
 Sønderborg By: 1 Pakke Skiftesager 1801—72 og 1 Pakke Udsigelsesakter (d. e. Skifte med Børn af tidligere Ægteskab ved Indgaaelse af nyt Ægteskab) 1802—56.
 Als Sdr. H.: Skiftesager 1822—67.
 Augustenborg H.: Skiftesager 1747—1802, 1812—71; Skiftebreve 1795—1838.
 Als Nørre H.: Skifteprotokoller 1730—1872.
 Egen H.: Skifteprotokoller 1743—1872.
 Tønder By: enkelte Skifter fra sidste Halvdel af det 18. og Beg. af det 19. Aarh.
 Tønder H.: Skifteprotokol 1700—1713.
 Højer H.: Skifteprotokoller 1725—1828.
 Højer Birk: Skifteprotokoller 1734—1861.
 Slogs H.: Skifteprotokol 1783—1830; 1 Pakke Skiftesager 1791—1846.
 Stottelund Gods: Skifteprotokol 1745—1843.
 Løgumkloster Amt: intet.
 Lø H.: Skifteprotokol 1829—46.
 Ballum Birk: Skifteprotokoller 1817—51.
 Romø og List: Skifteprotokol 1825—60.
 Mogeltønder Birk: Skifteprotokoller 1820—51.
 Lø H., Mogeltønder og Ballum Birker: Skifteprotokol 1851—68.
 Trøjborg Gods: Skifteprotokoller 1816—50.

I Amsarkiverne findes der ikke Skiftesager. I Slesvig Stift var der ikke særlige gejstlige Skifteretter, derimod findes der for de Dele af Sønderjylland, der hørte under kongerigske Stifter, gejstlige Skifteprotokoller: for Als Nørre Herred 1741—1832, for Als Sdr. Herred 1795—1834 og for Lø Herred 1696—1751. I ældre Tid kan Skifter være indført i Tingprotokollerne, senere kan der, som nævnt, findes Skifter eller Ekstrakter af dem indført i Skyld- og Panteprotokollerne eller i Bibøgerne og Kontraktprotokollerne.

I Retsarkiverne findes der nogle faa *Testamentsager* og nogle *Formynderprotokoller*. Forøvrigt er det væsentligst Protokollerne, der er bevarede i Retsarkiverne, medens Pakkerne for største Delen er forsvundne.

Ved Forordning af 26. Juni 1867 blev den dømmende og den administrative Myndighed i Slesvig og Holsten adskilt fra 1. Septbr. s. A. Den dømmende Myndighed henlagdes til *Amstretterne*. Af deres Arkiver er væsentligst kun afleveret Skyld- og Panteprotokollerne med Bibøger fra 1867 til Grundbøgernes Indførelse (se Fortegnelsen foran). Dog er det lille Nordborg Amtsretsarkiv helt afleveret.

Den administrative og politimæssige Myndighed henlagdes i Byerne til Borgmestrene, paa Landet til Herredsfogderne i de gamle *Herredsfogderier*. Disse bestod indtil 1. April 1889, da der i Henhold til den nye Kredsordning for Provinsen Slesvig-Holsten dannedes »Amtsbezirke« under Amtsførstandere. Hvad der har kunnet findes af *Herredsfogderiarkiverne* (1867—1889), som Regel paa Amtshusenes Lofter, er afleveret til Landsarkivet. Ligeledes findes *Amtsførstanderarkiverne* (1889—1920) i Landsarkivet, for saa vidt det har været muligt at opspore dem.

BYARKIVER.

Af disse er endnu kun *Aabenraa* Byarkiv (indtil ca. 1870) afleveret til Landsarkivet. Fra de andre Byarkiver er afleveret, hvad der fandtes i dem af Retsprotokoller og dertil hørende Dokumenter, Skifte- og Overformynderisager, Politiforvaltningssager og Borgerskabsprotokoller.

Af *andre verdslige Arkiver*, der er afleveret til Landsarkivet, skal nævnes: Husfogedarkiver, Brandforsikringsarkiver, Fysikatsarkiver, Rudbøl, Højer og Frederiks Koges Arkiver, Gram Godsarkiv, nogle Godsarkivalier fra Graasten, Augustenborg og Refsø, samt nogle Landkommunalarkiver. Søgaard og Trøjborg Godsers Arkiver vil blive overflyttet fra Hovedarkivet til Landsarkivet i Aabenraa.

PROVSTIARKIVERNE.

Der er afleveret Arkivalier fra alle 5 Provstier: Tørninglen, Tønder, Haderslev, Aabenraa og Sønderborg. Der findes heri ikke meget, der er ældre end Midten af det 18. Aarhundrede, det meste er fra det 19. Aarhundrede. Fra Haderslev Provsti er der dog bevaret adskillige Skrivelser fra det 17. Aarh. Nogle

Konsistorialprotokoller findes i Provstiarkiverne, for Haderslev Provstis Vedkommende tilbage til 1650. Som nævnt findes der kun i de kongerigske Stifter gejstlige Skifte- og Justitsprotokoller, og herfra kun Skifteprotokol 1696—1751 for Lø Herred, 1741—1832 for Als Nørre Herred og 1795—1834 for Als Sønder Herred (se foran), samt Provsteprotokol 1720—1771 for Møgeltønder Birk og Højer Herred og 1689—1762 for Als Sdr. Herred, Justitsprotokol 1791—1870 for Als Nørre Herred og 1797—1872 for Als Sdr. Herred og Auktionsprotokol 1797—1828 for Als Sdr. Herred.

PRÆSTEARKIVERNE.

En Fortegnelse over de i Landsarkiverne beroende Kirkebøger vil udkomme i den nærmeste Fremtid. Der vil derfor ikke være Grund til her at gaa nærmere ind paa, fra hvilken Tid de sønderjydske Kirkebøger er bevarede, eller hvilke Lakuner der findes i Kirkebogsrækkerne, da det vil fremgaa af denne Fortegnelse. Kun skal der gøres opmærksom paa, at skønt der mange Steder — tildels paa Grund af de Uroligheder, der i Tidernes Løb er gaaet hen over Sønderjylland — er gaaet Kirkebøger til Grunde, saa at de for flere Sognes Vedkommende først er bevaret fra et sent Tidspunkt, er der dog en Del Sogne, hvorfra der findes Kirkebøger temmelig langt tilbage. Saaledes er der fra følgende Sogne bevaret Kirkebøger tilbage til det 16. Aarh.: Hjorkær fra 1573, Aastrup fra 1574, Højt fra 1590, Grarup fra 1593—95, ellers først fra 1637, Starup fra 1595, ellers først fra 1637.

For følgende Sognes Vedkommende er der bevaret Kirkebøger (dog ikke alle Vegne for alle Ministerialiernes Vedkommende) fra Tiden før Svenskekrigen 1658—60: Hagenbjærg fra 1606, Toftlund fra 1610, Sønderborg fra 1618, Østerløgum fra 1620, Nordborg fra 1621, Lysabild fra 1626, Aabenraa fra 1631, Asserballe fra 1640, Oksbøl for 1640—50, ellers først fra 1667, Nybøl fra 1642, Hviding, Jels og Oksenvad fra 1648, Udbjærg fra 1649, Emmerlev fra 1650, Tinglev fra 1651, Tønder og Ketting fra 1653, Hygum fra 1655 og Ensted fra 1656.

I Krigsaarene 1658—60 er sikkert en Del Præstearkiver gaaet til Grunde, for mange Sognes Vedkommende rækker Kirkebo-

gerne da heller ikke længere tilbage end til Aarene efter 1660. Adskillige af de ovenfor nævnte Kirkebøger, der gaar tilbage til Tiden før Krigsaarene, aflægger tydeligt Vidnesbyrd om de Ulykker, Krigen og den ledsagende Pest medførte for Befolkningen.

Nærmere Bestemmelser om, hvorledes Kirkebøgerne i Sognene under Slesvig Stift skulde føres, er først givet i Reskript af 6. Aug. 1762 og ved et Skema, der blev approberet 9. April 1763¹⁾. Ved Reskript af 17. Oktbr. 1775 blev det paabudt, at der i Hertugdømmet Slesvig skulde føres et Duplikat af Kirkebøgerne. Afskriften skulde begynde med Aaret 1763. I Duplikateksemplarerne skulde Konfirmations- og Trolovelsesregistre ikke indføres. For de lyksborgske Sognes Vedkommende, Broager, Ullerup, Sottrup og Nybøl, begynder Duplikateksemplarerne først 1780, for Graastens og Adsbøls Vedkommende 1776, og i de sønderjydske Sogne, der hørte under kongerigske Stifter (d. v. s. Enklavesognene, Sognene i Tørninglen Provsti og Sognene paa Als med Undtagelse af Sønderborg og Kegnæs), indførtes Kontramini-sterialbøger naturligvis først ca. 1814. Til Landsarkivet er afleveret Hovedministerialbøgerne for Tiden, inden Kontramini-sterialbøgerne indførtes, og Kontramini-sterialbøgerne for Tiden derefter. Af det foregaaende fremgaar, at man ikke maa vente at finde Konfirmations- og Trolovelsesregistre i de i Landsarkivet beroende Kirkebøger fra Slesvig Stift for Tiden efter 1763. Undertiden kan man dog finde Konfirmanderne opført for sig i Kommunikantregistre. Kirkebøgerne er naturligvis ført meget forskelligt af de forskellige Præster, inden der kom nærmere Bestemmelser om, hvorledes de skulde føres. I Kirkebøgerne i Slesvig Stift efter 1763 er især Vielses- og Dødsregistre som oftest ført meget udførligere, end man er vant til fra de kongerigske Kirkebøger. I Vielsesregistre er som Regel angivet Navnene paa Brudgoms og Bruds Forældre. I Dødsregistre er som oftest angivet Navnene paa den afdødes Forældre og Ægtefælle og paa deres Børn, undertiden ogsaa, hvem disse er gift med, og deres Børn. Disse udførlige Opgivelser er tit en god Erstatning for de som Regel manglende Skiftesager.

¹⁾ Trykt i »Systematische Sammlung der für die Herzogthümer Schleswig und Holstein erlassenen — — — Verordnungen u. Verfügungen«. 3. Bd. S. 447 ff.

I Præstearkiverne fra Slesvig Stift findes der ingen Liber daticus, derimod er der ca. 1763 optaget et Kirkeinventarium, som giver Oplysning om Kirkernes og Præsteembedernes faste Ejendomme og om Præsternes og Degnenes Indtægter. En Del Tienderegnskabsbøger er bevaret, undertiden ret langt tilbage. I Præstearkiverne findes der ogsaa en Del Fattigvæsens- og Skolesager.

Kirkeregnskabsbøgerne, der dels findes i Provste- og dels i Præstearkiverne, er udskilt i en særlig Afdeling. Fra Haderslev Provsti er der for næsten alle Sognes Vedkommende bevaret Kirkeregnskabsbøger fra 1564, for enkelte Sogne paa Als (Tandslet og Ketting) er de endda bevaret fra 1551. Fra enkelte Sogne i Tørninglen Provsti (Bevtoft, Branderup, Skærbæk, Spandet og Toftlund) er de bevaret fra 1607—09, fra Aabenraa Provsti derimod først fra 1721. Personalhistorisk Betydning har især Kirkeregnskaberne fra Byerne, naar de er bevaret for Tidsrum, fra hvilke der ikke er bevaret Dødsregistre, idet Regnskabet over Indtægter ved Begravelser giver Oplysninger om Døds- eller Begravelsesdagen. Saaledes er der bevaret Kirkeregnskaber fra Haderslev Frue Kirke for Tiden 1672—80 og fra 1706 (med nogle Lakuner), medens der først findes Dødsregister fra 1759, fra Sønderborg for Aarene 1602—49, medens Dødsregister først findes fra 1711, og fra Tønder fra 1661 (Dødsregister først fra 1740).

Historisk Samfund for Sønderjylland har taget Initiativet til en Indsamling af *private Arkivalier* til Anbringelse i Landsarkivet. Derved vil der antagelig blive indlemmet en Del Arkivalier i Arkivet, som vil være af Betydning for Sønderjyllands Lokalhistorie og for Sønderjyllands Historie i Tiden 1864—1920. Det er meget at ønske, at der i Landsarkivet findes saa fyldigt Arkivstof som muligt til Belysning af disse to Spørgsmaal, saa at det bliver i Aabenraa disse først og fremmest maa studeres. Af Privatarkiver, som enten er indgaaet i Landsarkivet, eller i den nærmeste Fremtid vil indgaa, kan nævnes det Arkiv, som Sønderjyderne allerede før Krigen grundlagde paa Folkehjem, Gustav Johannsens efterladte Papirer, Johan Ottosens Arkiv, H. P. Hanssens Arkiv, Vælgerforeningens Arkiv, Lebecks Samlinger og Breve fra Krigstiden.

Frode Gribsvad.

DANSK FOLKEMUSEUMS VIRKSOMHED

I FINANSAARENE 1930—31 OG 1931—32.

I foregaaende Aarsberetninger er omtalt Museets Byggesag og Ønskerne om en Reorganisation af Frilandsafdelingen ved Lyngby. Det her omhandlede Toaar har ikke bragt nogen Afgørelse i disse for Museet saa vægtige Spørgsmaal, men det kan dog noteres, at saavel Undervisningsministeriet som Museet har beskæftiget sig med Sagen, og at Aaret 1933 vil bringe endelig Afgørelse.

FRILANDSMUSEETS VIRKSOMHED.

I Museumsparken ved Lyngby har der stadig ikke kunnet foretages større Arbejder, saa længe Rammerne for Frilandsmuseets fremtidige Udformning og Virkemidler endnu ikke var fastlagt af Ministerium og Bevillingsmyndigheder. Nu afdøde Ingeniør A. Vanggaard har været tilkaldt som Konsulent ved Drøftelse af Midler til Bekæmpelse af Insektangreb i de gamle Bygningers Træværk, og Architekterne Carl Brummer og Mogens Clemmensen har velvilligst bistaaet Museet ved et Syn over Bygningernes Vedligeholdelsestilstand.

Medens der paa Grund af de særlige Forhold stadig ikke har kunnet genopføres Bygninger paa Frilandsafdelingen, saa har det dog været nødvendigt at nedbryde den i Elling ved Frederikshavn beliggende Parallelgaard og magasinere Materialerne i Lyngby, da de gamle Bygninger led for meget ved at henstaa ubeboede paa Hjemstedet. Ligeledes har det været nødvendigt at fortsætte Bygningserhvervelserne. For hvert Aar, der gaar, vokser Faren for, at Bygningstyper, der er optaget paa Museets Udvidel-

sesplan, skal forsvinde eller blive odelagt ved Modernisering, og saafremt Frilandsmuseet skal udbygges efter de vedtagne Planer, kan Bygningserhvervelserne ikke opsættes Aar efter Aar.

Den firelængede Gaardtype har Museet ved tidligere Erhvervelser faaet repræsenteret ved en fynsk og en sjællandsk Gaard, hvoraf der paa Museumsterrainet foreløbig kun er opstillet de to Længer af den første, en karakteristisk, sulebygget Gaard fra

Fig. 1. Engkjærgaarden i True ved Aarhus. Stuehuset set fra Gadeporten.

Vestfyn. Men en typisk Repræsentant for den firelængede Gaard, saaledes som den er udformet i Østjylland, har Museet hidtil maattet savne, og da der i 1930 blev Lejlighed til paa antagelige Vilkaar at erhverve en af de bedste, ældre Gaarde af denne Art, nemlig Engkjærgaarden i True Vest for Aarhus, blev denne Gaard købt tillige med forskelligt tilhørende Bohave. Ved dette Køb fik Museet udmærket Bistand af Museumsforstander H. P. Hansen, Herning.

Engkjærgaardens Stuelænge (Fig. 1) synes at have faaet sin nuværende Indretning i 1759, hvilket Aarstal tidligere har været at se paa et nu forsvundet »Pandetræ« i Yderstuen. Dog er Bygningen sikkert ældre. Den har to Skorstene. Hoveddrømmene er

de fire, som i Almindelighed findes i jyske Stuehuse Syd for Aarhus, nemlig Bryggers med aaben Skorsten og Bagerovn, Yderstue med aabent Ildsted til Madlavning og til Stuens Opvarmning, endvidere en Kakkeltue (med tilstødende Sengekammer med Alkove) og yderst mod Øst en Øverstestue, der efter en Udvivelse er det største af alle Rummene. — Udhuslængerne (Fig. 2) er blevet sammenbyggede i Tidsrummet mellem 1759 og 1783,

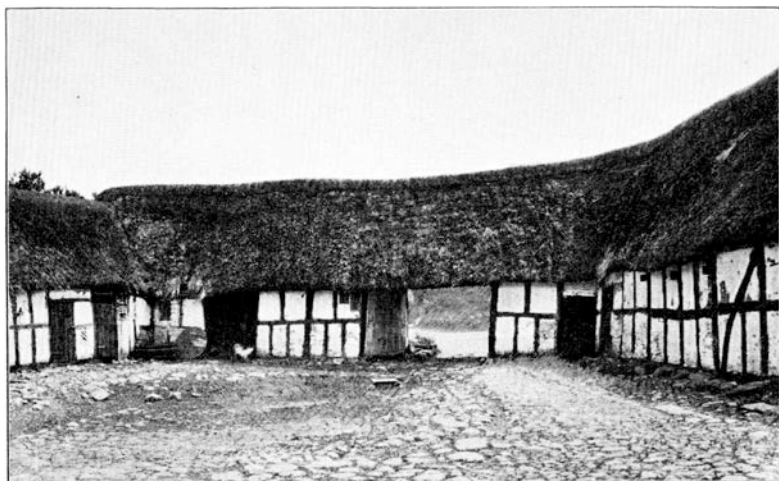

Fig. 2. Engkjærgaardens Udlænger, set fra Stuehuset imod Gadeporten.

og den sydligste Længe er utvivlsomt den yngste. Øst- og Sydlængen indeholder to Hestestalde og et Nøds (Nødhus = Kostald), Herberg (for Karlen), et Tørvehus og Hælmet (Avnehus) samt Foderrum. I Vestlængen og en Del af Sydlængen er der Korngulve og Loer, anbragt mellem to Indkørselsporte, een i Vest- og een i Sydlængen.

Bindingsværket er som sædvanligt i østjyske Gaarde rigt udstyret med Fyldtømmer, og Tavlene er rødkalkede. Baade i det Ydre og Indre er denne Gaard en særlig fortrinlig Repræsentant for den østjyske Byggeskik, som denne er kendt fra Vejleegnen og op til Aarhus. Desværre maa Museet paa Grund af de omtalte Forhold, hvorunder det har ført sin Tilværelse i de sidste

Aaringer, opsætte Gaardens Overflytning til Frilandsmuseet paa ubestemt Tid.

En anden Erhvervelse til Frilandsmuseet er en Bullade fra Haderslev Næs, hvis Materialer er overført til Lyngby og foreløbig opmagasineret her. Det er Tanken i Fremtiden at lade denne Bygning indgaa som Udhuskænge i den nordslesvigske Gaard paa Frilandsmuseets Terrain.

Som Følge af de vanskelige Tider er Besøget paa Frilandsmuseet indenfor Toaaret gaaet lidt tilbage. Som sædvanligt har Museet paa Grund af sin Beliggenhed kun haft særlig stort Besøg paa Sommersøndage med godt Vejr. En Forbedring af den direkte Trafik til Frilandsmuseet, derunder ogsaa en udvidet Rutebilledrift til Porten, vilde utvivlsomt være af stor Betydning for Besøget.

Efter Sædvane har der i Museets Sommersaison, saavidt muligt hveranden Søndag, været afholdt forskellige Opvisninger, hvortil Museets Besøgende har haft Adgang uden Ekstrabetaling. Museet skylder Folkdansens Vänner i Helsingborg, Foreningen til Folkedansens Fremme, Københavns Højskoleforenings Folkedanserhold, St. Knuds Legere, Lærere og Elever i Brede Skole samt Fru Bjørnum Tak for Bistand ved Fremførelse af Folkedanse, af Legen om St. Knud Hertug og af Sanglege samt ved Demonstration af Spil paa Langeleg.

LANDSUNDERSØGELSER.

Ved Museets systematiske Undersøgelser af *gamle Bygninger paa Landet* har det stadig vist sig, at Arbejdet foretages i ellefte Time, og at det umuligt kan opsættes, hvis man gennem de bevarede gamle Bondebygninger skal opnaa blot nogenlunde at faa klarlagt Byggeskikken i Landets forskellige Egne. Den gamle Byggeskik er det undertiden svært at spore, da de ældre Bygninger ofte har været Genstand for Ombygninger, hvorved adskillige Træk af den gamle Stueindretning, Ildstedsanordning og oprindelige Konstruktion er gaaet tabt. Ved saadanne Forandringer er de gamle Stuehuse paa visse Steder endog blevet helt igen-

nem ændrede, og da Ombygningerne i nogle Egne har været en ren Modesag og er sket forholdsvis tidligt, er det undertiden ret vanskeligt at skaffe Klarhed over den oprindelige Indretning. Dette gør sig naturligvis mest gældende ved Beboelsen, og der er derfor ved Undersøgelserne blevet lagt særlig Vægt paa at fremskaffe Oplysninger om Beboelseshuse. Men der er selvfølgelig ogsaa blevet opmaalt Udhuslænger, hvor det har været muligt at faa sikker Oplysning om, hvorledes de har været indrettede i ældre Tid.

Undersøgelserne har omfattet Egne, der har været saare svagt repræsenterede i det indsamlede Materiale, der forelaa, før Museet paabegyndte disse aarlige Undersøgelser, og ligesom i tidligere Aar har Museets Medarbejdere maattet indskrænke sig til at undersøge, opmaale og fotografere de Bygninger, der havde mest Betydning. Undersøgelserne er foretaget af Inspektør, Architect H. Zangenberg, der har haft en fortrinlig Hjælp af Architect H. Orlien, Lyngby, ved en Opmaalingsrejse til Rømø, samt af Architect A. Ludvigsen, København, der med største Offervilje og Interesse har deltaget i Opmaalingsarbejdet og Undersøgelserne i 1930 og 1931 paa Fyn og i Jylland. Desuden har Museumsbestyrer H. P. Hansen, Herning, ydet værdifuld Medhjælp ved at deltage i Undersøgelserne paa Egnen, og lignende virksom Støtte er givet Museets Medarbejdere af forhenværende Gaardejer C. A. Søgaard i Stauning samt Lærerne J. K. Nielsen i Grindsted og Chr. Wammen i Kjærby. Endelig blev der af Lunds Universitets Folkemindesamling udtalt Ønsket om at deltage for en kortere Tid i Dansk Folkemuseums Undersøgelsesrejser for saaledes at indlede et gensidigt og nyttigt Samarbejde ved Bygningsundersøgelserne her i Landet og østensunds. Dette Samarbejde udførtes saaledes, at Amanuenserne Albert Nilsson og Ingemar Ingers paa den nævnte Folkemindesamlings Bekostning i 1931 deltog i Undersøgelsesrejser paa Fyn og i Jylland (Ribe Amt); Amanuensen Nilsson var desuden Deltager i en kortere Rejse til Mellemslesvig. Ved denne sidste Rejse blev der ydermere givet en meget nyttig og virksom Vejledning af Lærer M. P. Ejerslev fra Flensborg samt af Magister A. Biering fra

København, der tilfældigt opholdt sig i Fjorde for at gøre Dialektstudier.

Fra Pastor Thade Petersen i Haderslev modtog Museet i 1930 en Meddelelse om, at en af de ældste og bedst bevarede Gaarde paa den nordlige Del af Rømø ved et nylig stedfundet Ejerskifte stod i Fare for en fuldstændig Ombygning; i April foretoges derfor en Rejse til Øen, hvorved Gaarden blev opmaalt og undersøgt. Den var opført i 1750 og havde ved forskellige Tilbygninger i 1773 og 1793 faaet den ejendommelige T-formede Grundplan, som har været saa karakteristisk for flere af de ældre Gaarde paa Rømø, og som uden Tvivl er dikteret af Ønsket om at skaffe Læ for Vestenstormen. Bygningerne var grundmurede og saavel i det Ydre som i det Indre prægede af den frisiske Kultur, der endnu tydeligt spores i Bønderhusene saavel paa Vesterhavsoerne som paa den slesvigske Vestkyst.

Ved et Par efterfølgende mindre Rejser i 1930—31 til de sønderjyske Egne Vest for Linien Skærbæk—Tønder blev der opmaalt en Gaard i Daler-Østerby, som Kommunalærer J. Frank i København havde henledt Museets Opmærksomhed paa, og en Gaard i Forballum. Begge disse Gaarde, der var udaterede¹⁾, syntes at stamme fra Tiden omkring 1700, og var nu grundmurede; men ved de Undersøgelser, der foretoges samtidigt med Opmaalingerne, lykkedes det at konstatere, at forskellige Partier af Gaardene tidligere har haft Bulvægge (d. v. s. Stolpernes Mellemrum har været udfyldt med vandretstillede Planker i Stedet for med Lerklining eller Tegl), især i Undervæggene, og desuden blev det oplyst, at Bulbygninger fra ældre Tider har eksisteret paa enkelte Steder i Vesteregnet endog saa sent som i 1890'erne. Det blev endvidere klarlagt, at der i den sydlige Vesteregns Beboelseshuse er en afgjort Tilbøjelighed til at henlægge Bryggerset med tilhørende Ildsteder til en af Gaardens Sidelænger, og ved Undersøgelser i Ribe Herred i 1931 viste det samme sig at være Tilfældet i Bygningerne Syd og Nord for Ribe og op langs Vest-

¹⁾ En Samling af Panelstykker med Inskription, opsat paa en Bjælke i Daler-Østerby-Gaarden, bar ganske vist Aarstallet 1625, men dette Panel synes at være fra et ældre Stuehus til Gaarden, som er blevet afløst af det nuværende.

kysten til Nord for Darum i Gjørding Herred. For øvrigt har allerede H. F. Feilberg i »Dansk Bondeliv« været opmærksom paa dette Træk.

Paa den sonderjyske Østkyst er der desuden i 1930 foretaget Opmaaling af Frigaarden Sparlund i Øsby Sogn paa Haderslev Næs. Gaarden stod overfor en fuldstændig Ombygning, og den gamle Bulhuslade, der var blevet erhvervet til Frilandsmuseet, skulde nedrives. Gaarden var dateret 1734, men en stor Part af den synes dog at være meget ældre. For samtidig at faa nogen Klarhed over gammel Staldindretning paa Haderslev Næs foretoges nogle Undersøgelser i Sverdrupgaard og i Lilholt, hvor der desuden viste sig at have været Udhusbygninger med Bindingsværksvægge i den ene og med Bulvægge i den anden Langside. Lignende Bygninger fandtes paa den efterfølgende Rejse i de saakaldte »otte Sogne«, hvor der i Bindingsværksvæggene fandtes Stolper op til 26 cm.s Bredde, og hvori Dokkerne var 37—43 cm. brede. I denne Egn maalttes gamle Stuehuse i Byerne Agrup og Binderup, hvoraf det sidstnævnte, der var dateret 1704, desværre senere er blevet nedrevet, uden at det, saaledes som paatænkt, var muligt at erhverve det til Frilandsmuseet. Begge Husene, der dog sikkert var ældre, — formodentlig fra Midten af det 17. Aarhundrede, — gav gode, men ikke ukendte Oplysninger om Boligernes ældre Indretning paa denne rige, jyske Østkystegn. Bulvægge konstateredes ogsaa i Gaarde i Erritsø, tæt sydvest for Fredericia, hvor der maalttes en Gaard, bygget 1790 og 1833, og desuden et Stuehus fra 1793. Stuehusene i denne By har ved Indførelsen af en saakaldt »Sommerstue« faaet en Inddeling, der afviger kendeligt fra andre kendte, østjyske Stuehuses Indretning, og det har desværre endnu ikke været muligt at fastslaa, om denne Stuehusindretning har nogen videre Udbredelse eller den kun findes indenfor et snævert begrænset, lokalt Omraade, og om den hviler paa gammel nedarvet Skik.

Stuehusundersøgelserne fortsattes yderligere paa forskellige Steder i Jylland ved kortere Rejser i 1930. Paa Mors opmaalttes Stuehuset ved Halkjærgaard i Dragstrup Sogn. Huset havde to Skorstene, og Stuehusindretningen var i det væsentlige uforan-

dret. Bygningen var fra Slutningen af det 18. Aarh., og var en typisk Repræsentant for ældre morsingsk Byggeskik med Højremskonstruktion og med Udskud paa begge Sider og paa den ene Gavl. Foruden dette Stuehus maattes i Møllerup en enlænget Gaard eller større Boelssted, der ligeledes var et Højremshus af en meget anselig Længde, nemlig 36,25 m. Gaarden havde kun een Skorsten, hvorom alle Ildstederne var samlede, og havde baade i det Ydre og i det Indre den største Lighed med Byggeskikken i Thy og Vendsyssel.

I det gamle Ommersyssels østlige Del foretoges endvidere en Række Undersøgelser, hvorved de Iagttagelser, der i 1929 blev gjort med Hensyn til Ildstedernes Antal og Anbringelse, blev uddybede og mere afklarede. Da der i Stuehusene baade i Grenaaegnen og i det sydlige Himmerland som oftest kun er een Skorsten, hvorved samtlige Ildsteder er anbragt, skulde man have ventet, at lignende Ildstedsanordning maatte findes i det østlige Ommersyssel; men dette er ikke Tilfældet. Egnen viste sig at være et Blandingsomraade, hvori Stuehuse med een Skorsten for samtlige Ildsteder og med to Skorstene, hver med sin Ildstedsgruppe, findes Side om Side, endog i samme By; men ejendommeligt er det, at Stuehusene, der kun har een Skorsten, synes at være de ældste Bygninger. Det turde dog være forhastet deraf at slutte, at denne Ildstedsanordning og dermed følgende Stuehusindretning skulde være den ældste kendte i Øst-Ommersyssel. Endvidere maa det nævnes, at det flere Steder kunde konstateres, at de lukkede Alkover undertiden havde været anbragt i Dagligstuen langs Ydervæggene mod Gaarden, en Stueskik, som ikke er helt sædvanlig i Jylland.

Endelig foretoges der en Rekognosceringsrejse i Egnen Syd for Odder ned mod Horsens Fjord. Den gamle Stuehusindretning var det her meget vanskeligt at komme til Klarhed over, da Beboelseshusene i dette Omraade er meget ombyggede, men det lykkedes dog, vejledet af Beboernes Erindring om Benævnelserne paa de enkelte Stuer, at fastslaa, at Ruminddelingen i Hovedsagen er den samme som i Bjærge Herred. Beboelsen bestod saaledes i ældre Tid af fire Rum: Bryggers (Sals eller Frammers),

Yderstue (Sommerstue) og Kakkeltue (Vinterstue) samt Overstue, og den har to Skorstene, den ene i Yderstuen, der ogsaa tjener som Køkken, og den anden i Bryggerset.

Ved en Rejse i det mellemste og nordlige Halland i 1930, hvortil Den grevelige Hjelmsjerne-Rosencrone'ske Stiftelse havde ydet en meget væsentlig Støtte, blev undersøgt forskellige Gaarde for at klarlægge, hvor udbredt Sulebygningerne havde været i denne engang danske Provins, efter at det ved en tidligere Rejse var bragt i Erfaring, at der fandtes Sulebygninger her. Det lykkedes vel ikke helt at fastslaa Udbredelsen af disse Bygninger, men paa Rejsen, hvori Architect Mogens Clemmensen deltog paa egne og Intendenten Alb. Anderson Sandklef paa Varberg Museums Vegne, fandtes Sulebygninger med Bulvægge spredt i Himle og Viske samt i Fjäre Herred; i Hovedsagen havde Sulekonstruktionen her den største Lighed med den fynske. — Paa Hjemvejen fra Halland maalttes et gammelt skaansk Fiskerhus i Ålaboderna, som Lærer H. C. Rosted i Hørsholm havde gjort Museet opmærksomt paa, og som syntes at være indrettet paa samme Maade som de ældre, nu forsvundne Fiskerhuse i Rungsted Vest for Øresund.

Da Østfyn hørte til de Omraader, hvis Byggeskik har været daarligst oplyst fra tidligere Tid, foretoges i 1931 en ret indgaaende Undersøgelse af denne Landsdel. Resultatet var overraskende og Materialet herfra har sin særlige Værdi, fordi der paa Østfyn fandtes adskilligt flere ældre Stuehuslængere end paa Vestfyn, og fordi disse i det væsentlige havde bevaret den oprindelige Ruminddeling, saaledes at Grundplanen lettere lod sig fastslaa. Det blev godtgjort, at den gamle Indretning af Boligen synes at have været temmelig ensartet overalt paa Fyn, og endvidere lykkedes det paa denne Rejse at finde en Sulelade i Vindinge-Lamdrup, ca. 5 Kilometer Vest for Nyborg, altsaa i en Egn, hvor man hidtil har anset Sulebygninger som forlængst forsvundne. Der er næppe Tvivl om, at denne Sulelade, som efter Konstruktionen at dømme stammer fra 1760—70, er den eneste bevarede Øst for en Linie Svendborg—Odense—Kerteminde. — De forholdsvis faa bevarede, ældre Gaarde paa Langeland er 1931 undersøgt af Museumsinspektør Uldall.

I 1931 blev der desuden foretaget orienterende Rejser (i Forbindelse med Opmaalingsarbejder) til Hedeegnene, dels i Mellemlesvig og dels i det sydlige Jylland omkring Grindsted, og desuden blev der undersøgt tre gamle Stuehuse i Stauning Sogn. Siden R. Mejborg i 1890 behandlede mellemlesvigske Hedeegne i Værket om slesvigske Bondergaarde, er der ikke foretaget nogen Bygningsundersøgelse fra dansk Side Syd for den nuværende Grænse, og da Mejborg kun har bragt et Par mindre Grundplaner fra Hedeegnen, ønskede Dansk Folkemuseum gerne at uddybe Kendskabet til denne Egn. Det blev konstateret, at Hovedtypen for den mellemlesvigske Hedegaard er det store enlængede og som oftest fritliggende Hovedhus med Beboelse, Stald og Lade samlet i een Bygning, omgivet af Udhuse, bygget efter økonomisk Evne og til forskelligt Brug, hvilke Udhuse undertiden kan være sammenbyggede¹).

Ved Undersøgelserne i Hedeegnene omkring Grindsted og af Stuehusene i Stauning Sogn blev det klarlagt, at der ikke var nogen synderlig Forskel paa Indretningen af de gamle Beboelseslænger paa disse Steder. Alle havde de to Skorstene, een i Bryggerset og een i Køkkenet, hvilke Rum ligger Side om Side, og disse Stuehuse mindede stærkt om dem, der findes i Hedeegnene mellem Viborg og Randers, dog var der i de fleste af Grindstedegnens Stuehuse indføjet en tredje Skorsten med en foranliggende Førstue mellem Dagligstuen og Storstuen; men det er vel næppe sandsynligt, at dette Træk er meget ældre end Begyndelsen af forrige Aarhundrede.

Foruden de her nævnte Undersøgelser og Rejser er der paa Sjælland i 1931 maalt en Panelstue i Hundige samt foretaget Ransagelse og Fotografering af enkelte Gaarde og Huse, Møller og gamle Landsbyer. Rekognoscering i forskellige Dele af Landet er tillige foretaget af Museumsinspektør Uldall. Fra Arkitekt Mogens Clemmensen har Museet modtaget en Redegørelse for Resultatet af hans Undersøgelsesrejse til en Del gamle Bondegaardstomter i Vendsyssel. Inspektør Uldall har beset to Tomter

¹) H. Zangenberg: »Den mellemlesvigske Hedeegns gamle Byggeskik«, »Sydslesvig« (C. A. Reitzels Forlag, Kbh. 1933), S. 105.

paa Knudshoved i Sydsjælland. Museet kunde ønske at foretage Udgravning af saadanne Tomter, der maa formodes at hidrøre fra middelalderlige Bondegaardsbebyggelser.

Undersøgelserne af *Folkedragter og Folketekstiler* m. m. fortsattes i 1930 og 1931 ved Rejser af Inspektør Frøken Elna Mygdal og Assistent Fru Ellen Andersen. I 1930 gik Turen til Bornholm. Der begyndtes i Rønne, hvor Bornholms Museums Dragter og Tekstiler blev gennemsete og delvis fotograferede. Navnlig gjaldt Fotograferingen de desværre ikke altfor talrige Rester af Bænke- og Agehynder, især flamskvævede, om hvilke Skifter fra Slutningen af det 17. og 18. Aarhundrede bringer Bud. Er deres Tal end ringe i Rønne, saa er det desværre endnu fattigere i Dansk Folkemuseum, idet dette Museum ikke ejer noget Eksempel paa bornholmske vævede eller syede Hynder, og trods grundig Eftersøgning er det ikke lykkedes at finde noget Eksempel udenfor Museet i Rønne. Hvad Dragterne angaar, er de egentlige Folkedragter forlængst forsvundne med Undtagelse af Hovedtøjerne, hvoraf Nølle samt »Hat og Hue« (Haue) først gik af Brug. Nøllen var sparsomt i Brug til ca. 1870. »Hat og Hue«, der brugtes af unge Piger, var tidligere bortlagt. Længst vedblev man at have »paa sig bundet«. En enkelt havde endnu 1907 saadant »Paabindetøj«, der bestod af Hue, som sattes over et lille kegleformet Papstykke, samt Korsklæde og »et Lag Sløjfer«, d. v. s. Nakke- og Hagesløjfer. Alle disse Former af Hovedtøj har været brugt til Dragt efter de skiftende Tidens Mode. Sammen med Hovedtøjet brugtes en slagformet Kappe af Silke, der naaede omtrent til Knæene og var kantet med Graaværk (Møsling) i Halsen. Var man velhavende, skulde man have tre, en rød til Fest, en sort til Sorg og en blaa, efter nogles Forklaring til Kirke-, efter anden Overlevering til almindeligt pænt Brug. I ældre Tider var Kapperne af Kattun eller Sirts. Fra Gudhjem fortælles om en sort Silkekappe, der i 1830'erne havde kostet 60 Rigsdaler. Det var saaledes en stor Luksus at anskaffe sig en Kappe, endsige at anskaffe tre. Rimeligvis er det for at give et misbilligende Udtryk for denne Luksus, at Kirkeklokken i Gudhjem efter Sigende ringer:

»Sild paa en Pind, Sild paa en Pind,
Silkekapper og intet Brød«,

det vil sige, at Fiskerbefolkningen i Gudhjem burde skaffe sig Brød i Stedet for at købe Silkekapper. Hovedtøjerne og Kapperne bares baade af Byernes velstillede Borgerskaber og af Bønderkvinderne. Ved »Bønder« forstaar man endnu paa Bornholm som paa gammelt Dansk Gaardmænd i Modsætning til Husmænd eller andre mindre Jordbrugere. — Med Rønne, Nexø og Gudhjem som Centrer blev Øens fire Herreder undersøgt.

I 1931 fortsattes Rejserne, dette Aar i Jylland, hvor navnlig Aarhus Amt — derunder ogsaa de lokale Museer — blev undersøgt, desværre uden at det lykkedes at faa samlet en fuldstændig Dragt. Museet erhvervede forskellige mindre Dragtdele samt Redskaber til Fremstilling af Baand, navnlig Vævespjæld og den nedennævnte »Kæltringvæv« fra Javngyde i Gjern Herred. Man var stødt paa saadanne Væve tidligere paa Turen, blandt andet ved en Undersøgelse ind over Grænsen af Viborg Amt, hvor i Sognebyen Sahl i Hovlbjerg Herred flere saadanne Væve endnu var i Brug til Fremstilling af ret grove Bomuldsbaand, nogle Centimeter brede, der efter Sigende brugtes til Sengebaand paa Hospitaler og Alderdomshjem. Der er dog i sin Tid ogsaa vævet kulørte Baand paa disse Væve, blandt andet Baand til at sætte forneden af Skorter, udvendig eller indvendig. — Efter Museumsbesøg og enkelte Undersøgelser i Vejle Amt gik Turen til Oksbøl i Ribe Amt, hvor Vesterbodragtens Rester blev studeret. Endvidere gjordes nogle Besøg syd for den gamle Grænse ind i Sønderjylland. Hjemturen foregik over Als, hvor enkelte Ting erhvervedes.

Desværre er det sidste Aar af en femaarig Periode, i hvilken Museet har haft en aarlig Bevilling til Studier af danske Folke- dragter og danske Folketekstiler, nu udløbet, uden at Bevillingen er blevet fornyet, og Museet savner saaledes de fornødne Midler til at fortsætte disse Undersøgelser, som, skønt paabegyndt i allersidste Øjeblik, dog har givet bedre Resultater, end man paa Forhaand turde haabe. De for Tiden herskende økonomiske Forhold giver ikke stort Haab om Bevillingens snarlige For-

nyelse; men for hvert Aar, der gaar, formindskes Mulighederne for at indhente det endnu forsømte.

Undersøgelser af *Indbo og Redskaber* m. m. er foretaget af Museumsinspektør Uldall ved Rejser i forskellige Dele af Landet, særlig i den nordlige Del af Ods Herred, i Sydsjælland, paa Samsø, Lolland, Strynø, Avernakø og Rømø samt i Dele af Himmerland og jyske Hedeegne. Samtidig er en Del Provinsmuseer gennemgaaet. — Nævnes kan det ogsaa, at Museet har haft Føling med de af Architect K. Millech ledede Undersøgelser af gamle Bygninger i København. — Paa Tomten af Gudumlund Fajencefabrik ved Aalborg er der — takket være beredvillig Imødekommenhed fra Ejeren, Proprietær T. Bjørnbak, Gudumholm — foretaget en Prøvegravning, hvorved der blev fremdraget en Samling Skaar som Prøver paa de der tilvirkede Fajencegenstande, deriblandt flere Bundskaar med Fabrikens Mærke, en indstempelt Bi (Flidens Symbol). Ved samme Lejlighed blev ogsaa fremdraget Fragmenter af Rudeglas, Drikkeglas og Flasker fra det Glasværk, der sammen med andre Fabrikvirksomheder fristede en kortvarig Tilværelse paa Gudumlund. — Orienterende Besøg er ogsaa aflagt ved Tomterne af Fajencefabrikerne ved Hesbjerg paa Fyn og ved Antvorskov paa Sjælland.

De af Inspektør Uldall foretagne *Optagelser af levende Billeder* paa Smalfilms af bevarede gammeldags Skikke og Arbejdsmetoder har kunnet fortsættes, idet der i Toaaret er faldet en særlig Bevilling dertil paa Finansloven. Af disse Optagelser er adskillige hentet fra Aarets forskellige Fester: De udklædte Børns Fastelavnsoptog til Gaardene, hvor de synger en Sang og modtager Æg og Penge til deres Gilde, er optaget i Hundige ved København, Fastelavnsridning med Gaardbesøg paa Amager. Paaskeskikken at koge Æg ved Blus paa Stranden er i 1930 kinematograferet paa Strynø, i 1931 i Klæsø paa Langeland. Den opretholdes nu kun af Børnene, der paa Strynø forbinder den med Ringdans og Sanglege, først ved Stranden og derefter ved Byens Majtræ, men paa Langeland erindres det endnu, at de

ældre tidligere har fulgt den samme Skik. Udenfor de sydfynske Øer har Skikken ikke mere kunnet opspores. Paa Langeland er endvidere optaget Films af andre Paaskekikke, Plukningen af de »9 Slags Kaal«, Oprisning med Æblespising Langfredag og Legen med »Hareæg«, d. v. s. de malede Paaskeæg, der gemmes i Haven og der skal opledes af Børnene. — Majtræfesten er optaget paa Strynø samt i Avernakø og Munkeby paa Avernakø, hvor de som Flagstang formede Majtræer endnu forefindes og smykkes med Grønt, paa Strynø af Ungdomsforeningen, paa Avernakø af Bylaget. Paa Avernakø var der tillige Lejlighed til at tage Billede af Kirkens Udsmykning med Majløv. Desuden er der sikret Film fra Gammel Skørping i Himmerland af »Majens« Plukning i Skoven og »Majbøgens« efterfølgende Udsmykning og Oprejsning paa Bygaden. Sommer-i-By-Riddet er hentet fra Nordby paa Samsø samt fra Mors, St. Hansblus fra Frederikssundegnen.

I Viborg frembød der sig en sjælden Lejlighed til at optage Film af gammel Haandværkerskik, idet Byens Smede efter den gamle Oldermands Død i Procession flyttede deres Skilt til den nye Oldermands Bolig. Af gamle Lavsskikke fra Købsteder kan iøvrigt kun anføres Skipperbegravelse i Kerteminde, hvorved Kisten bares til Kirkegaarden paa en Ligbaare.

Blandt andre Motiver, der nu er indgaaet i Museets Filmsarkiv, kan anføres: Pottemagerarbejde paa Mors, Kulbrænding i Himmerland, Træskomagerarbejde, Kurvefletning, Reblægning, »Linkning« samt Spjældvævning af Baand, Snoresnoning med Knytte- eller Knopstokke, Faareklipping, Kartning, Spinding, Høsebinding og Valkning, Vandvisning med Pilekvist, Brandprøve, Tørvestikning m. m.¹⁾. — Værdifuld Hjælp, dels i Form af Indberetning om Optagelsesmotiver og dels ved Assistance ved Optagelserne, er især ydet Museet af Lærer Christiansen, Hundige, Apoteker Gottlieb, Tranebjerg, Amtslæge V. Kjær, Viborg, Lærer C. Klæsøe, Humble, Lærer C. Larsen, Skørping Kirkeby, Lærer L. Larsen, Avernakø, Statsskovrider P. Lorenzen, Mos-

¹⁾ Dansk Folkemuseum modtager med Taknemlighed Forslag vedrørende Motiver, der maatte egne sig til Optagelse i levende Billeder.

skovgaard pr. Skørping St., Læge J. Lund, Øster Jølby, Lærer I. Nielsen, Strynø, samt Strynø Majtræforening, Hotelvært G. Petersen, Drejø, Lærer N. C. Petersen, Thorup, Mors, Lærer P. Petersen, Drejø, Lærer A. Sørensen, Bjærgby, Mors, og Læge E. Tryde, Grønbjærg St.

SAMLINGERNES TIL- VÆKST.

Museets Samling af *Lavs-genstande* og *Haandværkerredskaber* er, takket være et Tilskud fra Ny Carlsbergfondet, forøget med en Sølvvelkomst fra Kronborg Geværfabrik i Hellebæk, udført 1793 af den i Helsingør fødte, københavnske Guldsmed Ditlev Petersen (Fig. 3). Af de tilhørende Smaaskilte er kun bevaret to, som begge har siddet paa en ældre Velkomst. Det ældste har Acanthussving udenom Indskriften: »CRONBORG FABRIQUE — JOHAN DIDRICH CHRISTOPH NOLD 1754«, det yngre bærer Rocaillegravure og Navnet: SØREN NICOLAI 1776. Sølvstemplerne er henholdsvis: L. AMBERG, HELSINGØR, og: P. A. Denne Velkomst¹⁾ er saa

Fig. 3. Sølvvelkomst fra Kronborg Geværfabrik 1793 med to Skilte fra 1754 og 1776. Gave fra Ny Carlsbergfondet.

¹⁾ J. Olrik: »Nyerhvervet Solvtoij i Nationalmuseet«, i »Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1932«, S. 24 ff.

meget mere velkommen, som Museet i Forvejen ejer to andre Genstande fra Kronborg Geværfabrik. Et Signet af Messing fra Tiden ca. 1800 viser en Kam mellem to Løver samt Indskriften: »VI SAMTLIGE KAMMAGERSVENDE I KIØBENHAVN«.

Blandt Værktøj og Redskaber er en Samling Snedkerværktøj, som har haft hjemme i Frilandsmuseets Hus fra Flovt og er skænket af Snedkermester C. M. Hultgren, Haderslev. Et Saks-etui af Læder og et stort Naalehus af broget Fløj med Ejerbøgstaverne I. P. har tilhørt den sønderjyske Skrædder Jens Peder Uldrup, som i Aaret 1775 slog sig ned som Gaardmand i Lindelse Sogn paa Langeland. En Træmodel til en Vejrfløj i Form af en vinget Grif, præget af senere nyklassisk Stil, er foræret af M. P. Allerups Jærnstøberi, Odense.

Ovnsamlingen er som sædvanligt forøget med en Del Jærnovne. Ældst af disse er en af Tricotagehandler Tværmose, Hellerup, skænket Bilæggerovn af smaalandsk Fabrikat, vistnok stammende fra Bornholm. Paa Kortsiden er Slægten RUDEBECK's Vaabenskjold, holdt af to Griffe, og derunder Jærnværkets Navn: EKEFORS BRUK 1681. Langsiderne har foroven Relief af St. Jørgens Kamp med Dragen, forneden af Aktæon, der sønderrives af sine Hunde. Haandværkerforeningen i København har overladt Museet ikke mindre end 9 Jærnovne fra det af Foreningen købte Moltkeske Palæ i Bredgade, alle fra 18. Aarh. og alle af norsk Tilvirkning. Kronborgmuseet har deponeret en fra Fanø hentet Bilæggerovn med Relief af Kvindebuste og Isaks Ofring indenfor Régenceornamentik. Til Ovnene hører en Del Fajencefliser fra Ovnvæggen. — M. P. Allerups Jærnstøberi i Odense har skænket en Træmodel til en Ovnplade med det reventlowske Vaaben i Nyrococo. Købt er bl. a. en Ovnfod af Sandsten fra 1708.

Møbler fra Købstads- og Herregaardshjem. Fra et sydsjællandsk Herregaardshjem hidrører en stor, rødbrun malet Egetræskiste, hvis Jærnbeslag er udhuggede og drevne i Roset- og Tulipanblomster. Paa Forsiden er med brogede Farver malet Slægterne Krabbes og Skeels Vaaben med vedføjede Bogstaver:

HOK — FBS — 1705, betegnende Statsmanden, Stiftsbefalingsmand paa Sjælland, Hr. Otto Krabbe til Holmegaard og hans tredje Hustru, Fru Birgitte Skeel, gift 1686. En jærnbeslaet Kiste med den bekendte Jens Rostgaards Vaaben 1681 indvendig i Laaget er bleven forsynet med de senere Ejerbogstaver: NHS — 1753. — Et Kontor eller Kabinet, af Form som et med Klap

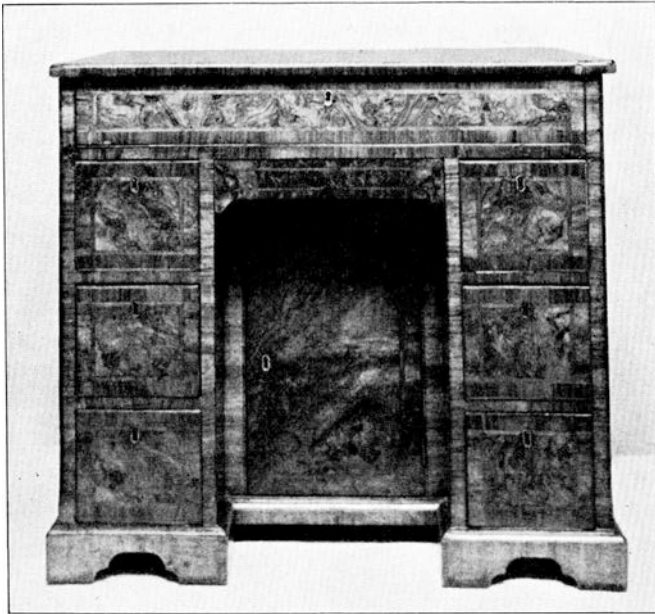

Fig. 4. Nøddetræsfineret Skrive-, Sy- og Toiletmøbel
ca. 1725—30. Testamentarisk Gave fra afd.
Frk. Mathilde Wulff, København.

forsynet Skuffemøbel paa Fod, fra Begyndelsen af det 18. Aarhundrede er malet i kinesisk Stil med Ornamenter paa blaa Grund. Paa Klappen og Siderne er anbragt Landskab mellem barokke Guirlander etc., paa Skufferne arabeskagtige Baandslyng eller Guirlander. Samme Alder har et Skab med Fløjdøre paa Bordfod, fineret med Palisander og Nøddetræ, dannende store Rosetter og Stjærner. Forsiden er inddelt ved tre udskaarne og gennembrudte Pilastre i Form af barokke, ophængte Blom-

sterguirlander. Som Fig. 4 afbildes et af Frk. Mathilde Wulff, København, testamenteret Skrive-, Sy- og Toiletmøbel fra Tiden ca. 1725, af nøddetræsfineret, indlagt Arbejde. Det har Form som et lille Skrivebord med Skrivepult og Toiletspejl under Pladen. Tilsvarende Møbel findes i Röhsska Konstslöjdmuseet i Göteborg, hvor dette af hollandsk-engelsk Møbelkunst prægede Arbejde er katalogiseret som vestsvensk.

En ejendommelig Feltseng af Teaktræ og Pokkenholt fra Begyndelsen af 18. Aarhundrede skal stamme fra Sønderjylland og have tilhørt Familien Grubbe. Dens Endestykker kan sættes sammen til en Kiste, hvori Sengens øvrige Bestanddele kan gemmes. Udslaaet danner den et solidt Leje paa 6 drejede Ben og med en halvrund Himmel af Lister, bemalet med Kineserier. Fra Fru Annie Weffs Bo er som testamentarisk Gave indgaaet en Mahogni-Himmelseng fra Tiden ca. 1840—50, stammende fra Dansk Vestindien.

To Stole i traditionel Renaissanceform med drejede Ben og forsænket, ottesidet Rygfylding er brunligt marmorerede og bærer de malede Navnebogstaver: M.P.T.S. — 1773. De skal efter Sælgerens Udsagn være kommet fra Erritsø i Fredericiaegnen og kan maaske nok have haft Hjemsted i en Bondegaard, selvom Typen snarest hører hjemme i den jævne Borgerkultur.

Mellem enkelte *mindre Indbogenstande* er et højt Standur, hvormed Auktionsdirektor Winsløw har forøget sin tidligere skænkede Ursamling. Urværket, der er tilvirket i Danmark i det 18. Aarhundredes tidligere Del, er af ualmindelig Konstruktion og viser foruden Klokkeslet de 12 Maaneder, de 5 rørlige Fester, Solens Opgang og Nedgang samt Dagens og Nattens Længde. Af fire Vægspjle stammer et af Fru Anna Reinbach skænket, mahognifineret Spejl med malet Dekoration paa det øvre Glas fra den senere Empiretid, medens de tre andre bærer den tidlige Nyklassicismes Former fra Slutningen af 18. Aarhundrede. Nogle mindre Skrin til Sysager og andet Brug viser bl. a. Prøver paa forskelligartet Indlægningsarbejde. Indlagte Tinornamenter af Acanthusranker, Genier med Krone og Hjorte samt Damer ved Haandarbejde ca. 1700 har et Syskrin af Nøddetræ med skraat

Laag. En anden Genre tilhører et Syskrin af samme Form ved sin Beklædning af blyindfattet Glas med underlagt, rød Metalfolie, hvorpaa ses raderede Prydelser paa hvid Folie: Régenceornamenter, Genier med Frugtklase, Venus med brændende Hjærte, sejlene paa en Muslingskal, Elskovspar med Amor m. m., dateret 1726. Indvendig i Bunden er Fremstilling af Sysager.

Af *Skilderier og andre Billeder* er adskilligt erhvervet, dels til Udstilling og dels til Museets Billedsamling. I den kronologiske Udstilling, ikke mindst i Interiørerne, vil en Del gamle Portrætter kunne finde Anvendelse, og saadanne Billeder har tillige dragthistorisk Betydning. Fra Dødsboet efter Enkefru Kretz, f. Fiedler, har Museet haft den Glæde at modtage en Del Familieportrætter, nemlig to Oliemalerier af Kancelliraad William Hammond og Hustru Louise Charlotte Hagerup, malet henholdsvis 1751 og 1753 af den danskfødte Maler P. Wichmann, som virkede i Bergen. Dette Ægtepar holdt Bryllup paa Møllegaard ved Trondheim 1750, og tilfældigvis ejer Folkemuseet fra ældre Tid et Par trykte Bryllupsvers fra denne Lejlighed. Endvidere medfulgte et af samme Maler udført Brystbillede af Hammond, signeret 1737, samt et Oliemaleri af hans Datter, Fru C. Fiedler, som Enke ca. 1830, og et andet af hendes Mand, Grosserer Fiedler i København. Desuden modtoges tre farvelagte Blyantstegninger i Ramme, hvoraf den ene forestiller Fiedler, den anden formentlig hans Hustru som yngre.

Ualmindelig er en »Passionsviser«, et Oliemaleri i yngre Ramme fra det 18. Aarhundrede med Fremstilling af Christus paa Korset, omgivet af 13 smaa Passionsscener for Klokkeslettene fra VI Morgen til VI Aften, Indskrifterne Esai. 53, 2—3 og Begr. I, 12 og danske Vers i pietistisk Manér. Et lignende Maleri hænger i en Gaard paa Læsø. — Videre kan anføres forskellige Kistebilleder, samt indrammede Billeder af udklippet Papir, Erindringskrans af Haar (Gave fra Frk. Fanny Larsen, København), Fuglebilleder af Fjer af den Art, som vides tilvirkede paa Als, ca. 1840—50, og flere lignende Snurrepiberier. Værdi som Folkelivsbillede har et Gouachemaleri af J. J. Bruun, »Prospect af

Taarnbye Kirche paa Gåmel Amager-Land. Anno 1748«, visende Kirkegængernes brogede Dragter fra dansk Amager, samt to usignerede Oliemalerier fra Tiden omkring 1840, forestillende Rapstærskning paa et udlagt Sejl i et jysk Landskab og Almue-

Fig. 5. Drikkekande af Sølv, udført af Guldsmed Mogens Thommesen Løwenhertz i Horsens 1717. Højde 18,5 Centimeter.
Gave fra Ny Carlsbergfondet.

dans i et Kystlandskab, muligvis ved et Kildebesøg eller Kildemarked i Nordsjælland. Det sidste Billede er uden Tvivl malet som Konkurrencearbejde til den Neuhausenske Præmie 1847.

En af Toaarets mest bemærkelsesværdige Erhvervelser falder mellem *Sølvtøjet*, nemlig den paa Fig. 5 afbildede Drikkekande. Gennem en Aarrække har Museet haft sin Opmærksomhed rettet

mod dette Sølvarbejde, som i længere Tid har tilhørt en nu af-død københavnsk Privatsamler, og Museet har nu haft den Glæde at modtage det som Gave fra Ny Carlsbergfondet¹). Den usædvanlig store Drikkekande, der rummer 3 Potter, er et fremragende Eksempel paa den ypperlige Sølvmedekunst, der omkring Aar 1700 udøvedes i de større Købsteder i Landet. Paa en Tid, da man i Hovedstaden allerede var ved at tabe Smagen for disse svære, massive Sølvdrikkekander med den kraftige, barokke Acanthusornamentik, blomstrede deres Tilvirkning i de jyske Købsteder. Nærværende Pragteksemplar er udført af Horsens-Guldsmeden Mogens Thommesen Löwenhertz og bærer i Laaget indgraveret Aarstallet: 1717 samt Forbogstaverne: NSSK. Hvem denne første Ejer var, vides ikke; antagelig har han dog tilhørt Bondestanden; i hvert Fald var Kanden 80 Aar senere i Bønders Eje, idet den bærer den prikkede Indskrift: »Maren Sørensdatter: denne er mig Foræret til Fader Gave af min Beste Fader Chresten Haabballe i Neder Knaverup« ^{22/7} 1797. Den nævnte Landsby ligger i Skibet Sogn, Tørrild Herred, Vejle Amt.

Jysk Guldsmedearbejde er muligvis ogsaa en fra Holstebro indgaaet, oval Sølvsukkerskaal fra Tiden ca. 1750—60, hvis da ikke Stemplet: IW viser hen til Guldsmed Johan Wittrock, der blev Mester i Odense 1741. Skaalen er buget og forsynet med vredne Knæ samt Bøjlehank og Ben i Rococoform. Et cylindrisk Kridthus af Sølv bærer graverede Ejerbogstaver: G.H.K. med det senere tilføjede Aarstal 1790. Det er ikke almindeligt at træffe saadanne Pengegemmer af ædelt Metal, medens de rør- eller tøndeformede Kridthuse af Messingblik forekommer ret ofte og som bekendt har givet Anledning til en gammel Talemaade. En cylindrisk Thedaase med Mestermærket: P.H. og graverede Bort og Ranker fra Empiretiden er tilvirket i Tønder og præges, ligesom andet Sølvtoj fra denne Købstad, af en vis borgerlig Soliditet, der lægger mere Vægt paa Form og Materiale end paa Ornamentik. En anden Tønderguldsmed med Stemplet: I.A.B. har ved samme Tid udført et ligeledes erhvervet Saltkar, hvis æg-

¹) J. Olrik: »Nyerhvervet Sølvtoj i Nationalmuseet«, i »Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1932«, S. 24 ff.

dannede Opalglas er indfattet i gennembrudt Sølvholder med spiralsvungne Ben paa tresidet Plint. Købt er ogsaa en vaseformet Kaffekande, typisk for den seneste Empiretid, med dreven Ornamentik af Æggestave og Acanthusborter med palmetformede Muslinger. Stemplerne, Københavns Bymærke 1832 og Mestermærket P.F., viser hen til C. P. Foght, der blev Mester i København 1825. Museumsinspektør Chr. A. Jensen har skænket en Sølvske fra Nyrococotiden med Haderslev Bymærke og Mestermærket: P.E.

Mellem forskelligt *Bord- og Køkkentøj* er et cirkelrundt fladt Glasplateau paa lav balusterformet Fod til Anbringelse af de smaa Sylltetøjsanretninger og lignende, som man i 18. Aarhundrede kaldte Konfekt. Oprindelig har der været flere tilsvarende Plateauer til at stille ovenpaa hinanden, aftagende i Størrelse opefter. Et stort Vinglas, i hvis Cuppa er indslæbet en Egekrans, omsluttende Indskriften: »Lars Larsen — Den dobbelt glædelige — 25 Januarii 1797«, skal have hørt hjemme paa Amager og er skænket af Antikvitetshandler H. Ferlov. Købt er to Par signerede Laagkopper af Kantonemaille med broget Dekoration af Havuhyrer, Ranker m. m. paa blaa Bund. Fru Overdyrlæge Wandall, København, har betænkt Museet med adskillige Gaver, hvoraf en Del falder under denne Gruppe. Prøver paa det 18. Aarhundredes haandsmedede Vaffel- og Goderaadsjærn med forskellig Ornamentik er bl. a. indgaaet fra afdøde Architect Knud Engelhardts Samling af gamle Metalsager.

Samlingen af *danske Fajencer* har modtaget betydelige Ny-erhvervelser, hvoraf fem kan tilskrives Landets ældste Fajencefabrik i St. Kongensgade. Ny Carlsbergfondet har skænket den værdifuldeste af disse Fajencer, en stor usigneret Bispebolle til Punch fra St. Kongensgadefabrikkens ældre Periode. Kummen, der er velbevaret, medens Hankene er restaurerede, har tæt blaa Dekoration af Ædelstensbort for oven, samt paa hver Side en stor Volut- og Acanthuskartouche med Drueklaser, indrammende et Felt med Fremstilling af to Mænd i en Palæhave, for neden ses en Netværksbort, afbrudt af udsparede Felter med Blomsterkviste (Fig. 6). Til Fabrikkens yngre Periode henføres to Fade

med den for Gierløffs Tid typiske Dekoration af store Vækster, hvis spidsovale Blade har udsparede Ribber. Det ene, en Gave fra Gaardejer Topholm, Nørre Vissing Østergaard ved Venge, er af regelmæssig ottekantet Form og har under Bunden i Stedet for Signatur den paamaalede Pris: 2 Mk., medens det andet er aflangt ottekantet med Signaturen BL (sammenskrevet). Prisangivelsen: 2 Mk. finder vi ogsaa anbragt under den utydelige Signatur: J (?) paa et fladt rundt Fad, dekoreret med to svævende Genier med Bue, Pilekogger og Blomster. Til St. Kongensgade-fabrikken's blaa-dekorerede Fajencer maa ogsaa regnes et indkøbt stort Bakkebordsblad med Randbort af Drueklaser med Blade; indenfor en Ramme af Rococosving med Blomster udfyldes Bunden af et Landskab med slotslignende Bygninger og Staffagegruppe af en Kvinde paa et Æsel med Ko og Hund. Denne Bordbakke er beslægtet med den store Gruppe Fajencer, som kun med Tvivl er betragtet som St. Kongensgade-fabrikat; men Bakkens Signatur: NS genfindes paa en typisk Gierløff-Terrin i Museet, og der er derfor næppe Grund til at tvivle om dens Herkomst. (Fig. 7).

Fig. 6. Bispebolle af blaadekoreret Fajence fra St. Kongensgade-fabrikken's ældre Periode. Gave fra Ny Carlsbergfondet.

Fra Kastrup-fabrikken, hvis bedre Varer fra den ældre, Fortlingske Periode nu saa sjældent dukker op paa Markedet, stammer enkelte nyindkøbte Fajencer. Et stort, i blaat, manganbrunt og gult dekoreret Laagfad af Form som en And med en lille

Ælling paa Ryggen, savner dog Signatur og kan ikke med Sikkerhed bestemmes som Kastruparbejde. Fabrikkens egenartede, brogede Blomsterkvistdekoration med fliget Løv som Underglasurmaling findes paa et Sandhus og paa en lille Thepotte, der bærer Fortlings typiske Signatur: F. Det er denne sidste Fajence (I. W. Fröhne: Danske Fajencer, Fig. 28), som i sin Tid kom til

Fig. 7. Blaadekoreret Fajence-Bakkebordsblad, signeret N. S. Tilskrevet St. Kongensgadefabrikkens anden Periode.

at spille en særlig Rolle i Diskussionen om Fajencegruppens Herkomst fra Kastrup eller Kellinghusen¹⁾, og som dengang savnedes, efter at den fra Ørums Samling i Aarhus var overgaaet til en norsk Privatsamler. Fra Norge er den nu atter vendt tilbage til Danmark. Af Kastrupfabrikkens usignerede, med blaa Dekoration og Mangankonturering prydede Urhuse af firsidet, arkitektonisk Form kan blandt Nyerhvervelserne noteres et med de paamalede Ejerbogstaver: F.A.F.

¹⁾ J. Olrik: »Kastrup eller Kellinghusen«, i »Fra Arkiv og Museum«, Serie 2, Bd. I, S. 375 ff.

En noget gaadefuld Fajence, som oprindeligt skal stamme fra Danmark, er erhvervet i Oslo. Det er usigneret, blaadekoreret Terrin af ovalt Tværnsnit med buget, fladknækket Kumme. Laaget har radiale Knæk og hæver sig ved Profilled op i en høj Top, hvis Konsol synes at have baaret et siddende Dyr. Dekorationen er dels Strøkviste med Blomster, dels 2×2 Landskaber

Fig. 8. Blaadekoreret Thepotte af Morsofajence, ca. 1780.

med Staffage af Herrer og Damer, ubehjælpomt udført efter et Ornamentstik eller lignende Forlæg. Det kan være vanskeligt at henhøre denne Terrin til nogen bestemt Fabrik, da den ikke viser Fællesskab med signerede Arbejder; den ubehjælpomme Malemaade og den urene Glassur synes at vidne om et Begynderstadium. Muligvis er Terrinen en af de ukendte Varer fra Generalmajor Classens Fabrik paa Østerbro eller et Resultat af Eksperimenterne i Fajence- og Porcelænsværkstederne i Blaataarn. Laagets Form viser den Tilknytning til Meissenporcelænet, som man kan vente at finde ved Fabrikken i Blaataarn. Man har

tidligere antaget, at denne Terrin stammede fra den 1774 grundlagte Fajencefabrik ved Herregaarden Gammellund paa Mors, men efter at Kendskabet til Morsøjancerne i de sidste Aar er uddybet nærmere, maa denne Bestemmelse betragtes som meget tvivlsom. Formen viser ogsaa tilbage til Tiden før 1770.

Netop fra Morsøjabrikken har Museet kunnet indføre flere Nyerhvervelser, alle indkøbt fra Norge, nemlig en lille Thepotte

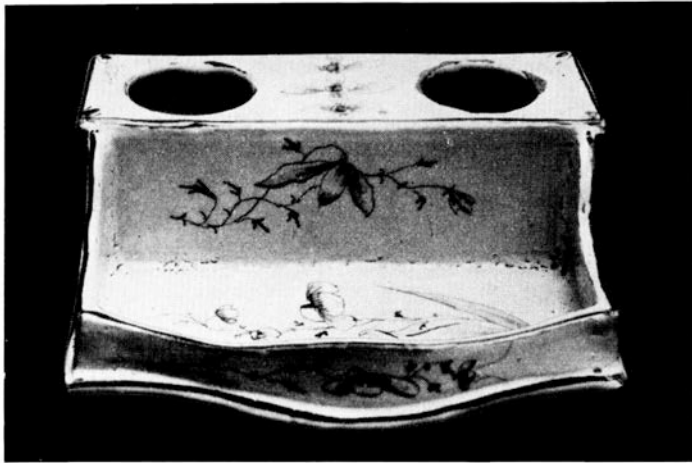

Fig. 9. Blaadekoreret Skriveskrin af Morsøjajence, ca. 1780.

(Fig. 8), to cylindriske Hankekrus med Tinlaag, et firsidet Skriveskrin med fast, fremskydende Pennebakke (Fig. 9) og en flad Tallerken. Med Undtagelse af det ene Krus bærer de alle Signa-

turen fra Fabrikens anden Periode: $\frac{L}{\frac{M A}{K}}$ Dekorationen
(sammenskrevet)

er den typiske blaa Blomsterkvist, hvorved Maleren ofte har søgt at efterligne Herrebøfabrikens Dekorationer, dog har Tallerkenen en anden Bemaling med Ejerbogstaverne: Pm — MID og Aarstallet: 1782 indenfor en Krans af Tulipanbægre og et Randornament af fire Tulipanpalmetter med Slyngtraade i blaat og Mangan¹⁾.

¹⁾ K. Uldall: »Fajencefabrikken ved Gammellund paa Mors«, i »Hist. Aarbog for Mors 1931«, S. 25 ff.

Seks af de i Toaaret indkøbte Fajencer er i sin Tid udgaaet fra Fabrikken i Slesvig By. Anseligst er et Bakkebordsblad, dekoreret med Strøblomster indenfor en Bort af Kviste med Baand-sløjfe og Festons, alt malet i manganviolet og en matgrøn Farve.

Signaturen læses: $\frac{S}{\frac{R}{B}}$. Det karakteristiske noget stive Mønster

pryder ogsaa en tidligere erhvervet Terrin og Frugtskaal og maa opfattes som et af Slesvigfabrikkens faste Stelmønstre. Fabrikkens andet og hyppigst benyttede Dekorationsmotiv af udstrøede Barokblomsterkviste ses i Mangan paa en Smørkande med Fabrikmærket: $\frac{S}{CB}$, og i blaåt paa en Skrivetøjsbakke, signeret: $\frac{S}{NH}$, medens et blaadekoreret, ovalt, fladt Fad med Signaturen:

$\frac{SO}{L}$ har mere naturalistiske Blomsterkviste indenfor en (sammenskrevet)

reliefprydet Tungerand. To Slesvigfajencer, som har særlig Interesse ved en for Fabrikkens Varer fremmedartet Dekoration, er en stor balusterformet Potpourrivase med broget Blomsterdekoration, mærket: $\frac{S}{R}$, og en riflet lille Thepotte med blaåt Musselmønster, signeret: S. Den sidste maa betragtes som et af Fabrikkens seneste Arbejder og stammer fra Rømø ved Sønderjyllands Vestkyst. — Maaske skal ogsaa et fra Fyn stammende, plumpt Grødfad med blaa Blomster tilskrives Slesvigværkstedet.

Fajenceværkstedet i Eckernförde repræsenteres ved en lav, rund Laagskaal med plastisk Udformning af Hank og Laagknop (Fig. 10 til h.). Dekorationen er blaa Blomster og Strøkviste,

Signaturen: $\frac{O}{\frac{E}{B}}$. Endvidere ved to plastisk modellerede The-

daaser af Rococoform, den ene broget stafferet paa gul Bund

(Signatur: $\frac{O}{\frac{Eckelför}{B}}$), den anden dekoreret med blaåt Rocaille-

værk og Strøkviste (Signatur: $\frac{O}{\frac{E}{\frac{B}{2}}}$). Muligvis kan ogsaa en usig-

neret, svær Jardinère af uregelmæssig buget og svejftet firsidet

Form henføres til Eckernfördefabrikken; den er marmoreret og har modellerede Blomster og Blade samt et Firben. — En Potpourrikrug af buget Vaseform bærer Rendsborgfabrikkens Sig-

natur: $\frac{O R}{B (?)}$; den prydes af fire paalagte Reliefkviste
(sammenskrevet)

samt blaamalede Strøkviste og Insekter. — Til en af Fabrikkerne i Slesvig eller Holsten skal vistnok ogsaa henføres et usigneret, aflangt, ottesidet Fad med blaa Dekoration, der er stærkt

Fig. 10. Blaadekoreret Thedaase og Laagskaal af Eckernfördefajence.

paavirket af ostindiske Former, nemlig Kumme med Chrysanthemum eller lignende Vækster, Spiralvolutbort og Baandornamenter af Kviste med kinesiske Instrumenter.

To Tallerkener samt et brogetdekoreret Skriveskrin med gennembrudt Forside og Relief af en liggende Hund paa Oversiden er fabrikeret i Kellinghusen eller i en af de smaa kongerigske Fabrikker, der efterligner de større og ældre Virksomheder paa dette Sted.

Fra Johan Spiez' bornholmske Fabrik i Rønne er ifølge Signaturen: J.S. et Par smaa søjleformede Lystestager af hvidgul Fajence med manganbrun Marmorering og grønne Rande.

Grev Schimmelmanss Fabrik ved Herregaarden Gudumlund i Himmerland møder med en firsidet Thedaase med smaa bro-

gede Strøkviste og med et Skriveskrin med fast Pennebakke, dekoreret med brogede Blomsterkviste, Netværksrude og Fjerpen, begge usignerede men typiske Arbejder for denne i 1805 paa-begyndte jyske Virksomhed, paa hvis Tomt Museet har foretaget de ovennævnte Undersøgelser. Fabrikkens Mærke, en indstemp-let Bi, har derimod en flad Tallerken med en grov Dekoration i gult, grønt og brunt af en Bygning med Taarn bag et Busket, flankeret af to Træer.

Et Grødfad og et andet Fad (Fig. 11) af brogetdeko-reret Fajence røber sig ved Signaturen: H. som Varer fra den lille Fabrik ved Herre-gaarden Hesbjerg paa Fyn (ca. 1815) og tjener tillige til at bestemme en ligeledes fra Fyn indkommet, usigneret Tallerken med tilsvarende Dekoration som Hesbjerg-fabrikat. Hvor vanskeligt det iøvrigt kan være at skelne mellem usignerede Fajencer

Fig. 11. Brogetdekoreret Fad af Hesbjerg-fajence med Signaturen: H, ca. 1815.

fra de forskellige Provinsfabrikker, der fristede en kortvarig Tilværelse i Begyndelsen af det forrige Aarhundrede, viser netop de hernævnte Erhvervelser af signerede Arbejder fra Gudumlund og Hesbjerg. Dekorationsmotivet med en Bygning mellem to Træer gaar igen paa dem alle med saa stærke Fællestræk, at de maa tænkes udført af en og samme Maler, som har gjort Tjeneste paa begge Fabrikker.

Udentlandsk Fajence. En Tallerken med blegblaa Dekoration af en Frugtkumme med Fugle, omgivet af barok Blomsterbort med Lambrequins er ifølge Signaturen: B.P. tilvirket i Bayreuth-fabrikken i Bayern ca. 1750. Kun undtagelsesvis træffer man saadanne sydtyske Fajencer herhjemme mellem ældre Brugsgen-stande, hvorimod Varer fra de nordtyske Fabrikker ikke er slet

saa sjældne, især har de nordtyske Fajencekrus med primitive Dekorationer af Landskaber, Heste og lign. været yndede af Almuen, hvorfor fire af disse Krus er mellem Toaarets Erhvervelser. Af de engelske Fajencer, som fra og med Slutningen af det 18. Aarhundrede oversvømmede det danske Marked, er som sædvanlig indgaaet adskilligt, ikke mindst imellem de fra Fru Overlæge Wandall modtagne Gaver.

Mellem det nyerhvervede *danske Porcelæn* kan noteres et af

Fig. 12. Laagkop af Fournierporcelæn med broget Dekoration. København ca. 1760.

de sjældne Stykker »blødt« Porcelæn fra Fourniers Værksted i Blaataarn ca. 1760. Det er en cylindrisk Laagkop med broget Blomsterdekoration og med Signaturen: F 5 (Fig. 12). Af Københavns Porcelænsfabriks Arbejder fra 1780'erne er købt en Figur, der uden Tvivl er udført af A. Hald, forestillende en Gartnerske med Vandkande i Haanden (Fig. 13). Fra ældre Tid har Museet ejet Pendantfiguren, en Urtegaardsmand. Fra Porcelænsfabrikkens tidligere Aar stammer ogsaa en Sukkerskaal med broget Blomsterdekoration, to Tallerkener med Rankebort og Blomster i Guld samt en lille Terrin paa Underfad med mus-

lingriflede Ører, Rocailleknop paa Laaget og rødviolet Blomstermaling, og endelig en af Kunsthandler Mohrbutter skænket Saucekande med lignende Dekoration. Nærmere Aaret 1800 ligger en lille Underskaal af firsidet Form med afskaarne Hjørner og paa malet Hjærter Knægt med Omskriften: »Qui — no — la« samt et Par blaadekorerede Lystager af Søjleform med riflede Skafter, korinthiske Bladkapitæler og Sokkel i tre Trin. Af Fabrikkens blaadekorerede Brugsgenstande er købt forskelligt, Kander, Fad, Fiskerist, Thedaaser m. m. Yngst er en Thepotte fra 1850'erne, dekoreret med Vedbendranke og Guld. — En blaadekoreret cylindrisk Porcelænsflaske med paamalede Interiører fra en Porcelænsfabrik stammer fra Tiden omkring 1800 og er muligvis dansk Arbejde.

Blandt det indkøbte *ostindiske Porcelæn* er en Tallerken fra Tiden ca. 1785 med Minerva, der bekranser en Støtte med det danske Kongevaaben, samt en anden, lidt ældre Tallerken med Fremstilling af en Mand med en Ildtang og den hollandske Indskrift: »De Actiemars op de Tang«. Et dybt Fad prydet med broget Régenceornamentik bærer Aarstallet 1741 og i guldrandet Dobbeltcartouche Navnetrækkene: ASB — EBB, hvorefter det sidste efter Opgivelse skal betegne Elisabeth Bolette Brink. En tilsvarende Tallerken ejes af Vestlandske Kunstindustrimuseum i Bergen. Købt er ogsaa en Lysesstage med skaalformet Fod af det velkendte Stel med Fremstilling af Frederik V's Rytterstatue paa Amalienborg samt Randskriften: TIL ERINDRING AF DET DANSKE ASIATISKE COMPAGNIE DEN XXI OCTOBER MDCCLXXIV. Porcelænen med denne Dekoration gaar sædvanligvis under Navnet Juliane Marie Stellet, hvilket dog, saaledes som Museumsdirektør O. Andrup har oplyst, kun er berettiget, hvor den ovenanførte Indskrift er ombyttet med Navnet: IULIANE MARIA og det danske Vaaben. Enkedronningen modtog Stellet, der bærer hendes Navn, som Gave fra Asiatisk Compagnie, og Stellet skal senere være kommet til Rendsborg. Porcelænet med den længere Indskrift til Minde om 21. Oktober 1774 (Dagen for Fuldførelsen af Rytterstatuens Rækværk og samtidig Arveprins Frederiks Formælingsdag) bærer mindre Forgyldning, men til Gengæld en grøn Bladbort med rødt. Et saadant Stel ejedes af Generalmajor Classen.

Af *Lertøj*, der iøvrigt omtales under Landbosamlingen, skal nævnes et lysbrunt glasseret Fiksérkrus med indridsede Blomster og gennembrudt Indskrift: »Odense — 1ste November — 1835«. Kruset er en Gave fra Fotograf Hudes Bo i Roskilde.

Fig. 13. Gartnerske.
Københavns Porcelæn.

Til Samlingen af Genstande vedrørende *Ildfrembringelse og Belysning* er paa Langeland indkøbt en Lystestage, dannet af en Fuglefod med Pibe af Sølv (Odense Stempel, ca. 1790), en Stageform, som tidligere har været ret almindelig, men kun sjældent forekommer fra saa sen Tid. Blandt flere Gaver kan fremhæves en klokkeformet Glasampel i Bronzegarniture fra 1790'erne, testamenteret af Frk. Mathilde Wulff.

Som Gaver er ogsaa modtaget adskillige *Smaating til personligt Brug*, Tobakssager, Spillesager og Legetøj.

Af Genstande vedrørende *Kirke og Myndigheder* er kun faa at notere. Museumsinsp. Johs. Olsen, Svendborg, har indsendt et Gravkors af Smedejærn fra Krarup (Jacob Nielsen, død 1878) til Supplering af Museets Samling af Jærngravminder fra Landsbykirkegaarde. Fra Tønder er kommet et Par ottekantede Messingblanketter fra et Ligbærerlav; derpaa ses graveret Dødningeben og Navnene: Peter Nickels og Jacob Gertzen. En Fattigbøsse af Kobber er opkøbt i Hamborg, men har ifølge sin graverede Indskrift været: COLDING FATIGES BØSSE N° 7; den maa stamme fra første Halvdel af 18de Aarhundrede. Hr. Knud Kannik har foræret et Brandskilt med Roskilde Byvaaben.

Til Samlingen af *Befordringstøj* er købt en malet Kane, udskåret i Form af en Sphinx. Mederne ender i jærnsmedede Blad- og Blomsterduske og Sadeltæppet har Régenceornamentik. Gaardejer Hansen, Skovgaard, Bodilsker, har skænket Bjældelæder til Kaneforspand.

Fra *Jagtens og Fiskeriets Omraade* kommer et Par Haandtene eller Snovinder til Snoning af Reb og Snor samt Filér- og Bødenaale til Fiskegarn, alt fra nordsjællandske Fiskerlejer; ligeledes forskellige Typer af Aalejærn, skænket af Gaardejer Valdemar Kjær, Halkjærgaard, Mors, Architect Millech, København, og Husejer Anthon Nielsen, Strynø.

Af *Dragter og Tekstiler fra Købstads- og Herregaardshjem* har Museet modtaget forskellige Gaver, saaledes den her afbildede Silkehue, der nu er lys gulrød (Fig. 14). Den har paa begge Sider meget virkningsfulde barokke Guld- og Sølvbroderier og er skænket af Sønderborg Museum, der ligeledes har givet to

mønstrede Silkeliv. Til Minde om Frk. J. H. Meyer er skænket forskellige Ting, der har tilhørt hendes Slægt; en Brocadeshue og en rigt broderet Silkehue, der sandsynligvis har været Daabs-hue, samt en noget større Hue, en Halvdel af en anden og en Brystmæk af et Kristentøj, altsammen fra det 18de Aarhundrede og udført i fin Piquésyning. Endvidere er ligeledes efter Frk. Meyer modtaget et Par blaa Silkerococosko med gult Broderi, samt fire Læreklude, den ældste fra 1742. En Del Kraver, Slips m. m. er af Frk. Caroline Abildgaard (1844—1931) fra Nibe testamenteret til Museet ved Museumsinspektør Westergaard. En fin, syet Kniplingsbertha fra omkring Midten af forrige Aarhundrede er skænket af Læge Einar Bøcker, København. En Krave af Tønderknipling fra Midten af 19. Aarhundrede er skæn-

Fig. 14. Silkehue med Guld- og Sølvbroderi. Gave fra Sønderborg Museum.

ket af Fru Victoria Heine. Et Par Brunelles Snørestøvler og et Par sorte Skindsko af Fru Agnete Erhard-Petersen, hvis Mormoder opgives at have købt dem ca. 1865 paa Auktion over Ting, som havde tilhørt Prinsesserne Alexandra og Dagmar før deres Giftermaal. Forskelligt Fodtøj er endvidere modtaget fra Fru Helsøe, Fru Knudsen, København, og Fru Astrid Andersen, Helsingør. Fru Helsøe har desuden givet en sort Klædes Baschlik, d. e. en Art Hætte, som toges over Hatten, og hvis lange Flige svøbtes om Halsen og bandtes i Nakken. To

Damehatte er skænket af Frk. Brackenhøfd, København. — Dragtdele fra det 19de Aarhundrede er meget velkomne paa Mu-seet, blot de ikke er forandrede. De er ikke lette at faa fat paa, da man ikke har gemt ret mange af dem, men enten har syet dem om eller ladet dem forsvinde, blandt andet af Plads-hensyn.

Endelig er Dækketøjssamlingen blevet forøget med en Damask-dug fra Midten af det 19de Aarhundrede med Fremstilling af Figurer med landskabelig Baggrund, samt en Dug i Terning-mønster. Begge disse er skænkede af Grevinde Krag-Juel-Vind-Frijs, Juellinge. Den sidste er mærket: C.K.J.V.F. Traaden er spundet af Pigerne paa Ørbygaard og Dugen er vævet af God-sets Væver. Ligeledes som Gave er fra Agent P. Nissen, Ribe, modtaget en nederlandsk Damaskserviet med tætte Blomster-grene og en Rankebort. Midt paa Servietten er syet: HNT samt et Anker og: F H R K og derunder: 1657. Det er Hr. Niels Trolle (1599—1667), Lensmand paa Københavns Slot, senere i Roskilde, derefter Viceadmiral og Statholder i Norge, gift anden Gang med Fru Helle Rosenkrans. Han er begravet i det Trolleske Kapel i Roskilde Domkirke. Endelig er ved Køb erhvervet en neder-landsk Langserviet, d. v. s. en Serviet saa lang, at flere Personer ved samme Side af Bordet kunde bruge den. Servietten har Judiths og Holofernes' Historie i fem Billedrækker og stammer fra første Halvdel af det 17de Aarhundrede.

Samlingen af *Genstande fra Landsbylagene* har modtaget to Budstikker fra Sønderjylland. Medens man andetsteds sammen-kaldte Bymændene til Stævne ved Horn, Tromme, Klokke, eller blot ved Raab, saa har man i mange sønderjyske Landsbyer holdt sig til Budstikken, der sendtes fra Gaard til Gaard med skriftlig eller mundtlig Tilsigelse. Den ene af de erhvervede Budstikker stammer fra Langhorn i Husumegnen og bestaar af en kort, firsidet Jærnstang med en Jærnring i hver Ende og med indslaaet Skrift paa hver Side. Der læses: »Die Strafe 2 β — R.G.D. Anno 1766 d. 5. Maj —« samt flere Navnebogstaver (Fig. 15). Den anden, som kun har kunnet erhverves i Kopi, er fra Hjerpsted, hvor den bærer Navnet Grandepind. Paa den korte,

firsidede Træstok er Bymændenes Forbogstaver og Aarstallet 1826 indskaaret. Gaardejer N. R. Nielsen, Korshavn paa Avernakø, har ved Lærer L. Larsen, Avernakøby, skænket tre af de drejede Træbægere, som Bylaget i Korshavn benyttede, naar de drak Voldermisseøl ved Majgildet. I hvert er skaaret Navnebogstaver og Aarstal: »N.H.S. Anno 1811, R.R.S. — T.K.S. 1789, P.N.S. 1749«. Fra en anden sydfynsk Ø, Strynø, er hjembragt et af de Komærker, hvormed man endnu efter gammel Skik afmærker Kreaturerne, naar de sættes paa Fællesgræsning. Den lille Trætavle bærer ikke mere Bomærket, men Ejerens Forbogstaver: AB.R., betegnende Giveren, Gaardejer Albert Rasmussen,

Fig. 15. Budstik af Jærn fra Langhorn Husumegnen med Aarstallet 1766.

Strynøby. Fra Landsbyen True ved Aarhus er kommet et Messingbrandskilt mærket B.M.

Erhvervet er ogsaa enkelte Genstande, der har haft særlig Tilknytning til *Overtro eller til særlige Folkesikke*. Særlig skal fremhæves en »Bydemandsstok«, som Bydemanden i Emmerlev ved Tønder skulde føre med sig, naar han gik om for at bede til Gilde. Den høje Rørstok, hvis øvre Del er afsmalnet, har Kæde og Sølvbeslag, hvori er graveret Frugtklaser, Festons og Régenceornamentik samt Bogstaverne: H.I.S., der utvivlsomt betegner den oprindelige Ejers Navn. Efter Traditionen havde kun gifte Mænd Lov til at benytte denne lange Stok, medens Ungkarlene maatte nøjes med en kortere. Naar der blev budt til Bryllup, var Stokken pyntet med en rød Sløjfe, medens der ved Indbydelser til Begravelse skulde fæstes en sort Sløjfe derved. Fruerne Christiane Madsen og Anne Cathrine Dam paa Strynø har skænket en af de udklædte Figurer, som Folkene paa den Gaard, der blev

først færdig med at køre ind i Høsten, sendte ind til Naboen. Det er her ikke noget Neg., men blot et Par korslagte Kosteskafter, hvorpaa der er anbragt et udstoppet Hoved og noget gammelt Kvindetøj (Fig. 16). Paa Brystet er heftet en Seddel med Paaskriften: »Skynd Jer, I naar det nok«. Paa Strynø kaldtes denne Figur »Tæve«, medens

Fig. 16. »Tæve« fra Strynø. Gave fra Fruerne Christiane Madsen og Anne Cathrine Dam, Strynø.

man andetsteds i Landet havde andre Benævnelser saasom »Stodderen«, »Høstdreng«, »Høstmand«, »Fismand« og fl.¹). — Fra Grønge paa Lolland stammer et Pandestykke, hvormed Hestens Hoved fra Næse til Pande pyntedes, naar Karlene red i Optog i Fastelavnen. Det er af rødt Tøj, besat med Silkebaand og Flitter samt et lille Spejl, og foroven løber det op i en gennembrudt Krone. — Repræsentant Vincentz, Sorø, har foræret nogle Metalknapper fra Tiden omkring 1800, fundne i en Heiligkilde i Egnen omkring Røstoft ved Vordingborg. — I den forrige Aarsberetning (S. 100) omtales Fundet af en lille Lerkande fra Tiden omkring 1780 i en Grav paa Øster Assels Kir-

kegaard paa Mors, og det oplystes, at man undertiden gav Liget af en frugtsommelig Kvinde Vand med i Kisten, for at hun senere kunde faa Barnet vasket eller døbt, samt at man har ment at kunne fri fra visse Sygdomme — særlig ufri-villig Vandladning — ved at lade lidt af Patientens Urin følge med i Kisten ved en Begravelse. Fra samme Kirkegaard paa Mors er der nu ved Førstelærer Touborg indsendt et tilsvarende Fund,

¹) J. S. Møller: »Fester og Højtider i gamle Dage« II, S. 233 ff.

der kan dateres til endnu senere Tid, idet Beholderen i Graven, en Lommeflaske af Glas med Reliefindskrifterne: »FREDERICA-IDSTED«, stammer fra Aarene straks efter Trearskrigen. Det vilde være ønskeligt, om Graverne ved Kirkerne Landet over vilde have Opmærksomheden rettet mod eventuelle Fund af Beholdere og andet Gravgoods (Sakse, Mønter, Trækul m. m.), og at Fundforholdene i Gravene kunde blive nærmere undersøgt.

Et »Himmelbrev«, trykt i Neu Rupin med dansk Tekst, gaar kun tilbage til Tiden omkring 1850, men Himmelbrevene har som bekendt gamle Aner og kan i Europa følges halvandet Aar tusinde tilbage i Tiden, uden at deres Indhold er undergaaet væsentlig Forandring. Af de til Ophængning paa Væggen bestemte, kalligraferede »Fødselsminder«, Bryllupsvers og Mindetavler over Afdøde er enkelte erhvervede.

I det her omhandlede Toaar har Museet fortsat sine Bestræbelser for at komplettere den topografisk opstillede *Samling af gamle Indbogenstande og Redskaber fra Landbohjem*, saaledes at den vil kunne give et i kulturhistorisk Henseende korrekt Billede af Landets forskellige Egne. Ved systematiske Indkøb, delvis foretaget paa Rejser, søges tilvejebragt en ligelig fordelt Repræsentation for de enkelte Landsdele. — Det kan dog ikke undgaas, at der af og til, særlig ved Gaver, modtages Ting, hvis oprindelige Hjemsted ikke mere kan fastslaas. Af de af Fotograf Hudes Dødsbo i Roskilde samt af Fru Overlæge Wandall skænkede Genstande savner saaledes adskilligt Stødfæstelse.

Til hollandsk Amager kan henføres enkelte Smaating, bl. a. »Fedderhulspind« og Fingerbøl i Sølvfiligran, der har udgjort Dele af et Sypudegarniture. Museet savner dog stadig et komplet Garniture af denne for Amagerkulturen typiske Art.

Nordsjælland. Kunstmaler V. Magaard har skænket et nordsjællandsk Bordendestykke med fire Fyldinger, Tandsnit og Renaissanceæggestav, og Kronborgmuseet har deponeret et Panelstykke med lignende Profileringer fra Hornbæk. Fra et andet af Kystens Fiskerlejer, Raageleje, stammer en lille Samling Redskaber m. m., hørende til Fru Wandalls Gaver. Fra Tisvildeleje bl. a. en Slagbænk, kombineret med Chatol i den senere Empires Smag,

fra Lille Lyngby Sæde- og Grynløb samt en som Løb halmbundet, lav Barneseng, som skal have været brugt til at tage Smaabørn med i Marken i ved Hoveriarbejde. Købt er en fra Torup stammende Kiste med drevne, tungede og gennembrudte Jærnbleslag samt hvid og blaa Dekoration paa rød Bund: Blomster, Mæander samt fire Figurer af Bonde eller Smaaborger, Mode-

Fig. 17. Jærnsmedet Voksstabelholder fra St. Jørgensbjerg ved Roskilde.

herre, Tyrk og Dame i Kri-
nolinekjole, alt henvisende til
Tiden omkring 1780.

Af Genstande fra Køben-
havn-Roskildeegnen
stammer de fleste fra Heden.
Herfra er saaledes kommet
to typiske Storstuekister, den
ene med brogede Blomster-
kranse omkring Navnebøg-
staverne: A.N.D. og Aarstal-
let: 1801, den anden rød-
malet med taarnformet Be-
slag af tyndt Messingblik og
stafferet med Kranse, Navne-
bogstaver og Aarstal 1802 i
hvidtogsort. I Hundige er købt

en grønmalet Slagbænk med rød Staffering i almueagtig Empire,
en udskaaet og broget malet Stoleryg med Navnetræk, Aarstal
1806 samt Indskriften: »SID PAA MIG OG HVIL DIG«, og, af
Hensyn til den bevarede, malede Dekoration, et stort ovalt Ege-
træsklapbord med brogede Barokblomster, Marmorering og
Stjerne fra Aarene omkring 1700. — En Hængestage med snoet
Stang og to Lysepiber samt en Voksstabelholder med Klemme skal
stamme fra St. Jørgensbjerg (Fig. 17). Fra Kimmerslev Mølle er
skænket en Drejevogn til en Stubmølle. Blandt Smaasager kan
fremhæves det paa Fig. 21 t. v. afbildede Mangletræ.

Fra Køgeegnen kan blot noteres et Par Løb og en orna-
menteret Pigerive. Museet har hidtil kun ejet River af denne Art
fra Amager, men det har vist sig, at de har været godt kendt

saavel paa Sjælland som paa Fyn og i Jylland, og at de hørte til de saakaldte Kærestegaver. Fra Fakseegnen meddeles det saaledes, at Karlene forfærdigede smukke, lette River til deres Kærestere og til Gengæld fik en Mejeslinge (jfr. S. 60) eller Tobakspung, som Pigerne syede til dem og forsynede med Modtagerens Navnetræk. Rivernes Form er særpræget i de forskellige Landsdele, men fælles for alle Pigeriverne er Udsmykning og Spinkelhed. Da Høsten, hvorved de især blev benyttet, i ældre Tid havde Præg af Fest — f. Eks. bar Kvinderne i adskillige Egne en særlig pyntelig Høstdragt —

saa er det forstaaeligt, at man lagde en vis Vægt paa Pigerivens Udførelse. Fra enkelte Egne af Landet meddeles, at Pigerne efter endt Mejning smykkede Riverne med Blomster, hvorpaa man drog hjem i et lille Optog, Karlene med Leer og Pigerne med Riverne.

Andetsteds dekorerede man Høstgildets Dansesal med Pigeriver, Aks og Blomster, og i Jægersprisegnen skal Pigerne have haft for Skik at møde til Sommergilde med deres malede River og danse den første Dans med dem. Smukkest udført saavel med Hensyn til Maling som Udskæring er Riverne fra Amager; Afstivningen mellem Stage (Skaft) og Hoved er her dannet af to Træbøjler, en større udenom en mindre. Den nu erhvervede Pigerive fra Bjeverskov er derimod afstivet ved to i Vinklerne symmetrisk anbragte Træplader, der tilsammen danner en opadtil afrundet Plade, gennembrudt af bladformede Huller, der er anbragt paa indridsede Stængler. Malingen er grøn, og med rødt staar Pigens Navnebogstaver: B.W.D. 1857. To andre ny erhvervede sjællandske Pigeriver har samme Konstruktion; Træpladen har en Udskæring langs Stagen, og det gennembrudte Mønster kan naturligvis varieres. Ejendommelig for de

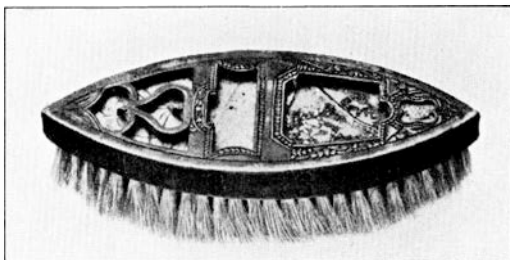

Fig. 18. Brogetmalet Klædeborste fra 1831 — med Indlæg af Spejlglass og Silke. Fra Hørve i Ods Herred.

nørrejske Pigeriver er vistnok altid en Konstruktion, hvorved Stagens nederste Del er udspaltet i tre Dele, hvoraf de to yderste er tvunget ud som Stivere (jfr. S. 66). Indsatte Stivere har, efter hvad der hævdes, kun de sværere Mandsriver.

Til Ods Herred er katalogiseret den som Fig. 18 afbildede Klædebørste fra Hørve. Træpladen, der er blaa med rød Staffering, bærer Bogstaverne: E.L.D. 1831 og Indlæg af Spejl og hvidt

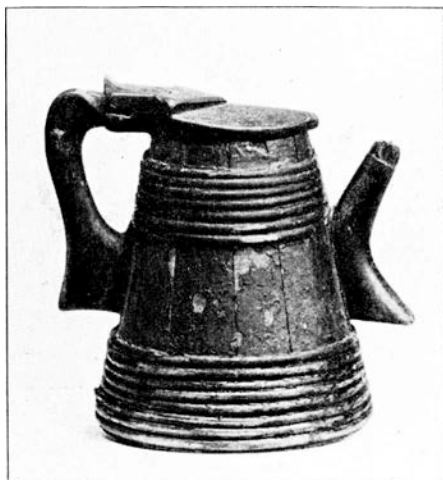

Fig. 19. Grønmalet Pibekande fra Øster Stillinge.

Silketøj under Glas. Børsterne danner Rude- og Trekantmønster i hvidt og sort. Børster af denne Art er typiske for Sjælland og maa utvivlsomt betragtes som Kærestegaver. Fra Vig stammer en Syæske, udgravet i en Klods og smykket med Karvesnit, samt en af de ret almindelige store, ovale Spaanæsker med broget Maling og tysk Indskrift. Den malede Dekoration er dog her usædvanlig, idet den viser en Kvinde med en Kigkasse.

Vest- og Midtsjælland har givet en Del mindre

Genstande. Fra Stedstrup er en Mejeredslinge eller Mejeslinge af Fløjl med Broderi af hvide Glasperler og Navnebogstaverne: I.P.J. Som omtalt S. 59 forfærdigede Pigerne saadanne Baand som Kærestegaver. Mejeslingen blev ved to Stropper fæstet til Mejeredet og derefter ført ind om Mejerens venstre Haandled, og denne Indretning gav mere Kraft til at svinge Leen. Den som Fig. 19 afbildede Pibekande er kommet fra Øster Stillinge. Købt er ogsaa en broget malet Kiste med Vaser, Kranse og Aarstal 1826 samt en Del mindre Brugsgenstande, deriblandt fra Krummerup et af de saakaldte Stettinerfæde, dekoreret med Fugl og Blomster. De plump formede og groft dekorerede Fajencefæde,

som bærer dette Navn, og hvori en giftiggrøn Farve i Reglen behersker Dekorationen, importeredes i sin Tid over Stettin, men fremstillede i Lausitz eller Schlesien.

Blandt Nyhederne fra Sydsjælland er to Hængeskabe med broget malede Dekorationer fra Aarene omkring 1800. Det ene, fra Blangslev, har Rosenmaling paa olivengrøn Bund, det andet (Fig. 20), fra Svinø,

Staffering af Blomsterkviste, Fugle samt Navnebogstaver og Aarstallet 1806 paa mørkegrøn Grund.

Møn. En grønmalet Kiste med rød Staffering af Blomster samt Aarstallet 1828 og en brunrød malet Stol af nyklassisk Form med Mæanderrelief har haft hjemme i Borre. Et Syskrin med skraat Laag har over ældre Farvelag brogetmalet Dekoration

fra 1836 af Medaillon med Herre og Dame, Vaser, Ranker m. m. Prøve paa den lokale Malerkunst viser ogsaa en Hatæske med Blomsterkranse og Vaser fra 1845, medens Udkæringsarbejdet repræsenteres ved Manglebræt med Karvesnit fra 1807 og et Par Vævespjæld, hvoraf det ene tilhører den især fra Møn og Fanø kendte Type med Fodliste til Opstilling.

Lolland. Enkelte af de østlollandske Erhvervelser er tænkt opstillet i det til Frilandsmuseet erhvervede Taagensehus. Fra selve Taagense er kommet et Schwarzwaldler-Hængeur, et Par Kedelskeder samt en oval Spaanæske med broget Bemaling af

Fig. 20. Brogetmalet Hængeskab fra Svinø, Sydsjælland.

Kavalier og Dame i Empiredragter og den tyske Indskrift »Kein Tropfen Blut in mir soll falsch sein gegen dir« — en meget pas-

Fig. 21.

Udskåret og
brogetmalet
Mangletræ fra
Roskildeegnen
1831.

Skættehaand
med Karvesnit,
antagelig fra
Djursland.
1844.

Gronmalet
Mangletræ med
broget Staffering
fra Taagense,
Lolland 1848.

sende Indskrift for en Kærestegave. Herfra stammer ogsaa det paa Fig. 21 til højre afbildede Manglebræt med tvehovedet Hestehaandtag og en malet Dekoration fra 1848, typisk for Datidens

Landsbymalerkunst paa den sydlige Øgruppe. Fra Frejlev er erhvervet en lille Samling malede Møbler, et Skab fra 1756, et stort dobbelt Madskab fra 1821, et Elmetræs-Hjørneskab, den som Fig. 22 afbildede, brunmalede Armstol, en enklere Armstol fra 1830 samt en Hængehylde og en stor Træeske med Skydelag, begge med broget Blomstermaling fra 1840'erne. — Fra Thoreby har Museet som omtalt i tidligere Aarsberetninger sikret sig enkelte Møbler, der giver gode Prøver paa brogetmalede Blomsterdekorationer, hvorved Barokkens Traditioner er ført op i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede og delvis forenet med nyklassiske Former.

Indenfor det her omhandlede Tidsrum er der fra Thoreby Sogn erhvervet andre Møbler, nemlig fire brogetmalede Kister, et Madskab, fire Armstole, der delvis er prydet med Karvesnit, samt en brogetmalet Himmel-seng. De brogede Dekorationer findes ogsaa paa tre Hovedtøjsæsker med Skydelaag. — Fra Fæmø er en Hængehylde med Vækstornamenter og Dateringen 1753, et Par Mangletræer, Snusdaase af Spaan, Gærtrug samt en høj, rørformet Tindrikkekande. — Falsterske Erhvervelser er et malet Panelstykke fra Bønved, to høje, brogetmalede Skabe samt blandt Smaagenstande Ostepresse og kurveformet Løb med gennembrudt Zikzakkort.

Børnholm. Som Gave efter afdøde Frk. Jenny Marcker, Neksø, har Museet ved Konsul L. W. Marcker, Hillerød, modtaget et stort Klædeskab med landskabsmalede Fyldinger, og der er stillet andre Gaver i Udsigt i Overensstemmelse med Afdødes

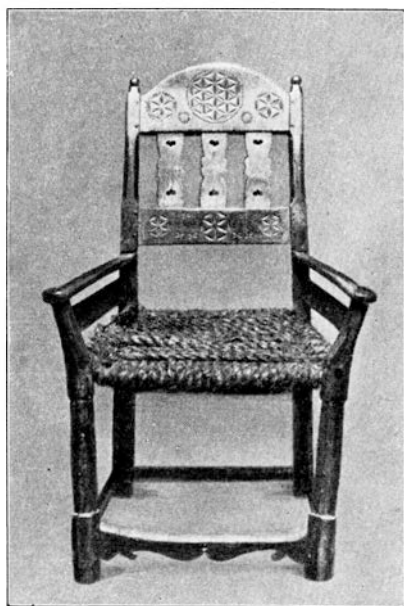

Fig. 22. Brunmalet Armstol med Sæde af Halmsimer. Frejlev, Østlolland.

Ønske. I Aakirkeby er købt en grønmalet Kiste med røde Jærnbleslag og brogede Blomsterslyng samt Aarstallet: 1764. Købt er ogsaa enkelte Stole, deriblandt fire med tilsvarende Armstol i senbarok Form. Brogetmalede Spaanæsker, deriblandt en Nølleæske, er skænket af Fru Peter Blem, Aakirkeby, og Broderihandlerske Frk. Jespersen, Rønne. Et Manglebræt med Hestehaandtag og Karvesnitrosetter bærer Indskriften: »Anno 1713 Den 13 Desember paa Christiansø«. Gaardejer Andersen, Gl. Vælde, Øster Larsker, har skænket Vævenaal og Vævespjæld med udsavede Hjærter. — Trods disse og andre Erhvervelser, der er gjort paa den foran omtalte Rejse til Øen, savner Museet endnu adskilligt til Udstyrelsen af Melsalen fra Skovsholm, hvis malede Paneler og Loft i sin Tid er skænket af Gaardejer J. Kofoed, og som vil blive opstillet i Museets kommende Bygning.

Fyn. I København er indkøbt det fra Odenseegnen stammende, som Fig. 23 afbildede Klædeskab, der er lyseblaat malet med broget Staffering. Et andet dobbelt Klædeskab, der har haft sin Plads i Storstuen i en Gaard i Midskov paa Hindsholm, har særlig Interesse derved, at dets Forfærdiger har skrevet nogle Linier med Blyant bagpaa nogle af Gesimslisterne, nemlig foruden nogle gudelige Betragtninger følgende Oplysning: »Das hatt Cordt Henrich Wellmann gemacht bey den Meister Petter Sørensen (el. Jørgensen) A^o 1756«¹⁾. Fra samme Gaard i Midskov er ogsaa kommet et brunmarmorert Klaphbord paa fire riflede Ben. — Fra den nordfynske Slette stammer enkelte Møbler: en Kistebænk med Tremmeryg i almueagtig Empire med rødbrun, sortmarmorert Maling, en rødmalet Kiste med Dekoration af mørkegrønne Træer med røde Bær eller Blomster, en brogetmalet Stol med Rygfylдинг og et grønmalet Hængeskab med Tandsnitgesims, broget Dekoration og lidt Karvesnit. — I Faaborgeggen har to andre Kister hørt hjemme; de bærer Aars-tallene 1782 og 1798 og prydes begge af brogetmalet Rococornamentik. Fra Frørup er et kisteformet Skrin med buet Laag, dekoreret med Beslagornamenter og Kranse i grønt og rødt og

¹⁾ Jørgen Olrik: »Et Klædeskab med Indskrifter fra 1756«, i »Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1933«, S. 45.

dateret 1760, fra Ringegnen en brogetmalet Kiste med Blomstervaser og Kranse, omsluttende Ejerbogstaver og Aarstallet 1794. Blandt Indkøbene er ogsaa forskellige mindre Indbøgenstande.

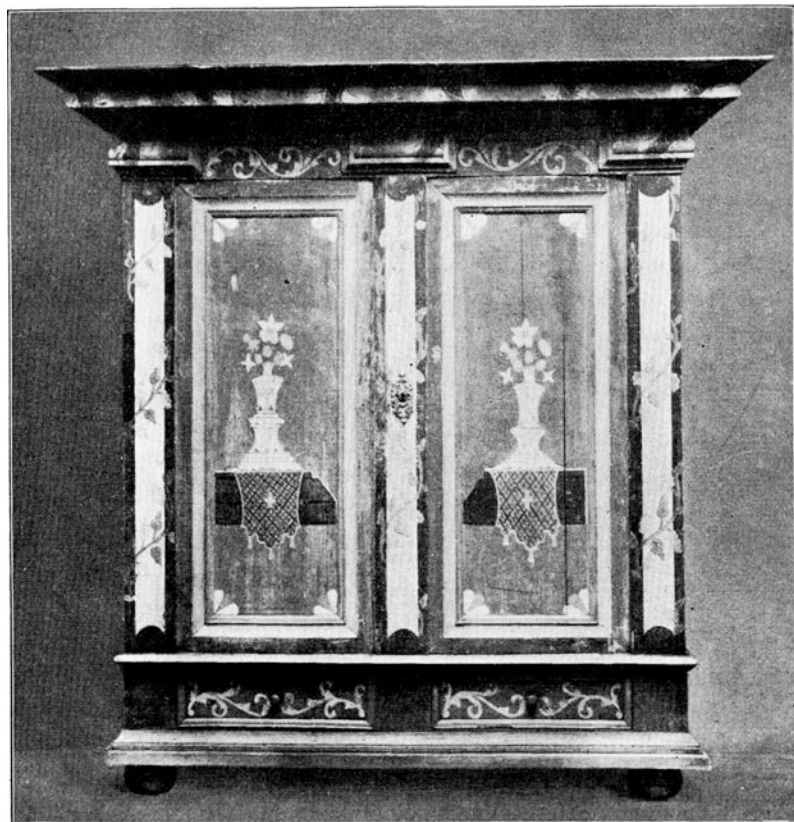

Fig. 23. Brogetmalet Klædeskab fra Odenseegnen.

der for Størstedelen skal tjene til Udstyrelse af Frilandsafdelingens fynske Bygninger, Lundagergaarden, Stenstruphuset og Aaruphuset, naar disse staar genrejst i Museumsparken.

Paa Langeland er købt et brogetmalet Hængeskab og en lysgrøn malet »Skakseng« med Udtræk. Desuden en kunstfærdigt drejet og udskaaret Spinderok fra 1808 og et malet Skrin

fra 1826. — Fra de mindre, sydfynske Øer hidrører enkelte Smaagenstande.

Østjylland. Med Købet af den foran omtalte Engkjær-gaard i True fulgte en Del af Gaardens Inventar til Bygningens fremtidige Udstyrelse paa Frilandsafdelingen ved Lyngby. En stor blaamalet Himmelseng, hvis Hovedende er svejftet i kraftige Sving og gennembrudt i Mønster, er kommet fra Dover Sogn; paa Gesimsen er skaaret: GRSN — 1798. En anden Himmelseng med lidt Udskæring og skælmønstrede Stolper hidrører fra Djursland; i Hovedgærdets Frontespice er anbragt Jesu navn i rund Medaillon, og desuden ses Indskriften: ISS — KID — 1755 — METTE MORDENS DATER. Fra Koldingegnen er en stor Egetræskiste med gennembrudte og drevne Jærnbeslag, hvori bl. a. ses Basunengle, Genier og Ejerbogstaver: MDS; Kisten har to Farvelag, et rødt, dateret 1785, og derover et grønt fra 1811. Randers Amt har bragt to brogetmalede Storstuekister af Fyr, hvoraf den ene bærer Spejlmonogrammer i ovale Kranse i et Farvelag, der dækker over en oprindelig Staffering fra 1633, vistnok med to adelige Vaabenskjolde. Fra Støvring er et malet Hængeskab, fra Kærby et lavt Skab til at stille ovenpaa et større Møbel.

Forskellige udskaarne Brugsgenstande, Mangletræ, Vævespjæld, Valkebræt m. m. vidner om Husfliden. Ældst er en Æske fra Fredericiaegnen med Skydelaag, Karvesnit og grøn og rød Staffering; den bærer Aarstallet 1688. Af nogle Skættehænder, hvoraf to hidrører fra det Hude'ske Bo i Roskilde, maa enkelte efter Typen henføres til Djursland (Fig. 21, midterst). Skanderborgegnen, nærmere bestemt Venge Sogn, har givet en af de Side 58 f. omtalte Pigeriver; den er umalet, men smykket med Karvesnit. Odder Museum ejer en lignende Rive, hvori tillige er indlagt et lille Spejl. Den som Fig. 24 afbildede Kurv med fladt-kegleformet Laag, hvori ses Aarstallet 1846, er ligeledes fra Venge. I Skorpingegnen er købt Prove paa de som Husflid forfærdigede Skollekurve af Enebærris, samtidig med at Forarbejdelsen deraf er optaget i levende Billeder. Den som Fig. 25 afbildede og foran Side 32 omtalte »Kæltringvæv« (Baandvæv, egentlig: en lille eller

ringe Væv) er modtaget som Gave fra Enkefru Kirsten Sørensen, Javngyde, og kan som Type sidestilles med en ligeledes erhvervet sjællandsk Baandvæv fra Ods Herred. Dog benyttede man i Javngyde Væven uden Vævespjæld, idet man hævede og sænkede Rendingen med Haanden, medens man i Ods Herred vistnok altid bevægede Rendingen ved Hjælp af et Vævespjæld, der var skudt ind foran Søllerne og førtes op og ned med Haanden. Paa Bornholm og i Sønderjylland optræder andre Baandvævstyper.

Fra Midtjylland er kun faa Genstande. Pottemageregnen omkring Sorring har bragt en gulglasseret »Nattergal« i Krukkeform med Fløjtestud og et ligeledes gulglasseret Fiskefad med Midtkop og

brune og grønne Dekorationer af Kviste, Haner og Høns. Det er formentlig Lernattergale af denne Art, der har givet Anledning til den østjyske Talemaade, at hvis Nattergalen ikke var kommet til en bestemt Datum, skulde man til Marked for at hente den.

Mors. Ved Nedrivningen af et gammelt Stuehus i Dragstrup er købt en rødmalet Himmelseng, hvis Endestykker er udsavet i symmetriske Sving, et paa rød Bund sortmarmoreret Chatol fra 1829, en rødmalet Slagbænk med Skuffe og Rygsprosser, et Bord og et lille Skab til at stille ovenpaa en Dragkiste. En brogetmalet Kiste af Fyr med Skuffe forneden har staaet i Solbjærg og betegner Overgangsformen imellem Laagkiste og Dragkiste.

Fig. 24. Kurv i Løbarbejde fra Venge Sogn. 1846.

Vestjylland. En brogetmalet Kiste fra Egnen omkring Vejen i Malt Herred bærer Aarstallet 1723. En komplet »Vævl« (Vævestol) med Tilbehør har hørt hjemme i Tim Sogn. Gaardejer Terkildsen, Storegaard i Herborg, har foræret en Alkovelist med defekt Indskrift: »O GUD LAD OS ICKE I SØNDEN SOFE

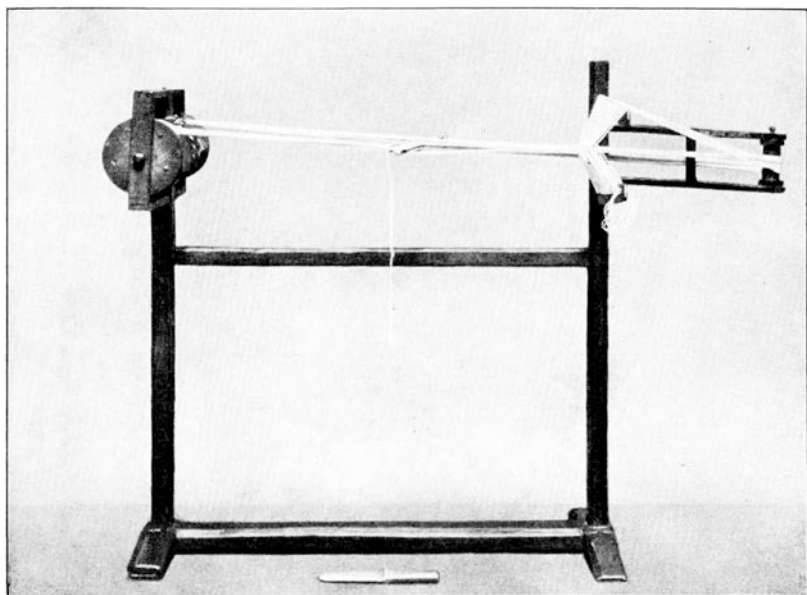

Fig. 25. »Kæltringvæv« (Baandvæv) med Baandkniv.
Gave fra Enkefru Kirsten Sørensen, Javngyde.

OG ICKE HELLER I« Forskellige Løbarbejder og Redskaber til Løbbinding er skænket af Vejmand Knud Hansen, Grønbjærg St., Svend Madsen, Ørnhøj, Gaardejer Refsgaard, sammesteds, og Læge Tryde, Grønbjærg St. — Kronborgmuseet har i Dansk Folkemuseum deponeret adskillige Genstande fra Fanø, nemlig foruden forskellige Smaating et malet Alkovepanel med Glasdøre, to Borde, en Dragkiste og ni Stole.

Sønderjylland. To Alkovepaneler skal have siddet i den gamle Kro i Klipleve; de er marmoreret i grønt og blaåt, har Pilastre med korinthiske Kapitæler og er foroven gennembrudt

i Palmet og symmetriske Planteslyng. Fra Als stammer bl. a. en Barselpotte af mørkebrunt-glasseret Ler med brogede Pletter og Blomstergrene, utvivlsomt udgaaet fra det i 1839 grundlagte Winther'ske Pottemageri i Sønderborg, hvorfra Sønderborg Museum ejer en Gruppe Varer. — Fra Tønderegnet er en usædvanlig stor Pibekande af Egestaver, fra Rømø en Salmebog (Kingos Salmebog, trykt i København 1762) i sort Læderbind med Guldtryk: K ST. MD — 1768 og graverede Sølvspænder. Fra Sild er en anden Salmebog (Allgemeines Gesangbuch . . . , Kiel 1802) i rødfarvet Pergamentbind med Ornamenter i Guldtryk og Sølvspænder.

Til Museets Samling af *Dragtdele og Tekstiler* fra Landbohjem lykkedes det at samle en bornholmsk Kvindedragt fra Midten af forrige Aarhundrede (Fig. 26). Forklædet, Gave fra Gde. Svendsen, Melstedgaard, er ældre end det øvrige, men kan dog bruges, da man ofte har et ældre smukt Stykke sammen med en yngre Dragt. Til den bornholmske Kvindedragt fra denne Tid hører: Kjole efter Moden, Forklæde, Skuldertørklæde og Paa-bindetøj, d. v. s. Hovedtøj. Købstadkjolen gør Dragten mindre landboagtig, men som tidligere omtalt bares Dragten ens af de virkelige Bønder og Købstadens Kvinder paa Bornholm. Foruden denne Dragt er det lykkedes at erhverve endnu en Kjole m. m., som i Forbindelse med en paa Museet værende »Hat og Hue« danner en Ungpigedragt. Endvidere er skaffet Silketøjet af en blaa Kappe; det giver i Mangel af en hel Kappe dog en Forestilling om, hvorledes en saadan har set ud. Broderihandlerske Frk. Jespersen, Rønne, har bl. a. skænket to Pudevaar, begge med »Pudestræk«, d. v. s. Mellemværk, det ene af Knippling, det andet af flettede Trænder. Et fileret Pudestræk er foræret af Frk. Andersen, Rønne. Andre Pudevaar med filerede eller flettede Pudestræk er erhvervet fra forskellige Steder paa Øen ligesom en hjemmenvævet Hørlærredsdug samt et Koppedrejshaandklæde. »Koppedrej« er et specielt bornholmsk Navn for en smaamønstret Vævning, beslægtet med »Bygkorn«. Blandt de øvrige Erhvervelser maa nævnes forskellige broderede Huer, blandt andet en Sørgehue med sort og blaa Syning, en Sammen-

sætning Museet ikke før har ejet, samt en Solhat overtrukket med sort Silke og endelig en »Kapperølleke«, en kyselignende Hovedbeklædning af højrodt Klæde, kantet med Ræveskind.

Fra Fru Marchen Dirchsen, f. Wybrandt, Store Magleby, har Museet haft den Glæde at modtage et Torveskørt. Det er ikke til at trække paa som et almindeligt Skørt, da det er lukket foroven med en Cirkel af Tøjet, men man kunde paa Køreturen til København sidde i Skørtet, der da omtrent som en Art Calèche blev slaaet op over Hovedet. Paa Torvet var det fladt sammenlagt, og man kunde svøbe det om Benene. — Fra Kattinge, Sømme Herred, er erhvervet en Mandsdragt med blaa Vadmelstrøje, Vest med klare (d. v. s. blanke) Knapper og Skindbukser med Udsyning og Sølvknapper. — Fra Kirkehelsinge i Holbæk Amt er indgaaet en hel Kvindedragt (Fig. 27), hvad der er meget glædeligt, da Museet før fra dette Amt kun ejede en hel Dragt fra Høng foruden Røsnæsdragterne. — En Skjorte med udsyede Stjerner paa Skuldre og Haandlinninger, skænket af Gaardejer Hans Christensen, Birkelundgaard, Ulstrup, stammer fra Karise i Præstø Amt.

Af Ægsamler Jørgen Duus, Munkeby, Avernakø, har Museet som Gaver modtaget nogle Buller og en Hue af meget gammel Type. Fra Lyø og Langeland er købt forskellige Dele af Mands- og Kvindedragt. Fra Thoreby paa Lolland er blandt andet erhvervet nogle Stykker tærnedede og sribede Sengeomhæng af blaat og hvidt Hørgarn samt et Par Duge, den ene af sribet Lærred, den anden af Bygkørnsdrejl.

Museet har haft den Glæde som Gave at modtage en komplet Festdragt for gift Kvinde fra Læsø. Dragten, der er testamenteret af den paa Læsø fødte Lærerinde, Frk. Laura Nielsen ved hendes Søster, Fru Styrmand Abrahamsen, Mølholm, Vejle, har alle til den hørende Smykker, Sølvmedaljer, Sølvhager og Braaser. Blandt andre norrøjske Klædningsstykker kan nævnes: en Kjole fra Viborg Amt med et Mønster af Aks paatrykt med Oliefarve, fra o. 1870. Ved Hjælp af en saadan Paatrykning kunde man bringe en ældre Kjole til at se pæn ud igen. Fra Gaardejer Ussing og Søster, Erritsø, Vejle Amt, er som Gave

modtaget et Stykke grønt og hvidt Rylagen, der har været brugt som Sengeomhæng. Det ligner de sønderjyske Omhæng, men opgaves at være fremstillet af en Væver i Middelfart.

Fig. 26. Bornholmsk Kvindedragt med »Paa sig bundet«.

Fig. 27. Konedragt fra Kirkehelsing i Holbæk Amt.

Ved Køb er fra Tønderegnen erhvervet et Stykke Rylagen med geometrisk Mønster samt et drejlsvævet Tæppe i grønt og hvidt fra Barsø, Aabenraa Amt (Fig. 28). I Stedet for et Mønster med Træer, som er almindeligt i denne Vævning paa Sjæl-

land, ses her Taarnbygninger, som ender med Kors. Tæppet har da ogsaa været anvendt til særligt Brug, nemlig til at lægge over Kisten, naar den Døde kørtes fra Hjemmet til Kirken.

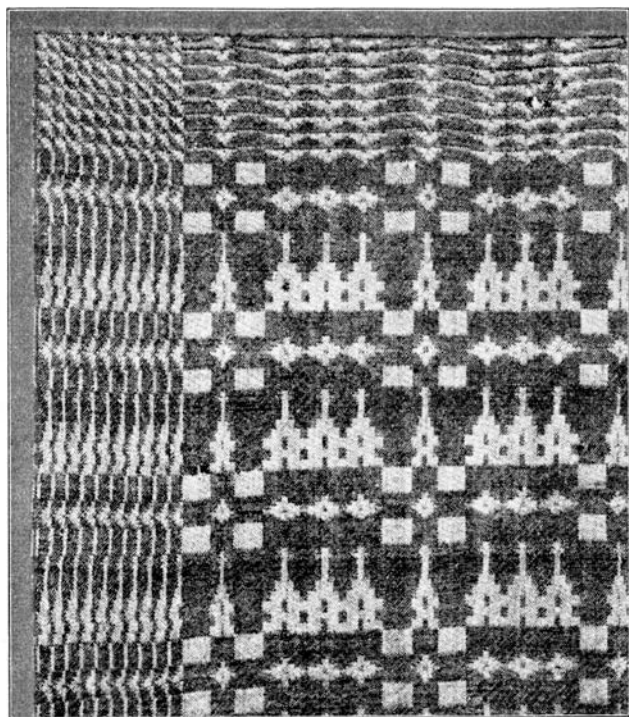

Fig. 28. Drejlsvævet Tæppe i grønt og hvidt, benyttet som Ligtæppe. Barsø ved Aabenraa.

Smykker fra Landbohjem. Fru Anna Victoria Heine, København, har skænket en Del Amagersmykker, nemlig fra hollandsk Amager et Par forgyldte Forklædemaljer med Bukler og Fili-gran, fire Par forgyldte Snøremaljer med Filigranornamenter og et »Sølvøre« med Solgisel og Navnebogstaverne: E.B.D., alt med Stemplet: AM, betegnende: Andreas Møller, Guldsmed i København 1803—44. Endvidere to til Amager-Brudesølv hørende, forgyldte Spiralarmringe med Slangehoved, to Trøjespænder med

Filigranornamenter og Maria med Barnet som Midtfigur samt et Ursignet. Mellem disse Gaver er ogsaa Genstande fra dansk Amager: Bæltespænde med Hængebogstaverne: S.I.A.L. og det ovennævnte Stempel: AM samt tre Par Filigranspænder, stempede: ^{DP}₁₈₀₅ (Ditlev Petersen, Guldsmed i København 1787—1819).

Sjællandsk er et Kaabespænde med graverede Tulipaner og Sølvstempel: CM fra Arts Herred samt Bælte- og Livbaandspænde i provinsiel Senempire, udført af Guldsmeden ECN i Slagelse. Fra Bornholm kan noteres to Spænder, hvoraf det ene er skænket af Bygmester Kofoed i Aakirkeby. Et Par ovale Skospænder kommer fra Viborgegnen, men er ifølge Stemplet: K udført af Friedr. Janus Kreutzberg, Mester i Aarhus 1784. Fra Sønderjylland er ogsaa Gaver at anføre, idet Gaardejer Peter Jensen, Abiskær i Hygum Sogn har skænket Knapper og Frøkerne Gundersen og Gulstad, København, to Forklædespænder af Als-Type. — Som testamentarisk Gave fra afdøde Fru Otterstrøm, født Holck, er modtaget to Par Snøremaljer af Læsø-Type, to Par Skospænder, en forgyldt Fingerring og 33 Sølvknapper. — Til Supplering af Knapperne paa Folkedragter er ogsaa købt Knapper fra forskellige Egne.

Den islandske Samling er vokset med nogle mindre Genstande, der alle er erhvervet her i Landet.

I Forhold til Erhvervelsernes Antal er nærværende Beretning ikke saa udførlig som de foregaaende, og for adskillige Gavers Vedkommende kan af Pladshensyn kun nævnes Givernes Navne, skønt mange af disse Gaver i og for sig har lige saa stor Interesse som de foranævnte. Museet har haft den Glæde at modtage Gaver fra:

Sjælland: Børstenbinder Christensen, Roskilde, Frk. Ellekildes Dødsbo, Hornbæk, Fotograf Hudes Bo, Roskilde, Olhandler Louis Hansen, Gentofte, Tækkemand H. O. Hansen, Lillerød, Havemand H. P. Hansen og Murermester Georg Jensen, Kgs. Lyngby, Lauritz Jensen, Stenstrup Museum, og Enkefru Olsen, Skaalholm pr. Asnæs. København: Frk. Bregendahl, Fru Betty Bruun, Stævningsmand Clausen, Fru Sophie Dahl, Husejer Søren Eriksen, Fru Ragnhild Foss-Christensen, Frisør E. Gross, Overretssagfører Falbe Hansen, Fru Ellen Hansen, Fru Mary Hansen, Fru A. V. Heine, Fru Helsø, Frk. A. C. Hinding, Fru Josepha Hjorth, Museumsinspektør C. Axel Jensen, Antikvitethandler V. Larsen, Frk. Erna Lorenzen, Prof., Dr. med. Maar, Museums-

direktør M. Mackeprang, Kunstmaler Magaard, Arvingerne efter Frk. J. H. Meyer, Architekt Millech, Kunsthandler Mohrbutter, Snedkermester Lars Møller, Overpostkontrollør Fr. Olsen, afd. Fru Otterstrøm, f. Holck, Fru Mary Overby, Maler H. Rasmussen, Fru Anna Reinbach, Kunstmaler Ove Rützou, Grosserer Carl Schiøth, Prof. E. Schmiegelow, Fru Schultz, Kontorchef Erik Slomann, Kapt. Stöckel, Broderihandlerske Frk. E. True, Frk. Tønder og Fru Overlæge Wandall. **Børnholm**: Frk. Matea Ipsen, Aakirkeby, Broderihandlerske Frk. Jespersen, Rønne, og Avlsbruger Madsen, Gudhjem. **Samsø**: Gaardejerne Hans Maler, Pilemark, og Jens Snedker, Nordby. **Fyn med Øerne**: Drejer Hansen, Kværndrup, Gaardejer Rasmus Hansen, Bobjærg, Architekt Ludvigsen, Østrupgaard, Gde. Karl Niensens Enke, Aastrup, Gde. Lars Nielsen, Langaa, Slagter Lars Rasmussen, Svinninge, Niels Chr. Rasmussen, Bovense, Niels Frederiksen, Sd. Longelse, Langeland, Skræder H. P. Hansen, Gaardejerne Chr. Rasmussen Larsen, Jørgen Larsen og Chr. Rasmussen, Avernakø, samt Fru Christiane Mathiesen og Anton Nielsen, Strynø. **Nørrejylland**: Gde. Søren Andersen, Knejsted, Gde. Jens Andersen Beck, Slotsgaard, Gl. Ry, Proprietær T. Bjørnbak, Gudumholm, Gde. Fr. Knudsen, Vestrup ved Randers, Gde. Søren Nielsen, Drostrupgaard, Støvring, Gde. Viggo Nielsen, Gimming, Fru Anna Nørager, Smedegaard, Kærby ved Randers, Husejer Anders Pedersen, Støvring, Gde. Jørgen Petersen, Gl. Sole, Enkefru Poulsen, Hvolbæk, Frue-ring, Tømrer Steffensen, Tindbæk, Fru Thomsen, Løvskovlund, Sporup, Gde. Topholm, Nr. Vissing Østergaard, Læge E. Tryde, Gronbjærg St. og Gde. Otto Østergaard, Snedstrup. **Sønderjylland**: Frk. la Cour Petersen, Skibelund Efterskole, Gde. Peter Jensen, Abiskær, Hygum, Gde. Broder Johansen, Forballum, og Lauritz Larsen, Sparlund, Haderslev Næs.

NAVNESAGEN.

I »Fortid og Nutid«s 9. Bind, 1. Hefte, Side 56 ff. gengives nogle paa Dansk-historisk Fællesforenings Repræsentantskabsmøde fremsatte Udtalelser af Herr Hjorth-Nielsen vedrørende Navnesagen. Da Udtalelserne tager Sigte paa Personalhistorisk Institut, beder jeg herved om, at følgende maa blive optaget i »Fortid og Nutid«:

Efter Udtalelserne lægges det Personalhistorisk Institut til Last, at der bevilges adskillige nye Navne, som dels maa skønnes ikke at være af dansk Sprogtone, og dels synes at være nærbeslægtede

med allerede eksisterende Familienavne. Herr Hjorth-Nielsen henviser til den af Justitsministeriet udsendte Bekendtgørelse angaaende Navne, der er undtagne fra Tilegnelse ved Øvrighedsbevis, samt senere Tillæg. Jeg ønsker hertil at sige, at det for det første ikke er Institutet, der bevilger Navne, men Justitsministeriet, og for det andet, at den nævnte Bekendtgørelse med Tillæggene endvidere omfatter Navne, som er blevet meddelt ved kongelig Bevilling, og Tillæggene til Fortegnelsen kan derfor meget ofte indeholde Navne, som tidligere fandtes eller maatte være meddelt ved Øvrighedsbevis. Navnlig kan henvises til Justitsministeriets Cirkulære af 24. Juni 1927 til Overpræsidenten i København og samtlige Amtmænd ang. Behandlingen af Andragender ved kongelig Bevilling, hvilket Cirkulære Herr Hjorth-Nielsen burde have sat sig ind i. Da der herefter kan faas Bevilling under Paaberaabelse af Navnehævd eller til Moderens Pigenavn, til Stedfaders Navn, til en Moders afdøde Mands Navn, til Pigenavn, til Plejeforældres Navn, til Adoptivforældres Navn o. s. v., saa vil det være enhver klart, at man ikke kan bedømme Navnesagen paa Grundlag af de af Justitsministeriet udgivne Tillæg til den førnævnte Fortegnelse.

Der kan gives Herr Hjorth-Nielsen Medhold i, at mange af de gennem Institutterne eller paa mange andre Maader meddelte nye Navne ved Øvrighedsbeviser er udanske, men Personalhistorisk Institut har netop gennem mange Aar bestræbt sig for at lade Folk vælge velklingende og dansklydende Navne, uden overflødige Bogstaver, og Institutet har her navnlig fulgt de Retningslinier, som Justitsministeriet har givet.

Den af Institutet udgivne Fortegnelse med 800 Forslag til nye Familienavne er kun blevet udsendt som et Forsøg paa at vejlede navnesøgende Personer, der — som det praktiske Arbejde med Navnesagerne Gang paa Gang har vist — nemlig helst vil have fremmedklingende Navne.

Paa Personalhistorisk Institut's Vegne maa jeg derfor bestemt afvise Herr Hjorth-Nielsens Forsøg paa at bibringe »Fortid og Nutid«s Læsere det Indtryk, at Institutet over skadelig Virksomhed med Hensyn til Navnesagen. Jeg vil benytte Lejligheden til at foreslaa nedsat en Komité til Drøftelse af hele Spørgsmaalet angaaende Antagelsen af nye Navne, en Komité, der burde sammensættes af Repræsentanter for Dansk-historisk Fællesforening, Stednavneudvalget, de førende Navneinstituter samt Kirkeministeriet og Justitsministeriet.

København, i Februar 1933.

S. Otto Brenner.

FRA NORSK KULTURHISTORIES ARBEJDSMARK.

Ingen, der har haft Lejlighed til at komme i Berøring med de forskellige Grene af norsk kulturhistorisk Forskning i de senere Aar, vil have undgaaet at faa et overvældende Indtryk af den frodige Vækst og Grøde, der udfolder sig i vort Naboland paa dette Omraade. I særlig Grad har den kunnet spores i de sidste 20 Aar. Der kan ingen Tvivl være om, at det vil være af den største Værdi for danske Kulturhistorikere, det være sig Arkæologer, Folkeminde- og Stednavneforskere, Landbrugs- og Bebyggelseshistorikere og Lokalhistorikere, at stifte Bekendtskab med Naboernes Forskning. Intet vil mere bidrage til at skabe Klarhed ogsaa over den danske Bondekulturs Udvikling og Egenart end at lade Blikket følge den parallelle Udvikling baade i Norge og Sverige.

Allerede længe har Professor *Oscar Albert Johnsen*s stor-slaaede Værk Norges Bønder foreligget, og Dr. jur. *Kristian Østberg* udsender stadig nye Bind af sit fortræffelige Samlingsværk *Norsk Bonderett*. Nu er hertil ogsaa kommet en god og overskuelig Fremstilling af det norske Landbrugs Historie: *Vårt Landbruks Historie* (Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo 1932, 293 S.) af Professor *S. Hasund* ved Norges Landbruks høiskole i Aas (hvortil ogsaa Dr. Østberg er knyttet som Docent).

Prof. Hasund skrev allerede 1915 til Landbruksboken en Oversigt over Det norske landbrugs historie, og den foreliggende Bog maa betragtes som en betydelig udvidet og omarbejdet Nyudgave, idet Forf. ogsaa i Mellemtiden har haft Lejlighed til at offentliggøre forskellige Specialstudier og Forarbejder, som f. Eks. Bønder og stat under naturalsystemet, Ikring mannauden, samt et stort Antal instruktive Specialafhandlinger (f. Eks. Maal og mælar i leidningssystemet, Bygget som ølkorn i det vestlandske havreområdet, Tidsskr. f. det norske landbruk 1925).

Det mærkes tydeligt paa Fremstillingen, at der ligger meget grundige Forarbejder bag.

Bogen indledes med et Afsnit om *Forhistorien*, som refererer Arkæologiens Resultater. Her foreligger der nu saa udmærkede Arbejder som *Haakon Shetelig*s Primitiv tider i Norge, Norges Forhistorie, Behandlingen af *Tiden fra Oldtiden til omkring 1000 e. Kr.* i det norske Folks Liv og Historie gennem Tiderne Bd. I, eller som *A. W. Brøgers* *Det norske Folk i Oldtiden*. I samme Afsnit refereres ganske kort Stednavneforskningens Resultater, saaledes som de er fremstillet i Professor *Magnus Olsens* i nordisk Stednavneforskning centrale Arbejder: Hedenske Kultminner

i norske Stedsnavn (jfr. Tillægget til Magnus Olsens Udgave af P. A. Munchs *Norrøne Gude- og Heltesagn*) og Ættegaard og Helligdom.

Næste Afsnit handler om *Sagatiden*, hvor de norske Kilder jo flyder anderledes rigt end de danske. Heri findes baade en Fremstilling af selve Jordbruget, Gaardene, Sædarterne, de forskellige Brugsmaader, Redskaberne, Husdyrene og deres Fodring, og af selve Bondesamfundet og dets forskellige Klasser.

Egentlige Landsbyer findes ikke i Norge, men visse Grandelag eller Grænder med Klyngebebyggelse kan antage Former, som kan minde noget om den svenske og danske Landsby. (Se herom en udmærket Fremstilling, udgivet efter Foranstaltning af Landbruksdepartementet af Sognepræst *O. Olafsen*: *Jordfelleskap og Sameie*, 1914, samt den nedenfor anmeldte Bog *Tun og Teig*).

Herefter følger et Par mindre Afsnit om Tiden *fra manne-dauden* (Den sorte Død) *til reformationen* og *fra reformationen til eneveldet*, hvori bl. a. findes en instruktiv Oversigt over Ejendomspriser pr. Skyldenhed 1300—1550 (der f. Eks. med Udbytte kan sammenlignes med *C. A. Christensens* værdifulde Afhandling: *Nedgangen i Landgilden i det 14. Aarh.* i *Dansk Hist. Tidsskr.* 10. R. I. 446, 1931).

I det hele taget indeholder Bogen meget udmærket historisk-statistisk Materiale, ikke mindst i det følgende Afsnit *Enevoldsperioden 1660—1814*, hvor de store Matrikelsarbejders Oplysninger om Tilstandene 1665 og 1723 er udnyttet. Der findes gode Tabeller over Udsæden 1665, 1723, 1809, 1835, baade den samlede Udsædsmængde og Fordelingen paa de enkelte Fylker og de forskellige Kornsorter. Fra 1809—1835 kommer hertil ogsaa Kartoflerne, der i Norge er en meget vigtig Afgrøde.

Men ikke blot Udsædsstatistik findes der Tabeller over, herunder tillige over Forholdet mellem Udsædens og Besætningernes Størrelse i de forskellige Fylker. Der er ogsaa statistiske Tabeller over Antallet af Kvæg, Heste, Faar, Geder og Svin, og paa Grundlag af ganske vist ofte noget usikre Foldudbytte-Opgivelser og Tiendelister findes en Sammenstilling, hvorefter Middel-Foldudbyttet 1665—1908 skulde have været 3,63 Fold. Vi savner — fraset Chr. Christensen (Hørsholms) agrarhistoriske Studier, V. Falbe-Hansens og Henrik Pedersens mønstergyldige Afhandlinger — her i Landet i høj Grad saadanne statistisk-historiske Undersøgelser, selvom vi har et godt Materiale til Kornprisernes Historie, eller rettere Kapitelstaksternes 1602—1902, og til Jordbrugenes Størrelse, Antal og Jordværdi 1682—88 i Henrik Pedersens: *De danske Landbrug 1688*.

Materialet er dog tilstede her i Landet i Arkiverne (hovedsagelig Rigsarkivet), og venter blot paa den rette Mand med Interesse for historisk Statistik. Han vil kunne faa gode Impulser ved at læse Prof. Hasunds Bog.

Det største Afsnit i Bogen, det sidste, skildrer Tiden fra 1814 til vor Tid, og ogsaa her kan der drages mange frugtbare Paralleller med danske Forhold, til Trods for Jordbunds- og Naturforholdenes store Forskellighed i de to Lande. Noget af det, der i landbrugshistorisk Henseende gør Norge saa interessant at studere, er bl. a. de primitive Driftsformer, som Landet bevarede langt ind i det 18. Aarhundrede, ja, sine Steder til vore Dage. Man tænke sig f. Eks., at i visse Dele af Landet var saavel Plove som Vogne ganske ukendt! Over store Dele af Syd- og Vestlandet og i adskillige Fjældbygder brugtes Spade i Stedet for Plov endnu 1850, og Muldrive i Stedet for Harve, og omkring 1800 blev endnu næsten al Avling indkørt paa Slæder eller hjembaaret paa Hesteryg, ligesom Gødningen blev udbaaret i Kurve paa Ryggen, ofte af Kvinder. Endnu i 1820—30'erne og endnu senere gik der overvejende Træplove og gamle Krog-Plove, Arder, af Træ i Norges Agerjord, med eller uden Jernbeslag, og yderst simpelt konstruerede. Det siger sig selv, at der til en saa primitiv Redskabskultur svarer en lignende Primitivitet i Byggeskik og Driftsformer, og ogsaa Sæterbruget har jo til vore Dage beholdt Minder om meget gamle nordiske Landbrugstilstande.

Fra Rationalismens Tidsalder til vore Dage er Udviklingen foreløbet nogenlunde parallelt i de to Lande, men m. H. t. Udskiftning af Fællesskabet er Norge dog kommet langt senere med end Danmark. Udskiftningsloven af 1821 blev kun yderst mangelfuldt gennemført, og det er i Virkeligheden først ved Love af 1857, 1860 og 1882, at Norge paa dette Felt er kommet med, medens Reglen jo var, at næsten alle danske Landsbyer var udskiftet af Fællesskabet for 1820. Ligesom herhjemme har Udstykningen taget stærk Fart, ikke mindst i de sidste 35—40 Aar, hvor den norske Udstykning til Oprettelse af nye Smaabrug (Bureising) har skabt en stor Mængde nye Hjem. Som hos os er der i Perioden 1855—75 foregaaet en Overgang fra ensidigt Kornavlsbrug til Veksellbrug, idet Husdyrbruget mere og mere er blevet Driftens Midtpunkt. Det første Andelsmejeri oprettedes 1855, men medens der i 1860 kun var 7 Mejerier i Landet, var der i 1900 780, men derefter er Tallet dalet gradvis til 650 i 1929, især paa Grund af Vanskelighederne under Verdenskrigen. 1825 aabnedes den første Landbrugsskole paa Gaarden Sem i Borre,

og fra 1844 til 1857 opstod der Landbrugsskoler i de fleste Fylker. Fra 1859 traadte Landbrukshøiskolen i Aas i Virksomhed.

Prof. Hasunds Bog er særlig tænkt som Lærebog i Landbrugs-historie ved denne Landbrugshøjskole, men den vil ogsaa med det største Udbytte kunne læses af de i dansk Landbrugshistorie interesserede, idet den vil frembyde et interessant Sammenligningsmateriale med det danske, endnu ikke afsluttede Værk, *K. Hansen: Det danske Landbrugs Historie.*

Om et centralt Emne inden for den norske Bebyggelseshistorie handler *Anton Espelands Bog Tun og Teig* (Norsk Folkekulturs Forlag, Skien 1931, 94 S.). Forf. drøfter her Spørgsmaalet om, hvorvidt den herskende Enkeltgaardsbebyggelse i Norge skal anses for at være primær, oprindelig, eller sekundær, senere udviklet. Væsentligst paa Grundlag af forskellige trykte Værker, især de senere Aartiers rige Mængde af grundige Bygdebeskrivelser, og med lejlighedsvis Udblik til Hovedværker i tysk og svensk Litteratur, hævder Forf., at der ikke i Norge har været nogen Landsbybebyggelse i egentlig Forstand. Den Klyngebebyggelse i Forbindelse med stærk Opdeling af Jordtilliggendet (*teigblanding*), som optræder over store Dele af Norge, vises at være opstaaet ved senere Delinger af den oprindelige Ættegaard. Forf. underbygger med en Del nyt Materiale den af *O. Olafsen* i *Jordfelleskap og Sameie* 1914 fremsatte Anskuelse, at Teigblandingen, det ogsaa fra Danmark velkendte Forhold, at Lodderne skiftedes mellem Brugerne i broget Rækkefølge, som skulde sikre hver Bruger lige god Ret til god og daarlig Jord, ikke tør tages som Vidnesbyrd om Sameje, men tværtimod er Tegn paa et udpræget Særeje. Der kan næppe være Tvivl om, at Særejet er den raadende Form for Ejendomsretten til den norske Gaard, for saa vidt angaar Indmarken og den nærmest liggende Del af Udmarken, hvorimod den fjernere liggende Del af Udmarken ofte har været Genstand for Sameje med fælles Brugsret, har været Alminding.

Under Drøftelsen af disse Forhold giver Forf. Udtryk for en Del Betragtninger, der vil være af Værdi ogsaa for den danske Bebyggelseshistoriker, f. Eks. vedrørende Forholdet mellem Tun (Hjemmemarken med Toft og Gaardsplads) og Teig (Ager- og Englod), Husklyngernes historiske Udvikling, Storfamilien og dens Opøsning, Ejendomsret og Brugsret, og ikke mindst Udviklingen fra Enkeltmandsgaard til Fleremandsgaard, Udskillelsen af Under-»Bruk« fra de gamle Storgaarde.

Af det norske kulturhistoriske Storværk *Norske Bygder*, er nu udkommet 1. Halvbind af III. Bind: *Romerike I* (John Griegs Forlag, Bergen 1932, 173 store Sider). Bindet indledes med Fylkesmann *Hroar Olsens* Skildring af *Natur og Folkelynde*. Vi ser det aabne Land Romerike, uden store Højder efter norske Forhold. Hist og her har det mindet Beskueren om Jylland og Slesvig; men det er adskilligt mere frugtbart, og selvom Højderne flere Steder ikke naar over 115—200 m, saa er dog det højeste Punkt ikke mindre end 797 m. Det er et meget afvekslende Land med Aaser og Bakker, store Soer (Mjøsen, Øieren) og Elve (Glommen). Det aabne Land har givet Befolkningen et gæstfrit og gildesælt Præg, det er solide, realistiske Folk, uden Hang til Mystik og Fantasteri, og med fremtrædende Anlæg for praktisk Virke.

Meget interessant er Sanitetsmajor *Halfdan Bryns* Fremstilling af Romerikingerens *Antropologi*. Det frugtbare Land har draget en Del Indflyttere til sig, men skønt der fra ca. 1620 er sket en mindre Indvandring af Finner, er Fylket dog det rene nordisk raceprægede i Norge. Ikke mindre end $\frac{9}{10}$ af Befolkningen tilhører den nordiske Race, hvorimod den anden store norske Race, den alpine, smaa, kortskaalade, mørke Folk, der især findes i Norges Kystegne, med et Udstraalingscentrum paa Jæren, kun udgør $\frac{1}{10}$ af Romerikes Befolkning. Man lægger Mærke til følgende Udtalelse: »All sannsynlighet taler for at den nordiske rase er kommet fra traktene nord for det Kaspiske Hav og Sortehavet«, en Udtalelse, der ogsaa stemmer med visse Sprogmands Formodning om at søge de ariske Sprogs Urhjem i de centralasiatiske Egne Nord og Øst for det kaspiske Hav.

Professor *Sigurd Kolsrud* behandler meget indgaaende *Romeriksmaalet*. Efter et Afsnit om de for Maalet særlig karakteristiske Drag, følger et Afsnit med rent deskriptiv Lydhistorie. Heraf uddrages nu i et meget interessant Slutningsafsnit Resultater for Kulturhistorien med Hensyn til Romerikes Samfærdsel, politiske eller administrative Sammenknytning med Nabomaalene, med hvilke Romeriksmaalet et for et sammenholdes. Afsnittet munder ud i en Paavisning af de store Færdselsvejes afgørende Betydning for Ligheder og Uligheder i Maalene.

Konservator *Bjørn Hougen* giver en Fremstilling af *Romerike i forhistorisk Tid*, præget af denne Forskers ypperlige Skoling og sunde, nøgterne Syn paa det arkæologiske Materiale, en Forsigtighed og Ædruelighed, der aldrig fører ham udover Materialets Bæreevne, men alligevel tillader ham at hæve sig til et konstruktivt Helhedssyn over de store Linjer i Egnens Bebyggelses-

historie, vel underbygget med Fundstatistik og Beskrivelser af karakteristiske Enkeltfund. I et Slutningsafsnit sammenholder han Arkæologiens Resultater med de efter Magnus Olsens Metode indvundne Resultater af Stednavneforskningen, uden dog at lægge Skjul paa, at Mangelen paa Fund hist og her frembyder store Vanskeligheder for en Brobygning mellem Arkæologi og Historie. Det fremhæves, at naar Talen netop er om denne Egn, Romerike, »har arkeologien vanskelig for å gi positive bidrag, og den kronologiske støtte som filologiens mere svevende dateringer gjerne søger i arkeologien, blir det så vanskelig å gi«.

Det største Afsnit af Bogen udgøres af Dr. *Asgaut Steinnes'* Fremstilling af Romerikes *økonomiske og administrative Historie*, og for en dansk »Bygdehistoriker« vil det sandsynligvis ogsaa være et af dem, der vil give de rigeste Impulser. Forf. bryder her helt nye og frugtbare Veje. Dette vil ikke mindst fremgaa, hvis man sammenholder det med Prof. Hasunds ovenfor nævnte Bog. Afsnittet behandler baade den ældste Tid og Middelalderen (I) og den nye Tid (II), og giver, ligesom Forf.s to Hovedværker *Leidang og Landskyld* og *Gamal Skatteskipnad* en Rigdom af nye og frugtbare Synspunkter, hvilende paa særdeles grundige Kildestudier i Haandskrifter og Arkivalier. Med Udgangspunkt i senere Tidens Stednavne og Inddeling begynder Forf. med at give en Redegørelse for det gamle *Raumariki* med sine Hovedhelligdomme, Borge og Veje, og sin ældgamle Bygde- og Tredings-Inddeling. Derefter følger en særdeles instruktiv Redegørelse for den *administrative, retslige og kirkelige Inddeling i Middelalderen*, med talrige Kildehenvisninger til det middelalderlige Stof i Breve, Jordebøger og Love. Saa kommer der et fortrinligt Afsnit om de *økonomiske og sociale Forhold*, hvorunder bl. a. behandles den sociale Klassedeling, Forholdet mellem Landskyld og Jord, Kornsæd og Kornavl; og Forholdet mellem de forskellige Næringsveje. I et følgende Afsnit fremstilles *Den store Manne- dauden* og dens katastrofale Virkninger paa Bebyggelse, Ejendomsforhold, Jordpriser og Folketal. I det følgende Afsnit *Skattar og Tyngslar* bevæger Forf. sig paa et af sine særlige Felter, ved Sammenligning mellem middelalderlige Breve og Love og senere Tidens Jordebøger og Lensregnskaber at uddrage Viden om den gamle Skatteordning fra Middelalderen, og Skatternes senere Udvikling. I næste Afsnit *Folketal og Levevilkaar* søger Forf. at beregne og skønne over Befolkningstætheden og Landbrugets Udbytte, og deres indbyrdes Forhold. I *Den nyere Tid* skildres de samme Forhold, nu med rigelig Anvendelse, efter forudgaaende kildekritisk Gennemprøvning, af de statistiske Op-

lysninger fra Lensregnskaber og Matrikler om Tallet paa Bønder, Gaarde, Huse, i et Afsnit om *Folkemængde og sociale Forhold*. Sædeles oplysende for Udviklingen i det 17. og 18. Aarh. er ogsaa Afsnittene om *Jordejendomsforholdene, Jordbruget og Kvægavlen*. Udviklingen af Skatteforholdene forfølges indtil 1800. Med et lille Udblik ind over det 19. Aarhundredes nye Næringsveje, indtil Kristiania—Eidsvold Banens Aabning 1854 indvarslede en ganske ny Tid, slutter dette centrale Afsnit i Bogen, forsynet med en meget fyldig og udførlig Kildefortegnelse.

Res. Kapellan *Hartvig C. Christie* behandler *Kirke og Kristenliv*. Dette Afsnit hører afgjort til de lettest og fornøjeligst skrevne i Bogen. Med Støtte i Visitatsindberetninger og andre Kilder skildres de forskellige religiøse Bevægelser, fra Pietismen til Haugianismen og den grundtvigske Højskolebevægelse. Fremstillingen krydres med karakteristiske Smaaanedotter om Romerikings Lynne, hvori en tryk kristen Forsynstro ogsaa indgaar som et væsentligt Drag: »En forsynstro i kamp på to fronter: mot skinhellighet og mot verdslighet; en kirkelighet uten megen kirkegang, og en real næstekjærlighet i det stille. Det er med 3 streker kristenlivet på Romerike».

Dersom hin Biskop Jens, som 1435—36 satte Almuen i Oslo Bispedomme i »fullt oprør«, fordi han var »dansk, ufolkelig og forsømte sitt embede«, var saa slet som Rygtet siger, saa kan maaske de to danske Biskopper Deichmann og Peder Hersleb i nogen Grad opveje vor uheldige Landsmand Jens. Ellers kunde der forøvrigt blive artige Ting at fortælle om en viss Biskop Torlav i Viborg, der var baade norsk og upopulær her i Stiftet, om man tør tro Rygtet.

Om *Folkedigtninger*, Viser, Æventyr og Sagn skriver en saa kyndig Forsker som Dr. *Reidar Th. Christiansen*. De giver ikke noget særlig typisk, udpræget Billede, ikke de stærke Farver, den højt udviklede Kunst, som man f. Eks. kender fra Setesdal; men naar man tager ældre Kilder til Hjælp, ses det, at de samme Typer, som kendes fra andre Bygder, ogsaa har været afholdt og udbredt i Romeriksbygderne.

Det er ingen ringere end Professor *Magnus Olsen*, en af Nordens *rynastir menn*, som har skrevet Afsnittet om de faa *Runeindskrifter* fra Romerike, som alle er fra kristen Tid. Der er her ikke Anledning til at udfolde stort Skarpsind; men vil man se, hvor højt Runeforskningen kan naa, i en Forbindelse af Skarpsind, Kombinationsevne og dyb Fortrolighed med gammelnordisk Aandsliv, bør man ikke nægte sig den Glæde at læse Magnus Olsens to Afhandlinger i Norsk Tidsskrift for Sprogviden-

skap V. 167 ff., 1932: *Runar er ristu rynastir menn og Kingigtorsøaks-Stenen og Sproget i de grønlandske Runeindskrifter.*

Dr. O. M. Sandvik skriver om den folkelige Musik og dens Udøvere i Romerike, med Nodegengivelse af flere af Melodierne.

Bogen slutter med et Afsnit om *Kunstarbejde og Haandværk* af Konservator Gisle Midttun. Det gælder aabenbart baade Folkeviser, Sagn, Folkemusik og folkelig Kunst, at Bykulturens tidligere Komme til Romerike og det, at Overgangen til mere moderne Tilstande her indtraf førend andetsteds, nu har fortrængt Minderne om Fortiden, og Forf. beretter med et Suk, hvorledes »Plydskulturen« i 1880—90'erne udryddede den gamle Boligkultur. Skønt man af ældre Udtalelser fra det 18. Aarhundrede maa slutte, at baade Vævning, Sømning og Møbelsnedkeri har staaet højt i Romerike, er det kun karrigt hvad der er levnet til vore Dage. Men der er dog nok tilbage, til at et meget interessant og morsomt Afsnit, med smukke Gengivelser af malede Paneler, Døre og Kister, udskaarne Trækander, »Bogtræer« og Mankestole, har kunnet udarbejdes, og med 4 pragtfulde Farveplancher af malede Skabe, Kister og Skatol slutter da Bogen.

Den staar fuldt paa Højde med sine to Forgængere. Norge har med denne Række af Bygdebeskrivelser, *Norske Bygder*, skabt et forbilledligt Værk, som ikke har sit Sidestykke i noget af Nabolandene, hverken i Indholdets Lødhed, skrevet som det er af de bedste Fagmænd i Riget, eller i Udstyr og Illustrationsmateriale.

Det er en Pligt, ogsaa for danske Kulturhistorikere, at gøre sig bekendt med disse 3 Bind, som vil kunne give dem frugtbare Impulser i deres Arbejde med vort eget Lands Kulturhistorie.

En særdeles livfuld og værdifuld Skildring af Livet paa en Storgaard i Hedemarken før i Tiden, har Ole Hersoug givet i Bogen *Fedrenegården* (H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo 1932, 208 S.).

Forf. har et ganske enestaende Fortællertalent og et hyggeligt Lune; men Bogen giver ikke blot en meget underholdende Skildring af Livet paa den store Gaard Hersoug i Ringsaker paa Hedemarken, nær ved Mjøsen, den giver ogsaa meget værdifulde Bidrag til Kendskabet til det lidt ældre Landbrugsarbejde, særlig i Tiden 1860—1900. Forf., der er Fætter til den bekendte Landbrugshistoriker Simen Skappel (der bl. a. har skrevet Bogen *Hedemarkens Amt 1814—1914*), har øjensynlig et godt Blik for karakteristiske Enkeltheder, og dette, i Forbindelse med Læserens trykke Følelse af, at han ikke blot er en udenforstaaende

Skildrer af Tilstandene, men en Mand, der selv har taget aktiv Del i dette Liv, giver Bogen sit Præg af Gedigenhed, som dog er meget fjernt fra Torhed, takket være Forfatterens lysende og varmende Humor og Sans ogsaa for Livets pudsige Sider. Om Aarets forskellige Arbejder, baade Karlfolks og Kvindfolks, om Husdyrbruget, Agerbruget og Sæterbruget, om Varernes Omsætning, Hjelperne i Arbejdet, Tjenestefolk, Husmænd og Gaardens gamle, trofaste Alt-mulig-Mand, de omrejsende Haandværkere, Kosten til Hverdag og ved Gilde og Højtid, Havebruget, Værnepligten og meget mere, giver Bogen paa engang grundige, værdifulde og underholdende Oplysninger.

Medens Ole Hersougs Bog, som han selv med sit lune Smil siger, nærmest handler om hvordan det daglige Liv artede sig hos en »Sofabonde« paa Østlandet, saa er der mere egentlig Almueskildring i *Ragnar Nordbys Bog Gamalt frå Vestfold II, I Arbeid og Helg* (udgivet af Vestfoldlaget 1933, 150 S.). Beretningerne falder ganske mundret efter de gamles Fortællinger, og er gengivet med den knappe og fyndige Udtryksmaade, som er den nordiske Almue egen. Medens Hersoug kun er en Mand først i 50'erne, og væsentligt skriver om sin og sin Fars Tid, bygger Ragnar Nordby, skønt selv en ung Mand, øjensynlig paa langt ældre Folks Fortællinger og Erindringer, og de Forhold han skildrer er derfor ganske anderledes primitive og gammeldags, hvilket dog til Dels ogsaa kan skyldes Vestfolds Forskel fra Hedemarken, og Forskellen mellem Storbonde og almindelig Gaardbruger. Medens Hersougs Bog gaar mere i historisk Retning, gaar Nordbys mere i folkloristisk. De to Bøger supplerer derfor udmærket hinanden.

Efter et lille Afsnit, *Trollskap*, om forskelligt Troldtøj ude og inde, Huldrer og Tusser og Tufter, Nisser, og anden Overtro, og en kort Skildring af Forholdene *ute og heime*, vilde Dyr og Fugle, Gaardenes Indretning, følger Hovedafsnittet om de gamle Arbejder og Skikke, baade Jordbrug, Sæterbrug, Tømmerflodning, Kulbrænding, Tjæresydning paa den ene Side, og Hverdagsliv med Spinding, Vævning, Vask, Bagning, Slagtning og Livet i Aarets og Livets Højtider paa den anden Side. Om Bygdelivet, Præst og Kløkker, Haandværkere, Fattigfolk, Tjenestefolk, Tyve og Skarnsfolk, Sæder og Usædelighed m. m. handler næste Afsnit, og efter nogle faa Optegnelser om Sygdomsraad, Signing og Trylleord, Dans og Leg, slutter Bogen med en fyldig Ordliste.

Det er forbavsende, at et saa stort og fyldigt Folkemindestof har kunnet samles i en Bygd, der ligger saa forholdsvis nær ved

Kulturcenterne som Vestfold, men der ligger utvivlsomt ogsaa et stort og taalmodigt Indsamlingsarbejde bag. Bogen vil danne et frugtbart Sammenligningsmateriale med de i *Danmarks Folke-minder* udgivne Hjemstavsskildringer her fra Danmark.

Svend Aakjær.

OVERSIGT OVER TOPOGRAFISK LITTERATUR 1932.

Den for en årrække siden påbegyndte udsendelse af 4. udgave af *J. P. Trap: Kongeriget Danmark* (Gad) kan først siges at have fået sin afslutning nu, da sidste del af registret, personalregistret, er udkommet og derved gør værket tilgængeligt for enhver historisk-topografisk forsker, som slet ikke kan undvære denne håndbog.

Under redaktion af H. V. Clausen er udkommet en længere række hefter af et stort anlagt værk, som bærer titlen *Danmark* (Gyldendal). Undertitlen: Et rigt illustreret Værk i Digt og Prosa af danske Forfattere angiver, at denne publikation er tænkt som en afløser af C. C. Clausens og J. J. Niensens: *Danmarks Land*, der for en menneskealder siden så lyset som led i daværende »Frem«s udgivelse af »Den danske Stat«. Udgivelsen viser, at der stadig i det brede lag af folket er en levende historisk-topografisk interesse, og vil forfatteren kun benytte det reelle grundlag rigtigt og ikke i lyrisk form digte videre på halve sandheder, er et smukt billedværk som dette også af værdi. Den i oversigten 1931 anmeldte bog af Otto Rung om København var et særtryk af dette værk, og den følgende behandling af Sjælland, skrevet af professor Vilhelm Andersen, slutter sig nær op til den deri angivne retningslinje: en litterær-topografisk skildring af vort land.

H. Zangenberg og Hakon Spliid: Gamle Præstegaarde (Aschehoug). Man bliver skuffet, hvis man i denne bog tror at finde det så længe imødesete arbejde om vore herlige gamle præstegaarde. Det er nemlig kun, skal vi sige en trediedel deraf: billedstoffet, og endda knap det. Hakon Spliid er en tegner, der gør omhyggeligt rede for, hvad der særlig skal ses, og han er heller ikke bange for at understrege dette. Han er derfor en god illustratør af historisk-topografiske arbejder. I dette tilfælde er han blevet svigtet af forlaget, thi trykket er dårligt og står langtfra

mål med originaltegningerne (sammenlign hans arbejder til den senere anmeldte bog om Københavns gamle kirker). — Arkitekt Zangenberg har skrevet en oversigtsmæssig indledning til bogen, der altså nærmest skal opfattes som billedbog. Selvfølgelig vilde han være i stand til at skrive præstegårdenes bygningshistorie, om han blot havde hele materialet indsamlet; men der er vel endnu et stykke vej tilbage, inden dette omfattende arbejde er gjort. Om han også vilde være i stand til at løse den tredje side af opgaven, at skildre præstegårdenes indre historie gennem tiderne med den blanding af åndelige og materielle interesser, der var bundet deri, kan jeg ikke dømme om; men vist er det, at heller ikke denne side må savnes i det storværk, som vi altså endnu en stund må vente på.

Vilh. Lorenzen: Det gamle København som Arkitekturby (Foreningen til gamle Bygningers Bevarelse). Københavns gamle bykerne er i disse år i støbeskeen. Den øgede trafik, bestræbelserne for at aflaste de mest overbebyrdede færdselslinier i den indre by, vil efterhånden fælde dødsdommen over adskillige kvarterer, der arkitektonisk har præget vor gamle hovedstad. Under disse omstændigheder har den energiske forening til gamle bygningers bevarelse ved sit 25 års jubilæum fundet det ønskeligt at påpege, hvad der absolut bør bevares, for at København kan hævde sit ry som særpræget historisk arkitekturby, og opgaven er blevet lagt i dr. Vilh. Lorenzens kyndige hænder. Det er et i høj grad instruktivt arbejde, som gennemgår »byen inden for voldene« fra kvarter til kvarter, og det er understøttet af et udmærket billedstof, bl. a. S. Werners og S. Bengtsons fortrinlige fotografier og Ch. Christensens instruktive tegninger.

Chr. Elling og Victor Hermansen: Holbertidens København i Billeder fra Samtiden (Reitzel). Med understøttelse af Carlsbergfondet har Holbergsamfundet af 3. December 1922 udgivet dette morsomme billedværk. Kun enkelte af disse malerier af Johannes Rach og Hans Heinrich Eegberg, som findes på nationalmuseet, har tidligere været publiceret i topografiske værker i de senere år, og man savnede en samlet udgivelse, der giver et morsomt overblik over hovedstaden som den så ud i 1700'ernes midte. Kunstværker er disse malerier ikke, men som topografisk billedmateriale står de tilsyneladende højt ved deres redegørelse for alle arkitektoniske detaljer. Chr. Elling har givet en samlet arkitekturhistorisk oversigt over den tidsperiode, billederne repræsenterer, medens Hermansen har skrevet om det lidet, man kender til de to maleres personer. Derefter følger billederne, hvoraf de fleste er godt og klart gengivne, og til hvert af dem

er knyttet en kort redegørelse for bygningernes historie, hvorimod billedernes topografiske værdi kun i ringere grad er gjort til genstand for en behandling, og der savnes redegørelse for arkitekturens oprindelige farver.

Victor Hermansen: Københavns gamle Kirker. Tegninger af Hakon Spliid (Hagerup). Det er et meget smukt og monumentalt værk, der her er fremkommet, omfattende samtlige gamle kirker (ældre end 1861) i København, som endnu står. De er behandlet i aldersorden efter deres indvielse. Fra forlagets side er bogen tænkt som et sidestykke til Vilh. Lorenzens bog om »Gamle københavnske Huse«, der udkom i 1927. Tekstforfatteren meddeler beskedent, at tegningerne er det egentlige grundlag, hvortil teksten er knyttet, samt at denne tekst er en sammenfattende oversigt over ældre litteratur om de enkelte kirker. Når et sådant arbejde imidlertid udføres med virkelig sans for, hvad der i de ældre monografier har værdi, og når det gøres i et fyndigt sprog, som på en behagelig måde bibringer læseren et klart helhedsindtryk, vil denne også vide at skønne derpå, samtidig med at de mere indviede ved, at et sådant sammenfattende arbejde ofte bereder langt større vanskeligheder end det, der udspringer af egne materialestudier. — Hakon Spliid er en dygtig historisk-topografisk illustratør. Hvad enten han gengiver ren arkitektur, barokt snitværks snørklede detaljer eller en gravskrifts klare majuskler, fanger han øjet for både helhedsvirkning og for de små enkeltheder, som kan have betydning for den særlig interesserede. Og der er her intet sparet fra forlagets side for at give hans særlige streg det rette udtryk.

O. C. Nielsen har denne gang behandlet *Christiansborgs slotskirke* i en af sine små topografiske bøger.

J. H. Schultz: Den danske Marine 1814—48. II (Vilhelm Tryde). Denne bog rummer i afsnittet: Materiellets Tilvejebringelse, et meget detailleret stof af historisk-topografisk interesse, idet der heri behandles Slotsholmens, Bremersholms, Gammelholms, Nyholms og Flaadens Lejes historie fra de ældste tider, ledsaget af et stort billedstof, som desværre ikke altid fremtræder så godt som det burde. Fremstillingen er meget skematisk og så godt som udelukkende refererende, ligesom sproget falder noget tungt. Bogens mange oplysende enkeltheder er samlet gennem omhyggelige studier af såvel trykt som utrykt materiale, og den vil til enhver tid ved sin systematiske opsætning være et opslagsværk af værdi for enhver, der kommer til at beskæftige sig med disse områder inden for hovedstadens topografi.

Arne Sundbo: Frederikssunds og Købstaden Slangerups Historie I. (Udg. af Frederiksborg amts historiske samfund). I 300-året for Frederikssunds tilblivelse er udkommet den vægtige 1. del af et historisk-topografisk arbejde om denne by og dens fosterbroder »inde i landet«. Forfatteren indleder med en vurdering af Isefjordens handelsforhold i ældre tider som understregning af årsagerne til Frederikssunds opståen og behandler i et senere afsnit de tilsvarende årsager til Slangerups fremkomst som købstad i midten af 1200'erne. Den tekniske opbygning af disse første afsnit giver et lidt forvirret billede, i hvert fald er forståelsen af den indre sammenhæng i udviklingen ikke tilstrækkeligt understreget deri. Slangerups placering som købstad er nu vistnok en af de værste opgaver, der i øjeblikket kan stilles forskere af disse emner, uden virkelige paralleler som den er både i det 2. kuld af danske købstæder, den tilhører, og det 1. kuld, der fremkom i 800—900'erne efter vor tidsregning. Det er vanskeligt at forstå fastlæggelsen af et akseltory på den direkte landeveisforbindelse mellem Helsingør og Roskilde i så kort afstand fra kysten, der ellers står som det virkelig livgivende for landets andre købstæder. Kan man tænke sig, at det lille Mariakloster har spillet samme rolle som de tilsvarende, der skabte Mariager og Maribo? Drog dette anlæg virkelig så stærkt, at den vigtige sø-landevej, der dog lå så nær, blev opgivet? Vilde måske Roskildes købstadrettigheder være blevet krænket derved? Forfatterens overvejelser går ikke så dybt, at de spreder lys i mørket herom. Udover dette rejser arbejdet ingen problemer til principiel afklaring. Det er en gedigen, lidt tungt udformet udredning af en, eller rettere to købstadshistorier, som har sin største ejendommelighed i det sammenspil mellem dem, der opstod gennem århundrederne. Fremstillingen giver mange enkeltheder til dem, der vil vide meget. For dem, der ønsker mere almindelig oplysning, tabes overblikket let; men det er jo et område, hvor det er meget svært at trække grænserne, så alle bliver tilfreds. Det store noteapparat viser, hvor megen flid og energi der er lagt i arbejdet. Trykket (C. Nordlunde) er proberet arbejde, og billederne er godt gengivet.

Axel Linvald: Bistrup. Byens Gods 1661—1931. (Udgivet af Københavns Kommunalbestyrelse). Danske Godshistorier er ikke almindelige. De sidste tyve år har vel knap set et par publikationer, der indgående behandlede godsers administration, og dog findes der mange velbevarede godsarkiver, omend de ikke alle er særlig let tilgængelige. Et specielt forhold har gjort sig gældende ved Bistrup, der i 1661 skænkedes byen København til

evig ejendom. Administrationen er foretaget af byens magistrat og har derfor affødt en livlig korrespondance, der gør det muligt at udrede godshistorien på et langt bredere grundlag end det ellers vil være tilfældet. Et indgående alment kendskab til vore landboforholds udvikling gennem tiderne er nødvendigt for at skabe et arbejde af så stor lødighed som dette. Der er i skildringen det rette ligevægtsforhold mellem udviklingen på godset og de krav og ønsker, som godsejeren, en hel by, repræsenteret ved skiftende tiders embedsmænd, har stillet til det, og dette samspil gør naturligvis bogen dobbelt interessant. Det videnskabelige noteapparat er selvfølgelig i den bedste orden og letter tilegnelsen betydeligt.

Albert Thomsen: Fra det gamle Holbæk. (Trykt som manuskript). Forfatteren har samlet en række aviskroniker om Holbæks historie. De enkelte artikler, som skal og må have præg af deres tilblivelse, er alle grundede på indgående arkivstudier og viser forfatterens på en gang vederhæftige og artistisk dygtige fortælleform. Han havde ikke i en publikation af denne art behøvet i forordet at gøre undskyldning for det kaleidoskopiske indhold. Også dette har sin charme, og værdien af disse studier vil aldrig blive forrykket af en Holbæks historie, som forhåbentlig en gang vil fremkomme fra hans hånd. Detaillen har sin værdi men kan let overbrodere de købstadshistorier, der bør ses ud fra de lange udviklingslinier. Derfor er det godt at få enkelthederne fra hånden forinden. Stoffet er broget, og med ganske særlig glæde læser man det fortrinlige kapitel »Mens Graven kastes, Vuggen gynger —«, skrevet på grundlag af en dagbog, som er ført af en af Sct. Lucius' kirkes gravere, »den tavse Tilskuere til denne Livets og Dødens Parade«. Denne bog vil en gang blive en litterær lækkerbidsken inden for den historisk-topografiske litteratur.

P. Arnskov: Bogen om Slagelse. (Bøggilds forlag. Slagelse 1931). Når en stedkendt mand nærer en uudslukkelig interesse for sin by og gennem årtier samler stof sammen til dens historie, er det kun godt, at dette stof bliver tilgængeligt for andre. Når Slagelse hidtil kun har set nogle spredte forsøg til en topografi komme frem, de sidste endda for mere end 50 år siden, er det glædeligt, at der med et arbejde som det foreliggende kaldes på interessen for byens fortid. Mere end skildringer af byen gennem årene er det ganske vist ikke blevet, selv efter at udgiveren, Aage Bøggild, har taget manuskriptet under behandling, og skildringerne er endda temmelig spredte. Men når man tager i betragtning, at der ikke ligger noget systematisk arkivarbejde bag fremstillingen,

og når man går til læsningen under de ovenfor nævnte forudsætninger, må man erkende, at der i dette arbejde findes en redelig vilje til at yde det bedst mulige. For en ikke stedkendt synes de rent topografiske afsnit samt de af de historiske afsnit, som ligger inden for forfatterens eget erindringsområde, at være de bedste; men bogen rummer inden for næsten alle kapitler en mængde vel indsamlet stof, der altid vil have sin betydning. Manglen på direkte kildehenvisninger er dog følelig. Helt utilfredsstillende er egentlig kun afsnittene om byens markbrug og om dens handel og håndværk, og det hjælper ikke på sidstnævnte, at samtlige middelalderlige skræer er optrykt efter Nyrop: Danske gilde- og langskræer, hvilket kun er spild af plads. Bogens opbygning er temmelig løs, og der følges ingen art af kronologi. En detaljeret indholdsfortegnelse og et register, som også delvis er sagregister, hjælper dog herpå. Billedstoffet er meget rigt, og i de fleste tilfælde godt gengivet. Også her har forfatteren gennem sin store topografiske billedsamling givet værket en betydelig værdi, idet ikke mindre end 58 billeder stammer herfra. Desværre er der ikke altid gjort forsøg på at datere billederne.

Om *Skelskør gennem 100 Aar* er der hos J. Gjellebøl, Skelskør, udsendt en bog.

(V. Hermansen og Povl Engelstoft:) *Køge Bys Historie*. (Udgivet af turistforeningen for Køge og omegn. Nyt nordisk forlag). Bogen er tænkt som en afløser af Anders Petersens forlængst udsolgte Køge-topografi. Den er blevet mere end det. For de ældste afsnits vedkommende er den blevet en anbefalelsesværdig type på, hvad der i øjeblikket forlanges af en købstadstopografi: klar og fast i opbygningen, letlæselig og uden at give afkald på selv de mindste detaljer af oplysende historisk-topografisk stof og dertil smukt trykt med et rigt og godt illustrationsmateriale. De mange forfattere har ikke fordærvet maden, og man mærker overalt en teknisk-dygtig redaktions faste hånd. Den geologiske underbygning er skrevet af A. S. Andersen, hvorpå H. C. Broholm tager sig af det ringe oldtidsmateriale. De to hovedafsnit, byens historie før og efter 1870 er skrevet af henholdsvis Arthur G. Hassø og L. Blander og A. Chr. Westergaard. Til det første slutter sig Hugo Matthiessens omtale af de mange smukke gamle gårde, til det sidste nogle mindre bidrag, politiske og erindringsmæssige, samt træk af Gl. Køgegaards historie.

Til Hassøs arbejde er — efter den opgaves karakter, der er stillet ham — kun i ringe grad inddraget nyt arkivalisk stof, hvorimod alt, hvad der er trykt siden den gamle Køge-topografis

fremkomst, naturligvis er medtaget. Det er glædeligt at se, i hvor høj grad artikler fra de historiske samfunds årbøger kan komme til at sætte deres præg på et sådant revisionsarbejde, hvor de i høj grad letter forfatterens på så mange områder vanskelige opgave. Det må da også understreges, at Hassøs arbejde langt mere har det nyskabtes end det revideredes træk. Det er et både behændigt og dygtigt arbejde, der her er gjort. Bogens populære tendens afhænger i sin helhed af dette afsnit, og forfatteren har ikke svigtet. Hans teknik er i bedste orden, så at fremstillingen og følgeordenen er logisk. Særligt oplysende stof, der dog vejer tungere end den løbende fremstilling, er sat med mindre typer (enkelte afsnit deraf er måske lidt for detaillerede). Kedeligt nok er manuskriptet blevet til før der kunde drages nytte af 2. række af repertoriet over Danmarks breve fra middelalderen, som indeholder et særlig rigt stof til denne bys historie og topografi, bl. a. den store markskels-sag fra 1460'erne. — Det andet af de store historisk-topografiske afsnit har givet forfatterne et omfattende arbejde, som de har skilt sig smukt fra i betragtning af, at et stof, der ligger så nær vor egen tid, er særlig vanskeligt at behandle, så at det ikke får karakter af at være enten tendentiøst eller tørt statistisk. Det rummer i let tilgængelig form en mængde oplysende stof. Noteapparatet og billedredaktionen er i den bedst mulige orden.

Danske Byer og Sogne. Historiske og personalhistoriske Oplysninger om Land og By. 1. Bind. *Maribo Amt.* (Vort Lands forlag, Krohns og Harald Jensens bogtrykkeri, Kbh.). I stort kvartformat er påbegyndt udgivelsen af en række amtsbeskrivelser, der ligesom de i sin tid udsendte bind »Danske Byer og deres Mænd«, gør indtryk af at være en blanding af historisk-topografiske oplysninger og reklame for en række virksomheder. I modsætning til hine små bind, der var anlagt på ved prisbillighed at nå ud i befolkningen, er denne publikation dyr, men udstyret er også langt fornemmere. De historisk-topografiske afsnit er lige så ujævne som nævnte bøger, men der er for den nyere tids vedkommende en del stof af værdi, og arbejdet kan måske — om det kan gennemføres — blive af betydning både for nutiden og for senere topografiske behandlinger. Også i billedstoffet er der en del nyt.

Sigvart Werner: De fynske Øer (Frimodt). Med et forord af Johannes Jørgensen har den dygtige fotograf udsendt en række bedårende billeder, som Danmarks naturfredningsforening har udgivet.

Achton Friis: De Jyders Land. Illustreret af Johannes Larsen og Forfatteren. (Gyldendal).

Otto J. Hammerich: Fra Fladstrand til Frederikshavn. (Vogelius' bogtrykkeri, Frederikshavn). Bogen er en række små bidrag til byens historie, der ikke udgiver sig for mere end, hvad der er »hørt og set«, og som navnlig vil have interesse for gamle Frederikshavnere.

P. C. Knudsen: Aalborg Bys Historie. II. (I kommission hos Viggo Madsen, Aalborg). Udgivelsen af dette arbejde er omtalt i dette tidsskrifts 9. bind pag. 271 f. Det nye bind omhandler byens jorder, lystanlæg og haver samt dens offentlige bygninger. Af-snittene kommer så underlig tilfældigt mellem hinanden, og deres indhold er mere end tilfældigt. Billedstoffet er morsomt og særdeles godt gengivet.

P. Severinsen: Viborg Domkirke med Stad og Stift i 800 Aar (Lohse). Bogen er vægtig både i hånden og i tanken. Den er naturligvis stærkt præget af at være skrevet af en mand, der både er præst og historiker, og som søger at dele sol og vind lige-ligt mellem det kirkehistoriske og det topografiske stof. Lad være, at det ikke altid er lykkedes og at bogen i højere grad handler om stadens religiøse liv i alle dens faser og navnlig i middelalderen end strengt taget om domkirkens historie — også et bidrag af denne karakter er af stor værdi, når det er så dygtigt gjort som dette. Kilderne er — som man også efter forfatterens forord måtte vente det — ikke udnyttet lige rigeligt for alle tidsperioders vedkommende, men alligevel gør bogen et homogent indtryk. At bogen, som forfatteren ønsker det, skulde blive en folkebog for stiftets menigheder, er næppe tænkeligt, selv om forfatteren ærligt har søgt at omsætte sin grundige viden i populært sprog. Det vil føre for vidt at komme ind på den digre bogs enkeltheder selv fra det snævrere område, der har rent topografisk interesse, og det skal kun anføres, at arbejdet har en fast opbygning, der gør det let at finde sig til rette deri. Også det videnskabelige noteapparat er i den bedste orden.

Cl. Clausen: Horsens Statsskole 1532—1932. (Holms boghandel, Horsens). Skolen er stiftet ved gavebrev fra Frederik I. Jubilæumsskriftet giver foruden det økonomiske og undervisningsmæssige grundlag for skolens udvikling gennem tiderne, en del skoleminder, skrevet af tidligere elever fra tiden o. 1850 til nutiden. Skildringen af den ældre historie er i udpræget grad holdt inden for murene, og der er intet gjort for at sætte den i forbindelse med købstadens historie, således som en gennemgang af byens ældre arkivalier vilde have formået det.

Jens Chr. Frederiksen: Historiske Efterretninger om Holsted Sogn (P. N. Pedersens boghandel, Holsted, 1931). Både titlen og

indholdets placering tyder på, at forfatteren inden for sit snævrere område har taget O. Nielsen: Historiske Efterretninger om Malt Herred til forbillede, hvori Holsted sogn kun omfatter små 7 sider. Det er intet dårligt forbillede at have, men resultatet af forfatterens arbejde viser også, at de forløbne 62 år endnu kun har haft ringe indflydelse på de fleste herreds- og sognebeskrivelser. Hvad der i 1870 var godt stof, dels fordi sådanne udgivelser var sjældne, dels fordi man den gang endnu ikke skrev for et bredere publikum, ægger nu til spørgsmål om, hvor mange interesserede et sådant arbejde får i tale. Let tilgængeligt er det så sandelig ikke med dets ophobning af detaljer og optryk af dokumenter. Nægtes kan det ikke, at stof er der i et sådant arbejde, et stort og tilsyneladende godt stof, indsamlet med flid på landsarkivet i Viborg, og selv om det ikke er kraftigt understreget i teksten, føler man dog i de sidste kapitler den stærke overgang til noget helt nyt, der udviklingsmæssigt dokumenterer sig efter jernbanernes anlæg. Formår en bog i denne skikkelse at vække virkelig historisk interesse på egen, ja så må en mere skriveteknisk betonet kritik pakke sammen og indrømme, at alt er godt, og at det er virkelig fortjenstfuldt, at stedkendte folk gør et så stort og uegennyttigt arbejde til glæde for hjemstavnen. Der er andre, der er kommet adskilligt lettere, men også dårligere til en sognebeskrivelse end denne forfatter, som har forenet gode evner for opgaven med megen flid.

Inden for tidsskriftrækkerne er der sket det ganske morsomme, at noget gammelt er blevet nyt, idet det jyske historisk-topografiske selskab er blevet slået sammen med Jysk Forening for Historie og Sprog, og det gamle tidsskrift »Samlinger til jysk Historie og Topografi« har taget navnet »Jyske Samlinger«, som det allerede længe har båret mand og mand imellem. Redaktionen er blevet lagt i så kyndige hænder, som landsarkivar Svend Aakjærs og postmester Carl Klitgaards, og man må nu håbe, at det må lykkes disse at fremskaffe bidrag, der kan give tidsskriftet et særpræg. Jylland er nu helt overspundet af de historiske samfunds net, der så godt som alle arbejder dygtigt og målbevidst inden for deres områder, ja enkelte endda ud over disse og ind på andres. Dette ganske vist langt ældre tidsskrift, der har set de yngre konkurrenter vokse op og delvis tage magten fra det, har sin særlige opgave i at fremkalde og fremføre afhandlinger, som behandler Jylland som helhed eller større områder deraf, sammenfattende artikler, som på det historisk-topografiske område trækker hovedlinierne op for det, som er karak-

teristisk for denne særprægede del af landet. Om en egentlig konkurrence behøver der således ikke at blive tale!

I Fortid og Nutid har Kai Uldall fortsat sin afhandling om Kirkens profanbenyttelse i ældre tid med afsnit om deres anvendelse som fyr og sømærker, som biblioteker, bogudsalg, handelssteder, gildesteder, herberger, scener fra skuespil og endelig som arkiver, raritetskabinetter og oplagsplads af forskellig art.

Chr. Axel Jensen har i en artikkel om Cornelis Floris arbejder for Danmark (Tilskueren) beskæftiget sig med tre arbejder af den nederlandske kunstner, som hidtil ikke har været så påagtede som de velkendte: Frederik I.s gravmæle i Slesvig domkirke, Christian III.s i Roskilde domkirke, Niels Langes og fru Abel Skeels i Hunderup kirke ved Ribe og Herluf Trolles og Birgitte Gøjes i Herlufsholm. Det drejer sig om en lille altertavle i Herlufsholm fra 1568, vægtavlen (skoletavlen) i Helsingør Olai-kirke fra samme år og døbefonten i Sønderborg slotskapel. Enhver, der kommer til at beskæftige sig med disse lokaliteter bør kende denne lille fine studie.

Fra *København* (Hist. meddelelser om Kbh.) beretter Fr. Weilbach om fundet af en række tegninger af slotte og offentlige bygninger, som er blevet udført i tiden omkring 1830, og han benytter dette fund som udgangspunkt for en redegørelse for *den kongelige vogngård ved Christiansborg* på nuværende Thorvaldsens museums plads. Desuden gør han rede for de øvrige bygninger langs slottets vestside og retter de fejl, der hidtil har gjort sig gældende med hensyn til dette kompleks' topografi og arkitekturhistorie. — Et efterladt manuskript fra Villads Christensens hånd behandler skrædernes laugshus på *Gammelholm* i gården »Stadt Breslau«. Foruden bidrag til laugets historie gives der en række fortrinlige oplysninger til gårdens og gadens topografi. — Carl C. Christensen har givet et både morsomt og interessant bidrag til *Christianshavns* historie ved at behandle »Kierulffs Have« ved kanalen. Ikke alene udredes stedets topografi lige fra de opfyldninger i 1600'ernes midte, som skabte de arealer, hvor siden de militære laboratorier opførtes, men en række andre bidrag til Christianshavns topografi drages med ind i undersøgelserne.

Fr. Weilbach har i »Tilskueren« skrevet om *Store Mariendal* på strandvejen i anledning af den karakteristiske bygnings omdannelse til prinsessebolig. Den har ved denne lejlighed fået en pietetsfuld rekonstruktion af Ejnar Dyggve, og Weilbach giver en oversigt over dens bygningshistorie og drager sammenligninger med huset Allégade 6 på Frederiksberg, som han mener ligeledes skyldes Philip de Lange.

Det er vel hidtil kun mere rygtevis kommet de interesserede for øre, at man ved restaureringsarbejderne på *Kronborg* har truffet så store rester af slottet Krogen, at denne bygning, som man vel egentlig troede var helt forsvundet, nu kan give et godt kendskab til et af vore middelalderlige fæstningsanlæg. Besøgende har endvidere set, at man har restaureret så behændigt, at en ikke ringe del af det fundne lader sig se i slottets nuværende rum. Med begærlighed afventer man det værk herom, som Francis Beckett har under arbejde; men som en trøst for de utålmodige har Knud Klem løftet sløret for de store træk i fundene (Tilskueren) og har vedføjet et velvalgt og oplysende billedstof.

Johannes Tholle har skrevet om haverne i købstæderne i *Frederiksborg amt* (årbogen), ligesom han i »Fra Holbæk Amt« har skrevet om *Lerchenborgs* have. Om den middelalderlige altertavle i *Havrebjerg* kirke har V. Thorlacius Ussing skrevet i »Tilskueren«. Han henfører den til samme mester, der har lavet altertavlen i Neukirchen i Oldenburg.

I »Fra Nationalmuseets Arbejdsmark« har Hugo Matthiessen gjort rede for udgravningen af *Sct. Laurentii* kirke i *Roskilde*. Afhandlingen er holdt i større træk end den tidligere redegørelse i *Fra Københavns Amt* 1931, men flere af billederne er kommet bedre til deres ret i »Arbejdsmarken«s større format, bl. a. det fortrinlige billede af den interessante flisebelægning og den oven på denne murede grav.

Præsto amts årbog er præget af det 10. danske hjemstavns-kursus, hvis foredrag er blevet trykt heri. Ud over de enkelt-heder, der kan plukkes ud af artiklerne, findes egentlig topografisk stof kun i Eiler Haugsteds om de store herregårde i Østsjælland før 1788 og navnlig i Otto Langballes om Hojerup kirke. Steen Eiler Rasmussens artikel om byplanlægning før og nu er kun med en meget tynd tråd knyttet til Køge.

Litteraturen om Lolland-Falster er udelukkende knyttet til årbogen. Chr. A. Jensen og M. J. Termansen har skrevet om altertavlen i *Landet* kirke fra ca. 1580 med dens blanding af gotik og renaissance. — Svend Jørgensen har optaget det så sparsomt dyrkede område: færgegårde og landevejskroer. Indledningen om kroholdets historie i Danmark er et lidt tyndt opkog af en andetsteds publiceret, ikke særlig dybtgående studie over dette emne, men skal også kun tjene som optakt til skildringer af de lokale forhold på øerne, der efterfølges af et kapitel om *Gronsvund* færgegård (Borrehuset). Der er ingen oplysning om, at artiklen vil blive fortsat. Er dette ikke tilfældet, er det foreliggende kun en mundsmag på noget, der gennem virkeligt arbejde med emnet

kunde give stof af både almen og lokal interesse. Billederne er ikke gode. — Charles Christensen gør rede for de nyeste undersøgelser vedrørende klostret i *Nykøbing* og ledsager det med gode og oplysende opmalinger.

Som led i de bestræbelser, der fra flere hold er gjort for midt i denne herregårdenes slagtningstid at redde *Brahettolleborg* med hele dens indbo og kunstskatte som et minde både om et kulturhistorisk afsnit og om den værdi, herregården iøvrigt repræsenterer som hjemsted for mænd, der satte sig dybe spor i landets udviklingshistorie, har Louis Bobé skrevet et varmt følt indlæg i »Tilskueren«, ledsaget af en række fortrinlige billeder af gården og — navnlig — af dens kunstskatte. — Chr. Behrendt har skrevet om en oldtidsboplads på *Hindsgavl* mark (Særtr. Fyns Tidende ^{23/10} 1932). — I årbogen for Odense og Assens amter beretter V. Woll om et inddæmningsprojekt af *Taarup strand* ved Kerteminde fra 1726. Johannes Berg har meddelt bidrag til *Dalum klostres* historie efter reformationen. J. C. A. Carlsen-Skiødt meddeler historiske optegnelser om *Helnæs sogn*, ledsaget af ret gode og oplysende fotografier og kort, men iøvrigt ikke gaende ud over de rammer, som denne forfatter nu engang har afstukket for sine sognebeskrivelser. Endelig er påbegyndt et omfattende bidrag til *Baag herreds* historie på grundlag af ældre artikler og med gengivelser af by- og markkort.

Bidragene fra Jylland er som sædvanlig talrige.

Fra *Vendsyssel* kan nævnes, at Anton Jacobsen, der gennem årene på eget forlag har udgivet en række studier fra hjemstaven »Vendsyssel Land og Folk«, i det nu udkomne 10. hefte bl. a. giver bidrag til *Borglum klostres* historie og omtaler Sæbygaard birketings to galger. — Fra vendsysselske årbøger skal understreges Poul Nørlunds artikel om udgravningerne af *Rugtved*. Atter har et historisk samfund, bistået af særlig interesserede lokale kræfter, bidraget til, at Nationalmuseets sagkyndige har fået adgang til at foretage en undersøgelse, som der måske ikke var blevet tid, råd og lejlighed for museet at foretage inden for en overskuelig tid. Der ligger landet over en række voldsteder som sidste minde om middelalderens herreborge, som nationalmuseet på grund af hundrede andre påtrængende opgaver ikke har fået midler og tid til nærmere at undersøge. Er der imidlertid på egnen den rette ånd, og sættes der kræfter ind derpå, kan enkelte ønsker opfyldes, som det nu er sket med *Rugtved* voldsted. Nørlund anslår borgens anlægstid til 1300'ernes begyndelse og klarlægger befæstningsplanen. — C. Klitgaard har offentliggjort et bidrag til *Aggersunds* historie som handelsplads

på Christian IV.s tid. — Opmærksomheden må også henledes på H. Zangenbergs artikel om gammel byggeskik i Vendsyssel og Thy i Turistforeningens årbog.

J. C. Jacobsen har (Fra Thisted Amt) sluttet sin artikel om *Aagaard* og dens ejere (se oversigterne 1930 og 1931), og C. Klitgaard har ud fra en synsforretning fra 1633 givet et godt bidrag til Aagaards bygningshistorie, der, selv om der ikke senere skulde findes andre oplysninger, fæstner et godt billede af gården. — N. P. Pedersen har på grundlag af en dagbog og en gammel vejjournal givet en række meddelelser om *Klitmøller*.

Johannes Tholle har skrevet om havedyrkningen på *Mors* gennem skiftende tider (Hist. årbøger for Mors). — Marius Dahls-gård har i samme årbog skrevet om *Ducholm kloster* og efter diplomatariet trukket hovedlinierne op til dets historie i den katolske tid. Det er et meget tyndt bidrag, der næppe kan være påkrævet efter den litteratur, der foreligger om emnet. Tages således kapitlet »Lidt om klostrets bygning«, giver »Trap« et næsten tidobbelt udbytte. Årbøgernes læsere er efterhånden for godt vant til at have glæde af en artikel som denne, hvis sprog end ikke er godt. — G. Th. Gravesen leverer bidrag til *Ljorstev* og *Ørding* sognes historie, øjensynlig første del af en række bidrag. Der indledes med en gennemgang af stednavnene, et vanskeligt studium, der alt for ofte fører sine læge dyrkere på afveje; men der svæves også ud over andre problemer, som ikke alle er lige klart og rigtigt belyst. — Johan P. Hovmøller meddeler betragtninger over byggeskikken på Mors.

A. F. Blomberg har i »Jyske Samlinger« skrevet en interessant artikel med bidrag til *Aalborgs* handel i 1600'ernes sidste halvdel. — Hans Kjær har skrevet indgående om »Jens Langknivs Hule«, langdyssen ved Ulvedal i *Frederiks sogn* på Alheden. (Nationalmuseets Arbejdsmark).

Fra Aarhus amt kan anføres, at Jørgen Olrik har oversat *Om klosterkronike* (Aarhus Stifts Årbøger), der yderligere er udkommet som særtryk. — Niels Kristensen meddeler træk af *Grundfør* skoles historie. — De af Aage Simonsen fremsatte betragtninger over Vor Frue kirke i *Horsens* (se oversigten 1931) har kaldt Vilhelm Marstrand frem med en oversigtsmæssig behandling af byens anlægshistorie, som atter har fremkaldt replik og duplik i spørgsmålene om såvel sognekirken som byens tilblivelse. — I en artikel »Da Kongerne stredes ved Aarhus og Helgenæs« har Regnar Knudsen ved at se egnens runestene i ny belysning ydet bidrag til egnens topografi. — Ved en mærkelig fejl i omtalen af *Århus* karmeliterklosters udgravning i oversigten 1931 har

arkitekt Steen Eiler Rasmussens navn indsneget sig i fremhævelsen af grundplanen. Denne var udarbejdet af Haugsteds dygtige medarbejder, snedkermester Thorvald Rasmussen, som også var en fortrinlig støtte for arbejderne i Øm i sin tid. — »Fra Nationalmuseets Arbejdsmark« bringer en artikel af C. M. Smidt om *Kalo*. Vort sparsomme kendskab til de middelalderlige borganlæg har herved fået en værdifuld forøgelse, idet forfatteren efter fornyede undersøgelser i 1931 har kunnet give en grundplan over den i hovedsagen firkantede ringmur med de mellem hovedgården og den søndre gård liggende bygninger, hvortil Store tårn hører. Midlerne til en udvidet undersøgelse af borgpladsen er desværre endnu ikke tilstede. Anlægstiden sættes til 1300'ernes første halvdel.

Kai Uldall har skrevet om de gamle kirkeriste på *Nørre Bork* og *Lønborg* kirkegårde (Hardsyssel årbog), og August F. Schmidt har sammesteds givet en oversigt over dr. Oluf Nielsens historisk-topografiske arbejder om *Ringkøbing amt* samt har genoptrykt de i »Fortid og Nutid« tidligere offentliggjorte oplysninger om Oluf Nielsens efterladte studier og ekscerpter til de forskellige herreders topografi. — Om *Vestjyllands* oldtidsbebyggelse har N. Overgaard offentliggjort en studie i »Jyske Samlinger«. Han lægger til grund herfor et område begrænset af Storaas, den jyske ås, Skernås sydligste forgreninger og vesterhavet, fordi han her mener at finde færre »lag« mellem oldtid og nutid. Resultaterne af denne undersøgelse mener han dog allerede nu i hovedsagen at kunne overføre på den øvrige del af landet. Forfatteren gør op med samtlige opfattelser, der hidtil er fremsat af såvel geologer, landbrugs- og forsthistorikere som arkæologer (topografer) og kommer til det resultat, at de alle tager fejl, ja går endog så vidt, at Sophus Müllers og Vilhelm la Cours arkæologiske standpunkt reduceres i den grad in absurdum, at deres udgivne beboelseskort efter hans mening viser samtlige *ubeboede* steder i områderne. Disse nye ord på bjerget vil sikkert ikke komme til at stå uimodsagt! Om end noget af det, forfatteren fremfører, kan se følgeslutningsmæssigt rigtigt ud, må man reagere kraftigt over for det meste, og man mærker alt for hyppigt forfatterens anstrængelser for at presse alt ind i den formel, som skulde bevise at være rigtig. Den fuldstændige afvisning af havfiskeriets betydning er neppe sund, og hvorledes forfatteren senere hen vil klare sig over for de oldtidsbebyggelser, der er fremdraget i Thy og Himmerland, står ikke klart. Desuden bygger han helt igennem på, at beboelsesforholdene udelukkende er afhængig af jordens evne til at yde fuld ernæring uden hensyntagen til den ved

samfærdsel mulige handel, der dog selv under de mest primitive forhold ikke kan lades ude af betragtning.

En række spredte men på omhyggelige arkivstudier udarbejdede bidrag til *Vejle* bys historie i enevældens første årtier er publiceret af Johan Hvidtfeldt (Vejle amt). — J. Carl Christensen har fremdraget et videbrev 1747 fra *Lindved*, og Rasmus Mortensen har meddelt nye fund til belystning af jærnudvindingen i amtet. — Johan Hvidtfeldt skriver om færgævæsnet ved *Vejle fjord*. Der burde have været vedføjet et kort. — Til *Koldings* historie har Ludvig Thomsen leveret et interessant bidrag ved at berette om musiklivet i 1880'ernes begyndelse. — Aage Simonsen har behandlet almueskolerne under *Bygholm* gods 1742.

Rasmus Mortensen har i »Fra *Ribe* Amt« forsat sine studier over oldtidsjernet (se oversigten 1931), en omhyggelig og detaljeret undersøgelse, der er støttet af skitser og mikrofotografier af slaggeprover. — På samme måde som meddelt under Hardsyssel har August F. Schmidt skrevet om dr. Oluf Niensens arbejder om *Ribe* amt. — H. P. H. Novrup beretter om en i nyere tid opstået landsby *Vibæk* i Alslev sogn, ligesom han har skrevet om en udskiftning i *Grimstrup* sogn.

Hans Kjær har (Nationalmuseets Arbejdsmark) givet en oversigt over fredlysning af fortidsminder i *Sønderjylland*, ledsaget af en række udmærkede fotografier over de forskellige dysser og jættestuer. — I stedet for en sønderjysk årbog er udkommet festskriftet til H. P. Hansen.

NY LITTERATUR OM ALMUEKULTUR OG FOLKEMINDER.

I 1932 udkom fjerde Bind af *Evald Tang Kristensens* Hovedværk: *Danske Sagn*, Ny Række (C. A. Reitzels Forlag, 466 S.), udgivet af *Johannes E. T. Kristensen*. Det indeholder *Personsagn*, hvoraf der findes ikke mindre end 1261 Optegnelser, inddelt i syv Afdelinger: Småkonger og deres Fejder, Konger, Fjenders Indfald; Herremænd, Fruer, Jomfruer; Præster; Forskellige Personer; Røvere, Drabsmænd og Tyve; Strandinger; Pest og Sygdomme. Man vil heraf se, at det er ret vidt forskellige Områder af vor Sagnverden, der er repræsenteret. Det giver da også et godt

Indtryk af Sagdannelser om bestemte Mennesker. Meget ofte er det om kendte Folk, Sagnene er digtede. Hyppigt indeholder de Vandremotiver, men det er dog ikke sjældent, de også meddeler Træk af særlig Art. Selvom det er en Fornøjelse at henvende Personalhistorikers og Hjemstavnsforskeres Opmærksomhed på Værket, gør man det selvsagt med det Forbehold, at de må være klar over, at talrige af Sagnene ikke kan stå for en historisk Analyse. Især skal Sagnene om historisk kendte Mennesker bruges med Takt og Kritik. Man må stedse erindre, at Sagnene kun er Udslag af Folkets mer eller mindre tilfældigt vakte Interesse eller Mishag for dette eller hint Menneske. Alligevel bør man ikke undgå Folkesagenes Vidnesbyrd. De indeholder nemlig mangan Gang ganske fortrinlige Oplysninger, dels til en personlig Karakteristik, dels til Forklaring af Almuens Opfattelsesevne og dens Lyst til at erindre og forstå ejendommelige Tildragelser. — *Anders Uhrskov* udsendte 1932: *Sjællandske Sagn* (Gyldendal, 191 S.), der på fortrinlig Måde supplerer, hvad der hidtil er optegnet; det er den første Sagnsamling, hvori så at sige alle Egne af Sjælland er repræsenterede med Sagn af forskellige Typer. Alle Sagnene stammer fra en Række Optegnere, hvoraf en Del er Højskole-, Landbrugsskole-, Efterskole- og Friskoleelever. I den sidste halve Snes År har Uhrskov stået i Samarbejde herom med en Række af de nævnte Skolers Lærere. »Sjællandske Sagn« er inddelt i Grupper efter Sagnenes Hovedtanke. På den Måde kan to Sagn, der knytter sig til samme Sted, findes — omend i forskellig Fortælleform — to Steder. Vanskelighederne ved Gruppeinddelingen har Uhrskov afhjulpet i ikke ringe Grad ved at forsyne sin Bog med meget udførlige Registre.

Hans Ellekilde har i det lille bornholmske Arshefte: *Gammelt å Nyt* (1932, 34 ff.) i en Afhandling om Sagnene knyttet til Borresø givet en udmærket Prøve på, hvorledes en Sagnkreds bør undersøges. — *Hakon Müller* har (Fra Frederiksborg Amt 1932, 35 ff.) på lignende Måde gransket Sagnene om Esrom Søs Tilblivelse og om Broder Rus, Djævelen i Esrom Kloster. Dette tillokkende Emne har Hr. Müller gjort til Genstand for en fortræffelig Undersøgelse. — Det er et stort og nyttigt Arbejde, *Inger Margr. Boberg* har taget sig på ved at sammenstille og tolke Sagn og Overlevering om vore Oldtidshøje; denne Gang i meget udførlige Afhandlinger i Fra Frederiksborg Amt (1932) og Bornholmske Samlinger (1932). I de nordsjællandske Højsagn lægger man Mærke til, hvorledes Højfolkene har deres natlige Færdsel fra Høj til Høj og gennem visse Gårde, medens på Bornholm Underjordsfolkene, der tænkes at bo i Højene, straffer dem,

som går dem for nær. — I Historisk Årbog for Mors 1932 har undertegnede udgivet og tildels kommenteret de til Øen knyttede Kongesagn. Her er Sagn om Kong Fegge, Hamlet, Harald Blaaland m. fl., men ingen af dem kan med historisk Hjemmel henlægges til Mors. De er imidlertid interessante Vidnesbyrd om, hvorledes kendte Oldsagn kan stedfæstes til Lokaliteter, der har Navne (Feggeklit, Blåborg o. s. v.), som let fastholder Sagn, der kendes ad litterær Vej. — I en udførlig Afhandling i Bornh. Saml. 1932 polemiserer *Hans Ellekilde* imod Dr. M. K. Zahrtmann om Kampen i Malkværnsskansen den 9. Juni 1645. Det er helt fængslende at læse den subtile Afhandling, som måske bliver imødegået af Hr. Zahrtmann. — En Sagngruppe, der til Forudsætning har folkemedicinsk-magiske Trosforestillinger, har jeg undersøgt i Danske Studier 1932, 33 ff. i Afhandlingen: Hultræer i Danmark. Et Hultræ er et Træ med et Hul i (igennem Stammen, imellem en udgroet Gren og Stammen o. s. fr.), hvorigennem syge Børn blev trukket, for at de kunde blive helbredte. Smygningen gennem det snævre Hul i Træet har man sikkert ment kunde frembringe Helbredelse, fordi magiske Kræfter ved det nøgne Barnelegemes Berøring af Træet samtidig kom i Virksomhed, ligesom den mere eller mindre intense Gnidningsmodstand mellem Træ og Legeme jo også iflg. primitiv magisk Tankegang måtte fremme Træets Evne til at optage Sygdommen i sig. Det anførte Synspunkt er fremsat som Forklaring på Hultræskurene i Modsætning til den af Kr. Nyrop hævdede Opfattelse af Gennemkrybningen som en symbolsk Fødsel¹⁾. — *Hans Knudsen* meddeler i Danske Studier 1932, 69 ff. Oplysninger om en *Bæreprøve* på Udby Kirkegård på Fyn, medens *C. Klitgaard* (smsts., 183—85) anfører nogle fra jydsk Tingbøger hentede Eksempler på Bæreprøver og Bøn om Jertegn. — Mindre Sagnbidrag findes i *Jeppes Aakjærs Fra Sallingland til Øresund* (1932), 23—24, 178, hvor jeg har kommenteret Aakjærs Ungdomsoptegnelse af Sagnet om Trolden og Bruden, knyttet til Højslev Kirke i Fjends Herred, medens jeg i *Fra Klim Sogn II* (Thisted Årbog 1932) har meddelt Sagn og Folketro fra Klim i Vester Han Herred. — *Anton Jakobsen* omtaler i Vendsyssel, Land og Folk X (1932), 69 ff. Spøgeriet på *Sæbygård*, især om Fru Elisabeth Bille, død 1723, hvis Genfærd flere har set. Der anføres adskillige Varianter. — *Esbern Jespersen* giver i Hardsyssels Årb. 1932 i en lille

¹⁾ *Johannes Tholle* har i Gads danske Magasin (September 1932) i en lille Afhandling: *Skæbne-Træer* bl. a. suppleret, hvad der i 1928 fremkom i Danske Studier om Brandtræer. I Sønderjydske Maanedsskrift er der det sidste Ars Tid offentliggjort mange Sagn om disse Træer.

Undersøgelse: *Stendyssen ved Præstbjerg* i Vinding Sogn fortrinlige Oplysninger om dette Sagnsted, som han mener oprindelig har været en hedensk Harg (jfr. Stenkast i Danmark, D. St. 1929). — *Chr. Heilskovs* Arbejde: *Bælum gennem syv Sekler* (Fra Himmerland og Kjær Herred 1932) indeholder hist og her Sagn (Trolde i Hoje, Genganger, Julevognen på Vorgård) knyttet til visse Lokalteter, medens *Gustav Lind* i Vejle Amts Årb. 1932 anfører et Sagn fra Bramdrup om en under et Egetræ nedgravet Skat. Det hører til den særlig i Silkeborgegnen kendte Sagngruppe om Kongeløser (se Danmarks Kæmpesten, 107 f.). — *Hans Kjær* (†) har i Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1932, 29 ff. udførlig omtalt »Jens Langknivs Hule«: en Langdyssse ved *Ulvedal*, Frederiks Sogn, hvortil flere Sagn er knyttet. — I Vejle Amts Årb. 1932, 135 ff. har nærv. Forf. samlet det Folkemindestof, der kendes fra Vejlby Sogn N.-Ø. for Fredericia. Et enkelt af de dystre Sagn, der er knyttet til *Tredlenæs*, gør *Achton Friis* til Genstand for en særlig Omtale i sit fængslende Værk: *De Jydters Land*, hvori man, foruden så meget andet, hist og her træffer på Folkesagn eller kulturhistoriske Oplysninger. — *H. P. Hansen* og *Peter Skautrup* offentliggør i Sprog og Kultur forskellige Folkemindoptegnelser. Særlig mange og fortræffelige Folkeminder af næsten alle Arter findes i *Sonderjydsk Månedsskrift* og *Fynsk Hjemstavn*. Det bornholmske Årsskrift *Gammelt å Nyt* indeholder også Optegnelser af Sagn, Tro etc., ligesom der i *Danske Folkemaal* kan findes Ting af folkloristisk Interesse.

Fortids Vankundighed og *Overtro* får man et stærkt Indtryk af ved at læse *H. K. Kristensens* dygtige Arbejde om *Hekseprocesser i Vardeegnen* (Fra Ribe Amt 1932). Hr. Kristensen er nu færdig med sine Undersøgelser over dette triste Emne. Selvom det ikke altid just var Klogskab, der lå til Grund for Folks Brug af og Tro på kloge Folk i gamle Dage, er det dog morsomt at læse *H. P. Hansens* Bog »Kloge Folk« og *Jeppe Aakjærs* Anmeldelse af dette Værk. Aakjærs Artikel, der indeholder selvstændige Oplysninger, er nu udgivet i Fra Sallingland til Øresund (1932), 38—43.

I *Landsbylovene* findes en stor Mængde Oplysninger om Sædvaner, Arbejder og Gildelav, og det er fuldt berettiget at henregne *Viderne* og *Vedtægterne* blandt vore bedste Kilder til Kundskab om Kulturforhold i Fællesskabstidens Landsbyer. Det er således en ikke helt ringe Del værdifulde kulturhistoriske Enkeltheder, der nu kan læses i *Vider og Vedtægter IV* (1932). Foruden dette Bind er der i 1932 udgivet et *Videbrev* fra Lindved

(Vejle Årb. 1932) fra 1750 af *J. Carl Christensen*, medens hans Søn *Jens Hedegaard Christensen* i *Jydske Samlinger* 5. Rk. I, 100—118, har offentliggjort Varde Videbrev fra 1737. Endvidere har *H. K. Kristensen* i *Hardsyssels Årb.* 1932, 136—41 meddelt Vide og Vedtægt for Sønder Bork Marsk fra 1639. En smuk Prøve på, hvorledes Landsbylovene kan omskrives og genfortæles i folkelig Stil, har *Jeppé Aakjær* leveret i sin Afhandling: *Fra Bondefællesskabets Tid* (*Muld og Mænd* 1932, 7—17). Det er især Viderne fra Fly, Estvad, Søgård og Dølby, Aakjær behandler. Han supplerer Lovenes Oplysninger om Landsbylivet med nogle Studier i Tingbøger, der indeholder livfulde Enkeltheder om Marktrætter m. v. En af Aakjærs værdifulde Optegnelser fra 1883—84 indeholder en Skildring af et *Bystævne*, der nu påny er udgivet i min Udgave af Aakjærs *Fra Sallingland til Øresund*, 21 f., 178. Helt op imod vor Tid har man i Darum overholdt visse Bestemmelser, der var lovfæstede i Darum Byvide fra 1641. I det hele taget kan man ved at udnytte det i den nyere Tid indsamlede Stof om Sædvaneret og Lavsförhold i de gamle Landsbyer få Lejlighed til ofte både at supplere og levendegøre Landsbylovenes undertiden noget tørre Paragrafstil. Eksempler herpå er givet i mine Afhandlinger »Fra den gamle Landsby« (i *Soro, Odense og Ribe Årbøger* 1932). I *Hans Knudsens* Artikel: *Afgangsol* (*Fynsk Hjemstavn* 1932, 78 f.) er givet Oplysninger om et Emne, som ofte omtales i Landsbyernes Love. Og i mit Stykke: *Gårddrønten* (*Bornh. Saml.* 1932) søges givet et Bidrag til Forklaring af den særlige bornholmske Arvefølgeordning, hvor den yngste Søn arver Slægtsgården, og ikke, som andetsteds, den ældste. — En vigtig »Embedsmand« i Fællesskabstidens Bondebyer var *Smeden*, der var lejet af Byens Gårdmænd i Fællig til for en vis Løn i Penge og i Naturalier at udføre det nødvendige Smedearbejde. En Redegørelse for Bysmedens Stilling er givet i min Bog: *Landsbysmeden* (*Ths. Nielsens Boghandel, Ryslinge* 1932). — *Anton Jakobsen* bringer i *Vendssyssel, Land og Folk X* (1932), 101 ff. Oplysninger om Sterupsmeden, *Ths. Chr. Pedersen* i *Jerslev*, der fabrikerede særlig gode Høleer. Tjære-Strygestikker får man også her noget at vide om. — I *Kristiane Kristiansens* Barndomsminder fra *Kjelstrup* i *Thy*, udg. af *P. L. Hald* i *Thisted Årb.* 1932, er en smuk lille Fremstilling af en »Smededag« i *Kjelstrup* i 1870'erne. — Fortræffelige Oplysninger om Håndværk og Værksteder finder man i *Købstadsmuseet »Den gamle By«s* Årbog for 1930 og 1931 (1932). Her læser man om det gamle *Hattemageri* og *Skomageri*, men ikke mindst bliver man belært om mangt og meget ved-

rørende de nu næsten forsvundne *Stubmøller*, idet *Peter Skautrup* giver en indgående historisk Fremstilling af Den gamle By's Stubmølles bevægede Tilværelse, før den blev anbragt på Bakken ved vort herlige Købstadsmuseum¹⁾.

Et kærkomment Bidrag til Oplysning om Folkelivet i Nordøstfyn i ældre Tider er givet af *Anders Uhrskov* i Bogen *Fynsk Landsbyliv i gamle Dage* (Gyldendal 1932, 144 S., ill.), i alt væsentlig en Udgave af Gårdmand *Kristen Andersens* Erindringer. Denne Mand, der er fra Kertinge, er en fortrinlig Fortæller, i Besiddelse af en god Hukommelse og med udmærket Forståelse af, hvad det drejer sig om at få frem af lærerige og betydningsfulde Træk fra gammelt Landsbyliv. Han beretter om Fester og Højtider, Oldermænd, Byhorn, Bondearbejder, Eventyr, Sagn og Tro, Rim og Remser og meget andet. Ligeledes hører vi om den folkelig-kristelige Vækkelse i Kertemindeegnen. Uhrskovs Udgave af den fynske Gårdmands Erindringer er velforsynet med Registre og Noter, og man læser den smukke Folkelivsskildring med ublandet Glæde. — Også i Amsårsbøgerne finder man Oplysninger om Sæd og Skik fra gamle Tider. Her må først nævnes Beretningen om *et Lipslob i trange Kår* (Fra Holbæk Amt 1932, 54 ff.), fortalt af *Gamle Ane*, nedskrevet af hendes Datterdatter *Kirstine Mortensen*, udg. af Fru *Fanny Fang*, med Forord af *Karoline Graves*. Gamle Ane fortæller om, hvor trang og hjerteløs Tilværelsen var for Samfundets Stedbørn (Børn, født udenfor Ægteskabet), og om Småfolks Fattigdom i Almindelighed. Vi hører om Garnfarvning, Høst, Kornrensning med Sold, Sånning, Kildemarked, Konfirmationsforberedelse, Altergang m. m. Den triste Skildring — fra Rerslev og Ruds-Vedbyegnen — er et godt Arbejde, der ikke undlader at gøre Indtryk. — *Landsbyliv på Hjembækeegnen* (Fra Holbæk Amt 1932, 121 ff.), gengivet efter Optegnelser af *Anne Kathrine Pedersen*, ved *Albert Thomsen*, indeholder mange gode Detailler om Emner som Barselgilder, Kvindegilde, Bryllup, Begravelse, Høstgilde, Hoveri, Klædedragt, Kildemarked i Hjembæk m. v., medens *Hans Laur Hansens* Optegnelser, udg. af *Albert Thomsen* (Fra Holbæk Amt 1932, 171 ff.), har Oplysninger fra Jordløseegnen om de fattige År efter Engländerkrigen, gammeldags Fyrtoj, Hoveri på Sel-

¹⁾ Om de bornholmske Stubmøller har *K. Thorsen* skrevet i *Bornh. Saml.* 1932. Horisontalmøller, en gl. bornh. Mølletype, har *Aage Rohmann* skildret i *Danske Folkemaal* 1932, 33 ff. Om Møller, se endvidere *P. Skautrups* Oplysninger i *Sprog og Kultur* 1932, 116 ff. De sydfynske Oers gamle Bønderbygninger findes der en udførlig, kyndig, smukt ill. Afhandling om af *H. Zangenberg* i *Fynsk Hjemstavn* 1932, 1 ff. *Johan P. Hovmøller* har givet nogle Oplysninger om gamle Gårdtyper på Mors (*Morso Arb.* 1932).

chausdal, Bryllup o. a. I samme Årbog, 178 ff. findes et smukt lille Stykke af *Karen Rasmussen, Ubbø*, om Husmandsbrug, Markarbejde o. s. v. i 1870'erne. — I mit Stykke om Klim Sogn (Thisted Arb. 1932) er trykt Optegnelser om Årets Arbejder i en Bondegård; Møgkørselen er her ret udførlig omtalt i en Optegnelse fra 1885. I samme Årbog findes en Afhandling af *N. Sødborg* om *Landsbyspillemand på Hannæs*; heri gives fornøjelige Oplysninger om et lidet opdyrket Emne. I *Kristiane Kristiansens* allerede nævnte Barndoms minder fra Kjelstrup skildres Bygninger, Bohave, Vævning, Strikning, Bryllupper m. v. I Årbogen for Himmerland (1932) har *Anders Johansen* i en ret omfangsrig Afhandling om Nesborg Sogn bl. a. Redegørelser for Bondearbejder, Markeder, Klædedragt (udførligt)¹⁾, Boliger, Næringsveje (Landhåndværkere, Fiskeri), Fastelavn, Majfest, Videstue, St. Hansblus, St. Hansko, Hyrdedrengeskikke, Høst; endvidere Korstegn, Nisser, kloge Koner etc. — *A. J. Gejlagers* Arbejde: *Persillekræmmere og Bondegartner i Væhr Sogn omkring Midten af forrige Århundrede* (Århus Stifts Årb. 1932) indeholder en fængslende Fremstilling af Markeder i Nørre Snede, Silkeborg, Anbæk og Trust; Markedsrejser var jo i gamle Dage hele Oplevelser. — *P. Bundgaard Lassens* Stykke (Århus Årb. 1932) om *Kaffedrikningen blandt Almuen i Århus Stift 1783* er helt lærerigt at læse i vore Dage, hvor Kaffedrikningen måske også er ved at tage Overhånd. — I *Festskrift til H. P. Hanssen* på hans 70 Års Dag 21. Februar 1932 (Sønderjydske Årb. 1932) findes i *Thade Petersens* Udgave af *L. B. Poulsens* Erindringer Oplysninger om Kvægvogtning og Tjenestedrengekar i Obbekær o. 1860, medens *M. Refslund Poulsen* i en Afhandling om *Hans Krügers Samtidige i Haderslev Vesteramt* skildrer ikke alene nationale Forhold, men også Folkefester, Gilder, Oplysning, økonomiske Tilstande o. s. fr.

Botanisk Gartner *Axel Lange* har samlet sine Artikler fra Fynsk Hjemstavns om *fynske Plantenavne og Folkeminder om Planter* i et smukt udstyret Værk (Fynsk Hjemstavns Forlag, Krarup, Espe, 1932, 150 S., ill.), hvori der i Form af Leksikonsartikler er givet en botanisk, sproglig og folkloristisk Skildring af vel omtrent alle på Fyn kendte Planter fra Åkande til Ært. Flere af Artiklerne er temmelig udførlige, og man får mange Ting at vide om Planternes Betydning for Landbefolkningen

¹⁾ I »Den gamle By«s Årbog for 1930—31 (1932) har Fru *Petra Holm* offentliggjort en instruktiv Afhandling om *Navne- og andre Læreklude*, medens *J. S. Møller* i Arsskriftet »Odsherred« har skrevet om *Folkedragter*.

forhen. Bogen er forsynet med gode Registre. — *Johannes Tholle* har som sædvanlig dokumenteret sin Flid og Sporsans i en Række omfangsrige Afhandlinger om *Havedyrkningens Historie* i forskellige Egne af vort Land, — i 1932 fra *Mors* (Morsø Arb.), *Lerchenborg Have* (Fra Holbæk Amt), *Jægersborg Slotshave* (Medd. fra Gentofte top. Selskab), *Havedyrkning i Byerne* (Fra Frederiksborg Amt), *Odense Slotshave* (Odense Arb.) m. m., samt i de to udførlige Afhandlinger i Danske Studier om *Kål og Kålgård*, *Æble og Abildgård*. De sidstnævnte Arbejder er særdeles stofrige og nyttige. — Her kan også nævnes *Svend Jespersens* Opsats om *Tobaksdyrkning i Vestfyn* (Danske Folkemaal 1932, 54 ff.).

Erh. Quistgaards Udgave (Vejle Årb. 1932) af Pastor Johan Ries' Regnskab over, hvad hans Datters *Bryllup i 1725* har kostet ham, er et velkomment Bidrag til Oplysning om den økonomiske Side af de gamle Festsikke. Ries var Præst i Nebsager i Bjerger Herred. I Fynsk Hjemstavn 1932, 113 ff. har *R. Askholm* meddelt en udførlig og værdifuld Omtale af *Familiefester på Lyø*. Smsts., 171 ff. har *Chr. Nielsen*, Krarup, skildret *Grisestagt og Pøsegilde*. Lignende Emner er behandlet af Lærer *Johnsen* i hans Fremstilling af gammel Sæd og Skik i *Kragelund ved Bov* (Sdj. Mdskr. 1932, 107 ff.). Nævnes må også *K. L. Kristensens* Afhandling om *Maj- og Sommerfesten på Fyn* (F. Hj., 1932, 86 ff.), og de Oplysninger, *R. Paulli* og *Marius Kristensen* fremkommer med i Danske Studier 1932, 166 ff. om *Mortensgåsens Historie*. — Et i flere Henseender usædvanlig smukt Arbejde om *Jul og Julegilde i Vrove i 1866* finder vi i *Jeppe Aakjærs* Skildring: *Min første Jul* (Fra Sallingland til Øresund, 7 ff.). Her gives en Del Enkeltheder af kulturhistorisk Værdi, ligesom det jo også har sin særlige Interesse at høre om den første Jul, Jyllands store Digter oplevede.

Det er en virkelig Fornøjelse at læse alle de mange *vendsyssel-ske Ordsprog og Mundheld*, som *N. P. Petersen* i sin Afhandling: *Fædres Tale* har fremdraget og sammenstillet (Vends. Arb. 1932). Med særlig Opmærksomhed læser man dog de Ordsprog og Talemåder etc. — offentliggjorte i Sdj. Mdskr. —, som af *Marius Kristensen*, *Anders Bjerrum*, *Cl. Eskildsen* m. fl. er indsamlede i *Mellemslesvig* og i andre Egne af det omstridte Land.

Der er i 1932 fremkommet nogle Arbejder om *Hedebøndernes Kår*. Således har *H. P. Hansen*, Herning, udsendt en Bog: *Trange Kaar* (1932, 90 S., ill.), hvori man finder rystende Oplysninger om, hvor fattigt det var for Hedens Befolkning helt op imod vore Dage. Man gør sig egentlig ingen Forestilling om, hvad

Hedebønderne måtte døje af Savn. Men deres store Flid og ufattelige Nøjsomhed bar dem nogenlunde gennem de svære Tider. Deres eneste Fornøjelse var Brændevinsdrikkeriet. H. P. Hansen meddeler en Række Enkeltheder herom. Det er i det hele taget en grov Mængde Historier, det er lykkedes H. P. H. at få reddet fra Forglemmelse. Når alle de morsomme Træk i »Trange Kaar« har fortonet sig, vil man med Beundring mindes Hedeopdyrkeren *Thomas Christensen*, om hvem der fortælles mest i Bogen. — En hel Række Hedebønder finder vi omtalt i Lærer *Knud Risbjergs* Værk: *Slægten Duedal* (Forlag: Lillering Skole, Lillering, 1932, 192 S.), der stammer fra Gården Duedal i Borris Sogn. Duedalslægten er en udpræget Hedeslægt, iblandt hvis Medlemmer findes en Række overmåde flittige Folk, der i al Stilhed udførte et stort Arbejde på det Sted, hvor de fik deres Livsgerning. I de jævne Ord er givet prunkløse Fremstillinger af Menneskeskæbner, hvis opbyggelige Livsvandel kalder beundrende Følelser frem i vore Sind. Bogen er meget rigt illustreret, og det kan give Anledning til mange folkespsykologiske Overvejelser at betragte de gamle Almuefolks ærlige og kraftfulde Ansigter. — *Niels Overgaard* har i Hardsyssel Arb. 1932, 24 ff. givet en Skildring af Hedeopdyrkeren *Thomas Olesens* Livsskæbne. Th. Olesen begyndte sammen med sin Hustru at opdyrke en Hedelod i Kølkjær, men alt som det hele var i god Gang, blev han indkaldt og faldt ved Treldeskansen den 6. Juli 1849. Et Hjem blev ødelagt, mange lyse Forhåbninger blev knuste, da den stræbsomme Mand måtte ofre sit Liv for Landet. — Det er også Hedeopdyrkere og Slidere, *Niels Thøgersen* fra Lindknud fortæller om i Fra Ribe Amt 1932, hvor han meddeler Levnedsskildringer af de i sin Tid i hin Egn så kendte Mænd *Simon Nielsen* og *Peter Nielsen*.

Til Slut bør nævnes, hvad der i 1932 blev offentliggjort om Folkemindeforskere og Folkemindesamlere. Således har Fra Ribe Amt 1932 ikke mindre end fem Afhandlinger om *H. F. Feilberg*. *Marius Kristensen* giver en Fremstilling af den gamle Forskers særlige Forhold til Ribe Amt. Dernæst kommer *J. K. Jensens* udførlige — og hidtil ikke kendte — Oplysninger om Feilbergs Ophold i Brørup, hvor han var Præst 1869—76. I Tilslutning hertil bringer *Thomas Thomsen* en længere fortrinlig Artikel om *Præsteliv i Vestjylland for Hundrede År siden*, især bygget på Optegnelser fra H. F. Feilbergs Fader, *N. L. Feilbergs* Pen. — *Hans Ellekilde* har (Præstø Arb. 1932) udførligt biograferet *Franziska Carlsen*, der foruden at have skrevet Bøgerne om Rønnebæk Sogn og Gammelkøgegaard, indsamlede Folkeminder

til Svend Grundtvig. — *J. S. Møller* har skrevet en smuk Nekrolog over *Karoline Graves* (Fra Holbæk Amt 1932, 181 ff.), medens jeg har meddelt korte Biografier af Lærer *Johan Nielsen, Randrup* (Thisted Arb. 1932) og af *Hans Pilegaard, Tornumskov* (Sprogforeningens Almanak for 1933 [1932]) samt givet Oplysninger om disse to Mænds Virksomhed som Indsamlere af Folke-minder.

Sønderjyske Stednavne. Siden sidst (se F. og N. IX, 282 ff.) er af Stednavneudvalgets store Værk: *Sønderjyske Stednavne* (Gads Forlag) udkommet 4. Levering (S. 481—640), hvori Stednavne og Marknavne fra Sognene *Abild, Ubjærg, Hostrup, Højt, Rabsted, Bylderup* og *Burkal* er samlede og tolkede. Det er et meget omfattende Arbejde, der er nedlagt i Fremskaffelsen af alle de mange Navne og deres Former fra hvert sønderjydsk Sogn, ligesom Tolkningen af Navnene ofte er Opbud af megen filologisk Snille. Som tidligere omtalt yder Sønderjyske Stednavne Oplysninger om mange andre Emner end de rent sproglige. Eksempelvis kan nævnes, hvorledes Tolkningen af Stednavnene i *Burkal* Sogn giver interessante Vidnesbyrd om dette Sogns Bebyggelse. Der findes her ikke et eneste Navn, som antyder fast Bosættelse. *Burkal* har Navn efter Folk (Karle), der ikke havde fast Bolig, idet *Bur* nærmest betegner et midlertidigt Hus, et Skur el. Ign. Burkarlene har boet i Skure omkring på Marken og har ikke haft fast Bolig Året rundt. *Rens* har efter gamle Former at dømme endt på et *-sæt*, velkendt fra det nordlige Skandinavien i Betydningen »Sommergræsning«, medens *Stade's* Navn vist har Betydningen *Stald* o. Ign. De øvrige Navne har også en Betydning, der viser hen til et gammelt »Sæterbrug«. Sognets Landsbynavne, efter hele deres Præg ældre end Folkevandringstiden (jfr. *Marius Kristensen* i Sdj. Mdskr. 1933, 145 ff.), er det ældste Sæt danske *Marknavne*, vi hidtil har truffet på.

Sønderjyske Stednavne viser os da klart, at en endelig Mening om de enkelte danske Egnes Bebyggelseshistorie ikke kan opnåes, inden alt Navnestoffet er fremlagt og forklaret.

August F. Schmidt.

Paul Hennings: Slægtsforskning. (I. H. Schultz Forlag, Kbh.).

Da Personalthistorikeren, Overretssagfører Paul Hennings døde i Juli 1927, efterlod han sig et Manuskript til en udførlig Vejledning i slægtshistorisk Forskning, og da hans efterladte Hustru, nu afdøde Fru Lina Hennings, af personlige Grunde ønskede at faa dette Arbejde udgivet, henvendte hun sig til Arki-

var Harald Hatt og Genealogen Albert Fabritius desangaaende, og disse paatog sig at fuldføre og udgive det foreliggende Værk i Erkendelsen af, at en vejledende slægtshistorisk Haandbog længe havde været savnet, men de forbeholdt sig samtidig Ret til at omarbejde Stoffet i den Udstrækning, de fandt nødvendigt for dens Formaal.

I et foreløbigt Udkast til Forordet udtaler Paul Hennings, at Spørgsmaalet, om en Slægtshistorie helst bør skrives af en Fagmand eller af et Medlem af den paagældende Slægt selv, der kan erstatte sin Mangel paa Erfaring med det, som end ikke den dygtigste Genealog kan skaffe sig, nemlig en af Slægtsfølelsen udsprunget Kærlighed til Emnet, ofte har været diskuteret, og Hennings saa saaledes paa Spørgsmaalet, at Slægtshistorien helst burde skrives af et af Slægtens Medlemmer.

Ud fra dette Synspunkt og i Erkendelsen af, at vi savnede et Hjælpemiddel, som kunde tjene til Vejledning for Ikke-Fagmanden paa det genealogiske og personhistoriske Omraade, tog Hennings da fat paa at tilvejebringe et saadant og blev særlig opmuntret hertil af Professor, Dr. phil. Poul Heegaard i Oslo; men han døde som sagt inden Arbejdet var færdigt, og Arkivar Hatt og Albert Fabritius har nu fuldført det, idet de samtidig paa fortræffelig Maade har suppleret det: Arkivar Hatt med et Afsnit om »Arkiverne og deres slægtshistoriske Indhold« og Genealogen Albert Fabritius med et Afsnit om »Indsamlingen af det slægtshistoriske Materiale« — en Vejledning i det slægtshistoriske Arbejdes Praktik; til begge disse Afsnit forelaa dog Udkast fra Paul Hennings Haand.

Hennings indleder sit Arbejde med en Omtale af Slægtsforskningens Historie og udtaler, at Slægtsfølelsen avler Kærlighed til Fødested og Fødeland og at dens sociale, intellektuelle og etiske Betydning overhovedet ikke kan overvurderes. Overalt i Verden finder man da ogsaa en tidlig udviklet genealogisk Interesse, ikke alene hos Orientens og Evropas gamle Kulturfolk, men ogsaa f. Eks. hos Kafferne, hvis Stamtavler har vakt en ikke ringe Opmærksomhed i vor Tid.

Man har betegnet Genealogien som Historiens Moder, og allerede ca. 520 f. Kr. skrev Hekataios fra Milet Genealogier, som Herodot benyttede, og ogsaa Romerne havde en genealogisk Litteratur. Fra Mosebøgerne kender vi jo jødiske Slægtsregistre, og som bekendt advare Paulus Titus mod daarlige Spørgsmaal og Slægtberegninger, saa de har vel ogsaa været i Kurs paa hans Tid. Gennem Middelalderen og til op i det 18. Aarhundrede var der stor Interesse for Slægtshistorie — man erindre f. Eks. de

talrige adelige Slægtbøger fra det 16. og 17. Aarh. og fra ældre Tid de islandske Ættetavler — og ved germanske Universiteter blev i det 18. Aarh. Slægtsforskning et Lærefag, men efter den franske Revolution fulgte en Nedgangstid, og man vilde ikke ret anerkende denne Forsknings Værdi indenfor den samlede historiske Forskning; »en vis Retning indenfor de moderne Historieforskeres Kreds anser det for Udslag af en forældet og uvidenskabelig Tankegang at mene, at det er Personer og Slægter, der har skabt Historien; de lader sociale og kulturelle Faktorer være de enbestemmende for al Historie og levner ikke de udøvende Personer paa den politiske Arena anden Ære end den at have været brugelige Statister«, siger Paul Hennings.

Men i den senere Tid er Slægtsforskningen dog ved at vinde Anerkendelse igen, takket være Dyrkerne af Samfunds- og Naturvidenskaberne, ikke mindst Biologerne, og i det 19. Aarh. og lige til vor Tid har Slægtsforskningen i alle Kulturlande praktisk og teoretisk beskrevet en stærk Kurve opad, og selv om Flertallet af vore hjemlige Slægtsforskere endnu ser denne Forsknings Problem fra den overleverede, historiske Side, er Interessen for det anthropologiske Moment, den ogsaa indeholder, dog steds i Stigning og vil sikkert i højere Grad end hidtil gøre sig gældende i kommende slægtshistoriske Arbejder. Efter denne Indledning, i hvilken Forfatteren nævner en Række af Fortidens og Nutidens mest fremtrædende Slægtsforskere i Ind- og Udland, gaar han over til at omtale Slægtsvidenskabens Begreb, Grundformer, Kilder og Opgaver.

Han kommer her ind paa det prekære Spørgsmaal, om Genealogen skal følge den fra Romerretten stammende Grund sætning, at Ægtemanden antages altid at være Fader til de i hans Ægteskab fødte Born, indtil det bevises, at han ikke *kan* have været det, og Hennings mener, den bør godkendes, med mindre der er rejst Tvivl, der støttes af positive Kendsgerninger. Men foreligger saadanne, bør Genealogen ikke følge den f. Eks. i arveretlig Henseende gældende Vedtægt, og han anfører som Eksempel en Skilsmisse- og Arvesag fra Aarene 1898 og 1917, hvor Genealogen bør følge en anden Vej end Domstolene.

En Slægtshistorie, der vil gøre Krav paa indre Sandhed, kan ikke opføre Christian VII som Fader til Caroline Mathildes Datter Louise Augusta (Struensees Datter), vel heller ikke Christian IV som Fader til »den kasserede Prinsesse« (Rhingrevens Datter). Det lader sig ikke nægte, at skal Arvelighedsforskningen have, hvad den tilkommer, bliver Paternitetsforholdet en Faktor, der nok i højere Grad end hidtil maa paaagtes af Slægtsforsk-

ningen. Var Johannes Ewalds Fader den pedantiske, lærde Præst, eller var J. E. Søn af Borgmester Valeur? Var Bertel Thorvaldsen Søn af den islandske Billedskærer eller af Underfoged Grønlund? Der har jo for faa Aar siden været Strid mellem Personalthistorikerne om disse og flere »genealogiske Sensationer«.

For Studiet af Arvelighed, Fysiologi, Biologi, Folkeforædling (Eugenik) og Medicin vil Slægtsvidenskaben kunne være et fortrinligt Hjælpemiddel, naar Slægtsforskeren søger at skaffe sig saa udførlige Oplysninger som muligt om de enkelte Personer indenfor Slægten og naturligvis saavel angaaende deres fysiske som deres psykiske Egenskaber.

Hennings opstiller 15 Punkter, som i saa Henseende skal søges belyst, og han anfører som Bevis paa, at arvelige Træk kan holde sig gennem talrige Generationer, at visse Ansigtstræk gennem flere Hundrede Aar er gaaet i Arv i den Habsburgske Fyrsteslægt. Anm. skal hertil føje, at indenfor hans Slægt er en deformeret Negl paa Lilletaaen gaaet i Arv i mindst 5 Generationer, og om lignende Forhold (f. Eks. Natteblindhed) kunde der sikret i mange Tilfælde skaffes Oplysninger, naar Slægtsforskeren faar sin Opmærksomhed henvendt paa Emnet.

Dernæst omtaler Hennings »Efterslægtstavler« og »Anetavler«, deres Konstruktion og de forskellige Systemer, der anvendes til Opstillingen, alt paa en for en begyndende Slægtsforsker let anskuelig Maade.

Ganske interessant og overraskende er de Oplysninger, der gives om det saakaldte Anetab (Aneimpleks), der forekommer ved, at Aner som Følge af Ægteskab mellem beslægtede, forekommer flere Gange paa samme Anetavle. Teoretisk skulde saaledes den i Sarajevo 1914 myrdede Tronfølger Franz Ferdinand i 15. Anerække have 16.384 Aner, men han havde kun 1514, Resten var »tabt«.

Efter disse Afsnit, der overvejende tager Sigte paa Slægtsforskning i Almindelighed, og de Principper, den bør følge, gør Forfatteren Rede for den i det kgl. Bibliotek og Universitetsbiblioteket værende trykte personhistoriske Literatur og de større utrykte Samlinger med Personalialia, og bl. a. gør han opmærksom paa, at der i det kgl. Bibliotek og Rigsarkivet findes »Person-Registre over Hustruer og Forældre« til Wibergs stærkt benyttede »Præstehistorie«, hvilket næppe er almindeligt kendt. Man kunde have ønsket, at Forfatteren kunde have medtaget det betydelige personalthistoriske Materiale, der ligger gemt i adskillige af de gamle Kathedralskole-Biblioteker, saaledes i Aalborg, Horsens og Ribe, men det har vel nok været for vanskeligt at faa fyldestgørende Oplysninger i saa Henseende.

For Slægtsforskeren, baade Begynderen og den viderekomne, vil den her foreliggende Vejlednings Oplysninger om Biblioteker-nes slægtshistoriske Indhold være af stor Værdi, og det gælder i endnu højere Grad om Arkivar Harald Hatts udførlige »Fører« gennem Rigsarkivets, Hærens Arkivs, Landsarkivernes, Københavns Universitets Arkivs og Københavns Raadstue-Arkivs Fonds af Arkivalier, der kan udnyttes af Genealogen og Personhistorikeren. Der kan være særlig Anledning til her i »Fortid og Nutid« at henlede Læsernes Opmærksomhed paa dette Afsnit i Bogen, fordi det kan være til uvurderlig Nytte for vore mange Lokalhistorikere, selv om de ikke giver sig af med Slægtshistorie; Hjemstavnsforskere, der kun sjældent har Lejlighed til at besøge Arkiverne, vil gennem Arkivar Hatts her givne Oplysninger om en Mængde Arkivaliers Art kunne hente sig mangt et Vink om, ad hvilken Vej deres Søgen skal gaa for at give et godt Resultat.

Endelig slutter Genealogen Albert Fabritius Bogen med et Afsnit, i hvilket han giver en Række Anvisninger paa, hvorledes Indsamling af slægtshistorisk Materiale mest praktisk foretages, og Fabritius er velforfarende paa dette Omraade, saa man gør klogt i at lade sig lede af ham. Han omtaler endvidere de gamle Kirkebøgers Upaalidelighed og Sjuskethed for ikke at tale om, at ugidelige Præster kunde finde paa helt at undlade at føre Kirkebøgerne i et kortere eller længere Tidsrum. Nogle Præster var meget knappe med deres Tilførsler og nøjedes med at skrive »I Dag begravede jeg min gamle Collega« eller »Begravet en gammel Rytterkone«, andre skrev hele Biografier i Kirkebøgenes Rubrik for »Begravede«. Der omtales ogsaa en Del Eksempler paa ældre Tiders usikre Navnebrug, der ofte vanskeliggør Identificeringen af en i Kirkebogen nævnt Person. Anm. finder i saa Henseende Anledning til at paapege, at i hvert Fald i Jylland brugtes Navnene Jens og Niels i Flæng om samme Person, idet Niels dog nok nærmest var en »eufemistisk« Omskrivning af Jens.

Til Slut indeholder Bogen nogle Afsnit af samme Forfatter om Slægtsforskningen i vore Nabolande, om Vaaben, Bomærker og Segl og om Navn og Navnelovgivning.

Om sidstnævnte Æmne skal bemærkes, at indtil Forordningen af 30. Maj 1828 døbttes Børn kun med Fornavn, men herefter skulde de ogsaa døbes med Familie- eller Stamnavn. Hensigten var selvfølgelig at ophøje de almindelige Kendingsnavne (Sort, Rod, Urt o. s. v.) til officielt Slægtsnavn for at undgaa de mange —sen Navne, der voldte al Administration saa stort Bryderi ved deres Ensartethed; men Forordningen var daarligt redigeret og

blev daarligt fortolket, saa Reformen, der forøvrigt allerede 1771 var søgt indført af Struensee for Sønderjyllands Vedkommende, strandede paa Bondestandens sejge Vedhængen ved den nedarvede Skik, at Peder Jensens Sønner skulde hedde Pedersen, og først 1856 skete der Forandring heri, men med det Resultat, at vi fik utalte Masser af —sen Navne som »faste Slægtsnavne«. Saaledes var Forholdet til 1904, da Navneloven gav Adgang til for 4 Kr. at antage et nyt Slægtsnavn, og herefter er det i stigende Grad gaaet fremad med nydannede Slægtsnavne; men der er hverken fra Navnetagernes eller Øvrighedens Side vist tilbørlig Kritik med Hensyn til disse nye Navne, og Navnebevillingsmyndigheden er derfor 1916 blevet henlagt fra Politimestrene til Justitsministeriet. Pudsigt er det at se Folks Tilbøjelighed til at antage gamle adelige Navne som Møsting og Lille eller »pseudo-adelige« Navne som Lehnkjold og Rosenskjold, Gyldenhoff o. s. v. Naa, om Smagen kan der jo ikke diskuteres, og Navnene kan just ikke siges at være »upassende« eller »imod dansk Sprogtone«, hvilket Loven kræver for en Nægtelse af Bevillingen.

Det er at ønske, at Paul Hennings: »Slægtsforskning«, der er en Bog paa 260 store Sider, maa naa ud til alle større Biblioteker i vort Land, og hertil kan Lederne af de historiske Amtssamfund, som denne Anmeldelse kommer for Øje, yde deres Medvirken; Bogens Benyttelse vil utvivlsomt sætte god Frugt i Amtsaarbøgenes Indhold.

C. Klitgaard.

DANSK KULTURHISTORISK MUSEUMS- FORENING.

Aarsmøde i København den 26.—27. Maj 1933.

Mødet afholdtes i Oldskriftselskabssalen paa Nationalmuseet og begyndte Fredag Aften d. 26. Kl. 7¹/₂. Som Deltagere var mødt Repræsentanter for Museerne i *Hillerød, Køge, Holbæk, Nykøbing Sj., Kalundborg, Odense, Middelfart, Svendborg, Hjørring, Try, Aalborg, Nykøbing M., Randers, Grenaa, Aarhus, Aarhus Gamle By, Horsens, Kolding, Ringkøbing, Herning og Varde* samt for *Nationalmuseets 2. Afd., Dansk Folkemuseum, Etnografisk Samling, Københavns Bymuseum, Post- og Telegrafmuseet, Tøjhusmuseet, Landbrugsmuseet i Lyngby og Søfartsmuseet paa Kronborg.*

Til Dirigent valgtes Dommer Ferslev, Køge.

Dagsordenens Punkt 1: Foreningsmeddelelser. *Formanden*, Kredslæge Møller, Kalundborg, meddelte, at Medlemstallet nu er 49, idet Odsherreds Folkemuseum, Nykøbing Sj., har indmeldt sig i Foreningen. I Tilslutning til den paa Aarhusmødet vedtagne Resolution om at søge Samarbejde med Skolerne (se Fortid og Nutid IX S. 291) har Formanden udarbejdet et Foredrag om »De kulturhistoriske Museer som pædagogisk Hjælpemiddel«, der holdtes for 10. Kreds af Danmarks Lærerforening og siden er trykt i »Folkeskolen« Nr. 6 1933. Særtryk er omsendte til Museumsforeningens Medlemmer. Desværre er Tiderne vedblivende ugunstige for vore Ønsker, og Statens Penge sidder ikke just løse! Dette har været bestemmende for Bestyrelsens Holdning i en fornyet Henvendelse til Undervisningsministeriet, en af Formanden signeret Skrivelse af 30. Marts iaar, hvori det er udtalt, at »Foreningen tillægger Spørgsmaalet om Provinsmuseernes Organisation og Regulering en Betydning, som endogsaa overgaar det i Foreningens tidligere Andragende rejste Spørgsmaal om en Bevilling til Rejsekonsulenter m. m., idet den mener, at fast udførte Regler i endnu højere Grad vil sikre og højne Provinsmuseernes Niveau og give Retningslinjer for deres Arbejde, ikke mindst for Samarbejdet mellem Museer og Skoler, som Museumsforeningen paa sit sidste Aarsmøde har drøftet og vedtaget at fremme«. Skrivelsen, hvormed den nysnævnte Opsats medfulgte som Bilag, konkluderede derfor i en fornyet Anmodning om Nedsættelsen af en Museumskommission, som ikke kunde paabebyrde Staten nogen Udgift af Betydning! Senere har Formanden og Sekretæren søgt Audiens hos Undervisningsminister Borgbjerg og derved opnaaet Sikkerhed for, at Ministeriets Stilling er særdeles velvillig. Selvom man er blevet skuffet i Haabet om at modtage en skriftlig Udtalelse herom inden dette Møde, og selvom det maaske endnu vil tage Tid at faa Sagen igang, er vi dog nærmere ved Kommissionens Nedsættelse end nogensinde før.

Sekretæren har rettet en fornyet Henvendelse til de Museer, der endnu ikke har svaret paa de ifjor udsendte Spørgeskemaer. Alt i alt er der kun indkommet 8 Svar. Der mangler c. 25, væsentlig Landsmuseer, og det har derfor været umuligt at fuldende den paatænkte Museumsstat. Skal man i denne bringe udførlige Oplysninger om Landsbymuseerne, vil det sikkert blive nødvendigt, at Muhamed gaar til Bjerget; Sekretæren eller andre Bestyrelsesmedlemmer maatte rejse ud for at faa Skemaerne fyldte paa Stedet! Men det er sikkert ikke tilraadeligt at ofre Foreningens Midler herpaa, og det vil ialfald være forsvarligt i

Museumsfortegnelsen at behandle de tavse Museer yderst kortfattet og i Forordet at fremhæve Aarsagen dertil, hvilket jo ogsaa er meget karakteriserende. Efter et foreløbigt Skøn vil den paa-tænkte Publikation komme til at fylde c. 4 Ark.

I den korte Diskussion om Formandens Redegørelse deltog Smith, Tøjhusmuseet, Mackeprang, Nationalmuseet, Petersen, Odense, og Olsen, Svendborg.

Kassereren, Uldall, gav Oversigt over det reviderede Aarsregnskab. Udgifterne har kun været smaa, og Kassebeholdningen var ved Udgangen af 1932: 1036 Kr. 64 Øre.

Punkt 2, *Assurancespørgsmaal*. *Sekretæren*, C. A. Jensen, gjorde Rede for de af ham førte Forhandlinger med forskellige Forsikringsselskaber om Betingelserne for Assurance af Museumsgenstande, under Forudsætning af, at en Række Museer tegnede sig i samme Selskab (sml. IX S. 291). Det fordelagtigste Tilbud, der regnede med, at mindst 15 Museer indtegnedes i Selskabet, tilbyder Brandforsikring af Museumssager for en Aarspræmie paa 1 promille og Indbrudstyverforsikring (20 pCt. af Brandforsikringssummen) for en Præmie paa 10 promille. For en femaarig Forsikring gives 10 pCt. Rabat. Endvidere kan en Ansvarsforsikring, efter hvert enkelt Museums Valg beregnet à Kr. 1,25 pr. 1000 Besøgende eller à Kr. 2,50 pr. 10,000 Bygningsbrandforsikring, tegnes for et enkelt Aar (10 pCt. Rabat for femaarig, 20 pCt. for tiaarig Forsikringsperiode). I alle Brancherne vil hvert Museum kunne faa sine egne Policer. Spørgsmaalet om Ansvarsforsikring var ikke efterprøvet, da der ganske savnedes Materiale hertil. Derimod havde Sekretæren udarbejdet et Skema over de af Museerne 1932 meddelte Præmiesummer for Museumsgenstande sammenstillede med de i Tilbudet nævnte. Oversigten gav temmelig mærkelige Resultater. I en Række Tilfælde laa Tilbudene adskilligt lavere end de nuværende Præmier og vilde betyde en Besparelse paa c. 30 pCt., men i andre Tilfælde laa Tilbudet højere end de nuværende Præmiesatser, selv naar disse var tegnede i samme Selskab! Uden Specialkendskab til Assurancevæsenets Irgange, som Sekretæren ganske manglede, var det umuligt at trænge til Bunds i Problemerne, men det var vel sandsynligt, at de af Museerne givne Oplysninger ikke var udførlige nok, og at et nyt, mere detailleret Spørgeskema maatte udsendes, der gav Oplysninger baade om Bygningerne og Samlingernes Brand-, Tyveri-, Ansvars- og andre Forsikringer og for hver Branche maatte præcisere Sum, Præmie, Selskab, Varighed og Opsigelsesfrist. Endvidere kunde der spørges hvert enkelt Museum, om det vilde være tilbøjeligt til at opsigte en eller flere af

sine nuværende Forsikringer for at opnaa gunstigere Vilkaar. Dette var jo ingenlunde paa Forhaand givet.

Forsikringsspørgsmaalet gav Anledning til en livlig Diskussion. *Friis*, Hjørring, fremhævede bl. a., at man maatte have Fortegnelser over Museumsgenstandene. *Petersen*: Odense-Museerne har vurderet Samlingerne efter Værelser og senere Tilvækst efter Protokollerne. Det er sikkert forkert at arbejde med ensartet Præmie for alle Museerne. *Klem*: Efter at Kronborg er brandsikret, har Handels- og Søfartsmuseet ikke assureret. *Ræder*, Kolding: Kan det nytte at have assureret? Hvilke Garantier er der for, at vi i paakommende Tilfælde faar Valuta for Pengene? Hvorledes vil Selskaberne behandle os? Tyveriforsikring er overflødig, hvis man har Sølvsager i en særlig Box. *Behrendt*, Middelfart: Medens Bygningsforsikringen tegnes i Købstædernes alm. Brandforsikring, kan Genstandene forsikres i lokale Selskaber, som byder specielle Fordele. Selskaberne stiller sig meget forskelligt, naar kun en Del af det forsikrede er ødelagt. Gaver kan ofte være vanskelige at vurdere. *Hansen*, Herning: Ogsaa Almuesager er det svært at vurdere. *Petersen*, Odense: Tyveriforsikringer gælder kun for Indbrud; de offentlige Institutioners Præmier er ret lave. *Friis*, Hjørring: Museerne bør have Brandslukningsredskaber. *Klem*: Der er Risiko ved ikke at have forsikret, og for deponerede Sager maa der absolut tegnes Assurance. *Mackeprang*: Frederiksborgmuseets Assurancepræmier er, saavidt erindres, nede paa 0,07 promille, fordi Slottet er brandsikret. Trods adskillig Sympati for Kronborgs Standpunkt maa det tilraades selvejende Museer at assurere for en Del af Samlingernes Værdi. *Thomsen*, Holbæk: Vi er nødt til at assurere, men vi bør have Brandslukningsapparater og muligvis forhandle med Redningskorpset. *Formanden*: Fotografier af Vægge og Montrer vil være meget nyttige. Ved at assurere opnaar vi, at der dog kan købes noget i Stedet for det ødelagte; selv om det forsvundne er uerstatteligt, kan der dog atter skabes et Museum. *Sekretæren*: Konsul Ræder har vist rørt ved en af Sagens Nerver; for en usagkyndig er Policernes Betingelser en ret nedslaaende Læsning, og hvilke Selskaber er kulante? Det var værd at prøve, om der kan tilvejebringes ensartede Principper for Vurderingerne; Odense-Systemet synes tiltalende. Iøvrigt synes Taloversigten at vise, at der betales relativt højere Præmier af smaa Forsikringssummer, der kun partielt dækker Samlingens Værdi, end af store. Hidtil har Museumsforsikringerne heldigvis været gode Forretninger for Selskaberne, og forhaabentlig vil det vedblive saaledes.

Ved en Afstemning afgaves 6 Stemmer imod, 12 Stemmer for

at fortsætte Overvejelserne og tilvejebringe de af Sekretæren omtalte udførligere Oplysninger.

Efter at Repræsentanterne havde styrket sig med lidt Aftensmad, ved hvis Servering Nationalmuseets Damer ydede Bistand, genoptoges Forhandlingerne.

Punkt 3. *Sekretæren* demonstrerede enkelte *praktiske Smaa-ting*, Tætning af gamle Montrer ved Hjælp af Messingoverfald og Bændler, Ophængning af Billeder i snoet Kobbertraad og paa to Søm, Konservering af Billedrammer, Magasinskasser, Papæsker samt Billetkontrolapparatet »Bireka«. *Friis*, Hjørring, fremhævede, at den nævnte Behandling af Træ (Neddypning i en Blanding af Petroleum, Linolje og Terpentin i lige Dele) vanskeliggjorde Limning. *Hjorth-Nielsen*, Postmuseet, foreviste praktiske Etiketter m. m. Der udtaltes fra flere Sider Ønske om, at Konserveringsspørgsmaalet fik rigelig Plads paa Programmet for næste Møde.

Lørdag Morgen d. 27. fortsattes Mødet. Under Punkt 4, Eventuelt, nævnede *Sekretæren*, at der i København, som er Landets rigeste Antikvitetsmarked, ofte var Lejlighed til at erhverve gode Genstande til rimelige Priser. Hvis Sagernes oprindelige Hjemsted er kendt, tilstræber Nationalmuseet, der paa mange Omraader er »mæt«, at give vedkommende Egns Museum Meddelelser, ligesom Sekretæren har besørget Auktionsindkøb; paa disse Maader er iaar flere provinsstemplede Sølvsager kommet tilbage til deres Hjemstavn. Men ogsaa Sager uden Hjemstedsoplysninger, f. Ex. Stentøj, Fajancer, ostindiske Porcellæner og Metalgenstande, som har været brugt ensartet over hele Landet, kan udfylde Huller i Samlingerne. Nogle enkelte saadanne Sager var indkøbt, og det foresloges nu, at der afholdtes en lille Auktion; af det eventuelle Overskud kunde der skabes en Indkøbsfond til videre Forsøg ad denne Vej. En »Bordkrans« og et Par tyske Stentøjskander forevistes derefter med Oplysninger om Alder og Fabrikationsart, Indkøbspris og Vurderingspris. Det lille Experiment lykkedes. Efter livlige Bud fik Koldinghus, Kalundborg og Aarhus »Hammerslag« paa Sagerne, og Prøveauktionen gav et pænt Overskud.

Punkt 4, *Bestyrelsesvalg*. De efter Tur afgaaende Medlemmer: Formanden samt Hansen, Herning, Norn, Horsens, og Olsen, Svendborg, genvalgte alle.

Efter Mødet besøgte Deltagerne sammen med Repræsentanter for Dansk hist. Fællesforening Nationalmuseets middelalderlige Afdeling, hvis Opstilling og Ordning var ført saa vidt, at man kunde faa et klart Indtryk af de rige Samlingers Virkning i de nye, store Omgivelser.

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING.

Aarsmøde i København den 27. Maj 1933.

Mødet indledes kl. 13 i Rigsarkivets foredragssal, hvor formanden, professor *Knud Fabricius*, bød velkommen. Der var mødt ialt 52 repræsentanter for følgende foreninger og institutioner: *Den danske historiske forening, Historisk samfund i København, De historiestuderende, de historiske samfund for Københavns amt, Holbæk amt, Sorø amt, Præstø amt, Odense og Assens amter, Hjørring amt, Aalborg amt, Aarhus stift, Ringkøbing amt, Vejle amt og Ribe amt*, endvidere *Nationalmuseet, Dansk folkemuseum, Landbrugsmuseet, Tøjhusmuseet, Københavns bymuseum, Post- og telegrafmuseet, Museet paa Kronborg, Nordsjællands museumsforening, museerne i Kalundborg, Holbæk, Køge, Odense, Svendborg, Hjørring, Aalborg, Randers, Aarhus, Herning, Ringkøbing, Varde, Horsens, Kolding og Sønderborg, Odsherreds folkemuseum, Hjemstavnmuseet for Østvendssyssel, »Den gamle by« i Aarhus og endelig Rigsarkivet, Landsarkivet for Sjælland, Stednavneudvalget og Dansk folkemindesamling.*

Formanden aflagde beretning om foreningens virksomhed i det forløbne aar, omtalte indholdet af Fortid og Nutid, og redegjorde dernæst for resultatet af den prisopgave, foreningen 1929 havde stillet. Der var indkommet én besvarelse, som var blevet underkastet en indgaaende behandling af styrelsen. Man havde enstemmigt vedtaget en udtalelse (trykt s. 124 f.), som mundede ud i, at besvarelsen ikke burde prisbelønnes.

Ulige glædeligere var udfaldet af *aarbogspræmieringen*. Der havde endog været tale om flere præmielværdige aarbogsartikler. Alligevel var indenfor styrelsen enige om, at det vilde være rigtigst iaar kun at uddele én pris; denne var ved enstemmig beslutning blevet tildelt købmand *I. O. Brandorff* i Kolding for en afhandling, »Om drikkevandet i Kolding i fortiden« (Vejle amts aarbøger 1931). Præmieringen var motiveret med følgende udtalelse:

Afhandlingens emne, der har arkæologisk og kulturhistorisk interesse, er hidtil kun lidet behandlet i litteraturen. Baade for brøndenes og for vandledningernes vedkommende fremlægger den værdifuldt og originalt materiale, der vil faa betydning for ethvert senere studium af drikkevandets historie. Forfatteren forsømmer ikke at benytte trykt litteratur og skrevne kilder; men først og fremmest bringes hans egne undersøgelser og iagttagelser i marken, sagligt fremstillede og forklarede baade gennem litteratur og gennem samtale med praktisk uddannede folk. Afhandlingen er et smukt eksempel paa, hvorledes en topografisk forsker selv kan tilvejebringe sit stof, naar han forstaar at

iagttage og undersøge, at beskrive, maale og tegne. Den har da ogsaa perspektiver tilbage i et langt, flittigt og paapasseligt undersøgelsesarbejde, der har strakt sig over mere end en menneskealder og spænder over geologi, arkæologi og kulturhistorie. Det har sat frugter i forskellige afhandlinger i Vejle amts aarbøger (Kolding Graabrødrekloster 1916, Kolding i Oldtiden 1928), og dets rige materiale, hvis tilvejebringelse betegner en videnskabelig indsats, er ogsaa kommet fagfolk til gode. Brandorff har selv deltaget i udgivelsen af et hefte, »Grundundersøgelser i Kolding«, i Danmarks geologiske Undersøgelser (1927), og hans iagttagelser over Kolding i middelalderen er bearbejdede af Hugo Matthiessen.

Forfatteren har fra første færd forstaaet betydningen af de iagttagelser, der kan gøres ved udgravninger og jordarbejder. Gennem aarene har han utrættelig fulgt alle begivenheder af denne art i Kolding og omegn og benyttet enhver lejlighed til at gøre geologiske og topografiske undersøgelser, hvis resultater, smaa og store, han omhyggeligt har nedskrevet; og som en af banebryderne paa dette omraade har han vist, at arbejdet giver værdifulde resultater.

Naar styrelsen har ønsket at tildele hans afhandling aarspræmien for 1931, er det ikke mindst i haabet om, at det arbejde, som afhandlingen bygger paa, maa virke som et eksempel til efterfølgelse i langt højere grad, end det hidtil har været tilfældet.

Formanden omtalte dernæst, at han i anledning af den henvendelse, fællesforeningen ifjor havde modtaget fra Hist. samf. f. Sønderjylland om støtte til at iscenesætte en indsamling af arkivalier i de sonderjyske landsdele, havde haft en samtale med professor Aage Friis, der som formand for Kommissionen til undersøgelse af de i dansk privateje bevarede kilder til dansk historie, havde stillet sig velvilligt til tanken om at yde støtte hertil. Resultatet var da ogsaa blevet et samarbejde mellem kommissionen og samfundet.

Styrelsen havde foranlediget af de ønsker, der var kommet frem paa mødet i 1932, indsamlet oplysninger vedrørende de historiske samfunds økonomiske forhold i aaret 1931. Det indkomne stof var blevet bearbejdet og resultatet i form af 3 forskellige oversigtstabeller meddelt de paagældende foreninger. Til slut omtalte formanden en henvendelse fra Skjern om støtte til rejsningen af en mindesten paa det sted, hvor Dejbjergvognen var blevet fundet. Fællesforeningen kunde ikke indlade sig paa at yde økonomisk støtte, men man vilde anbefale det som en sag af landsinteresse.

Kassereren, dr. Hjelholt gennemgik regnskabet for 1932 (jvfr. s. 128), som beklageligvis opviste et stort underskud. Aarsagerne hertil havde dog for en stor del ligget udenfor hans kontrol, idet regnskabet var blevet belastet med trykningsudgifter, som retteligt hørte hjemme i 1931, og fordi det 1932 udsendte hæfte af Fortid og Nutid havde været betydeligt større end sædvanligt.

Det vilde være nødvendigt at udvise sparsommelighed i det kommende aar, saameget mere som statstilskuddet var skaaret ned, og amtssamfundenes medlemstal og dermed deres kontingenter viste nedgang. Tidsskriftet maatte udsende mindre iaar. Muligvis maatte man i fremtiden stryge fællesspisningen ved repræsentantmøderne. Paa opfordring af prof. *Frantz Dahl*, Stednavneudvalget, forelagde kassereren budgettet for 1933. Statstilskuddet vilde antagelig blive det samme som ifjor.

Kredslæge *Møller* aflagde beretning om Museumsforeningens møde (jvfr. referatet ovenfor) og udtalte ønsket om, at en planlagt museumsstat og en museumsteknik, man vilde lade udarbejde, maatte blive trykt i Fortid og Nutid. Museumsforeningen havde hidtil kun i ringe grad lagt beslag paa tidsskriftet; den maatte i fremtiden gore krav paa mere plads.

Dr. *Hjelholt* mente ikke, at man kunde drage en bestemt skillelinie mellem museumsstof og andet stof i tidsskriftet. Vi lærte alle af hverandre. Spurgte, om Museumsforeningen vilde yde et større bidrag til tidsskriftet. *Møller* stillede i udsigt, at man eventuelt vilde støtte til trykningen af museumsstaten. Det blev fra flere sider, bl. a. af *Hjelholt*, *Alb. Thomsen*, Holbæk museum, og kaptajn *Smith*, Tøjhusmuseet, stærkt betonet, at Folkemuseets beretning optog allfor stor plads i tidsskriftet. Man ønskede først og fremmest saadanne emner behandlede, som vedkom alle museer. *Sekretæren*, Bro Jørgensen, udtalte, at redaktionen gerne vilde give plads for artikler, der som den omtalte museumsteknik kunde paaregne interesse hos alle museer. Redaktionen havde netop bestræbt sig for at faa beretningernes som ogsaa litteraturoversigternes omfang begrænset. *Uldall*, Folkemuseet, hævdede, at museets beretninger ikke godt kunde undlade at nævne givnerne. *Chr. A. Jensen* mente, at Folkemuseets beretning var for lang; givnernavnene maatte henvises til et tillæg.

Man drøftede dernæst, hvor aarsmødet for 1934 skulde afholdes. Konsul *Ræder*, Museet paa Koldinghus, indbød foreningen til *Kolding*. Det første aarsmøde var blevet afholdt i *Kolding*; derfor burde jubilæumsmødet ogsaa afholdes der. *Tidemand-Dal*, præstø amt, og *Hjorth*, Odense amt, støttede tanken om *Kolding* som modested, og forsamlingen besluttede med stort stemmetal at modtage invitationen.

Under eventuelt gav postmester *Klitgaard*, Hjørring amt, nogle oplysninger om den virksomhed, Kommissionen til undersøgelse af de i dansk privateje bevarede kilder til dansk historie havde udfoldet. Det var lykkedes den at faa registreret et betydeligt antal gods- og privatarkiver, ligesom den havde faaet en del af

dem sikret mod tilintetgørelse. Dog truedes mange af forfald ved godsernes salg. Og navnlig naaede kommissionen ikke at faa alt med, da den væsentlig tog sig af godserne. Der laa en opgave for de historiske samfunds ledere i at faa opsporet og indsamlet de mange spredte arkivalier, som f. eks. sognearkiver, skolekommissionsarkiver og lavspapirer, som kunde findes paa vidt forskellige steder.

Raadstuearkivar *Linvald* var som medlem af den nævnte kommission glad ved at faa lejlighed til at drøfte det spørgsmaal, Klitgaard havde rejst. Det var rigtigt, at kommissionen fortrinsvis havde haft sin opmærksomhed henvendt paa herregaardene, hvor den dog ikke blot havde interesseret sig for registreringer, men ogsaa for opbevaringsspørgsmaalet. Mange af besidderne havde været villige til at sikre arkivalierne; nogle havde ligefrem deponeret dem i landsarkiverne. Vanskeligere stillede det sig med det, som fandtes paa mindre gaarde, og med privatpapirer knyttet til enkeltmand. Dog var der ogsaa paa dette omraade sket noget. Kommissionen stod i et virksomt samarbejde med Hist. samf. f. Sønderjylland, hvor der var tale om en systematisk indsamling af arkivalier, mest papirer vedrørende nationalitetskampen. Ligeledes samarbejdede den med Bornholms samf. Der kunde sikkert udrettes mere. Det kunde have betydning hurtigt at sikre lokale personlighedens brevvækslinger, f. eks. politikeres. Ligeledes foreningsarkiver. Herved var et lokal-kendskab nødvendigt. Og det vilde være heldigt, om Fællesforeningen og amtssamfundene vilde støtte dette arbejde. Henstillede, at man nedsatte et udvalg af mænd fra forskellige egne til at samarbejde med kommissionen.

Formanden foreslog at genoplive Fællesforeningens arkivudvalg. Medens det hidtil havde beskæftiget sig med opbevaringsspørgsmaalet, skulde det nu have til formaal at konstatere, hvad der var, og foretage en grov registrering. Et parallelarbejde til kommissionens. Formaalstjenligt, at man ikke udparcellerede arbejdet, men organiserede det ud fra et centrum under bestemte direktiver. Derfor en arkivkyndig mand i spidsen for det. Foreslog hertil dr. Hjelholt.

Linvald vilde finde det bedst og lettest, om man bad Fællesforeningen udpege nogle medlemmer til at forhandle med Videnskaberne selskabs kommission. *Knud Klem*, Kronborg museum, syntes, at fællesforeningen skulde tage sagen op. Henstillede, at man ogsaa tænkte paa opbevaringsspørgsmaalet. Navnlig var det nødvendigt med hensyn til handelsarkiverne. *Formanden* var enig med *Klem* i, at opbevaringen var maalet, men foreløbig gjaldt

det at faa et overblik. *Hjelholt* mente ligesom *Klem*, at opbevaringsspørgsmaalet maatte løses, og meddelte, at rigsarkivaren i sin tid havde anbefalet *Kronborg* som opbevaringssted for handelsarkiver. Sagen var dengang strandet; men den kunde tages op igen nu, da der fandtes en mand paa *Kronborg*, som interesserede sig for den. *Linvald* mente, at denne sag, om den skulde rejses med kraft, maatte tages op af Rigsarkivet. Tilraadede at fare med lempe. Derefter nedsattes der *et udvalg* til at tage sig af sagen. Det kom til at bestaa af formanden, dr. *Hjelholt*, *Klitgaard*, *Knud Klem* og sekretæren.

Efter en kaffepause fortsattes mødet i Oldskriftselskabets sal i Nationalmuseet. Lærer *Rasmus Mortensen*, *Vejele* amt, fremdrog spørgsmaalet om oldtidsmindernes fredning, som var blevet berørt under *Aarhusmødet* ifjor. De hyppige ejerskifter paa landejendommene, opdyrkningen af øde jorder og udstykningen gjorde, at sagen trængte sig paa. Respektløshed for det nedarvede brødes rundt om med den historiske interesse. Museumsfolk og amtssamfundenes bestyrelser kunde udrette meget for sagen. Hidtil havde der været arbejdet spredt og tilfældigt. Indenfor *Ribe* og *Vejele* amter havde de hist. samf. taget sagen op gennem særlige udvalg. Det var lykkedes at afværge adskillige ulykker mod høje og vejspor. En almindelig fredning burde gennemføres ad frivillighedens vej, ikke ved tvang; og den burde bringes i stand under Nationalmuseets auspicer, ikke ved Naturfredningsforeningen.

Direktør *Mackeprang*, Nationalmuseet: Indenfor Nationalmuseet har der fra gammel tid været en absolut uvilje mod fredning ad lovgivningens vej, klassisk udtrykt i en pjece af *Worsaae*. Man var gaaet ud fra, at en fredning ved lov vilde forudsætte erstatning, hvilket kunde føre meget vidt. Der var noget vist tiltalende ved en frivillig fredning. En mand bryder ugerne sit ord eller sin underskrift. En lov brydes lettere. Museets 1. afd. havde hidtil været bestemt imod en lovformelig fredning, fordi man mente, det vilde blive en papirlov. Selv havde han længe staaet vaklende; men efter at have set resultatet af loven om bygningsfredningen var han mere stemt for en lov. Efter krigen var stemningen ændret. Nationalmuseet havde hilst Naturfredningsforeningens lovforslag med glæde. Dog ønskedes der en række ændringer i det. Om lovforslaget kom for i første eller anden samling, lod sig ikke sige.

Klitgaard vilde vide, hvorledes fredningsbestemmelserne skulde administreres ude i landet. Vilde have tilsynsplikten fastslaaet i

sognefogdernes instruks. *P. Christensen*, Hjemstavnsmuseet for Østvendssyssel, mente ikke, at sognefogderne altid forstod sagens betydning; et mere sagkyndigt tilsyn nødvendig. Dr. *Brøndsted*, Nationalmuseets 1. afd., erklærede sig som tilhænger af en lov, der fredede alle mindesmærker. Nationalmuseet maatte da gennemgaa landet fra ende til anden og vælge og vrage. Man maatte stræbe hen mod en udvidelse af museets personalestab og dets aktionsradius. Det bestaaende tilsyn var ikke ideelt; men det vilde aldrig blive anderledes. *Formanden*: Der blæser en anden vind her end paa Aarhusmødet. Man skulde ikke gabe for højt. Ved bygningsfredningsloven har man maattet foretage et tilbagetog. Det samme havde været tilfældet med Stednavneudvalget overfor oppositionen mod at fastslaa bestemte navneformer. Af betydning at have frivillige vogtere i lighed med den tyske pflagerinstitution. Her var der en opgave for de hist. samf. *Mackeprang* kunde slutte sig til formanden. Ogsaa med loven blev der brug for amtssamfundene. *Chr. A. Jensen* fandt, at det var en udmærket idé at faa lokale museumsfolk og amtssamfundenes medlemmer som ombudsmænd. *Haugsted*, Aarhus stifts hist. samf., bragte Mackeprang og Brøndsted en kraftig tak for deres bestemte standpunkttagen, lovede Aarhus museums tilslutning. Ønskede loven gennemført saa hurtigt som muligt. Kredslæge *Møller* fraraadede at bruge de kommunale fredningsmænd. Man burde holde sig til de historiske museer og amtssamfundene.

Mackeprang takkede for den interesse, sagen havde vakt. Museet vilde træde sammen med en repræsentant for foreningens styrelse i et udvalg, som kunde drøfte sagens videre forløb.

Efter generalforsamlingen holdt museumsinspektør *Chr. A. Jensen* et kort, men meget instruktivt foredrag om forarbejderne til det nu paabegyndte bind om Præstø amts kirker; gennem de fremdragne eksempler fik man et stærkt indtryk af, hvad sammenlignende forskninger paa dette omraade kan udrette. Foredraget ledsagedes af lysbilleder.

Om søndagen d. 28. maj foretog et stort antal repræsentanter med damer en biludflugt over Bastrup og Slangerup til Jægerspris. Under mag. *Chr. A. Jensens* vejledning besaa vi ruinen af Bastrup stenhus samt Slangerup kirke. I Jægerspris talte dr. phil. *Marius Kristensen* om runestenene.

PRISOPGAVEN.

I anledning af den af Dansk historisk Fællesforening 1929 udsatte prisopgave: »En fremstilling af samfærdselsmidlernes udvikling og betydning i Danmark i tiden ca. 1750—1900«, er der indkommet en besvarelse mærket: »That the erection . . . upon those roads«.

Besvarelsen er omfattende (189 foliosider + et noteapparat) og er navnlig opbygget paa et fyldigt kendskab til den trykte literatur, herunder ogsaa den, der foreligger i de historiske amts-samfunds aarbøger. Dog er det for de større fremstillings vedkommende mere den statsvidenskabelige end den historiske literatur, der er lagt til grund. Af utrykt materiale har forfatteren først og fremmest benyttet C. L. Paulsens »Forsøg til en historisk beretning om vejvæsenet i Danmark« (1823), der beror i rigsarkivet; men iøvrigt har han kun paa to mindre væsentlige punkter i skildringen af færgevæsenets udvikling hentet stof fra arkiverne. Afhandlingen hviler derfor næsten udelukkende paa let tilgængelige kilder, og herunder er der oven i købet for vigtige spørgsmaals vedkommende, som vejenes og befordringsmidlernes udvikling i Europa, alene henvist til saa populære arbejder som Salmonsens konversationsleksikon.

Den rent tekniske behandling af dette kildestof, der for den allerstørste dels vedkommende altsaa ikke er førstehaands, lader en del tilbage at ønske. Paulsens manuskript, der spiller en saa grundlæggende rolle for forfatterens fremstilling af et hovedspørgsmaal som vejvæsenet, er benyttet næsten ordret og samtidig paa en saa tilfældig maade, at der mere kan tales om udpluk end om en fremdragnet af hovedlinierne, og forf. gør sig flere steder skyldig i fejl og misforstaaelser. Af samme karakter er forf.'s benyttelse af arkivalier til fremstillingen af færgevæsenets historie. Lignende indvendinger kan rettes imod den maade, hvorpaa trykt materiale anvendes, saaledes Bergsøes statistik, Fr. Olsens værk om postvæsenet og Rigsdagstidende.

Endnu væsentligere er det dog, at fremstillingen mere fordyber sig i en række detaljer end stræber efter at fremdrage

hovedlinierne, og at færgevæsenet spiller en urimeligt fremtrædende rolle indenfor besvarelsen. Ting, som hører sammen, splittes paa forskellige steder, hvilket ogsaa fører til idelige gentagelser, ofte med de samme ord. Forf. har desuden valgt den uheldige fremgangsmaade at behandle afsnittet om jernbanerne geografisk i stedet for historisk, hvilket ogsaa hindrer, at udviklingen træder tydeligt frem.

Særlig svage er de indledende afsnit. Det gamle vejnet er lidet fyldestgørende behandlet, og nogen saglig beskrivelse af de gamle veje er ikke forsøgt. Det maa anses for en mangel, at forf. ikke har naaet at udarbejde det i forordet omtalte afsnit om lokaltrafikkens udvikling. Som det er, synes spørgsmaalene behandlede ud fra et købstadssynspunkt. Vigtige problemer som f. eks. taksterne for person- og varetrafikken er ikke medtagne.

Vigtigst er det dog, at kommunikationsvæsenets udvikling ikke er sat i tilstrækkelig indgaaende forbindelse med hele den økonomiske udvikling, og at virkningerne kun er løseligt behandlede.

Fremstillingen er temmelig farveløs og trættende; forf. mangler evne til at gyde liv i de gamle kendsgerninger, og læseren faar intet virkeligt billede af udviklingen.

Besvarelsen kan derfor ikke betegnes som tilfredsstillende, og under henblik paa den lange tid (2 $\frac{1}{2}$ Aar), der har været overladt til udarbejdelsen, maa resultatet betegnes som magert og lidet dybtgaaende.

Styrelsen har derfor ment, at besvarelsen ikke burde prisbelønnes.

København, d. 6. maj 1933.

Paa styrelsens vegne
Knud Fabricius.

IN MEMORIAM.

Gerhard Hornemann.

Den 9. Marts 1932 døde forhenværende Landsarkivar *Hornemann* næsten 80 Aar gammel; med ham er forsvundet en af de Mænd, som interesseret har fulgt Dansk historisk Fællesforening

fra dens første Dag. Han var med ved Foreningens Stiftelse den 19. Oktober i Kunstindustriforeningens Bibliotekssal, blev snart dens Kasserer, og da han i 1923 gik af som Landsarkivar og samtidig opgav Posten som Kasserer, slap han dog ikke Fællesforeningen, han var med endnu i 1930 paa Mødet i Sønderborg.

Hornemann deltog med Iver i Drøftelserne paa Repræsentantmøderne. Spørgsmaalet om de kommunale Arkivers Bevaring og Ordning var allerede blevet berørt paa Mødet i Kolding 1911; i Sorø 1913 holdt Hornemann et Foredrag derom, og i Forbindelse dermed fik han Idéen til at faa Byraadene til at indtræde som Medlemmer af Fællesforeningen. Det lykkedes ogsaa at faa nogle med; deres Antal naaede dog kun lidt op over en Snes, og i de seneste for Kommunerne saa trange Aar er Antallet gaet lidt ned under en Snes.

Ved det Arkivkursus, som i 1919 afholdtes paa Landsarkivet, demonstrerede Hornemann de der brugte Fremgangsmaader ved Konservering af Arkivalier, og ved Mødet i Haderslev 1922 oplæste han en Vejledning til Opbevaring af Arkivalier.

I Kolding holdt han Foredrag om Handels- og Industriarkiver; det laa ham i det hele taget meget paa Hjærte at redde for Fremtiden, hvad der af den Art Arkivalier havde historisk Interesse; under de herskende daarlige Pladsforhold i Statens Arkiver er det imidlertid endnu ikke lykkedes at fremme denne Sag.

Det var Hornemann, der fik Idéen til Oprettelsen af Sektioner inden for Fællesforeningen. Han var i det hele taget rig paa Idéer; som historisk Forfatter var han derimod lidet produktiv; det gik ham formodentlig, som det let gaar Arkivfolk: det store Materiale, der stod til hans Raadighed, overvældede ham, saa at han ikke kunde faa noget færdigt; der var stadig et og andet, der kunde uddybes yderligere ved fortsat Granskning i Arkivet.

Som den livlige Selskabsmand han var, bidrog han til at gøre den selskabelige Del af Repræsentantmøderne hyggelig og fornujelig.

Dansk historisk Fællesforening har Grund til at være Gerhard Hornemann taknemlig for hans Bidrag til dens Virksomhed.

Holger Hansen.

JOHANNES OLSEN.

Den 25. Oktober bortkaldtes pludselig og uventet Johannes Olsen, kun 63 Aar gammel. Han var den fødte Museumsmand, fra sine unge Dage Samler og »Oldfusker« med Liv og Sjæl, og hans Navn vil altid være knyttet til Svendborg Amts Museum, som han var med til at stifte, og hvis Bygning, Anna Hvides gamle Hus, han fyldte ved sit offervillige Samlerarbejde. Hans Interesser spændte over alle Tidsaldre fra den ældste Stenalder til Nutiden, men særligt betydningsfuldt er hans Studium af Svendborgs Jord; han fulgte alle Grundgravninger i Byen, gjorde Notitser og opsamlede Fund, saa at Svendborg-Museet paa dette Omraade er den rigeste danske Provinssamling. Museumsarbejdet førte ham ogsaa ind paa Forfatterbanen. Foruden talrige Avisartikler skrev han 1919 »Svendborg Bys Historie« og 1932 »Den sydfynske Sejlskibsfarts Historie«, Værker, der indeholder meget nyt Stof, baade Iagttagelser og Traditioner.

Johannes Olsen, der vurderede sin egen store Indsats saare beskedent, var trods sin kraftige Lokalpatriotisme i høj Grad Samarbejdets Mand, ikke mindst i Forholdet til Nationalmuseet. Og da han paa D. H. F.s Kerteminde-Møde 1924 fremsatte sine Tanker om Samvirken mellem Provinsmuseer (Fortid og Nutid V, 73), gav han derved det første Stød til Dannelsen af Museumsforeningen. Paa dennes stiftende Møde 1929 valgtes han til Medlem af Bestyrelsen, og vore senere Møder har han aldrig svigtet.

Livets Ophold tjente Johannes Olsen som Handelsagent, en Stilling, han altid forstod at udnytte til Museets Bedste. I sine sidste Dage vandt han fuld Anerkendelse. Ved Museets 25 Aars Jubilæum den 17. Oktober blev han hyldet som dets ledende Kraft, og paa sin sidste Københavnsrejse vilde han fejre sit Sølvbryllup og takke Kongen for Ridderkorset. Han naaede det ikke. Arbejdet havde slidt for haardt paa hans Hjærte. Men alle vi, der har kendt ham, vil savne hans trofaste Venskab, hans iltre, flammende Arbejdsiver og hans muntre, sydfynske Sind.

Chr. Axel Jensen.

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING'S
REGNSKAB FOR 1932.

INDTÆGT.

Beholdning Januar 1932.....	6793,84
Kontingenter: A. Foreninger	797,88
B. Byraad	340,00
C. Institutioner	640,00
Statstilskud	470,00
Renter	221,25
Hagerups Boghandel	119,15
Abonnement og Salg af Tidsskriftet	562,02
	<u>I alt Kr. . . . 9944,14</u>

UDGIFT.

Sekretærens Honorar	300,00
Nielsen & Lydiches Bogtrykkeri	2934,07
F. Hendriksens Reproduktionsanstalt.....	172,63
Forfatterhonorarer	835,25
Ekspedition af »Fortid og Nutid«	237,32
Aarsmødet i Aarhus	750,10
Rejseudgifter ved Bestyrelsesmøder	31,00
Gebyrer ved Postkontoen	20,45
Porto og diverse Udgifter.....	47,30
Beholdning Januar 1933.....	4616,02
	<u>I alt Kr. . . . 9944,14</u>

København, den 5. Februar 1933.

Holger Hjelholt.

Regnskabet er revideret og fundet i Overensstemmelse med Bilagene.

Jørgen Olrik.

A. Holck.

25 AAR.

Af P. Severinsen.

Nu er *Dansk historisk Fællesforening* lige ved selv at blive Historie. Det er virkelig 25 Aar, siden den blev til. Den har stadig set frem mod nye Opgaver. Nu maa den have Lov til ogsaa et Øjeblik at se tilbage.

Oprindelsen ligger i *Østifternes historisk-topografiske Selskab*. I Sammenhæng med Planer om at udvide Rammerne for sit Tidsskrift og at bane Vejen for en hele Landet omfattende historisk-topografisk Sammenslutning holdt dette Selskab den 16. November 1908 et Møde i København. Blandt de tilstedeværende var Rigsarkivar, Dr. juris V. A. Secher (1851—1918), der gjorde opmærksom paa den tyske Gesamtverein der deutschen Geschichts- und Altertumsvereine, som da snart i 60 Aar havde bestaaet og virket ved Møder og ved Udgivelse af et Korrespondenzblatt. Nu var der hos os opstaaet den ene historiske Amtsförening efter den anden, som havde henstillet til Selskabets Bestyrelse at søge at skabe en lignende Fællesforening for Danmark. Rigsarkivaren pegede paa forskellige Formaal, der kunde støttes, og Opgaver, der kunde løses af en saadan. Blandt dem i Forsamlingen, der støttede Tanken, var Landsarkivar G. Hornemann.

Forsamlingen gav da Bestyrelsen den Opgave at prøve at faa en saadan Fællesforening stiftet. Dette Arbejde udførtes særlig af Selskabets da 65aarige Formand, den bekendte Industrihistoriker *Camillus Nyrop* (1843—1918). Han udarbejdede et Udkast til foreløbige Vedtægter og henvendte sig til forskellige Mænd og Institutioner for at faa »et Møde af en mere privat Karakter her i København til nærmere Drøftelse af Sagen«. Mødet holdtes 27. Marts 1909 i Kunstindustrimuseet, og der var tilstede Repræ-

sentanter for Dansk historisk Forening, Historisk Samfund, Foreningen for jydsk Historie og Topografi, Østifternes historisk-topografiske Selskab, Historisk Samfund for Ribe Amt, Vejle

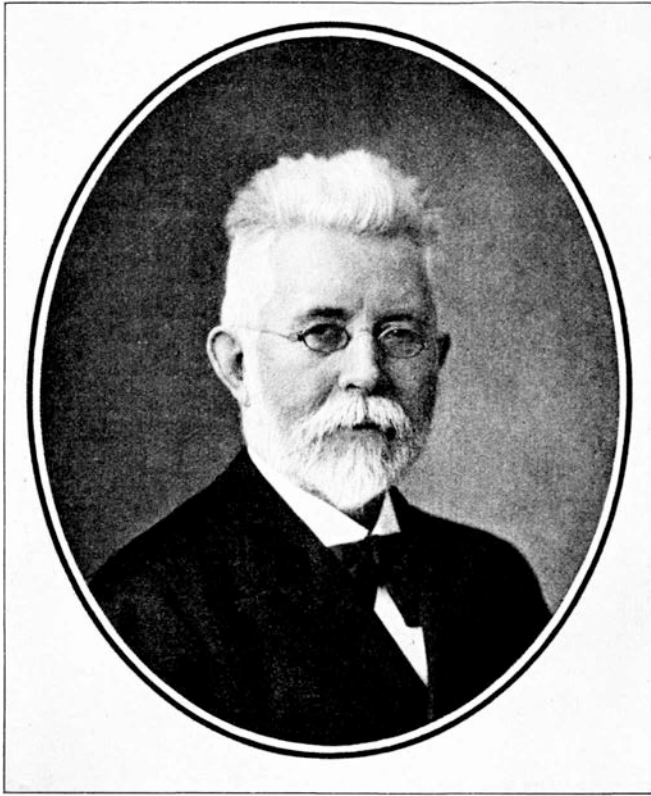
V. A. Secher.

Rigsarkivar, Dr. juris, f. 1851, d. 1918.
Medstifter af Dansk historisk Fællesforening.

Amts historiske Samfund, Frederiksborg Amts historiske Samfund, Historisk Samfund for Holbæk Amt, Dansk Folkemindesamling, Rigsarkivet og Nationalmuseets anden Afdeling.

Der var enstemmig Tilslutning, og saa blev der nedsat et Udvalg, hvis Navne vi nævner: Dr. phil. *Knud Fabricius*, Oberst *H.*

W. Harbou, Professor C. Nyrop, Docent Dr. phil. Axel Olrik, Rigsarkivar Dr. jur. V. A. Secher, Stiftamtmand Kammerherre G. Stemann og Professor Dr. Johs. Steenstrup. — C. Nyrop blev

Camillus Nyrop.

Industrihistoriker, f. 1843, d. 1918.

Formand for Dansk historisk Fællesforening 1909—11.

Udvalgets Formand. Der toges nu fat paa at faa Love færdigredigerede. Den Formaaalsparagraf, Foreningen fik og beholdt, blev til gennem et livligt Samarbejde. I Nyrops oprindelige Ud-kast var væsentlig nævnt Foredragsmøder samt at drøfte og iværksætte Planer for større Undersøgelser og Fællesarbejder.

Kammerherre Stemann fik det fra Ribe-Foreningens Program stammende »Oplivelse af historisk Sans« sat ind. Rigsarkivar Secher fik det hele gjort udførligere og fik fremhævet, at det gjaldt om at bringe en Samvirken i Stand mellem Foreninger og Institutioner og det »paa dansk eller tidligere dansk Omraade«. Og Oberst Harbou fik præciseret de mangeartede Opgaver: historiske, historisk-topografiske, arkæologiske eller folkloristiske.

Saaledes havde man noget at foreslaa. Man fik ogsaa fra ialt 13 Foreninger og 19 Institutioner stillet i Udsigt, at de vilde indmelde sig som Medlemmer i en vordende Forening. Man gjorde Tilløb til at faa det første Møde holdt under offentlige Former. Der var jydsk Udstilling i Aarhus i den Sommer, og Historisk Samfund for Aarhus Stift tilbød at tage Mødet. Det blev dog ikke til noget. Det konstituerende Møde holdtes *19. Oktober 1909* i Det danske Kunstindustrimuseums Bibliotekssal. I denne Forsamling af Repræsentanter for Foreninger og Institutioner stiftedes da Fællesforeningen, og de endelige Love vedtoges.

Vi afskriver § 1, som den nu blev, og som den i alt væsentligt er blevet staaende:

Fællesforeningens Formaal er til Fremme af dansk historisk Forskning og til Oplivelse af historisk Sans at bringe en Samvirken i Stand mellem de Foreninger og Institutioner (Arkiver, Museer, Biblioteker o. l.), der paa dansk eller tidligere dansk Omraade virke i historisk, historisk-topografisk, arkæologisk eller folkloristisk Retning. Kun saadanne Foreninger og Institutioner kunne blive Medlemmer af Foreningen.

Efter disse Love skulde Forsamlingen vælge en Formand og fire andre Medlemmer af et Forretningsudvalg. Vanskeligheden var, at C. Nyrop bestemt vægrede sig ved at være Formand. Han stolede ikke paa sine Kræfter. Det ses, at han i Forvejen havde forsøgt at faa bl. a. Formanden for det ældste Amtssamfund, Stiftamtmand Bardenfleth i Vejle, til at være det, men denne sagde nej. Efter længere Forhandling gav *Nyrop* omsider efter, — men kun for et Aar. Til at være de øvrige Medlemmer valgtes Højskolelærer *Thøger Dissing* (Vejstrup), Dr. phil. *Knud Fabricius* (ved Rigsarkivet), Dr. phil. *M. Mackeprang* (ved Nationalmuseet) og Kammerherre *G. Stemann* (Ribe).

I den Forhandling, der endnu paafulgte paa Mødet, bragtes flere Opgaver paa Tale. Særlig taltes der om Optegnelse af *Stednavne*, hvad Axel Olrik var interesseret i. Rigsarkivar Secher havde mange Ideer, men fremhævede særlig Undersøgelser om dansk *Byggeskik*. Generalmajor Tuxen udtalte et Ønske om, at Dagbøger fra de slesvigske Kriges Tid maatte blive samlede og bearbejdede.

Snarest muligt skulde Foreningen se at komme rigtig i Arbejde for derpaa at holde sit første offentlige Møde. Forretningsudvalget samledes 20. Novbr. hos Formanden, og her valgtes Dr. *Knud Fabricius* til Sekretær. Han havde i Forvejen hjulpet Nyrop i det forberedende Udvalg, saa vor nuværende Formand har været med til at trække Læset fra den første Begyndelse.

Man søgte at klarlægge Opgaverne for sig. Stednavne-Indsamlingen var der allerede et Arbejde i Gang med, som man kunde støtte. Der var Indsamling om Folkeskikke, gamle Agerdykningsmetoder o. l. Om Byggeskikkene maatte man se at faa udarbejdet Spørgeskemaer. Dr. Mackeprang og Dr. Fabricius fremførte forskelligt andet: nedrevne Kirker, Arvesølv, Folkedragter, Opbevaring af gamle Privatbreve, som Folk ofte tilintetgør o. s. v. Man var enig om, at Fællesforeningen ikke selv vilde anlægge nogensomhelst Samling, men aflevere alt til Arkiv, Bibliotek, Museum. Men den vilde udgive *vangfrie Meddelelseshefter*, og Begyndelsen blev straks i December 1909 gjort med Nr. 1, der redegjorde for, hvad der hidtil var sket, og meddelte Lovene.

Allerede i Maj 1910 kunde man udsende det næste Nummer. Man havde henvendt sig til Fagmænd om de rejste Spørgsmaal og kunde nu trykke en Række Anvisninger. V. A. Secher havde leveret en udførlig »Veiledning til Affattelse af Fortegnelse over et Herregaardsarkiv«. Desuden var der »Undersøgelser af Stednavne« af Axel Olrik. »Folkemaal« af samme. »Bøndergaarde« af Chr. Axel Jensen og Jørgen Olrik. »Folkedragter« af samme. »Døbefonte og andet gammelt kirkeligt Stenhuggerværk« af M. Mackeprang.

Samtidig kunde man meddele, at nu skulde det første store offentlige Møde holdes i Juni i Kolding. Man havde først for-

handlet med Viborg og tænkt lidt paa Nyborg. Men det blev aftalt med Kolding, hvor man bl. a. vilde blive Gæst hos det ældste af de historiske Amtssamfund, det for Vejle Amt, der begyndte 1903 efter Tilskyndelse af Ludvig Schröder i Askov. Atter strandede Planen dog. Tre af Foredragsholderne blev forhindrede, saa man maatte aflyse og trøste sig med, at der i Lovene stod »mindst hvert andet Aar« om disse offentlige Møder. Men man udsendte i September 1910 Nr. 3 af Meddelelserne med en Fortegnelse over samtlige Afhandlinger i de hidtil udkomne Forenings-Tidskrifter, opsat af Foreningens Sekretær.

Endelig 9.—11. Juni 1911 blev det Alvor med *Mødet i Kolding*, der blev den festlige offentlige Manifestation af, at Fællesforeningen var til. Man kunde indbyde dertil med Meddelelser Nr. 4, der indeholdt en fyldig »Anvisning til at drive historisk-topografiske Studier« af S. Nygård. Der findes i den bl. a. en udmærket Oversigt over Landsarkivernes Bestanddele.

Mødet blev festligt. Den gamle Formand ledede Repræsentantmødet, hvis Dagsorden ikke var stor, men som blev meget indholdsrigt. Først vedtoges en Forretningsorden for Fællesforeningens Forretningsudvalg. Desværre maatte det konstateres, at det kneb med at faa spredt »Meddelelserne«, saa at de kom til at gøre Gavn og sætte Folk i Gang. Der drøftedes forskellige Muligheder. Og saa rejste Kæmner *Brandorff* Spørgsmaalet om Raadstuearkivernes uheldige Forfatning. Landsarkivar *Hornemann* vilde have dem afleverede til Landsarkiverne, men *Brandorff* holdt paa, at de skulde blive hos Byerne og tænkte sig Kirketaarnene som Opbevaringssteder. General *Tuxen* fortalte morsomt om sine Erfaringer, bl. a. om en større Stad, hvor han nok fik Lov at komme ind i Arkivet paa Raadhusloftet, men »Karen maatte først ud«. Det var en Barnemorderske, som man ikke havde anden Plads til. *Severinsen* gjorde opmærksom paa, at det var endnu værre med Landkommunernes Arkiver. Et Sted var Arkivet fulgt med det Hus, paa hvis Loft det laa, og brændt af den nye Ejer, efter at han først havde gennemlæst en Del af Papirerne og fundet dem interessante! Endelig samledes man om Formandens Forslag om, at hele Spørgsmaalet om de kom-

munale Arkivers Ordning skulde behandles i et Hefte af Meddelelserne, og Hornemann lovede sin Medhjælp hertil. Tilsidst fremsattes der af Sekretæren Forslag om, at der skulde gives Højskoler Lejlighed til for stærkt nedsat Betaling at faa alle Amtstidsskrifter under eet.

Det offentlige Møde holdtes i den festsmykkede Kirkesal paa Koldinghus. Emnerne fra Stiftelsestiden gik igen. Jørgen Olrik holdt Foredrag om »Vore Bøndergaardes Bygningsskik«, der suppleredes af Chr. Axel Jensen, særlig med Omtale af »Sulehusene«. Rigsarkivar V. A. Secher holdt Foredrag om »Vore Avisers Opbevaring«. Han vilde have Registre udarbejdet og foreslog efter tysk Forbillede at bruge Fængslers og Straffeanstalters Arbejds-kraft dertil. Landsarkivar G. Hornemann talte om »Indretning af Handels- og Industriarkiver«. Mag. (nu Professor) Johs. Brøndum-Nielsen talte om »Betydningen af Indsamling af Stednavne«. Overretssagfører Paul Hennings: »Om Hensigtsmæssigheden af at faa Udnævnelser og Ansættelser genoptagne i Ministerialtidende«. Dette medførte en Resolution af Forsamlingen. Dr. Francis Beckett holdt med Tilknytning til Koldinghus et Foredrag om Renæssancens Kunst i Danmark. Og endelig fortalte Filialbestyrer (ved Ritzaus Bureau i Kolding) P. Eliassen levende og folkeligt om Koldinghus og dets Begivenheder. Han blev, saa længe han levede, en trofast Deltager i vore Repræsentantmøder, altid med nyttige og livfulde Indlæg.

Det kneb at komme igennem det store Program til Afslutningen ved en festlig Fællesspisning. Den følgende Søndag var der Udflugt til Fænø og Skamlingsbanken med Foredrag af M. Mackeprang om Hønborg og Hindsgavl, af Prof. Vilhelm Andersen om vore Nationalsange og af Dr. Marius Kristensen om det andet Møde paa Højskamling 4. Juli 1844.

Den gamle Koldingenser Sigurd Müller havde til Mødet sendt en Sang »Koldinghus«:

Der rugede Dødens Skygge
en Stund over Slotsbjergtop;
nu lysner det; vi skal bygge
af Gruset vor Højborg op.

Der samles i høje Sale
i Kongens det søndre Hjem
en Flok, som i Skrift og Tale
vil bære det gamle frem.

En Flok, som vort bedste Eje
vil løfte af Glemsels Muld,
en Flok, som vil Støvet feje
af Fædres det gode Guld.

Paa Grund af Mødets Udsættelse var *C. Nyrops* ene Aar blevet til tre i Formandsstillingen. Nu vilde han gaa, og Repræsentantmødet i Kolding valgte til ny Formand Professor Dr. *Hans Olrik* (1862—1924), Forstander for Statens Lærerhøjskole. Den øvrige Bestyrelse kom til at bestaa af Dr. Knud Fabricius, Forstander Johs. Fog-Petersen (nu Stiftsprovst i Odense), Landsarkivar G. Hornemann og Sognepræst P. Severinsen.

Professor Olrik gik kun ind paa at være Formand imod et Løfte om, at Sekretæren (Dr. Fabricius) skulde gøre det egentlige Arbejde. Han holdt imidlertid mere, end han lovede, og gjorde et interesseret Arbejde for Foreningen, hvis Møder han repræsentativt ledede.

Straks efter Stiftelsen 1909 havde Foreningen søgt en Støtte paa Finansloven, da Kontingentet alene vanskeligt kunde bære synderlig Virksomhed. Myndighederne vilde dog først se lidt paa det nye Foretagende. Professor Olrik fik Sagen til at glide, saa at vi fra 1914 fik et Statstilskud paa 600 Kr. aarlig, 1920 forhøjet til 1200 Kr., nedsat 1926 til 840 Kr. og siden yderligere nedsat. Det har muliggjort Fællesforeningens senere Udgiverarbejde.

Foreløbig udsendtes der i August 1912 et Nr. 5 af »Meddelelserne« med de fleste Foredrag fra Kolding og med Indbydelse til et Repræsentantmøde i Rigsarkivets Foredragssal i November. Dette Skifte mellem offentligt Møde ude i Landet og kun Repræsentantmøde i København blev omsider til et regelmæssigt Leje.

Men først bød man dog over. Nr. 6 af »Meddelelser« kunde indbyde til et Møde i Sorø 13.—15. Juni 1913. Det bragte tillige endnu en Vejledning, nemlig »Om Personalhistorie« af Eiler Nystrøm.

Den følgende Række er Aalborg 1914, Nyborg 1916, Kalundborg 1920 (den fireaarige Pavse skyldtes Krigen), Haderslev 1922, Kerteminde-Odense 1924, Maribo 1926, Sønderborg 1928, Bornholm 1930, Aarhus 1932, og nu skulde det blive i Kolding 1934.

Hans Olrik.

Professor, Dr. phil., f. 1862, d. 1924.

Formand for Dansk historisk Fællesforening 1911—1920.

Paa Mødet i Sorø stillede Sekretæren Forslag om Oprettelse af et *Tidsskrift* for Fællesforeningen, da de tvangfri »Meddelelser« ikke havde vist sig praktiske. Det havde været forhandlet paa Repræsentantmødet 1912 og var endnu i Sorø Genstand for megen Uenighed, men der var Enstemmighed for at overdrage Forret-

ningsudvalget at »tage denne Sag under nærmere Overvejelse«. Resultatet blev Tidsskriftet »*Fortid og Nutid*«, der »forsøgsvis« blev paabegyndt saaledes, at første Hefte kunde foreligge til Mødet i Aalborg 1914. Det skulde jo være noget for sig, som ikke gik andre Tidsskrifter i Vejen, og skulde være vejledende. Navnet havde vi en Del Bryderi med. Det valgte var Formandens Forslag. Da det kom, blev det godt modtaget, og der blev givet Løfter om at virke for Tidsskriftets Spredning gennem Notitser paa Amtstidsskrifternes Omslag eller andetsteds i disse. Disse Løfter bør vist tages op til ny Overvejelse, thi naar man nu ser paa de 10 Bind, vil utvivlsomt enhver betegne dem som indholdsrige og lærerige.

Paa Aarsmødet i Kalundborg 1920 nedlagde Professor Olrik sin Formandsstilling og erstattedes af Professor *Fabricius*. Ved Mødet i Haderslev i 1922 optog man Prof. Olrik som Æresmedlem, hvad han tog imod med Glæde, men allerede i 1924 døde ogsaa han. Samtidig med den nuværende Formand indvalgte i Bestyrelsen *Chr. Axel Jensen* og *Gunnar Knudsen*, der begge er Medredaktører af »*Fortid og Nutid*«, den første fra 1914.

Arkivar *Hornemann* gik ud 1923, da han faldt for Aldersgrænsen som Arkivar, og erstattedes med hans Efterfølger, Landsarkivar *Holger Hansen*, indtil 1932. Begge var de Foreningens Kasserere og er i denne Bestilling afløst af Arkivar, Dr. *Holger Hjelholt*.

I Sekretærbestillingen fungerede længe Dr. *Fabricius*, ogsaa efter at han 1916 var bleven Professor; men da han tillige blev Regensprovst, frabad han sig 1918 at være Sekretær, men blev siddende i Bestyrelsen. Samtidig trak Johs. Fog-Petersen sig tilbage, og til Sekretær valgtes den unge lovende Arkivmand og Historiker *Thomas B. Bang*, der dog allerede døde i Januar 1920. Efter ham fungerede en Tid Sekretæren i Stednavneudvalget, cand. mag. *Gunnar Knudsen*. I Oktober 1920 supplerede Bestyrelsen sig med *Svend Aakjær*, der skulde overtage Hvervet som Sekretær fra Januar 1921, naar han var færdig med sin Examen. Derefter utraadte Gunnar Knudsen. Ved Aarsmødet 1926 afløstes Aakjær af Adjunkt *R. L. Balslev*, og da denne trak sig tilbage 1932, valgtes mag. art. *J. Bro Jørgensen*.

Iøvrigt blev Bestyrelsen ved Mødet i Sønderborg 1928 suppleret med Dr. phil. *Marius Kristensen*.

Da der i Novbr. 1927 dannedes en Museumsforening, foretoges der nogle ved Repræsentantmødet 1929 endelig vedtagne Lovforandringer for at sikre Museumsforeningen en bestemt Repræsentation i »Styrelsen«, som det nu kom til at hedde (trykt i »Fortid og Nutid« VIII, 77). I den Anledning indvalgte 1930 Kreds-læge *J. S. Møller* fra Kalundborg.

Ved Mødet i Nyborg 1916 foreslog P. Eliassen at oprette et *Instruktionskursus* for Medlemmer af de lokale Redaktioner og Museer, knyttet til Repræsentantmøder i København. Der forsøgte 1918 med en Indbydelse til et saadant, men Krigsaarene var vanskelige. Først i 1919 blev det Alvor, og det blev godt besøgt og lærerigt. Det blev gentaget 1927.

Baade med Hensyn til dette specielle Arbejde og i Foreningens øvrige Virksomhed var det af Vigtighed, at Landsarkivar

Hornemann paa Repræsentantmødet i København 1918 foreslog en Organisation i *Sektioner*. Der nedsattes tre saadanne staaende Udvalg: 1) Museumssektionen (Formand Chr. Axel Jensen), 2) Arkivsektionen (Hornemann) og 3) Tidsskriftsektionen (Fabricius). Dette har senere givet Anledning til en gennemgribende Ændring i Fællesforeningens Organisation ved den ovenfor omtalte Optagelse af Museumsforeningen i Fællesforeningen.

Sektionerne, der repræsenterer de tre Hovedgrupper af Foreningens Medlemmer, er siden da jævnlige fremkommet med Indlæg baade paa Aarsmoderne og i Tidsskriftet.

Thomas Bartholin Bang.
f. 1889, d. 1920.
Sekretær i Dansk historisk
Fællesforening 1918—20.

Allerede i Sorø 1913 holdt Hornemann Foredrag om *kommunale Arkiver og disses Ordning*, og som Sektionsformand fik han paa Repræsentantmødet 1919 vedtaget Udsendelse af et Cirkulære til Købstadkommunernes Byraad om at lade de nye Byraadsarkiver tiltræde Fællesforeningen, idet Foreningen vilde kunne byde paa Studiekursus i Arkivlære (Henvendelsen trykt i »Fortid og Nutid« III, 120). Først ved hans Efterfølger, Landsarkivar Holger Hansen, kom den egentlige Vejledning, trykt i »Fortid og Nutid« VI, 121. Hornemanns Interesse og Bekymring for *Handelsarkiver og Herregaardsarkiver*, der alle er udsat for Undergang, gav ogsaa Anledning til adskillige Forhandlinger. 1926 i Maribo samlede man sig om et Forslag om at anvende Nyborg Slot som Magasin for Herregaardsarkiver og Kronborg for Handelsarkiver. Fællesforeningen indsendte ogsaa en saadan Henvendelse, og Ministeriet lod nedsætte et Udvalg desangaaende, hvori Formanden fik Sæde som Repræsentant for Fællesforeningen. Spørgsmaalet har dog endnu ikke fundet nogen Afslutning.

Af de andre Sektioner har Tidsskriftsektionen væsentlig beskæftiget sig med praktiske Spørgsmaal vedrørende Amtsaarbøgerne. Saaledes har den interesseret sig for at indsamle og frugtbar gøre oplysende Materiale angaaende disses økonomiske Forhold og virket for Tilvejebringelsen af ensartede Regler for Registre o. a. m.

Museumssektionen startede med en Vejledning i Museumsgenstandes Konservering (Fortid og Nutid IV) og har siden bl. a. udarbejdet en Bibliografi til Vejledning for Provinsmuseer (Fortid og Nutid VII). Selv om kun ret faa Provinsmuseer deltog i Fællesforeningens Møder, rejstes der dog gentagne Gange Spørgsmaal af Interesse for Museerne, og dette fik sin store Betydning, da der opstod Planer om en ny Museumssammenslutning helt uden for Fællesforeningens Rammer. Sektionens Eksistens har sikkert i høj Grad bidraget til, at en saadan Splittelse af Kræfterne blev undgaaet, og at »Dansk kulturhistorisk Museumsforening« nu samvirker med Fællesforeningen. For at opnaa dette var det nødvendigt at foretage en Ændring i Lovene. Forslag herom blev stillet paa Sønderborgmødet 1928 og her henviste til et Udvalg,

hvis Lovforslag vedtoges 1929, to Dage før Stiftelsen af den nye Museumsforening, hvis Medlemmer nu ogsaa er Medlemmer af Fællesforeningen, ligesom dens Formand er selvskreven Medlem af dennes Bestyrelse.

Iøvrigt har Møderne stadig rejst nye Spørgsmaal. Vi nævner nogle. I Aalborg 1914 talte Rigsarkivar V. A. Secher om *Opbevaring af Fotografier*. Det var foranlediget ved, at store fotografiske Forretninger havde maattet tilintetgøre mægtige Samlinger af Plader, fordi ingen vilde tage imod dem. Saaledes forgaar til Stadighed et vældigt Materiale af stor historisk Interesse. Der bør skaffes Mulighed for Opbevaring. Der blev nedsat et Udvalg, og V. A. Secher blev ved at følge Sagen med Interesse, ogsaa da han ikke længe efter blev en svag Mand og ikke kunde skrive. Her er noget at gøre endnu.

1923 i København talte Dr. Vilh. Lorenzen om vore *Herregaardes og Præstegaardes Bevarelse*. Dette Spørgsmaal har siden været oppe mange Gange, — hvordan man i det mindste skal bevare et Billedmateriale. Foreningen har herom indsendt Andragende til Undervisningsministeriet.

De efter engelsk og svensk Mønster optagne *Hjemstavnskursus*, som Lektor Regnar Knudsen i Aarhus er den egentlige Op-havsmand til, gav Anledning til, at Fællesforeningen, foruden paa forskellig Maade at støtte dem, forsøgsvis forenede sit Aarsmøde i Kerteminde 1924 med det derværende Hjemstavnskursus. Af praktiske Hensyn er dette Forsøg ikke siden blevet gentaget.

1927 gjorde Søren Alkærsig opmærksom paa, at der er fore-gaaet en stor *Opdyrkningshistorie* i de tre sidste Menneskealdrer, og den bør behandles, mens det endnu er muligt at oplyse om de jævne Mennesker, som har udført denne Bedrift og gjort Danmark større.

I Aarhus 1932 fremdroges det, at ved de mange Vejanlæg er *Oldtidsminderne* i Fare, saa baade Amtsforeninger og Fællesforeningen maa overveje, hvad der kan gøres, eventuelt om en Lov herom maa betragtes som betimelig. 1933 var Spørgsmaalet atter til Behandling, og det oplystes da, at Nationalmuseet har sluttet sig til Tanken om lovmæssige Fredningsregler i Tilslutning

til den planlagte nye Naturfredningslov. Sagen henstaar endnu uløst.

Paa Repræsentantmødet i København 1929 fremsatte Bestyrelsen Forslag om en Prisopgave, og den fik Bemyndigelse til at anvende indtil 3000 Kr. til Belønning for et eller flere Arbejder af kulturhistorisk Art, samt at uddele indtil 3 Belønninger paa indtil 200 Kr. hver for Afhandlinger, der har været optaget i Amtsaarbøger i det forløbne Aar. For den store Præmie udsattes Opgaven: »Samfærdselsmidlernes Udvikling og Betydning i Danmark i Tiden ca. 1750—1900«. Præmien kom ikke til Udbetaling. Derimod er den mindre Præmie uddelt tre Gange: Første Gang i 1929 til Lærer Albert Thomsen for en Artikel: »Hvad Matrikelbøgerne fortæller« (Svendborg Amts Aarbog 1929), anden Gang i 1931 til Højskoleforstander Povl Hansen for en Artikel om »Lammefjorden, dens Inddæmning og Tørlægning, Opdyrkelse og Bebyggelse« (Fra Holbæk Amt 1930) og endelig i 1933 til Kæmner J. O. Brandorff for en Afhandling »Om Drikkevandet i Kolding i Fortiden« (Vejle Amts Aarbøger 1931).

Da V. A. Secher fremsatte Tanken om en Fællesforening, tænkte han stærkt paa en *vejledende* Virksomhed for dem, der baade har Evne og Vilje til at gøre et Arbejde, men ikke har let ved at finde Sporene. Foreningens Udgiverarbejde har stærkt samlet sig om denne Opgave, og naar man gennemgaar det ene Bind »Meddelelser« og de ni Bind »Fortid og Nutid«, vil man finde, at der er ydet adskilligt i Retning af saadanne Oversigter. Naar 10. Bind er afsluttet, bør der absolut bringes en Fælles-Indholdsfortegnelse, men her anfører vi blot de mest udprægede Afhandlinger af denne Karakter. (»Fortid og Nutid« citeres kun med Bindtal, M betyder »Meddelelser«).

Anvisning til at drive historisk-topografiske Studier (S. Nygård, M. 66; optrykt VII, 1). Om Personalhistorie (E. Nystrom, M. 129). Om Slægts- og Personforskning (L. Bobé, IX 211). Om Dialektoptegnelser (Brøndum Nielsen, I 77). Bibliografisk Vejledning for historiske Lokalsamlinger (Chr. A. Jensen, VII 113).

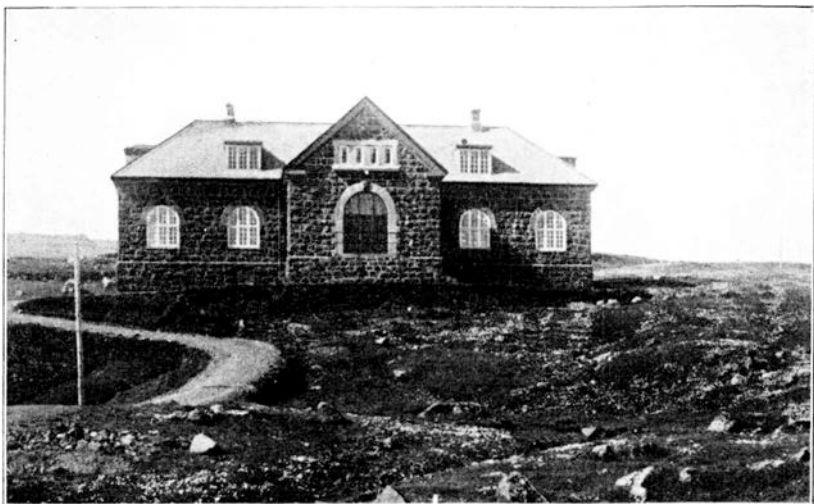
Vejledning til Affattelse af Fortegnelse over et Herregaardsarkiv (V. A. Secher, M. 14). Om Opbevaring og Ordning af Købstadarkiver (Holger Hansen, VI 121).

Lensregnskaberne og deres Benyttelse som historisk Kilde (Thomas B. Bang, I 141). Om Amtsregnskaberne som historisk Kilde (C. Christiansen, IV 2). De danske Matrikler og deres Benyttelse ved historiske Undersøgelser (Gunnar Knudsen, II 1). En Oversigt over de topografiske Kort- og Billedsamlinger (Otto Smith, VI 227). Købstædernes Skøde- og Panteprotokoller (Holger Hjelholt, VI 32). Folketællingerne og deres Benyttelse (E. Marquard, III 137). Rejser i Danmark indtil Frederik IV's Død (Carl S. Petersen, I 95). Haandskrifter vedrørende Danmarks Topografi i Nationalmuseets 2. Afd. Bibliothek (Victor Hermansen, V 55). Oversigt over de vigtigste Afdelinger af Krigsministeriets Arkiv og Vejledning m. H. t. Benyttelsen (C. Rockstroh, II 170). Infanteri-Reglementets Stambøger og Justitsprotokoller (H. E. E. Koch, VII 138). Dansk Landsbyhistorie 1844—1600 (IV 147, Svend Aakjær). Jydsk hist.-topogr. Litteratur (S. Nygård, I 18). Oversigt over de i Rigsarkivet opbevarede Arkivalier vedrørende Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland (F. J. West, III 40).

Oversigt over Sjællands Bispearkiv og Stiftøvrigheds Arkiv (Holger Hansen, V 45). Lollands-Falsters Stiftsarkiv (Holger Hansen, VII 30). Det fynske Biske- og Stiftøvrigheds-Arkiv (Hans Knudsen, VI 65). De jydse Bispearkiver (Hans Knudsen, V 81). Registratur over Kirke-regnskaber fra Sjællands og Maribo Stifter samt Fyens Stift og Als (VIII 81, 279).

Det er langt fra alle de Tanker og Ideer, som Foreningen gennem Aarene har drøftet og behandlet, der har baaret Frugt. Ofte har det set ud, som man marcherede paa Stedet. Men trods Krigsaar og Krisetider har man dog sikkert Lov til at sige, at DHF. ikke har svigtet sit oprindelige Program. Ved Siden af de let paaviselige Resultater — i første Række Tidsskriftet — har dens Virken haft andre Resultater, som ikke lader sig bogaføre. Den store Betydning af det personlige Samvær paa Aarsmøderne behøver blot at antydes. Der er banet Veje og knyttet Forbindelser, hvis Virkninger ikke fuldt ud kan vurderes, fordi det vilde føre alt for vidt at efterspore dem i de historiske Amtsforeningers Aarbøger, endsige da i Institutionernes Verden.

Der vil sikkert ikke i overskuelig Fremtid gro Græs paa disse Veje, og var der mer end nok af Opgaver i de første 25 Aar, skal der sikkert vise sig flere i Fremtiden.

FØROYA LANDS SKJALASAVN. FÆRØ LANDS ARKIV.

Af Anton Degn.

Allerede ved den kongelige Enehandels Ophævelse i 1856 gjorde Mangelen af et Lokale til Opbevaring af offentlige Arkiver sig gældende paa Færøerne. Landfogden, i hvis Embedsbolig der kun »var to ordentlige Værelser«, havde maattet hjælpe sig med et lille Loftskammer til Kontor. Da der nu tillige skulde skulde sørges for et Opbevaringssted for Handelens Arkiv, og den saakaldte Landskyldbod var bleven overflødig, ved at Jordebogsafgifterne ikke længer skulde betales med Varer men med Penge, blev der efter Ansøgning af Landfogden paa Finansloven bevilget de fornødne Midler til Indretning af en Del af Landskyldboden til »Embedskontorer for Landfogden samt til Opbevaringssted for Landets offentlige Arkiver«.

Arkivrummet, som blev indrettet i 1859, var 11 Alen langt og $9\frac{1}{4}$ Al. bredt, hvoraf Handelens Arkiv optog $15\frac{1}{2}$ Al. Reol af

forskellig Højde fra $2\frac{1}{4}$ til $3\frac{1}{4}$ Al. Senere afleverede ogsaa Sorenskriveren en Del af sit Embedsarkiv dertil.

I Begyndelsen af 1889 blev Landfogdens og Sorenskriverens Arkiver overflyttede til de da nyopførte Embedsboliger, medens den kgl. Handels Arkiv blev reddet fra Tilintetgørelse, ved at Rigsarkivet i København modtog det til Opbevaring. En stor Del af Sorenskriverarkivet har dog paa Grund af Pladsmangel i en Aarrække ligget opbevaret i et Værelse paa Loftet i den af Færø Amts Sparekasse i 1904 opførte Stenbygning.

Den første Anledning til Oprettelsen af et Arkiv for Færøerne fremkom i 1903, da 15 af Lagtingets Medlemmer stillede Forslag om at gøre Forberedelser til Opførelsen af en ny Lagtingsbygning. Ved Sagens Behandling i Udvalg foreslog man nemlig at indrette Bygningen saaledes, at den tillige kunde rumme Bibliotek og Arkiv. Da man i 1906 vedtog at lade sig nøje med en Udvidelse af den gamle Lagtingsbygning, bortfaldt Forslaget om et Arkiv, hvorved denne Sag blev stillet i Bero indtil 1920, den 10. Avgust, da nuværende Landstingsmand Johs. Patursson henvendte sig til Lagtinget og bad dette foranstalte, at der skaffedes en Bevilling til en Person til at ordne og registrere ældre Dokumenter og Protokoller paa Embedskontorerne, da Arkivvæsenet paa Færøerne i høj Grad trængte til at forbedres. Endvidere foreslog han, at der eventuelt efter Samraad med Bestyrelsen for Amtsbiblioteket og Museet blev fremskaffet Tegning og Overslag til et Arkiv. Udvalget, der behandlede Sagen, fremsatte 31. Avgust Forslag i samme Retning som Paturssons Skrivelse, og den 11. Septbr. vedtoges en med Forslaget overensstemmende Indstilling til Justitsministeriet.

Man kunde maaske spørge, hvad Ordning og Registrering af de færøske Embedsarkiver egentlig vedkom Lagtinget, og hvorfor ikke de færøske ligesaavel som andre Embedskontorerers Arkivsager kunde afleveres til København. Det sidste vilde imidlertid forvolde praktiske Vanskeligheder, da det hyppigt hænder, at der f. Eks. i Retssager skal søges tilbage, undertiden langt tilbage i Tiden, og at hente de nødvendige Protokoller hjem fra Køben-

havn, vilde ofte tage saa urimelig lang Tid, at hverken Retten eller Sagsøgerne kunde være tjent dermed.

Lagtingets Henvendelse bevirkede imidlertid, at der mellem Undervisningsministeriet, Rigsarkivaren og Landsarkivaren i København blev ført Forhandlinger, som førte til, at Undervisningsministeriet bemyndigede Rigsarkivaren til at overdrage Landsarkivar Hornemann Hvervet med at gennemgaa samtlige Embedsarkiver paa Færøerne. I Juli og August 1921 var Landsarkivaren paa Færøerne, hvor han undersøgte Amts-, Landfoged-, Sørenskriver-, Læge- og de gejstlige Arkiver. Sysselemandsarkiverne tillod Tiden ham imidlertid ikke at efterse.

Efter at Lagtinget i 1922 og 1923 forgæves havde fornyet Andragendet fra 1920, ansøgte det i 1925 hos Regeringen om en Bevilling af Statskassen paa indtil 40.000 Kr. til en Bygning, der skulde rumme Bibliotek, Arkiv og Museum, mod at der fra færøsk Side tilvejebragtes en lignende Sum; desuden ansøgte man om at erholde det til Bygningen fornødne Grundareal uden Vederlag. Efter at Undervisningsministeriet i 1927 havde henstillet at udsætte Arbejdet til en i økonomisk Henseende mindre trykket Tid, indsendte Bestyrelsen for Færø Amts Bibliotek Forslag til Lagtinget om et Tilskud paa 20.000 Kr. og Lagtingets Garanti for et Laan paa 30.000 Kr. til Opførelse af Bibliotek, Arkiv og Museum. Til Byggeforetagendet, som ansloges at ville andrage ca. 70.000 Kr., kunde Biblioteket bidrage 12.000 og Museet 8.000 Kr. Udgifterne til Renter og Afdrag vilde man saa afholde af de aarlige Driftsbudgetter. Foruden at den 99 Aar gamle af Træ opførte Biblioteksbygning ikke længer var tidssvarende, havde den i Tidens Løb faaet to farlige Naboer, nemlig i ca. 4 Meters Afstand et mekanisk Værksted og et kort Stykke derfra en Smedie.

Biblioteksbestyrelsens Forslag nød dog ikke Fremme i Lagtinget, og i 1928 fornyede dette sit Forslag fra 1925 og bevilgede 20.000 Kr. af Færø Amts økonomiske Fond, fordelt med 10.000 Kr. paa hvert af de to følgende Aar, under Forudsætning af, at Staten vilde yde samme Beløb.

I 1929 fik man endelig Tilsagn fra Staten om en Bevilling paa

20.000 Kr., fordelt paa to Aar, og samme Aar paabegyndtes Arbejdet paa Bygningen, der blev fuldendt i 1931 og indviet den 3. Maj s. A. Da Bygningen kostede 80.000 Kr., maatte Biblioteket laane de manglende 20.000 Kr. hos Universitetskvæsturen.

Af praktiske Grunde blev i 1932 Forholdet vedrørende Arkivet ordnet saaledes, at de færøske Arkivsager opbevares i en

særlig Arkivafdeling under Biblioteket, saaledes at de til Arkivet nødvendige Udgifter afholdes paa samme Maade som Udgifterne til Biblioteket.

Arkivet, der har faaet 3 Værelser paa 1ste Sal, vil, naar der i førstkommende Finansaar er anskaffet en Reol med 40 m Hylde, foruden et Par mindre Reoler, have 5 Dobbelt- og 8 Enkeltreoler med en Hyldelelængde af ialt ca. 350 Meter.

Den 1. Juli 1932 tiltraadte jeg Stillingen som Arkivar, og kort efter afleverede Lagtinget sit Arkiv; indtil nu er ogsaa indkommet Arkiverne fra Amts-, Sorenskriver- (Dommer-) og Land-

foged- (Politimester-)kontorerne. Desuden opbevares her to af Færøernes ældste Handelsarkiver, hvorimod Sysselmændenes og de gejstlige Arkiver endnu ikke er afleverede.

Naar disse og 7 Meter Arkivsager fra Landfogderiet, som midlertidig opbevares paa Landsarkivet i København, er indkomne, vil, saa vidt jeg kan skønne, alle Reoler være saaledes optaget, at der i en ikke fjern Fremtid maa ske en Udvidelse af Arkiv-lokalerne.

Grund og Udenomsgrundstykke er af Staten vederlagsfrit overladt til Biblioteket.

I det følgende skal gives en skematisk Oversigt over Arkivets Bestand, hvortil dog skal bemærkes, at endnu er langt den største Del af de indkomne Arkivalier kun rent foreløbig ordnede.

Lagtingsarkivet.

Af dette er afleveret alle Sager fra Lagtingets Genoprettelse i 1852 til 1928.

Amtsarkivet.

I Tiden fra 1720 til 1816 laa Færøerne først under Islands Stiftsøvrighed, hvor Island og Færøerne havde fælles Amtmand, som indtil 1770 boede i København, og derefter paa Island. Fra 1775 laa Øerne under Sjællands Stiftsøvrighed med Amtmand boende i København; fra 1806 til 1816 bestyredes Amtmandsforretningerne af Kommandant Løbner og Landfoged Hammershaimb, og endelig i 1816 blev Løbner konstitueret Amtmand med Bopæl i Thorshavn.

Der er afleveret:

Kopibøger fra 1720 til 1882.

Ordrebøger fra 1805 til 1880, Journaler fra 1812 til 1891.

Indgaaede Breve (164 Pakker) fra 1720 til 1890.

Sager Jordegodset vedkommende fra 1797.

do. Kirkerne, Fattigvæsenet og Hospitalet vedk. fra 1830.

Skolesager fra 1806, vedr. Thorshavns Latinskole fra 1746.

Valgsager fra 1851.

Forskellige Kommissionssager, herunder ang. Færøernes Tilstand
1709—10.

Sager Thorshavns Skanse og Politikorps vedk. fra 1782.

Landfogedarkivet.

Fogedprotokoller fra 1817.

Registreringsprotokoller fra 1862.

Handelsregistre.

Indgaaede Breve 1714—1928.

Journaler 1816—1917.

Kopibøger 1717—1914.

Ordrebøger 1856—1930.

Sporteljournaler fra 1836.

Fæsteprotokoller fra 1706.

Husfortegnelser 1721 og 1835.

Fortegnelser over Havgepartierne paa Færøerne.

Jordebøger, Matrikelbøger og Inventariebøger fra 1705.

Lejournals fra 1791.

Dagbøger for Jordebogskassen fra 1815.

Jordebogsregnskaber fra 1713.

Hovedbøger og Kassebøger for Jordebogskassen fra 1817.

Hovedbøger for Amtsrepartitionsfonden fra 1846.

Amtsrepartitionsfondsregnskaber fra 1844—45.

Regnskaber for Ekstraskatten 1768—85.

Brandtaksationsprotokoller for Thorshavn 1784 og 1856.

Forhandlingsprotokol for Karantænekommissionen i Thorshavn
fra 1784.

Do. for Sundhedskommissionen i Thorshavn fra 1819.

Kopibøger for Sundhedskommissionen i Thorshavn fra 1819.

Indkomne Breve til samme.

Regnskabsprotokoller for Arge- og Færø Amts Hospital fra 1733
—1892.

Korrespondancejournaler for Hospitalsinspektionen i Thorshavn
fra 1832.

Indkomne Breve vedr. Hospitalet fra 1821.

Sager vedr. Valgvæsenet fra 1851.

Vedr. Sydstrømø Præstegælds Valgforstanderskab:
 Kopibøger, Journaler over indk. Breve og Forhandlingsprotokoller fra 1851.
 Forhandlingsprotokoller for Sydstrømø Valgnævn fra 1851.
 Regnskabsprotokoller for Sydstrømø Valgnævn fra 1851.
 Regnskabsprotokoller for Amtsfattiggassen fra 1767.
 Hovedbog for samme fra 1815.
 Journaler over Skibe, der har anløbet Thorshavn fra 1859.
 Baade- og Fartøjsregistre.
 Thorshavns Skoles Regnskabsprotokoller 1776—95 og 1825—45.

Sørenskriverarkivet.

Tingprotokoller:
 Laugtingsprotokoller 1615—1816.
 Vaartingsprotokoller 1655—1798.
 Overretsprotokol for Laugtinget 1754—1815.
 Justitsprotokoller 1798—1915.
 Dokumenter til samme.
 Politiprotokoller 1813—1919.
 Dokumenter til samme fra 1834.
 Soretsprotokoller fra 1909.
 Domprotokoller fra 1850 (inden 1850 findes Dommene i Justits- og Politiprotokollerne).
 Notarialprotokoller 1784—1914.
 Skøde- og Panteregistre (Jordfortegnelser) for alle 6 Sysler.
 Pantebøger 1706—1867.
 Skifteprotokoller 1701—1860.
 Dokumenter til samme 1774—1914/15.
 Gejstlige Skifteprotokoller 1679—1813.
 Overformynderi-Protokoller fra 1812.
 Overformynderi-Regnskaber fra 1811.
 Avklionsprotokoller 1784—1918.
 Dokumenter til samme fra 1788.
 Sporteljournaler fra 1820.
 Kopibøger fra 1833.
 Journaler fra 1842.

Indkomne Breve fra 1757.
 Forretningsprotokoller 1818—56.
 Dokumenter til samme 1790—1856.

Provstearkivet.

Den færøske Gejstligheds Mødeprotokol 1669—1803 (er tillige Provsteretsprotokol).
 Den færøske Gejstligheds Mødeprotokol 1803—1846 (er tillige Provstejournal og Protokol for Præstegaardssyn).
 Forhandlingsprotokol for det aarlige Olaj Præstemode fra 1833.
 Færøske Præsteskabs Konventprotokol 1845—1861.
 Køpbøger fra 1831.
 Journaler fra 1845.
 Kirkesynsprotokol fra 1834.
 Protokol over Ansættelse af Præstekaldenes Indtægter og Udgifter 1861.

Sydstrømø Præstegælds Arkiv.

Kirkebøger (Hovedministerialbøger) fra 1757.
 Køpbøger fra 1839.
 Journaler fra 1838.
 Journaler for Sydstrømø Præstegælds Skolesager fra 1852.
 Skoleregnskabsprotokol 1855—1866.

Norderøernes Præstegælds Arkiv.

Kirkebøger (Hovedministerialbøger) fra 1760.

Østerø Præstegælds Arkiv.

Kirkebøger (Hovedministerialbøger) fra 1699.

Nordstrømø Præstegælds Arkiv.

Kirkebøger (Hovedministerialbøger) fra 1816.

Vaagø Præstegælds Arkiv.

Kirkebøger (Hovedministerialbøger) fra 1797.

Den 15. Decbr. 1839 brændte Midvaag Præstegaard »Jensegærde«, hvorved ikke alene tabtes Vaagø Præstegælds men til-

lige Nordstrømø Præstegælds Embedsbøger, idet disse under Vacancen paa Nordstrømø af Pastor Jens Engelsted, der betjente Kaldet, var bragt til Jensegårde til Opbevaring.

Sando Præstegælds Arkiv.

Kirkebøger (Hovedministerialbøger) fra 1719.

Sudero Præstegælds Arkiv.

Kirkebøger (Hovedministerialbøger) fra 1745, dog uden Optegnelser for Aarene 1784—1805.

ARKIVER I PRIVATE VIRKSOMHEDER INDENFOR HAANDVÆRK OG INDUSTRI.

Af Georg Nørregaard.

Medens man før i Tiden i Reglen kun ansaa Arkivsager om offentlige Forhold og Aandskultur for værdige til Opbevaring, iødsler man nu, at det ogsaa kan have sin Berettigelse at gemme skriftlige Vidnesbyrd om det daglige Livs materielle Forhold gennem Tiderne. Dette staar naturligt i Forbindelse med Nutidens materialistiske Livssyn og de sidste Slægtleds stigende Sans for de materielle og økonomiske Forholds Betydning i Menneskelivet.

Museerne har allerede i adskillige Aar haft Sans for at opbevare Ting, der kun tjener til at belyse Hverdagslivet, noget som først Arkæologien har sat rigtig i System. Mundtlige Overleveringer om dagligt Liv er blevet indsamlet af Folkemindeforskere og Etnografer. Anderledes med det skrevne. De offentlige Arkiver er stort set kun forpligtede til at gemme, hvad der angaar Befolkningens Forhold til det offentlige. Jævne Personers indbyrdes Omgang og deres Forhold til Tingene og Naturen omkring dem er blevet overset, og kun naar Individerne har hævet sig op i Kunstens, Videnskabens eller Politikens Rige, har deres Papirer vakt Interesse.

Nu er der imidlertid i de sidste Menneskealdrer dukket et Par Videnskaber op, som beskæftiger sig dermed, nemlig Sociologien og den økonomiske Historie. Disse Videnskaber søger Stof, og de hæfter sig med Grund ved Hullerne i de offentlige Arkiver. Naar Stat og Kommune i vore Dage ikke tager sig af en kulturel Sag, bliver den i Reglen forsømt, og Følgen er blevet, at der til at dække Hullet i de offentlige Arkiver i de fleste Lande kun er faa Privatarkiver af Betydning.

Saaledes ogsaa i Danmark. Naar der er bevaret en Del Gods- og Laugsarkiver, som nu efterhaanden inddrages i offentlige Arkiver, skyldes det snarest disse Arkivers halvoffentlige Karakter. Saasnaart vi derimod spørger efter rent private Arkiver om Næringsforhold og Hverdagsliv, ja saa er der fra noget ældre Tid kun bevaret, hvad der ved rene Tilfældigheder er havnet mellem de offentlige Papirer.

Hvad angaar Haandværkets og Industriens Arkiver, staar det ikke bedre til. Det er en ren Undtagelse, naar et enkelt industrielt Firma, Jacob Holm og Sønner, har afleveret enkelte Dele af sit Arkiv til det sjællandske Landsarkiv.

Man vil hertil maaske sige, at dansk Industri er jo ikke gammel, og at Haandværksbedrifterne har været saa smaa, at deres nødvendigste Regnskab kunde opstilles med Kridt paa Døren. Selv om man tager dette i Betragtning, har en Efterforskning efter Haandværks- og Industriarkiver i Danmark dog kun givet smaa Resultater.

En saadan Efterforskning er for nylig blevet udført i Forbindelse med den Undersøgelse. Institutet for Historie og Samfundsøkonomi foretager af Forholdet mellem Arbejdere og Arbejdsgivere for 1900. Allerede for nogle Aar siden søgte Dr. polit. *Jørgen Pedersen* til sin Disputats om Arbejdslønnen at fremskaffe Lønningsbøger fra før Aar 1900¹⁾. Ved en Enquete forespurgt man dengang ca. 250 ældre Firmaer, om de havde saadanne, og om man maatte laane dem. Som Hjælpemiddel ved Udvælgelsen af Firmaerne benyttedes Krak: Danmarks ældste

¹⁾ Se Fortid og Nutid VIII, 1929—30, S. 256.

Forretninger 1915. Kun fra 6 Firmaer lykkedes det ad den Vej at skaffe Lønningsbøger af Værdi. Dog stillede 3 andre Virksomheder en Del Oplysninger til Raadighed, som tydede paa, at de var i Besiddelse af Arkivalia. Resultatet var altsaa i den Grad magert, at det var nærliggende at forsøge med en anden Fremgangsmaade.

Lejligheden dertil kom, da jeg i 1933 til Brug for en yderligere Undersøgelse af Arbejdsforhold forsøgte at skaffe mig et Indtryk af, hvad der overhovedet fandtes af Arkivalia om Arbejdsforhold forud for den sidste Menneskealder.

Forsøgsvis valgte jeg nu den Fremgangsmaade, at jeg saa vidt muligt personligt henvendte mig, hvor jeg antog, der fandtes noget. Jeg forberedte mig dertil gennem Studiet af en Mængde Fagblade og Jubilæumsskrifter, deriblandt ca. 150 Festskrifter for Virksomheder indenfor Haandværk og Industri. Dernæst opnaaede jeg Arbejdsgiverforeningens Bistand og en Del Vejledning fra forskellige Laug, Mester- og Fabrikantforeninger. Skønt i Reglen uanmeldt og en besværlig Gæst blev jeg overalt modtaget imødekommende og mange Steder med stor Hjælpsomhed. Selvfølgelig har jeg maattet supplere Forespørgslerne med en Del Breve og Telefonopringninger; men jeg kom til det Resultat, at gennem Telefon alene opnaar man slet intet. Saa er Brev dog noget bedre; men personlig Henvendelse er alligevel det bedste. Folk ønsker at faa grundig Besked baade om, hvad man søger og hvorfor; de vil gerne se, at man mener det alvorligt og virkeligt gør noget ud af sin Søgen.

Alligevel kommer man naturligvis til at staa overfor saadanne Tilfælde, hvor man gaar tvivlende bort, naar man har faaet til Svar, at Virksomheden absolut intet skrevet ejer om Spørgsmaalet. Hvis et Firma ikke ønsker at udlevere sit Arkiv til Undersøgelse, foretrækker det muligvis at svare, at det intet har. Eller det skammer sig maaske over den Tilstand, hvori dets Papirer befinder sig. Er der Tale om en stor Virksomhed, kan det ogsaa nok hænde, at ingen ved, hvad der findes ude i alle dens Forgreninger, navnlig i Aktieselskaber, der ejer flere Fabrikker. Mest Besvær volder de Firmaer, der, efter at man har

henvendt sig flere Gange til dem, ikke kan bekvemme sig til at afgive et Svar.

Hele Fremgangsmaaden er selvfølgelig omstændelig, og Enkeltmand naar ikke langt. En Rundgang til alle ældre Firmaer er uoverkommelig. Tilsammen har jeg besøgt lidt over 80 Virksomheder i København; men det maa herved erindres, at en Del store Selskaber, der har Hovedkontor i København, ejer Virksomheder ude i Landet. Forespørgslerne blev rettet dels til Haandværksfirmaer, dels til Industrifirmaer, og selv i de Tilfælde, hvor der intet skrevet fandtes, blev Vandringen dog opmuntret ved de mundtlige Oplysninger, der undertiden faldt af, ligesom man derved lejlighedsvis blev sat i Forbindelse med ældre og kyndige Fagfolk.

Private Virksomheder er meget mindre omhyggelige med deres Papirer end f. Eks. Foreninger, hvor Hensynet til skiftende Ledere og gensidigt Ansvar maaske maner til Paapasselighed. Af de ca. 80 Virksomheder svarede 41, at de intet havde. For enkeltes Vedkommende kan der heri ligge, at de har Arkivalia, men ikke om Arbejderforhold. Dette kan dog kun gælde faa. Naar Arkivalia kasseres, ødelægges meget ofte det hele, eventuelt paa Grund af den Uorden, hvori det befinder sig. Muligheden for Fund eksisterer næsten kun hos de Firmaer, der har betydet noget baade før og nu. Har et Firma bestaaet gennem længere Tid, har det i Regelen oplevet saa betydelig Fremgang, at det har maattet flytte til større Lokaler. Ofte er det overgaaet til Aktieselskab. Saasnaar en Virksomhed har oplevet Ildebrand, Flytning eller hyppigt Ejerskifte, er Faren for Ødelæggelse betydelig. Det kan synes ejendommeligt, at de meget store Firmaer kasserer voldsomt; men det forklares af, at deres Arkivsager fylder saa meget, at der ikke blot kræves bekosteligt Husrum til dem, men ogsaa Mandskab til at holde Orden paa dem — et Arkiv uden Orden er som bekendt lidet værd. Flere af vore mest kendte Industriforetagender gemmer kun, hvad Loven nødvendiggør, saaledes at næsten alt kasseres, naar det er 5 Aar gammelt.

I Virkeligheden er der saa lidt tilbage fra Tiden før 1900, at

der allerede er Grund til at tænke over, hvad der kan gøres for at sikre Resterne, saaledes at Eftertiden dog gennem Eksempler kan faa belyst den danske Industris økonomiske Udvikling. Kun 2 Virksomheder har jeg fundet, som kan siges at besidde hele deres Arkiv lige fra Grundlæggelsen, nemlig Bryggeriet Carlsberg (1846—) og P. Wulff's Cigarfabrik (1868—). Begge Steder findes ikke blot Bøger, der viser Indkøb, Fabrikation og Om-sætning, men ogsaa en Mængde Kassebilag og Korrespondance-sager. Fra Ny Carlsberg haves desuden en Række Kopibøger (1870—). Hertil kan føjes, at der er en tredje Virksomhed, som ganske vist ikke har opbevaret alt, men dog betydelige Mængder, nemlig den kongelige Porcellænsfabrik. At dens Arkiv fra den Tid, da den tilhørte Staten (—1867), er afleveret til Landsarkivet, er i og for sig, hvad man kunde vente; men ogsaa fra den følgende Tid haves paa selve Fabrikken omfattende Mængder af Lønningsbøger m. m.

Disse 3 Virksomheders Arkiver er sjældent fyldige; men selv om man for et Firma ikke har Kassebilag og Korrespondance, vil man dog som Regel paa Grundlag af de forskellige Regnskabsbøger kunne skaffe sig et Indtryk af dets Forhold. Som saadanne Virksomheder, der har større Rækker af Bøger, kan nævnes:

I. G. A. Eickhoff, Maskinfabrik (1848—),

C. F. Riedel og Lindegaard, Maskinfabrik & Jernstøberi (1869—),

Georg Hannibal, Blikkenslagerfirma (1870'erne).

Til denne Gruppe maa ogsaa regnes Jacob Holm og Sønners Bøger i Landsarkivet, idet det maa tilføjes, at der endnu paa Fabrikken findes Rebslageriets Lønningsbøger (1859—).

Et Par Bogtrykkerier, Bianco Luno og Græbe, har bevaret deres Bøger saa vidt, at man deraf kan se, hvilke Arbejder de har udført. Dette kan vel ogsaa tænkes at gælde de Trykkerier, der ikke er adspurgte. Hos Græbe indtraf jeg forøvrigt faa Dage efter, at alle Firmaets øvrige gamle Papirer var ryddet ud.

En Del Firmaer har Rækker af Lønningsbøger, saaledes:

Hans A. Holm & Søn A/S, Snedkeri (1869—),

Maglemølle Papirfabrik A/S, Næstved (1874—),

Øresunds chemiske Fabriker, Kommanditselskab (1881—),
 Frederiksberg Jernstøberi & Maskinfabrik A/S (1885—),
 A. Søeborg's Chokoladefabrik (1892—),
 Jensen & Møller A/S, Chokolade- og Sukkervarefabrik
 (1894—),
 C. Schleisner, Farveri (1898—),
 H. H. Thiele's Bogtrykkeri (1902—).

Her maa erindres om de Lønningsbøger, som Dr. polit. Jørgen Pedersen fik Adgang til ved Hjælp af Enqueten, nemlig foruden hos Jacob Holm og Sønner og Bianco Luno (1860—63) tillige hos Tømrermester Weber, Roskilde (1849—), Rasmussens Maskinfabrik, Slagelse (1854—1916)¹⁾, Murermester Køhler (1890—93, 1897—) og Snedkermester Gjerding, Nykøbing F. (1899—), hvortil kom Oplysninger, stillet til Raadighed fra Tømrermester Mertins, Brandt's Klædefabrik A/S, Odense og Goldschmidt & Nordholm A/S, Farveri.

Kopibøger synes ret sjældent at være blevet ført. Ny Carlsberg's Kopibøger er nævnt; men det kan hertil føjes, at det maa anses som noget særegent, naar Murermester C. Licht's Kopibøger haves fra 1877. Ikke blot fremviser de Priser paa Arbejde og Materiale, men tillige giver de en Mængde karakteristiske Træk og Bemærkninger, der belyser saavel Tiden som Brevenes Ophavsmand²⁾. I vor Tid samler vel de fleste større Virksomheder Kopier af deres udgaaede Breve, frembragt ved Gennemslag paa Skrivemaskine.

En enkelt Virksomhed, Malerfirmaet Bernh. Schröder, Nielsen og Hansen, der ikke har syntes om at gemme alle sine gamle Bøger, fortjener Paaskønnelse, fordi man der har haft den gode Idé at gemme hver 10. Aargang af Protokollrækkerne (1859—, Lønningsbøger først 1867—), hvorved Historikeren dog altid kan skaffe sig et godt Begreb om Udviklingen.

Aktieselskabet De forenede Papirfabrikker opbevarer adskil-

¹⁾ Lønningsbøgerne fra Rasmussens Maskinfabrik, Slagelse, opbevares nu paa Institutet for Historie og Samfundsøkonomi.

²⁾ Jvnfr. H. G. Olrik: Firmaet C. Licht 1875—1925.

lige Pakker af blandet Indhold angaaende de mange (nu til Dels nedlagte) Fabrikker, der har tilhørt Selskabet. Paa samme Maade maa der vel gives en Del andre Virksomheder, der, selv om de ikke har bevaret større Mængder af Arkivalia, dog har pillet fra og gemt det, der forekom dem vigtigst. Set fra en Historikers Synspunkt er dette overmaade værdifuldt, og det bør anbefales at gøre saadan, hvor et Arkiv af Pladshensyn skal ødelægges.

Som man vil se, gaar de fleste af de foran nævnte Arkivalia ikke langt tilbage i Tiden, og hvad der herudover er fundet, maa regnes for Tilfældigheder. Af disse tilfældige Ting er der imidlertid Grund til at omtale enkelte, fordi de er af særlig Betydning. Det smukkeste Fund var uden Tvivl Typograf I. C. Lunds Erindringer (—1877), som tilhører Bianco Lunos Bogtrykkeri, et meget sirligt Manuskript paa 192 Sider, hvori en almindelig Arbejder fortæller omhyggeligt og paalideligt om sit Liv, vistnok den ældste større Arbejder-Selvbiografi paa Dansk. Det drejer sig om en Person, hvis hele Tankegang er uden enhver Indflydelse af Socialismen, et enestaaende Minde over en jævn Mands Færd, der i ingen Henseende søgte at rage op over sin Stand, og tillige et Minde om de hyppigt omtalte patriarkalske Forhold.

Lige saa interessant, om ikke saa let at faa Udbytte af, er den Arbejdsbog 1853—70, som Snedkermester Hans A. Holm har efterladt sig i Familiens Eje. Bogen omfatter Tiden, fra han som Svend kom til København, og indtil han grundlagde sin egen Virksomhed. Den fortæller, hvem han har arbejdet for, hvad han har udrettet, hvor længe han har været om det, hvor han udførte Arbejdet, hvad han fik for det, og endelig, hvornaar han fik sin Betaling.

Præg af en Personlighed bærer ogsaa en Kalender for Aaret 1875 fra Thiele's Bogtrykkeri, hvori ikke blot er indført karakteristiske Træk af Hverdagslivet, men ogsaa en Række Bemærkninger, som giver et ypperligt Grundlag for en Karakteristik af Ophavsmanden, sikkert Bogtrykkeriets Leder Just Thiele.

Selv Smaating kan være af Vigtighed. Saaledes ejer Murermester B. Schioldann Bindet af en Lønningsbog fra o. 1860,

hvorpaa en Svends Regnskab er opgjort, saa man kan se, hvor meget han har tjent i Dagløn, og hvor meget i Akkord.

Hos Privatfolk findes undertiden Arkivalia fra Foreninger, der ikke har draget tilstrækkelig Omsorg for at holde sammen paa deres Ejendele. Saaledes ejer C. F. Riedel og Lindegaard en Forhandlingsbog for Jernstøberiforeningen af 1872 (1871—1902). Formodentlig vilde en grundig Eftersøgning efter gamle Foreningsbøger ikke forblive uden gode Resultater.

Endnu skal omtales en Gruppe Smaafund, som er af største Vigtighed, naar Talen er om Arbejderforhold, og som iøvrigt er forholdsvis hyppige i private Skuffer og Skabe, nemlig Løn- og Priskuranter, Værkstedtsreglementer og Arbejdskontrakter.

Priskuranter og Værkstedtsreglementer blev forhen i Reglen udfærdiget af Arbejdsgiverne; men efter Fagforeningernes Opkomst er deres Indhold jævnlig slaaet sammen i de kollektive Overenskomster, der sluttet mellem Fagforeninger og Arbejdsgiverforeninger. Af Priskuranter haves fra den første Del af det 19. Aarhundrede en Del paa den kongelige Porcellænsfabrik. Fra Anker Heegaards Fabrik paa Blaagaard haves en Formertarif fra 1830'erne, ledsaget af en Del Arbejdskontrakter med Underskrift. Disse Papirer er haandskrevne. Den ældste kendte trykte Priskurant er fra 1818 og gjaldt for Typografer; det eneste kendte Eksemplar tilhørte nys afdøde Emil Selmar, forhen Lærer ved Typografernes Fagskole¹⁾. Fra o. 1870 er Kontrakter ofte og Priskuranter næsten altid trykte og burde derfor findes i de store Biblioteker. Skønt man skal være forsigtig med at udtale sig om, hvad der kan fremdrages af Smaatryksamlingerne, tør det dog i alt Fald siges med Sikkerhed, at saa langt som til det kongelige Bibliotek eller Universitetsbiblioteket er kun en begrænset Del af disse Smaatryk naaet i det 19. Aarhundrede. Af Arbejdsreglementer er der navnlig fundet en fyldig Samling hos De forenede Papirfabrikker. Af Kontrakter ejer f. Eks. Grosserer Aage Heyman en Samling fra Philip W. Heyman's Svineslagterier fra 1880'erne. Priskuranter og Overenskomster faar man i Reglen bedst fat paa i Fagforeningers, Laugs og Arbejdsgiverfor-

¹⁾ Se Bogvennen 1918, S. 45 f.

eningers Arkiver; men ogsaa ældre Personer, der har spillet en Rolle i disse Foreninger, har undertiden interessante Eksemplarer af saadanne Smaatryk.

Som nævnt har mine Undersøgelser begrænset sig til København. Det vides, at Raadvad Knivfabrik og Silkeborg Papirfabrik ligger med ret gamle Arkivsager, og i det hele taget maa det jo regnes for sandsynligt, at der findes en Del rundt om i Provinsen, maaske forholdsvis mere end i København. Imidlertid overkommer Enkeltmand jo ikke let at gennemstøve hele Landet. Baade ved at hjælpe med Fremfindelsen af lignende Arkiver som de her omtalte, og ved efter Tid og Lejlighed at behandle Enkeltvirksomheders Historie, kan lokalhistorisk interesserede Mænd og Kvinder bidrage til at bevare Erindringen om vort Folks kulturelle Udvikling og dets økonomiske Kaar.

Eftersom der allerede synes at være gaaet stort Svind i de gamle Sager, er det ønskeligt, at der fra det offentliges Side kan gøres noget for at opbevare gode Eksempler paa private Virksomheders Arkiver. Trods følelig Pladsmangel tilbyder det sjællandske Landsarkiv Hjælp i saadanne Tilfælde, hvor meget vigtige Arkivalia trues med Undergang, ligesaa i visse Tilfælde det kongelige Bibliotek.

Det vilde ogsaa være af Betydning, hvis der et Sted samledes en Fortegnelse over, hvad der findes rundt om i de betydeligere Privatarkiver, og ifald dette Tidsskrifts Læsere ved eller kan skaffe Besked om Arkiver i Haandværks- og Industrivirksomheder, vil enhver Oplysning i den Retning blive modtaget med Taknemmelighed af Institutet for Historie og Samfundsøkonomi. Kristiansgade 12, København K.

Selv om det maaske ikke i Øjeblikket staar klart, hvad der kan bruges af de gamle Protokoller og støvede Papirpakker, maa det erindres, at der i Eftertiden uden Tvivl vil fremstaa Personer, som har Kraft og Snille til deraf at drage vigtige Slutninger til Bedste for Videnskaben. Hvis Arkivsagerne til den Tid alle er gaaet tabt paa Grund af Slægternes Vanrøgt, vil de blive bittert savnet.

EUROPÆISKE SØFARTSMUSEER

MED SÆRLIG HENBLIK PAA DET DANSKE HANDELS- OG
SØFARTSMUSEUM, DETS ØNSKER OG MAAL.

Af *Knud Klem.*

Mens de arkæologiske Museer er de ældste blandt de kulturhistoriske Samlinger, hvorefter følger Museerne for folkelig Kultur, »Folkemuseerne«, er de egentlige Søfartsmuseer af temmelig ny Dato. Paa et relativt tidligt Tidspunkt er Interessen for Minder om de forhistoriske Tidsrum opstaaet, stærkt fremhjulpet af Romantikens Forherligelse af Oldtiden. Gennem det romantiske Sværmeri for Ruiner har Eftertidens Interesse samlet sig om den historiske Periodes Foreteelser fra Dagligliv og Fest, først Højerestand, senere Bondekultur. Endnu findes utvivlsomt i den danske Befolkning Forestillingen om »Oldnordisk Museum« som en Institution af mere ophøjet Natur end andre Museer.

Sidst i de kulturhistoriske Museers Række staar Erhvervenes Museer. Museet for den danske Bykultur, indeholdende Samlinger for de forskellige Haandværk, »Den gamle By« i Aarhus, er skabt i Løbet af de sidste 25 Aar. Sidst i Rækken kom det danske Handels- og Søfartsmuseum.

Som Udviklingen har været i Danmark, vil den efter en nøjere Betragtning vise sig at være i de fleste af de øvrige, europæiske Lande. For ret at klargøre, hvad et Søfartsmuseum omfatter, og for bedre at forstaa, hvad der er skabt eller kan skabes paa dette Omraade her i Landet, et Søfartsmuseum, der foruden at indgaa i Rækken af europæiske, maritime Museer giver et dansk Særpræg, skal disse andre Museer, deres Opkomst og Art gøres til Genstand for en nærmere Omtale.

Mens Minderne om det private Skibsbyggeri, der ligger forud for Aar 1800, er temmelig sparsomme, har vi et nogenlunde godt Kendskab til det Byggeri, som udfortes af Statsværfterne. Det er naturligt, at disse Minder fortrinsvis belyser Krigsflaaderne. I de forskellige Lande opstaaer Krigsmariner, oprindelig uden eller med ringe Forskel i Typerne i Forhold til Koffardi-

skibene, men efterhaanden med en stærkere og stærkere Differentiering med Henblik paa disse Skibes specielle Anvendelse og som Følge af en stedse nødvendigere Hensyntagen til deres Manøvreringsevne — udviklet Haand i Haand med Taktikens Fremgang — og til Armeringen, dennes Vægt og hensigtsmæssige Placering.

Er der saaledes opstaaet ikke ubetydelige Forskelligheder, findes der dog i hele Sejlskibsperioden iøjnefaldende, principielle Lighedspunkter, og Studiet af Orlogsskibene er derfor af den største Betydning for Forstaaelsen af Koffardiskibenes konstruktive Udvikling. Hvor nær Typerne ligger ved hinanden, og hvor velegnede som Handelsskibe Orlogsskibene kunde være, ses ved de talrige Eksempler paa Bortsalg af den danske Marines Fregatter, Korvetter og Brigger til Anvendelse i Koffardifart. Handelshuset Puggaard & Co. overtager saaledes endnu i Midten af det 19. Aarh. en anselig Flaade fra Marinen (Freja, Rota, Havfruen, Saga, Najaden o. a.), ligesom andre bekendte Handelshuse: Broberg, N. W. Sass m. fl. kompletterer deres Koffardiflaade paa denne Maade. Et andet bekendt Eksempel er Fregatten »Disko«, der bygges af Marinen i 1779, ganske vist som Lastdragerfregat, men til Flaadens specielle Anvendelse. Alle rede samme Aar overgaar Fregatten til Asiatisk Kompagni, der anvender den i Kinafart, til den i 1795 bortsælges til Ophugning. Saadanne Eksempler klargør, at den virkelig gennemgribende Differentiering mellem Orlogs- og Handelsskibe først indtræffer med Dampens Anvendelse i Orlogsflaaderne, ja først med Panserets Indførelse og den deraf følgende Revolutionering af Skibe og Vaaben.

Skibsbygningen drives gennem Aarhundreder paa almindelig haandværksmæssigt Grundlag. Først op i det 18. Aarh. udvikler der sig en Skibskonstruktion paa videnskabelig Basis. I Danmark finder vi det første Forsøg i denne Retning i Lauritz Bragenes' Afhandling »En liden Soearchitectur, eller Skibsbygger-Konstens første Piece« (1721), men en virkelig Ingeniørvidenskab skabes paa dette Omraade for Nordens Vedkommende først med den bekendte svenske Konstruktor Fr. H. af Chapmann og frem-

sættes hovedsagelig i dennes Hovedværker: Tractat om Skepps-Byggeriet, tillika med Förklaring och Bevis öfver Architectura Navalis Mercatoria, der udkommer i 1775 som Tekst til det i 1768 udsendte righoldige Plancheværk »Architectura Navalis Mercatoria« samt et tilsvarende Arbejde om Orlogsskibe, udsendt i 1808.

Indtil dette Tidspunkt klarer man sig i Hovedsagen gennem den nedarvede Tradition i Forbindelse med Udførelse af Modeller af de forskellige Typer. Endnu den Dag i Dag spiller Modelbygningen en betydelig Rolle for Udførelsen af en Række Enkeltheder paa Skibene, som er nogenlunde uafhængige af de Træk, der grunder sig paa Ingeniørens Beregninger. I ældre Tid har Modellerne en langt større Betydning for Skibenes Bygning, og just derved tillige for vort Studium.

Som Følge af dette Forhold opstaar der tidligt ved de forskellige Landes Orlogsværfter Modelkamre, skabt af praktiske Hensyn og uden Tanke paa Dannelsen af Museer til Oplysning om Flaadernes Udvikling. Endnu i Dag er det danske Modelkammer officielt intet Museum, men en Institution med Tilknytning til Holmens Konstruktionskammer, et Modelværksted, der stadig udfører Modeller af de under Bygning værende Skibe med Hensyn paa Fuldførelsen af disse.

Alle de europæiske Flaadenationer ejer tilsvarende Institutioner. Nogle findes endnu ved de gamle Værfter, andre er mere eller mindre rykkede bort fra deres gamle Basis og er opstillede som Marinesamlinger med større eller mindre Adgang for Offentligheden. De indeholder værdifulde Enkeltheder, først og fremmest i Modeller af de gamle Typer; adskillige rummer tillige andre Genstande, Uniformer, Trofæer o. s. v., der bevarer Mindet om den paagældende Orlogsflaades Historie. Som Helhed er Institutionerne ikke museumsmæssigt organiserede, og Samlingerne arbejder ikke paa ved kronologiske Opstillinger, saglige Sammenstillinger og andre museumstekniske Midler at bibringe det besøgende Publikum den bedst mulige Forstaaelse af deres Indhold. Dette gælder for Eksempel ogsaa den danske Marinesamling paa Orlogsværftet.

Af disse Marinesamlinger kan udover vor egen nævnes »The Royal Naval Museum«, Greenwich, »The Royal United Service Museum«, Whitehall, London, Værftsmuseet i Portsmouth, de franske Marinesamlinger ved Værfterne i Cherbourg, Brest, Lorient og Rochefort samt de svenske Flaadesamlinger i Stockholm og Karlskrona.

Den danske Orlogsmarinesamling gaar tilbage til Slutningen af Chr. V's Regering. I 1742 fik den eget Lokale, men er naturligvis gentagne Gange flyttet, sidst i 1894, da den opstilledes i sin nuværende Bygning. Omend der ikke i alle Perioder er bygget Modeller i samme Omfang og af samme Værdi, og skønt Samlingen led store Tab ved Københavns Brand i 1795, er den dog baade i Righoldighed og Kvalitet blandt de bedste i Europa.

Det er klart, at disse Samlinger næsten udelukkende indeholder Genstande, der har Forbindelse med de paagældende Landes Orlogsmarine. Et og andet Omraade udenfor disse Mariners egentlige Ressorts, men dog med Tilknytning til Marineadministrationen, til Eksempel Fyrvæsenet, kan hist og her have én sparsom Repræsentation, dog er det naturligt, at det her kun indskrænker sig til enkelte Genstande, og at det saaledes ikke drejer sig om logisk opbyggede Samlinger.

Der er dog en enkelt Undtagelse, den franske Samling »Le Musée de Marine« i Louvre. Paa et bemærkelsesværdigt tidligt Tidspunkt, allerede i 1827, grundlagdes her en Institution, der var bestemt til at være et virkeligt Museum. I det forløbne Hundredeaar er skabt en meget stor Samling. Udgaet af de franske Marinesamlinger og stadig under Marinens Administration er den hovedsagelig et Krigsmarinemuseum, men den omfatter tillige Afdelinger, der illustrerer Navigation i Almindelighed. Med gallisk Sans for Klarhed og Overblik er den organiseret i logisk afsluttede Afdelinger, indenfor hvis Sagomraader Opstillingen i videst muligt Omfang er kronologisk gennemført.

En særlig Stilling indtager to kolossale Samlinger, hver med sit vidtstrakte, kun til en vis Grad sammenhørende Interesseomraade. Det ene er »Deutsches Museum von Meisterwerken der Naturwissenschaft und Technik« i München, hvis Vingefang

spænder fra Geologi og Bjærgvæsen over Matematik, Kemi, Optik, Astronomi m. m. m. til Samfærdselsvæsen, der naturligvis bl. a. ogsaa omfatter Skibsbygning. Det er et gigantisk Forsøg paa Anskuelsesundervisning indenfor praktisk talt alle de af den menneskelige Aands Felter, som paa nogen Maade kan bringes i Forbindelse med Teknik, storladent i sin Helhed, men i en og anden Enkelthed ikke uden Fantasi af en Art, som vanskeliggør et detailleret Studium, der ønsker Oplysninger om Enkeltheder paa videnskabelig Basis. Det andet er »The Science Museum, South Kensington«. Det er ikke saa omfattende som det tyske, idet dets Ressort er Videnskaben og dens Anvendelse i Industrien, og herindenfor betegner »Land Transport and Construction« samt »Water Transport and Air Transport«, det vil altsaa sige Samfærdselen, de vigtigste Omraader af Museet. Som »Deutsches Museum« omfatter »The Science Museum« ogsaa Orlogsskibsmodeller, men levner dog fuldt saa megen Opmærksomhed til Koffardimarinen. Museet er oprettet i 1853, det har udviklet sin Virksomhed i et jævnt Tempo og ved stadig Optagelse af nye Omraader gennem hele den sidste Halvdel af det 19. Aarh., mens »Deutsches Museum« er paabegyndt i 1906, og først indviedes i 1925. »The Science Museum« tilstræber at bibringe sit Publikum en Forstaaelse af den successive Udvikling indenfor de forskellige Grene, men paa Grund af meget store, til den kronologiske Opstilling ikke særlig velegnede Rum, er den fulde Udnyttelse af Samlingerne for et ikke sagkyndigt Publikum ikke let netop indenfor den Afdeling, der her har Interesse. Derimod har Museet paa anden Maade bødet herpaa gennem Udsendelsen af en værdifuld Vejleder, der foruden at være Katalog for Samlingen, giver en Redegørelse for den historiske Udvikling af Skibstyperne i Almindelighed.

Til samme Gruppe Stormuseer, men dog mindre omfattende end de to sidstnævnte er »Das Institut und Museum für Meereskunde an der Königl. Friedrich Wilhelms-Universität« i Berlin. Som Navnet antyder, er det et Forskningsinstitut, knyttet til Berlineruniversitetet og med Havet, og hvad der knytter sig til dette, som Ressort. Med Udgangspunkt fra en større Marine-

udstilling i 1897 og paa Basis af de i 1898 og 1899 oprettede oceanografiske og geografiske Instituter ved Berlins Universitet grundlagdes Museet i 1900 ved en Sammenslutning af disse Institutioner. Det nystiftede Institut omfatter en geografisk-naturvidenskabelig og en historisk-økonomisk Afdeling. Mens den første Afdeling beskæftiger sig med Hav og Kyster som Naturfænomener, herunder medregnet Dybdemaaling, Kartografi, Navigationens fysisk-matematiske Sider og det videnskabelige Grundlag for Fiskeriet samt Instrumentkundskab, tager den sidstnævnte Afdeling sig af Menneskets Brug af Hav og Kyster til Skibsfart, Samfærdsel, Fiskeri o. s. v., ligesom ogsaa den nationale Hævdelse til Søs, der her, som paa andre Omraader, spiller en væsentlig Rolle for tysk Museumsvesen, horer med hertil. Museet indeholder Hjælpe midler til den Forskning, der foretages ved Institutet. Det har en biologisk og en oceanologisk Afdeling, en Marinesamling og endelig som fjerde Afsnit en historisk-økonomisk Afdeling, der viser Udviklingen af Skibet som Samfærdselsmiddel, Skibsbygning, Skibsfart, Fyrvæsen, Redningsvesen, Havnevæsen m. m. Ogsaa her gælder det, at Museet dels ved sin Størrelse og dels ved dets uegnede Lokaler kun er lidet overskueligt for en læg Besøgende.

Vi kommer nu til den sidste Gruppe, de egentlige Søfartsmuseer. Mindre, lokale Afdelinger for Søfart indgaar som Led i en Række af de europæiske By- eller Distriktsmuseer. Af dem er der adskillige. Det vil føre for vidt at omtale disse nærmere. Hver især er de hverken særlig omfattende eller righoldige, ej heller baserede paa Oplysning af Omraadet i Almindelighed, hvilket er særdeles naturligt, bl. a. paa Grund af den Omstændighed, at de ikke er Centralmuseer, men begrænsede til et vist større eller mindre Distrikt. Et enkelt skal dog nævnes, fordi det har speciel Interesse for Danmark. Det er Altonaer Museet, der dels rummer et udmærket Fiskerimuseum, der giver Oplysninger om Havfiskeri og altsaa kommer ind paa det danske Interesseomraade, og dels omfatter en fortrinlig Afdeling for Slesvig-Holstens Skibsfart med en Række i moderne Tid fremstillede Modeller, der er udført efter de gamle Konstruktionssteg-

ninger, som Museet har indsamlet fra de gamle Træskibsbyggerier i Slesvig og Holsten. Disse Modeller frembyder et udmærket Eksempel paa, hvor interessant et Materiale, der faas frem ved at bygge efter de gamle Konstruktionstegninger, naar der af gode Grunde ikke kan benyttes Originalmodeller. Skibstyperne er de gamle danske, og Hovedparten af de Skibe, der findes her i Modeller og i billedlige Fremstillinger, fører dansk Flag, en vemodig Mindelse om den gamle dansk-norske Helstat. Der findes desuden en fortrinlig ræsonnerende Katalog over denne Afdeling.

Af Centralmuseer med den Opgave at give en samlet Fremstilling af Søfarten, og hvad dermed staar i Forbindelse, bliver der i Europa en halv Snes Stykker tilbage. De er alle startet i dette Aarhundrede og ingen af dem gaar længere tilbage end til 1912.

Man kan sige, at de falder i to Afdelinger. En Gruppe, der anlægger en kulturhistorisk Linie og udelukkende beskæftiger sig med historisk Materiale og en, der først og fremmest er teknisk indstillet, og som ønsker at indgaa som Led i den moderne Nautikers Uddannelse.

Det er lettest at omtale den sidstnævnte Gruppe først, idet den kun omfatter et enkelt Museum. Det er »Nationaal Technisch Scheepvaartkunnig Museum« i Rotterdam. Maaske kan man sige, at det slet ikke er noget Museum, men et Arbejdsinstitut, der virker ikke mindst gennem Bibliotek, Laboratorium, Læseværelse og Foredragssal. Alle de nyeste Opfindelser paa det nautiske Omraade er fremstillet her i Originaler, der demonstreres for de besøgende. Disse er nautiske studerende af alle Arter: Skibsbyggere, Maskinmestre, Mekanikere, Dæksofficerer, Redere o. s. v. Af Genstande kan foruden Maskiner og Maskindele nævnes Rorkonstruktioner, Davidtyper og nautiske Instrumenter. For Eksempel er der i Museet opbygget et moderne Bestiklukaf, ligesom ogsaa Gyroskopkompasset, der ellers paa Grund af sin Kostbarhed næsten altid maa savnes i Søfartsmuseerne, her ses i Funktion.

Den historiske Gruppe omfatter alle de øvrige. Interessant er det at iagttage, at den gamle søfarende Nation Holland har Raad

til fire Søfartsmuseer. Udover det nævnte tekniske Museum findes der to af en særlig Gruppe. De er nemlig Led af større Museer, men ellers organiserede som Søfartsmuseer. Det ene er »Prinds Hendrikmuseet« i Rotterdam, der ved en eller anden Tilfældighed er blevet knyttet som maritim Afdeling til »Museum voor Land- en Volkenkunde«, der ellers er et rent etnografisk Museum uden nautisk Anlæg af nogen Art. »Prins Hendrikmuseet« indeholder en fortrinlig Samling Modeller af hollandske Flodbaadstyper til Transport, men tillige ogsaa Orlogsskibsmodeller af fornem Kvalitet. Det ejer tillige en af de bedste Midlaldersmodeller, som eksisterer, en Motivmodel af en spansk Karavel fra Begyndelsen af det 15. Aarh., der fortrinligt gengiver denne i sin Tid stærkt benyttede Skibstype. Det andet er Afdelingen »Nederlandsche Geschiedens ter Zee« af det store Kunstmuseum »Rijksmuseum« i Amsterdam. Det er en af de mest interessante Samlinger af maritim Karakter, som findes. Det rummer en Rigdom af Stik, Malerier (navnlig van der Velde's berømte Lærreder), Skibsmodeller og andre Genstande. Det er ikke mere end et Par Aar siden, denne Afdeling af det verdensberømte Museum blev aabnet. Ved Hjælp af en stræng kronologisk Opstilling faar man et udmærket Indtryk af Udviklingen. Gennem en nautisk Bearbejdning af Stoffet ved en detailleret Katalog vil denne Samling blive et Museum, som intet Studium af ældre Tidens Skibskonstruktion vil kunne komme udenom. — Ogsaa Hollandsk-Ostindisk Kompagni har talrige Minder her.

Det fjerde hollandske Søfartsmuseum »Nederlandsch Historisch Scheepvaart Museum« i Amsterdam er det yngste af dem alle, idet det aabnedes i 1922. Det er det eneste af dem, som helt og holdent er Søfartsmuseum, og ogsaa det er righoldigt og ejer fortrinlige Enkeltheder, men dets Lokaleforhold, omend vel udnyttede, tillader ikke den Anskuelsesundervisning indenfor hollandsk Søfart i historisk Tid, som dets Samlinger kan yde. Som de øvrige nederlandske Søfartsmuseer kan det datere sin Oprindelse fra den store maritime Udstilling, som afholdtes i Amsterdam ved Hundreedaarsjubilæet for Hollands Selvstændighed. Saa

sent opstod i denne sofarende Nation Tanken om at skabe et maritimt Museum, der som nævnt først i 1922 kunde aabne sine midlertidige Lokaler.

Ældre af Aar, men mindre af Omfang er »The Museum of Fisheries and Shippings« i Hull, der aabnedes i 1912. Det indgaar i et større administrativt Hele, der omfatter alle Byen Hulls Museer, men er iøvrigt selvstændigt. Mens dets almindelige Bestand ikke frembyder noget af større Interesse, er der dog et Omraade, som giver noget særligt: Afdelingen for den engelske Hvalfangst, der har spillet saa betydelig en Rolle gennem Tiderne.

I Norge er der i Bergen for nogle Aar siden paabegyndt et Søfartsmuseum, der dog endnu ikke har opnaaet noget stort Omfang. Som Centralmuseum er Norsk Sjøfartsmuseum i Oslo oprettet i 1914. Det har Lokaler i en af Folkemuseets Bygninger paa Bygdøy. Bygningen er ikke absolut velegnet til Museet, hvis Opstillinger er hemmet heraf. Ved en fremtidig bedre Anbringelse vil Museet have Lejlighed til at give en anskueligere Fremstilling af Søfartens Udvikling indenfor den fremragende norske Søfartsnation, og det vil tillige kunne gengive de Grene af Erhvervet, som særlig karakteriserer den norske Indsats: Hvalfangsten og Fiskeriet. Museet har udsendt en Række Publikationer.

Sverige har to Søfartsmuseer, der begge paabegyndtes i 1913. Det ene i Rigets største Søfartsby Göteborg, Sædet for Sveriges gamle ostindiske Handel og for de store Skibsværfter. Ved store Donationer, især fra Skibsreder Dan Broström, er der skabt et fortrinligt Eksistensgrundlag for dette Museum, der i 1933 indviede en pompøs Museumsbygning, bygget til Formaalet. Museets Materiale er noget forskelligartet, dets Opstillinger og Arbejde har været Genstand for en kraftig Kritik fra svenske Museumsfolks Side. Men mange Muligheder for at skabe et virkelig værdifuldt Søfartsmuseum er tilstede. Dette Museum har ligeledes paabegyndt en Publikationsserie.

Det andet svenske Søfartsmuseum er »Sveriges Sjøfartsmuseum i Stockholm«. Ogsaa dette har siden sin Start undergaaet

en meget kraftig Udvikling, især i de senere Aar under dets nuværende Ledelse. Det arbejder efter væsentlig de samme Linjer som Kronborgmuseet og lægger Hovedvægten paa at skabe en Fremstilling, der ved sin absolutte Troværdighed giver Muligheder for Studier i Museet paa videnskabeligt Grundlag, en Retningslinie, som ingenlunde altid er gennemført i Søfartsmuseer. Museets Lokaler er ganske overfyldte, men det vil som Følge af en Række store Donationer, først og fremmest fra den Wallenbergske Stiftelse, snart faa en stor og velegnet Bygning, i hvilket det sammen med Orlogsmarinesamlingen i Stockholm vil danne et stort Fællesmuseum »Sjöhistorisk Museum«, en Nyskabning, der vil paakalde stor Opmærksomhed indenfor de endnu unge Søfartsmuseers Kreds.

Naar en søfarende Nation som Hollænderne med en saa fremragende maritim Historie først i Løbet af de sidste tyve Aar har skabt sine Søfartsmuseer, er det naturligt, at vi ikke herhjemme er gaaet tidligere til Værks. Danmark har fra Arilds Tid været en søfarende Nation, men først i de samme Aar, som Sagen bragtes til Udførelse i andre Lande, modnedes den hos os. Umiddelbart før Verdenskrigen toges Beslutning af de bevilgende Myndigheder om Oprettelsen.

Der nedsattes paa Foranledning af Handelsminister Hassing Jørgensen en Komité med Handelsministeren selv som Præsident. i Komitéen sad foruden Handelsministeren ogsaa Indenrigsminister Ove Rode, Repræsentanter for Tingene og Tingenes Finansudvalg og en Række Repræsentanter for Erhvervene: Etatsraad H. N. Andersen, Direktør Cold (D. F. D. S.), Skibsfører A. V. Knudsen (Formanden for Skipperforeningen), Etatsraad M. Dessau, Grosserer Klitgaard samt Generalkonsulerne V. Glückstadt og Johan Hansen. Primus motor var Tankens Fader og dens Realisator, Museets senere Direktør E. F. S. Lund.

Med en saa fornem Forsamling maatte Sagen naturligvis kunne bringes til Udførelse. Det skete ogsaa temmelig hurtigt. Det lykkedes at skaffe Museet smukke og velegnede Lokaler paa Kronborg Slot, og efter et Indsamlingsarbejde, der strakte sig over et Aarstid, aabnedes Museet den 1. August 1915.

Begyndelsen var beskeden. Museet omfattede ialt otte Rum med et Flademaal paa ca. 475 Kvadratmeter, og det, der fandtes i disse otte Rum, var ikke Verdens bedste Søfartsmuseum. Men Museet voksede hastigt, saaledes at Lokalerne snart var aldeles overfyldte. En Udvidelse kunde der i den første halve Snes Aar ikke være Tale om. Slottet var som bekendt Kaserne og var udover de nævnte Rum, der tidligere havde været benyttet til en Malerisamling, fuldt belagt.

Som enhver ved, sejrede det Krav, der forlængst var rejst, at Garnisonen skulde fjernes fra Kronborg. 1924 rommedes Slottet og en gennemgribende Restaurering paabegyndtes. Den udførtes af Kgl. Bygningsinspektør Architekt Magdahl-Nielsen, og under dennes dygtige Ledelse førtes Slottet tilbage til sine gamle Rumforhold, saaledes at det nu giver et stærkt Indtryk af Fr. II's og Christian IV's Kongebolig. Samtidig fremdroges betydelige Rester af Erik af Pommerns Slot Krogen, hvis Mure i betydelig større Grad end tidligere anet var indarbejdet i Kronborgs Arkitektur. Disse Murdele er nu paany afdækkede og bidrager i højeste Grad til at forøge Stedets historiske Tiltrækning.

Med Kronborgs Rømning forbedredes Søfartsmuseets Lokaleforhold stærkt. Allerede under Restaureringen, i 1926, udvidedes dets Flademaal med ca. 350 Kvadratmeter i Etagen ovenover de gamle Museumslokaler. Disse Rum afgaves vel paany i 1929, men til Gengæld overlodes hele Slottets første Etage til Museet, saaledes at det nu omfatter ialt ca. 1650 Kvadratmeter, fordelt paa 25 større og mindre Rum.

Ved denne Udvidelse har det været muligt at gennemføre en fuldstændig Omlægning af Museet ved Oprettelsen af en Række fra hinanden skarpt afgrænsede Afdelinger, hvorved det besøgende Publikum faar et langt bedre Overblik over Museets Indhold, et Overblik, der yderligere er gjort lettere gennem en kritisk Gennemgang af det forhaandenværende Materiale og Magasinering af en Del mindre velegnet eller mindre værdifuldt Stof. Her til kommer, at der i Forbindelse med de nyoprettede Afdelinger er fremskaffet adskilligt nyt Materiale, saaledes at Museet i Virkeligheden fremtræder i en helt anden Skikkelse end for blot faa Aar siden.

Sammenligner man Kronborgmuseet med de forskellige andre Søfartsmuseer, som foran er berørt, vil det allerede ved første Øjekast ses, at der er betydelig Forskel fra disse i Museets Anlæg. Det ses ogsaa i Museets Navn: Museum for Handel og Søfart. Vel indeholder ogsaa andre Museer Genstande med Relation til Handel. Saaledes findes, som nævnt, i Rijksmuseum i Amsterdam adskillige Minder om det hollandske ostindiske Kompagni, og »Museum für Meereskunde« i Berlin er, som det fremgik af Omtalen af dette Museum, ogsaa inde paa det handelsmæssige; dette fremtræder dog mere i det til Museet knyttede videnskabelige Institut end i selve Museet. Intet Museum har imidlertid i sin Plan lagt saa megen Vægt paa at skildre Vekselvirkningen mellem Handelen og Søfarten som Kronborgmuseet. Vil man ikke indskrænke sig til den rent tekniske Udvikling af Skibsbygningen, men tillige give et Billede af det sociale, der ligger bag, og dermed illustrere en væsentlig Del af Folkets Liv gennem Tiderne, vil netop Vekselvirkningen mellem disse to Erhverv, saaledes som det ytrer sig f. Eks. gennem de gamle Handelskompagnier, Asiatisk Kompagni og de privilegerede Selskaber, den florisante Periodes Handels-huse o. s. v., give virkningsfulde Bidrag hertil. Paa samme Linie ligger ogsaa Optagelsen af Afdelingen for de danske Kolonier. Erhvervede og opretholdt af handelsmæssige Hensyn har disse Kolonier været af megen Betydning for vort Land i handelspolitisk Henseende, først og fremmest de ostindiske Besiddelser, men ogsaa i høj Grad de øvrige Kolonier. Til Eksempel har Vestindiefarten spillet en saare betydningsfuld Rolle for Rigets næststørste Søfartsby, Flensborg. Til denne Afdeling knytter sig naturligt en Skildring af vor sidste Koloni, Grønland, idet der tilstræbes at give et Billede af Landets Natur og dets Erhvervsforhold. Her vil Grønlands Handelsforhold gennem Tiderne: Hamburgs og andre Staters Handel paa Grønland og først og fremmest den danske Monopolhandel og vort største og ældste Statsrederi Grønlandske Handel saavel som grønlandsk Fiskeri og Hvalfangst indtage en fremtrædende Plads.

Museets vigtigste Omraade er dog naturligvis, hvad der har direkte Relation til Skibsfarten. Det sætter sig som Opgave at

give en Skildring af Skibets Udvikling i Danmark fra de ældste Tider til vore Dage. De ældste Baadformer har vi et godt Kendskab til. Den simpleste Type er Stenalderens udhulede Egestamme, der i stort Tal er fundet rundt omkring i vort Land, en Type, senere Tider iøvrigt ogsaa har anvendt. Fra Bronzealderen er endnu ingen Baad fremdraget, men gennem Helleristningsbillederne og andre tilsvarende Afbildninger paa Rageknive og andetsteds kan vi gøre os en Forestilling derom, ligesom disse Billeders Talrigbed røber, at Skibet har været et meget anvendt Trafikmiddel. Jernalderens Typer er her i Norden stærkere repræsenteret gennem Skibene selv, der i vore Dage fremdrages af Moser og Gravhøje. Fra den ældste Jernalder har vi fundet fra Hjortespringkobbelen paa Als, der viser en Konstruktion, der ligger Skibene paa Helleristningsbillederne nær, fra Folkevandrings-tiden Nydambaaden, fra Jernalderens Slutningsperiode de norske Baadfund fra Gokstad og Oseberg, Tune og Kvalsund. I Middelalderen og Begyndelsen af den nyere Tid er der i vort Kendskab en Lakune, der kun slet udfyldes af den ældre grafiske Kunsts Frembringelser og Skibsbilleder paa Kalkmalerierne i danske og fremmede Kirker. En og anden Votivmodel, f. Eks. den under »Prinds Hendrikmuseet« omtalte, giver gode Oplysninger, og af dette, i Forening med Fund af enkelte Skibsdele fra vore Farvande, kan vi sammenflikke et Billede af de Skibe, som transporterede den skaanske Sild til Køberlandene, et Billede, som i Hovedsagen er rigtigt, men hvor en og anden konstruktiv Enkelthed er tvivlsom. Fra senere Tider forøges Materialet. Konstruktionstegninger fremkommer først sent, og det er temmelig sparsomt, hvad der er bevaret. Adskillige saadanne Tegninger er simpelt hen slidt op under Brugen. Af en enkelt Tegning er jo fremstillet adskillige Skibe, da først vor egen Tid kræver nøje Specialisering med Henblik paa ganske specielle Transporter. En meget stor Del af de øvrige Tegninger er ulukkeligvis bortkastet, fordi ingen har tænkt paa, at de kunde have Værdi for Eftertiden. I Rigsarkivet er bevaret en Del. Fra private Værfter kendes nogle ganske faa Eksempler paa, at Skibsbygger-slægter har bevaret Tegninger tilbage til 18. Aarh., men

endnu er det ikke lykkedes Museet at finde Tegninger fra de store københavnske Værfter: Bjørns, van Ostens, Fabricius' Værfter m. fl. Det 19. Aarh.'s Materiale er naturligvis righoldigere, men Tegninger til de ældste Dampskibe er det for Eksempel særdeles sparsomt med. De nyere Typer af Dampskibe kender vi bedre. Museet ejer en Samling Modeller af disse, som har vakt Opmærksomhed hos fremmede Museumsfolk, men det er klart, at de yngste Typer er bedst repræsenterede, og blandt vore Ønsker for Fremtiden er en fyldigere Repræsentation af det 19. Aarh.'s Dampskibstyper. Museet vil ogsaa gerne forøge sin Samling af Modeller af fremmede, ikke nordiske eller ikke europæiske Skibstyper. Virkelig gode Sejlskibsmodeller, ikke mindst fra det 19. Aarh., maa eksistere og kunne skaffes til Veje i betydeligt større Tal, end Museet ejer nu.

Ved Siden af Fremstillingen af Skibstyperne findes andre Afdelinger, som illustrerer Forhold af største Betydning for Søfarten Tiderne igennem. Det stadig voksende Kendskab til vore Farvande og Søkorttekniken følges gennem en Serie Søkort, der strækker sig fra det 17. Aarh. til vore Dage, og som begynder med haandtegnede Pergamentskort over de nordeuropæiske Farvande, bevæger sig over de ældste kobberstukne Kort fra 17. Aarh. udgivet af de bekendte hollandske Kartograffirmaer i Amsterdam: Doncker, Gerhard og Johannes van Keulen, over franske Kortværker til de danske fra 1760-erne til vore Dage. Udviklingen er gjort anskueligere derved, at Kort over de samme Farvande er udvalgt til Serien, især Kattegat, Sundet og Nordsøen.

Sideløbende med Fremgangen i Kendskabet til Farvandene, er den stadig voksende Sikkerhed i Navigeringen ved Fyrvæsenets successive Udvikling fra vore ældste Vippelys til det moderne, elektrisk drevne Blinkfyrtårn med stor Synsvide, der kan iagttages gennem Modeller og Planer, ligesom Stedbestemmelsen gennem Tiderne kan følges fra de gamle Astrolaber og Jakobstave over Davis Kvadranter og Oktanter til vor egen Tids Sekstanter, der i Forening med en større Samling andre nautiske Instrumenter af alle Arter giver et Billede af denne Side af Sømandens Virk-

somhed. Ogsaa Redningsvæsenets Afdeling er kronologisk opstillet; den indeholder forskellige ældre Redningsapparater samt et Sæt af den stadig brugte Type med Raket, Line, Trosse, Stjertblok og Redningsstol, der er opstillet paa en saadan Maade, at Apparatet ses i Funktion. Adskilligt Billed- og Kortmateriale uddyber nærmere Anvendelsen og giver Oplysning om Strandingers Hyppighed m. m., ligesom der findes Modeller af forskellige Typer af Redningsbaade og ikke mindst en stor Samling Portrætter af det ved Redningsvæsenet ansatte Mandskab og Baadførere, stoute Sømandstyper, hvis Ansigtstræk bærer Præg af Redningsmandens haarde Liv paa Søen i Kamp med Elementerne for at frelse Medmenneskers Liv. Museet ejer ligeledes biografiske Oplysninger om disse Mænd, der hver især har frelst adskillige Menneskeliv. Museets Arkiv indeholder desuden en større Samling Konstruktionstegninger til Redningsbaade, saaledes at det vil kunne give Oplysninger om alle de Typer, der siden Redningsvæsenets første Begyndelse har været anvendt, og som af andre Lande er taget til Mønster. En Afdeling for Bjærgningsvæsen fortæller navnlig om vort første og største Bjærgningsrederi, Svitzers Bjærgningsentreprise. Mon ikke det kunde lade sig gøre at modtage Genstande, der fortæller om ældre Tidens Bjærgningsvæsen. Det er et Omraade, der tidligere under Sejlskibsperioden spillede en langt større Rolle end nu. De helsingørske Færgemænd har for Eksempel tjent sig mangan god Daler ved Bjærgning af Skibe, der strandede paa Lappen eller paa Kronborgkysten, der i haardt Vejr altid har været vanskelig at runde.

En særlig Afdeling for Skibsbygning giver Vejledning i Træskskonstruktion, et Felt, som kun faa i vore Dage kan faa Lejlighed til at gøre sig bekendt med. Museet betragter det som en af sine Opgaver at stille sin Samling til Raadighed for studerende. Baade Modeller og Arkivet af Konstruktionstegninger, der ved enhver tænkelig Lejlighed søges forøget, er velegnede til et saadant Studium. Museet har indledet nærmere Samarbejde med Helsingørs tekniske Skole, hvis Skibsteknikum er den eneste Skole her i Landet, som uddanner Skibskonstruktører. Skolen

benytter jævnligt Museets Samlinger til Demonstrationer i sin Undervisning.

Det er i det hele taget Museets Ønske, at dets Materiale foruden at være til Gavn og Glæde for et stort Publikum i videst muligt Omfang bør komme det faglige Studium til Gode. Hertil tjener ikke blot de udstillede Sager, men ogsaa Arkivstoffet. Forsaavidt pladsmæssige og andre Hensyn maatte tillade det, er det endvidere Hensigten at indrette et særligt Studierum med Læsesal og Haandbibliotek. Af dette sidste, der er Landets eneste Specialbibliotek paa sit Omraade, sker der jævnlig Udlaan gennem Folkebibliotekerne til Læsere omkring i Landet, Udlaan, som Museet meget gerne yder.

Sofartsmuseer kan ikke arrangeres helt som andre Museer. Af gode Grunde kan vi ikke udstille Skibene selv, men maa være henvist til Modeller heraf. Forsaavidt disse er vel udførte og detaillerede, saaledes at de giver Oplysninger, der er absolut troværdige, betegner de et virkelig værdifuldt Museumsmateriale. For lange Perioders Vedkommende er desuden Modeller, der er fremstillede i Skibenes egen Bygningstid, de eneste Oplysninger vi har om Skibstyperne i disse Perioder. Og de er et populært og anskueligt Materiale tillige, de iagttages og forstaas umiddelbart. Og Modellerne suppleres gennem en Rigdom af andet Materiale: Skibsbilleder, Dokumenter, Redskaber, Kortmateriale o. s. v., der i sin Brogethed giver et Billede af Sofartens Udvikling paa alle Felter. Jo mere der kan skaffes af den Slags Stof jo bedre.

Der er intet Erhverv, der i den Grad er internationalt indstillet som Sofarten. En Skildring af dennes Udvikling paa de forskellige Landes Sofartsmuseer vil have flere fælles Træk end andre nationale Museer, men der vil altid være Lejlighed til at komme ind paa nationale Træk, især indenfor den indenlandske Trafik i Sejlskibsperioden; et sammenlignende Materiale vil ved at vise den forskellige tekniske Udformning af talrige Enkeltheder, der har deres særlige Forklaring, klarlægge det nationale Særpræg paa disse Felter. Men netop i hele sit Anlæg er Kronborgmuseet dansk. Det giver tillige et interessant Rundskue in-

denfor et særdeles vigtigt Udsnit af den danske Kulturs Udvikling, selve Landets Historie passerer paa en Maade Revue. Frederik II's herlige Renaissanceslot danner den skønneste Ramme om Museets Indhold. Det er en Museumsbygning, som intet Søfartsmuseum i hele den vide Verden kan fremvise Magen til.

Hensigten med disse Linier har været at paakalde Opmærksomheden hos dem, som mulig endnu ikke har en klar Forestilling om Museets Indhold. Museet har gennem Aarene modtaget Tusinder af Gaver. Uden Befolkningens varme Interesse kan et nationalt Museum ikke trives. Den har været tilstede, men kan selvsagt aldrig blive stærk nok. Jeg beder enhver Læser tænke paa, at i vort lille Landomraade har den moderne Kultur, den lette Forbindelse mellem alle Landets Dele, hvor ingen eller kun meget smaa Folkedele holder sig isoleret, Udbredelsen af den saakaldte Oplysning m. m. længe før Søfartsmuseet blev startet fjærnet adskillige af de Minder, der fortæller om gammel Sæd og Skik. Derfor ligger der uhyre megen Vægt paa, at alt, hvad der maatte være bevaret endnu, havner paa det Sted, hvor det vil gøre sin virkelige Gavn, og hvor man i Virkeligheden ikke kan undvære det, paa Søfartsmuseet. Det bør ske, inden Møl og Rust og Menneskenes Mangel paa Forstaaelse af Tingenes Værdi eller Viden om, at de savnes, lader de sidste Rester forsvinde. Og kan Tingen selv af forskellige Grunde ikke komme til Museet, vil det have megen Interesse at vide Besked med, hvad der findes af Materiale, og hvem der ejer det. Jeg benytter herved Lejligheden til indtrængende at opfordre historisk interesserede og navnlig de maritimt orienterede Kredse i alle Kanter af Landet til at sende Museet Meddelelse om saadant Materiale eller fortælle os, hvor vi ved Henvendelse maaske kan søge Oplysning herom. Ønskerne gaar ikke alene i Retning af gode Skibs- eller Baadmodeller — ogsaa Billeder af ældre Skibe, saafremt de er vel udførte; helst hvis det er Skibe, som har tilhørt de større Rederier i ældre Tid, Materiale til Illustrering af disse Rederier, malede eller tegnede Portræter af Redere og Søfolk (ogsaa Fotografier), Skippercertifikater, Maalebrev, jo ældre jo bedre, Kaperbrev, Skibsmandsredskaber, Skibstømrerværktøj, Færgesager, Oplysninger,

Tegninger (eller Modeller) af Færagesmakker savnes haardt, Søassurancepapirer, Litteratur, nautiske Instrumenter af enhver Art, alt hvad der i det hele taget kan tjene til Belysning af Søfarten og den søgaaende Handel.

Der er endvidere et Omraade, hvor Materiale meget ønskes. Det er Fiskeriet. Foruden Fiskerbaadsmodeller fra Landets forskellige Egne ogsaa Fiskeredskaber, Garn af Typer, som ikke længere benyttes, Modeller heraf.

Fiskeriet hører naturligt hjemme under Søfartsmuseets Virksomhed. Det er saaledes Tilfældet paa en Række andre Søfartsmuseer. Den Tanke har gentagne Gange været fremme at bringe en administrativ Forbindelse i Stand mellem Fiskeriforeningens Samling og Søfartsmuseet. Den bør paany overvejes nøje. Det vil derved blive muligt for Kronborgmuseet at optage et Arbejde for Bevarelsen af Minderne om det gamle Fiskeri paa videnskabeligt Grundlag, mens det endnu kan lade sig gøre, i Lighed med, hvad for Eksempel de svenske Museer har foretaget. Det er ganske naturligt, at Fiskeriforeningens iøvrigt fortrinlige Samling ikke har optaget dette Arbejde. Under gunstige Pladsforhold vilde en fælles Opstilling af de to Museers Materiale efter en saglig Gruppering kunne give et udmærket Billede af det gamle Fiskeri.

Endnu en Tanke bør gennemføres: en Sammenbringelse af Orlogsværftets Modellsamling og Søfartsmuseet. Som nævnt er der for hele Sejlskibsperioden talrige Berøringspunkter. Ud fra denne Tankegang rummer da ogsaa de allerfleste Søfartsmuseer saavel Orlogsskibs- som Koffardiskibsmodeller. I vort Naboland Sverige er man just nu i Gang med at rejse et søhistorisk Museum med en Orlogssamling og en Søfartsafdeling. Der sættes en Mængde Penge ind paa at skabe et smukt Museum efter dette Samhørighedens Princip. I Danmark bør vi ogsaa rejse denne Sag og løse den til Gavn og Glæde saavel for Modellsamlingen som for Søfartsmuseet, og i dette fælles Museum vil Kronborgmuseets Orlogsmarineafdeling med sin gode Billedsamling, der illustrerer vor Flaades Historie naturligt gaa ind, og man vil da have de bedste Muligheder for at skabe et virkelig første Klasses søhistorisk Museum.

MUSEUMSINDSAMLING OG FOLKEMINDEFORSKNING.

Af J. S. Møller.

Historiske Minder er *alt*, hvad der kan bidrage til Oplysning om vort Lands og vort Folks Fortid og Udvikling gennem Tiderne. Denne Sandhed trængte kun langsomt og sent igennem og har sine stille Modstandere endnu. Det er om Synspunkterne og Grundprinciperne ved Indsamling og Bevaring af disse her skal fremsættes nogle Betragtninger, der sikkert for adskillige vil synes gammelkendte, men for andre dog mulig kan give Stof til Eftertanke og Nytte.

De historiske Minder, der vedrører andre Nationer, andre Lande og Egne paa Jorden, lades her ganske ude af Betragtning, dem skal vi selvfølgelig ogsaa samle paa efter Evne, hvilket ogsaa sker. Vore egne historiske Minder kan jo ofte ved et nærmere Studium ikke isoleres fra den almindelige Udvikling og fra menneskeligt Samkvem gennem Tiderne. Kulturudviklingen beror sikkert paa to Hovedfaktorer, dels Spredning ved Laan, ved Samkvem Mennesker imellem i stedse større og større Kredse gennem ofte lange Tidsrum, dels — efter *Bastians* Teori — som et Resultat af, at Menneskets sjælelige Natur i sine Grundelementer stort set er den samme overalt paa Jorden, hvilket gør det muligt, at det samme Redskab kan opfindes, den samme Tanke kan fødes og gives samme Udtryk paa flere forskellige Steder paa Jorden og derfra udbrede sig videre ved Spredning. Om Forholdet mellem disse to Faktoreres Betydning for Kulturudviklingen gennem Tiderne kan der være forskellig Opfattelse. Men ud fra dette Synspunkt er det kun glædeligt, at vi i vort Nationalmuseum ikke blot har Efterladenskaber fra vort Land fra de ældste Tider til Nutiden, men ogsaa har fortrinlige historiske synlige Minder fra de gamle Middelhavslande i Antiksamlingen (Glyptoteket supplerer her) og fra andre, tildels »primitive« Kulturer Verden over i den etnografiske Samling.

De historiske Minder, som vi — og her har jeg i overvejende Grad de kulturhistoriske Museer i Provinsen for Øje — maa

samle paa, kan deles i tre: 1) Skrevne Kilder, 2) Genstande, taget i videste Forstand, og 3) Folketraditionens Ytringsformer.

Med *de skrevne Kilder* kan jeg snart gøre mig færdig, da Indsamlingen og Opbevaringen af disse er vore Arkivers Opgave, som disse forstaar at røgte. Her skal kun gøres opmærksom paa, at der rundt om ligger et Arkivstof, som ofte ikke røgtes saa vel, som det fortjener, og som Landsarkiverne ikke modtager. Hvordan f. Eks. med Sogneraads- og Byraadsarkiver, selvom der sikkert her er Fremgang at spore? Hvordan med Handels- og Industriarkiver? Hvordan med Foreningsarkiverne, naar Foreningen opløses, eller naar de skifter Formand? Her staar det ofte sørgeligt til. Der kan ogsaa være rent private Arkivalier, der fortjente en bedre Skæbne end at puttes i Kakkelloven, f. Eks. Breve, Matrikelskort, Skiftebreve og andre Dokumenter vedrørende bestemte Ejendomme, Auktionskataloger m. m. Hvor kan Klinten skilles fra Hveden? Hvor kan saadanne opbevares og registreres? Spørgsmaalet har ofte været drøftet inden for Dansk historisk Fællesforening uden særlig stort Resultat. Indtil videre bør sikkert de velindrettede Provinsmuseer tage sig af denne Opgave. Enkelte, som Museerne i Holbæk og Nykøbing Mors, har allerede taget Opgaven op, men hvor mange Museer har *torre*, brandsikre Rum, der er tilstrækkeligt store dertil? De forhaandenværende knebne Pengemidler, hvormed de skal administreres, gør ingeniunde Opgaven let, men den er der!

Genstandene omfatter i videste Forstand saa at sige alt fra Møbler og Brugsgenstande af enhver Art, fra By som fra Land, til huslig Sysse som til Arbejde i Mark, Mose, Eng og paa Havet, Klædedragter, Tekstiler, Smykker, Fajancer, Lervarer, Porcelæn og Glas, Legetøj, Mønter, de gamle Haandværks Redskaber som deres Produkter, der maa indsamles og opbevares i saa vid Udstrækning som muligt, de dræbes jo nu af vor Tids Teknik i stigende Grad. I saa Henseende kan ogsaa særligt fremhæves gamle Fangstredskaber til Vildt, Fugle og Fisk.

Nævnes kan ogsaa gamle Bøger; ikke saaledes at forstaa, at Museet skal være et Bogmagasin, men indsamlet paa rette Vis kan de fortælle ikke blot om Bøgers Tryk og Indbinding gen-

nem Tiderne, men ogsaa lidt om, hvad Folket, ikke de Lærde eller de mere Oplyste, gennem nogle Aarhundreder har sat Pris paa at læse og eje. Nævnes kan i den Forbindelse ogsaa haandskrevne Visebøger og Dagbøger (ofte i gamle Almanaker), Piecer og Lejlighedsvers fra By og Egn, historiske Dokumenter af anden Art som Flyveblade, Udklip af stedlige Aviser om Fund og visse lokale Begivenheder. Endvidere Portræter af Egnens Mænd og Kvinder, der har haft et Navn eller har udført et Arbejde for det større eller det mindre Samfund, hvori de levede; derfor bør bl. a. gamle Familiealbums indlemmes i Museer, selvfølgelig forsynet med biografiske Oplysninger i videste Maal. Endvidere topografiske Billeder fra By og Egn, der kan vise Forandringerne, som Tiden fører med sig, og ikke mindst Fotografiplader med skriftlige Oplysninger til hver Plade.

Det er altsaa, kort sagt, de mobile Genstande og Redskaber i videste Forstand, der i særlig Grad maa være Indsamlingsobjekter for Museerne. De jordfaste Mindesmærker: Bygninger, Grave, Voldsteder, Fortids Boplads m. m. maa vi alle være med til at staa paa Vagt om og, om nødvendigt, værne aktivt om eller undersøge. Det er kun faa Provinsmuseer, der vil være i Stand til at danne Frilandsmuseumsafdelinger ved at flytte gamle Bygninger til Museet.

Det tredie Objekt for Indsamlingen, som jeg nævnedes, er *Folketraditionen*, saaledes som denne giver sig Udtryk i Folkeskikke, Folketro og i Folkedigtning (Sagn, Æventyr, Viser m. m.). Men til Folketraditionen hører ogsaa Oplysninger om ældre Tidens Arbejdsmetoder i Landbrug, Haandværk og Fiskeri, om Samfundsforhold i By og paa Land som indenfor det gamle Haandværk, om Folkemaal og Stednavne m. m. Til Folketraditionen hører endvidere Amuletter, Midler brugt mod Sygdomme, Festbrød, Majstangen, det sidste Neg med meget mere. Genstandene selv fortæller os ofte kun grumme lidt, det er Benyttelsen, Anvendelsen af dem og de til deres Anvendelse knyttede Forestillinger, Benævnelser, Skikke, Oprindelse og Alder, der gør dem »levende« for os, der gør dem værdifulde for os. *Der-ved knyttes Folkemindeforskningen nøje til Arkæologien*, hvilket Arkæologerne ikke alle, endsige til alle Tider har forstaaet.

Enhver, der blot i store Hovedtræk vil vide Besked om vort Folks Historie, kan ikke længere nøjes med de skrevne og trykte Kilder, som man ingenlunde altid kan stole paa, selvom Kildekritiken nu her sætter ind, men han maa ogsaa forstaa de synlige Fortidsminders Sprog, og han maa endelig kende den uhyre vigtige, hidtil omtrent anonyme Kilde, som det store, jevne Folks Traditioner kan yde ham, rettelig forstaaet. De, der hævder dette, har herhjemme egentlig ikke hidtil kunnet glæde sig ved den officielle historiske Videnskabs Velvillie og Forstaaelse eller ved Statens Støtte. Vort Universitet har saaledes, siden *Axel Otriks* Død, ingen Lærestol i Folkemindeforskning — i Modsætning til vore Nabolande.

Nationalmuseets Skaber, *Rasmus Nyerup*, skrev i 1806 som Program for det kommende »Oldnordisk Museum«, at man der »fra Sal til Sal« skulde »kunne studere den successive Fremgang i *Nationens* Cultur og Begreber, Sæder og Skikke«. Dette Program er gyldigt den Dag i Dag, er blot ikke alle Dage blevet fulgt. Og desuden sattes Aaret 1660 som Tidsgrænse for Samlingerne, og for den historiske Tids Vedkommende begrænsede man Indsamlingen til den kirkelige og borgerlige Kultur. Hele *Nationen* blev da ikke repræsenteret, og Tidsgrænsen var ret vilkaarlig. *Worsaae*, der skabte Verdens første Interiørmuseum i Rosenborg, var dog klar over, at der var et Misforhold i dansk Museumsvæsen; Museet maatte oplyse ikke mindst det Tidsrum. »hvorpaa Nutidens hele Udvikling umiddelbart hviler«. Danmark blev dog ikke Foregangslandet i saa Henseende, det blev Sverige, hvor *Hazelius* i 1872 fik oprettet Nordiska Museet med dets systematiske Samlinger ikke mindst af Almuekultur. Og det er værd at erindre, at han fra første Færd var klar over, at sammen med Indsamlingen af de materielle Kultur minder maatte man ogsaa indsamle Folketraditionen, ikke mindst den, der vedrører Sæd og Skikke. Efter Nordiska Museets Forbillede skabte *Bernhard Olsen* i 1879 Dansk Folkemuseum med dets Samlinger til Belysning af Borger- og Bondestandens Liv efter 1660, men, efter *Worsaae's* Forbillede, væsentligst ordnet som Interiorer. Senere fik han grundlagt Frilandsmuseet i Lyngby i 1901 som et Supplement til Folkemuseet.

Heraf fremgaar, at *først meget sent* blev Almuens materielle Kulturminster regnet for værdige Indsamlingsobjekter, og Folkemuseet blev under Bernhard Olsens Ledelse ikke det Centrum for Studiet af Almuekulturen i videste Forstand, som Nordiska Museet er naaet at blive i Sverige.

Heri Landet blev Dansk Folkemindesamling og Foreningen Danmarks Folkeminder, som *Axel Olrik* oprettede og stiftede henholdsvis i 1904 og 1908, Centralstedet for Indsamlingen og Bearbejdelsen af Folketraditionen i videste Forstand, og et uhyre Arbejde er udrettet i dette Øjemed. Men derved kom der her i Landet en beklagelig Kløft mellem de af Museerne forvaltede materielle Kulturminster og Dansk Folkemindesamlings Virksomhed — til Skade for begge Parter.

Denne Kløft medførte, at Museumsmænd i al Godmodighed kunde smile ad »Nissefolkene«, som de aabenbart ikke forstod, og at Folkemindeforskerne længe til Folkeminder egentlig kun regnede Almuens »ægte« Aandskultur (Sagn, Æventyr, Viser m. m.), medens Folkemindeforskningen rettelig omfatter *hele* Almuekulturen — og Almuen er den jævne Mand i By som paa Land —, altsaa ogsaa de Ytringsformer som giver sig tilkende i dens materielle Kultur (Bohave, Boliger, Klædedragt, Redskaber m. m.) og i dens sociale Forhold, Skikke og Brug. Sagn og Myter, der i høj Grad præger vore gamle historiske Værker, blev under Kildekritikens skarpe Søgelys sat paa Plads — og under vurderet af Historikeren af Fag. Selv ret sent optegnede Sagn kan dog indeholde en historisk rigtig Kerne, der endog har kunnet holde sig i Aarhundreder og Aartusinder, hvilket let kan dokumenteres. Men selv bortset fra saadanne Tilfælde, som er og bliver sjældne Undtagelser, har »uhistoriske« Sagn paa et andet Omraade en ofte uhyre stor Kildeværdi, da de er sandfærdige Levninger angaaende deres egen Tid og deres Ophavsmænds Synspunkter, Tro og Idealer; de er altsaa en uvurderlig Kilde til den Kulturhistorie, hvorm Fundene eller Litteraturen oftest intet kan fortælle os.

Hovedsagen ved Indsamlingen af Museumsgenstande er da, at Museet skal indeholde saamange *talende* Stykker som muligt, d. v. s. saadanne Genstande, hvis Fundomstændigheder er blevne

iagttagne, beskrevne og, om nødvendigt, fotograferede ved Fremdragelsen. Kan saadanne Omstændigheder udforskes, kendes Genstandens Historie, Benyttelse, Benævnelse paa Folkemaalet, kan den stedfæstes og om muligt tidsfæstes, og kendes de til Genstanden eventuelt knyttede Forestillinger og Skikke m. m., mangedobles dens Værdi. Omvendt synker selv den prægtigste Genstand i Værdi for Museet, naar intetsomhelst kan oplyses om den. Men dette stiller store Krav til Museets Ledelse. Og i saa Henseende er Forholdet heri Landet alt andet end tilfredsstillende. Aarsagen hertil er ikke Museumsledernes manglende Interesse, tvertimod, men de ofte slette Forhold, hvorunder de maa virke, oftest er de ulønnede, maa udføre Arbejdet som en Bibeskæftigelse, kun drevet af deres brændende Trang. Auto-didakter som de tilmed oftest er. Nej, Aarsagen er den utroligt knebne Maade, hvorpaa vore bevilgende Myndigheder, i første Linie Regering og Rigsdag, stedse har ment at kunne nøjes med at understøtte de kulturhistoriske Provinsmuseer. Nationalmuseet iøvrigt tildels ogsaa, saa dette ikke kan have faguddannede Medhjælpere nok til *ogsaa* at kunne yde Provinsmuseernes Ledere Vejledning og Hjælp til Journalisering, Konservering, Opstilling m. m. i blot nogenlunde tilstrækkelig Grad. At Nationalmuseet dog trods alt og efter Evne gør det, der i saa Henseende er det muligt, skal tilføjes, og dette anerkendes ogsaa fuldtud af Provinsmuseerne selv. Med gode Montrer, Plads og Opvarmning kniber det ofte paa Grund af de smaa Pengemidler, der staar til Provinsmuseernes Raadighed. Og skal Museet ikke blive som en Antikvitetsbod, maa det have Plads, Plads, god Plads!

Ordningen kan dels være systematisk efter Tid, hvorved Kendskabet bl. a. til Stilarternes Historie i Hovedtræk, der i vore Dage maa være mindst ligesaa berettiget som Kongerækken, kan gives Befolkningen. Dels kan Genstandene ordnes systematisk i Grupper, henholdsvis for Land og By (Dragter, Tekstiler, Belysningsredskaber, Mønter, Haandværksredskaber o. s. v.), hvorved Udviklingen kan gøres særlig anskuelig. Dels kan Opstillingen ske i Form af Interiører for Land og By, der maa være saa naturtro som muligt, uden den Overlæsselse, der ofte

ses. Som Regel vil man se sin Fordel ved at benytte alle disse Maader til at ordne Museet paa og udstille Genstandene paa. Men hertil kommer, at Provinsmuseerne *fremforalt* bør være *Hjemstavnsmuseer*, saaledes at Hjemstavnens Kultur dér kaa faa en fremtrædende og oftest samlet Plads, bl. a. maa Købstadens særlige Historie og Lokalhistorien iøvrigt kunne belyses ved særlige Afdelinger. Derved vil Museet naturnødvendigt knyttes til Skolernes Hjemstavnshistorie, hvorpaa der nu lægges særlig Vægt, og til Hjemstavnsforskningen iøvrigt.

Skal alle disse Krav kunne fyldestgøres af blot nogenlunde middelstore og større Provinsmuseer, maa Ordningen overalt tilstræbe Overskuelighed, Anskuelighed — og Sikkerhed mod Ødelæggelse af enhver Art. Disse Fordringer kræver rigelig Plads, og den sidste Fordring kræver bl. a. gode, tætte Montrer. Og Kravet om Anskuelighed nødvendiggør en god Etikettering og helst en trykt Vejledning. *Popularisering* maa ikke mindst være Maalet og stedse tilstræbes paa de Maader, der maatte skønnes egnede.

Skolebogscommissionens nylig udkomne Betænkning viser, at ogsaa Skolens Folk begynder at faa Øjnene op for Museernes Betydning i Undervisningsøjemed.

Men *Grundlaget* for Museernes videnskabelige og folkeoplysende Opgaver er og bliver dog Indsamlingen og de Former, hvorunder denne foregaar. Og i saa Henseende maa atter hævdes, at Indsamlingen af Folketraditionen maa gaa jevnside med Indsamlingen af Genstandene, hvis der til disse er knyttet Overtro, Skikke eller Brug af en eller anden Art ligesom Fundomstændigheder, Hjemsted, Alder, kort sagt deres Historie i videste Forstand, og at Oplysninger herom maa gengives saa præcist som muligt i Tilvækstprotokollen, der tillige maa indeholde en nøje Beskrivelse af Genstanden selv, saa denne altid kan findes, selvom Museumsnumret maatte bortkomme, hvilket, alt i alt, stiller større Krav til Museernes Ledere, end man ret vel kan stille med de knebne Pengemidler og med den specielle Sagskundskab fra faguddannet Side, der nu staar til deres Raadighed.

TO GAVER TIL LANDSARKIVET I KØBENHAVN.

Af *Holger Hansen.*

Fra to af det københavnske Landsarkivs faste Stok af Gæster har dette i den senere Tid modtaget værdifulde Gaver, nemlig fra fhv. Overpostkontrollør *Fr. Olsen* og Lærer *Niels Stenfeldt*, to Arbejder, som her skal henledes Opmærksomheden paa.

I gamle Dage, før Landsarkiverne blev oprettede, da de gamle Kirkebøger laa rundt omkring i Præstegaardene, var disse uerstattelige Kilder til Slægternes Historie her i Landet udsatte for at ødelægges ved en eller anden ulykkelig Hændelse af Ildebrand, af Uvejr, af Fugtighed ved Opbevaring i Kældere eller paa Lofter, hvor der var Adgang for Regn eller Sne, eller ligefrem ved daarlig Behandling. Mange af dem er derfor i Aarenes Løb gaaet til Grunde. Man samlede i 90erne de kostbare Bøger i Landsarkiverne; nu var de sikrede mod Ild og Vand. Men der opstod en ny Fare for dem, Faren for at blive slidt op. Tidligere laa de upaaagtede i deres Skjul og blev meget sjældent fremtagne og benyttede; efter Landsarkivernes Oprettelse er de blevet de mest benyttede Kilder i disse. Navnlig i det københavnske Landsarkiv, hvor Besøget er stort og stadig stigende, og hvor der daglig bæres 100 Kirkebøger ind paa Læsesalen til Benyttelse af Slægtsforskerne, bærer Kirkebøgerne Mærker af Slid; de mest brugte — nogle københavnske — makuleres tydelig af den hyppige Gennembladning, og vil uundgaaelig i Løbet af kortere eller længere Tid blive delvis ulæselige, hvis der ikke gøres noget for at indskrænke Brugen af dem. Nægte at udlaane dem kan man ikke; thi da vilde de ikke være til nogen Nytte. Laane dem til nogle og ikke til andre, gaar heller ikke an. Men der er dog forskellige Muligheder for at skaane dem, nemlig ved at afskrive dem eller fotografere dem, eller forsyne dem med alfabetiske Navneregistre. Afskrivning er vel nok den bedste Maade at værne Originalerne paa; man kan da gøre Indholdet mere overskueligt, og man kan udelade, hvad der maa anses for at være af ringe Betydning. Fotografering

har andre Fordele. Men begge de to Erstatninger for Originalerne er temmelig kostbare. Dog hvis Staten engang kunde finde Raad til at ofre nogle faa tusinde Kroner om Aaret til det Formaal, vilde efterhaanden de mest udsatte Eksemplarer kunne blive afskrevne eller fotograferede.

Hvad enten man nu engang naar til at afskrive eller fotograferer de vigtigste af Kirkebøgerne eller ikke, bør der i alt Fald skrives alfabetiske Navneregistre til dem. Registrerne vil spare megen Tid for Benytterne og indskrænke den megen Bladen i Kirkebøgerne, som de gamle møre Blade daarlig taaler.

Det er her, Overpostkontrollør Olsen har taget fat; i de sidste Aar har han forfattet Registrerne til adskillige københavnske Kirkebøger og derefter skænket dem til Landsarkivet.

Registrerne omfatter følgende:

Frederiks tyske Kirke 1743—1892	1 Bd.
Mindre københavnske Menigheder. I.	1 -
Indhold: Ladegaarden og Pesthuset (Krigshospitalet) 1734—67. Undervisningsanstalten paa Ladegaarden (Kø- benhavn Tvangs- og Arbejdsanstalt) 1836— 86. Abel Cathrines Stiftelse 1807—91. Børnehuset og Christianshavns Straffeanstalt 1710—1892.	
Mindre københavnske Menigheder. II.	1 Bd.
Indhold: Almindeligt Hospital 1764—1891. Frederiks Hospital 1758—1820. Staden Københavns civile Arresthus 1766— 1882. Pesthuset samt St. Hans Hospital (p: Lade- gaarden) og Claudi Rossets Stiftelse 1693— 1813.	
Vartov Menighed 1743—1891	1 -
Citadellet 1712—1891	1 -
Den kgl. Fødsels- og Plejestiftelses Daabsprotokoller 1759 —1813	1 -

Dette Registerarbejde er et fortjenstfuldt Værk, og anbragte indbundne paa Landsarkivets Læsesal er Registrerne allerede til stor Glæde for Slægtforskerne.

Men skønt Arbejdet er godt og stort, er det dog kun en lille Del af det, der burde gøres; navnlig Kirkebøgerne fra Københavns gamle indre Sogne burde inden alt for længe forsynes med Registre.

Lærer *Niels Stenfeldts Gave* er en smukt indbunden, sirligt skrevet Bog i Kvart-Format, 644 Sider + XXII Sider Indledning. Titlen er: *Roskilde Landemodes Retssager — Cause — fra Reformationen til 1730.*

Sjællands Bispearkiv brændte i Københavns store Ildebrand 1728, og dermed tilintetgjordes den vigtigste Kilde til Oplysning om Præster og Degne og kirkelige Forhold i de to første Aarhundreder efter Reformationen for Sjællands og Bornholms Vedkommende. Imidlertid findes der i Bispearkivet en stor Samling af Landemodeakter, begyndende 1540 og sankede sammen fra Præstegaardene i Tiden efter Branden. De indeholder mange interessante Ting; men det er ikke let at finde noget om bestemte Personer eller Sager i dem; de er meget forskelligt førte, snart mere vidtløftigt, snart kortfattet, meget lidt overskueligt og uden Registre.

Nu har Hr. Stenfeldt paataget sig det store Arbejde at uddrage af Landemodeakterne fra 1540 til 1730 de Retssager, der har været ført for denne gejstlige Ret, redigere efter de forskellige Afskrifter en sammenhængende Fremstilling og forsyne den med et alfabetisk Navneregister. Det er nøjagtigt angivet ved hver Retssag, hvilke Afskrifter der har været benyttede til Redaktionen, saaledes at det er let, hvis Anledning findes dertil, at gaa til Originalerne.

Der er herved givet nogen Erstatning for de tabte Kilder i det paagældende Tidsrum; Arbejdet vil være til stor Nytte for Folk, som søger Oplysning om gejstlige Personer i Tiden før Bispearkivets Brand, ligesom ogsaa for en kommende ny Udgave af Vibergs Præstehistorie.

OM INDSAMLING AF ARKIVALIER, DAGBØGER, POLITISKE BREVE M. M.

Paa »Dansk historisk Fællesforening«s Repræsentantmøde i København den 27. Maj f. A. nedsattes der paa Initiativ af Postmester *Klitgaard* et »Arkivudvalg«, bestaaende af Forslagsstilleren, Formanden, Professor Dr. phil. *Knud Fabricius*, Arkivar, Dr. *Hjelholt*, Mag. art. *Bro Jørgensen* og Museumsinspektør *Knud Klem* med det Formaal at drøfte Spørgsmaalet om Indsamling af Arkivalier og Breve, som maatte have historisk Betydning. Dette Udvalg tillader sig nu at rette følgende Opfordring til de i Fællesforeningen sammensluttede Foreninger og Institutioner:

Som det vil være adskillige af Fællesforeningens Medlemmer bekendt, blev der i 1923 af Videnskabernes Selskab nedsat en Kommission med det Formaal at foretage en systematisk Gennemgang og Registrering af alle Privatarkiver og Privatbiblioteker — i første Række de Samlinger, som findes paa de forskellige Herregaarde — for derigennem at skaffe den historiske Forskning Rede paa, i hvilken Udstrækning der i privat Eje er bevaret Kilder til vort Lands Historie, og saaledes bidrage til deres Bevaring. Denne Kommission — Kommissionen til Undersøgelse af de i dansk Privateje bevarede Kilder til dansk Historie — har i de forløbne godt 10 Aar udført en værdifuld Gerning i den her omhandlede Retning. Den har, hvad der fremgaar af dens aarlige Beretninger, ikke alene gennemgaaet og registreret et betydeligt Antal Godsarkiver og Privatarkiver, men den har ogsaa i adskillige Tilfælde ydet Bistand, naar Ejerne har ønsket at afgive deres Arkiver til Rigsarkivet eller de forskellige Landsarkiver.

Imidlertid har denne Kommission fortrinsvis haft sin Opmærksomhed henvendt paa Herregaardsarkiverne samt særlig bekendte Mænds private Papirer. Bortset derfra findes der spredt om i Landet adskillige andre Arkivalier og Papirer, som har historisk Interesse, Lavsarkivalier, Udskiftningsdokumenter og Forligskommissionsakter etc. samt Brev-

samlinger, Dagbøger, Optegnelser o. lign., efterladt af Politikere eller de forskellige Egenes fremstaaende Mænd og Kvinder. Meget af dette har utvivlsomt stor Betydning for den historiske Forskning i dens forskellige Grene, for Lokal- og Personalhistorie, for den politiske og økonomiske Historie og fortjener derfor at bevares og sikres for Efterslægten. I Sønderjylland og paa Bornholm er der allerede af de lokalhistoriske Foreninger og med Støtte fra Videnskabernes Selskabs Kommission iværksat en Indsamling af saadanne Arkivalier og Papirer. Ovennævnte, af Dansk historisk Fællesforening nedsatte Udvalg retter nu herved en indtrængende Opfordring navnlig til de ledende Mænd indenfor de andre historiske Amtssamfund, men ogsaa til Lederne af de forskellige Museer, om hver indenfor sin Kreds at have Opmærksomheden henvendt paa slige historiske Kilder og bidrage til, at de indsamles og reddes fra en truende Undergang. Vi vil ligeledes finde det ønskeligt, at de historiske Samfund i deres Aarbøger fremkommer med en Opfordring i denne Retning.

Da Fællesforeningens Udvalg anser Hovedopgaven i denne Sag for at være den, at Arkivalierne indsamles, beder vi alle, der ser denne Meddelelse, forsaavidt de maatte have eller erhverve Kendskab til Eksistensen af saadanne historiske Kilder, henvende sig til Rigsarkivet, med hvis Chef, Rigsarkivar Linvald, Udvalget har ført Forhandling, eller vedkommende Landsarkiv. Da Rigsarkivet og Landsarkiverne er det naturlige Opbevaringssted for saadanne Arkivalier og historiske Kilder, vil disses Ledere med Glæde yde deres Bistand og modtage alle Papirer og Arkivalier, som har historisk Betydning. Saafremt det maatte ønskes, vil saavel ovennævnte af Videnskabernes Selskab nedsatte Kommission (adr. Professor Dr. Aage Friis, Solsortvej 62, København F., Tlf. Gothåb 7700), som Fællesforeningens Arkivudvalg (adr. Sekretær, Mag. art. Bro Jørgensen, Birkerød, Tlf. Birkerød 190) meget gerne yde sin Medvirkning i denne Sag

OVERSIGT OVER TOPOGRAFISK LITTERATUR 1933.

Det er med en følelse af tryghed, at en oversigt over topografisk litteratur, der er udkommet i løbet af 1933, kan indledes med det store kirkeværk, som nationalmuseet udgiver: *Danmarks kirker* (Gad). Denne følelse ledsages af en sikker tro på, at det vil lykkes at gennemføre udgivelsen, hvor store vanskeligheder, der end rejste sig ved starten. De første hefter af værket, som omfatter Præstø amt, er udarbejdet af Chr. Axel Jensen og Victor Hermansen. Teknisk set er værket bygget således op, at købstadskirkerne inden for amtet behandles først og derefter landsbykirkerne i den topografiske rækkefølge, der kendes fra Trap: Danmark. Til vejledning for læserne er der i første hefte gjort rede for den faste skematiske form, hvorover de enkelte kirkebeskrivelser er blevet til. Skønt der forelå en del ældre undersøgelser, er arbejdet foretaget helt fra grunden, da det ældre materiale var af meget ulige værdi. Tidsgrænsen for de kirker, der medtages deri, er sat til 1850.

Hensigten med værket er mangesidet, og dog er løsningen tilfredsstillende. Sprog og fremstilling er sådan, at læge læsere ikke skræmmes bort ved overvættes fylde eller ufordøjelig lærdom. Ved sin systematik er det desuden et repertorium til brug for videnskabsmænd og lokalforskere; det overflødigsgør ikke mere detaillerede studier over enkeltheder, og nye sammenfattende arbejder af kunst- eller kulturhistorisk art kan og må følge i dets spor. Det er på en gang egnet til at vække almen interesse i by og på land og til at blive en håndbog ved sin skematiske opsætning, sine knappe faktiske oplysninger og sine enkle kunst-kritiske domme. Der ydes således en gavnlig introduktion baseret på den grundigste og mest udtømmende viden, der i øjeblikket kan skaffes om den store kulturelle skat, som Danmark ejer i sine kirker.

I samlingsværket: »Nordisk Kultur« (J. H. Schultz), der udgives med understøttelse af det svenske Clara Lachmanns fond, er påbegyndt et afsnit under fællestitlen »Byer og Bybebyggelse«, hvori *Hugo Matthiessen* har skrevet kapitlet »*Det middelalderlige Købstadsvæsen i Danmark*«. Dette arbejde er kvintessensen af forfatterens mangeårige studier, der har set lyset i en lang række bøger og afhandlinger, og som yderligere er underbygget af nye og friske iagttagelser. For dem, der har fulgt forfatteren gennem hans arbejder med at underbygge sine teorier og hypoteser, er det vidunderligt at se det klare lys, som

med denne sidste afhandling nu er kastet ind over spørgsmålet. De, der får deres introduktion derigennem, må dog ikke forsømme de udenværker, der er erobret i de forløbne år, og som på enhver historisk-topografisk forsker skal og må virke inciterende. Det foreliggende arbejde får et dybere perspektiv ved at ses i sammenhæng med svenske og norske studier over samme eller nærliggende emner, men med udviklingslinier, der er dikteret af andre forhold. Både gennem ligheder og forskelligheder danner indholdet af heftet en historisk set overordentlig vigtig helhed.

Chr. Axel Jensen: Dansk Bindingsværk fra Renæssancetiden (Gad). Det er sjældent, at topografiske forskere og interesserede får håndbøger i hænde, som støtter dem i deres studier ved at behandle et detailområde, der er af vigtighed for dem. Her er en sådan håndbog! Enhver, der giver sig af med købstadstopografi, enhver, der — af den ene eller den anden grund — kommer ud for at skulle undersøge en af de gamle bindingsværksgårde fra 15—1600-tallet, får i denne bog en instruktion, som på een gang sætter ham ud over alle de kvaler, man hidtil har haft med at skaffe sig en viden eller et bekvemt overblik over emnet (med mindre man søgte til den artikel herom, som gemmer sig i Bruun: Danmark). Den klare, kortfattede tekst støttes af et stort og oftest særdeles smukt billedstof.

Vilh. Lorenzen: De danske Benediktinerklostres Bygningshistorie (Gad). Forfatteren mangler nu kun et bind om cistercienserklostrene for at have fuldført det store arbejde, han påtog sig med at give en almindelig fremstilling af de danske klostres bygningshistorie. I udstyr og form slutter det foreliggende bind sig naturligvis nøje til de foregående og rummer ud over det bygningshistoriske et stort historisk-topografisk stof. Bindet præges naturligvis af den omstændighed, at benediktinerordenen var meget udbredt her i Danmark med klostre i stifterne Børglum, Viborg, Aarhus, Ribe, Slesvig, Odense, Roskilde og Lund, ja, i Aarhus stift er den endda repræsenteret med hele 8 klostre, i Roskilde med 6, ialt 35 i hele landet. Særlige bevillinger har bevirket, at Charles Christensens opmålinger, der er blevet samlet i et supplementsbind, er blevet fyldigere, ikke mindst for Skovklosters (Herlufsholms) vedkommende og for nonneklostret Sct. Johannesklostret i Slesvig.

Charlottenborg. Historie-Opmaaling (Nyt nordisk forlag). Kunstakademiet har udgivet et stateligt værk om den bygning, hvori det har til huse. Fr. Weilbach har ydet det arkitekturhistoriske bidrag og har som altid, når han dykker ned i arkiverne, fundet

stof frem, som beforder en betragtning under nye synsvinkler. Beskrivelsen af det indre er væsentligst knyttet til det kendte »inventar« fra 1699. Ud over, hvad gamle planer og tegninger giver, er forfatteren i høj grad blevet understøttet i sine undersøgelser af de opmålinger af palæet, som gennem en række år er blevet udført af de studerende ved akademiets arkitekturskole, og hvoraf et udvalg i forbindelse med en lang række fotografier findes på 60 tavler bag i bogen. Trods det nye, som er blevet fremdraget ved denne lejlighed, er det ikke lykkedes at konstatere eller blot tilnærmet at formode, hvem der har været palæets arkitekt.

Christian Elling og Viggo Sten Møller: Holmens Bygningshistorie 1680—1930 (Koppel). Det store værk i et mærkeligt langt og smalt format er udsendt af Selskabet til udgivelse af danske mindesmærker (1932). Der er i arbejdet særlig taget hensyn til det topografiske område, der nu indtages af orlogsværftet, medens Gammelholmsanlægene kun er flygtigere behandlet. Midt i den arkitekturhistoriske litteratur, der alleroftest beskæftiger sig med prunkværker, er det interessant og tiltalende, at der her behandles et større område, der bebyggelsesmæssigt danner en helhed, en samling nyttearkitektur. Tidsrummet fra 1680 til 1848 er behandlet af Christian Elling, der her har fundet et stof, som på alle områder har budt ham sådanne opgaver, at han har kunnet føre resultaterne frem til forsvar for den filosofiske doktorgrad. Det er sikkert Ellings interesse for Philip de Lange, der fra begyndelsen har ført ham ind på disse områder, og man må udtale sin glæde over, at det er sket. Den hidtidige litteratur om den danske marine har derved fået et længe tiltrængt supplement, men den største nytte har dog hovedstadens arkitekturhistorie og topografi høstet af arbejdet, og hertil har Viggo Sten Møller med sit afsnit ydet et meget vigtigt bidrag ved at føre udviklingslinien op til vor egen tid. De 32 plancher med opmålinger, der er blevet til under hans ledelse (og som har givet værket den mærkelige langstrakte form) er af overordentlig stor værdi for nutid og fremtid.

Der må i denne sammenhæng gøres opmærksom på Villh. Lorenzens anmeldelse af både dette og det foregående arbejde (Tilskueren 1934, martsheftet), hvori han lancerer en ny fællesfront for byplanstudier og arkitekturhistorie gennem begrebet *bybygningshistorie*. I dette indgår på en naturlig måde topografien eller i hvert fald den del af dette noget svævende begreb, der måske kan betegnes som »den egentlige topografi«, d. v. s. beskrivelsen af en lokalitet eller et område, derimod ikke det, som af nogle

medregnes til topografien, men som — også efter Vilh. Lorenzens terminologi — kan betegnes som *institutionshistorie*, d. v. s. liv og virksomhed i eller inden for de topografiske enheder.

På grundlag af bybygningshistorien mener Vilh. Lorenzen, at *monumentalhistorien* kan skrives. »Thi kun med Bybygningshistorien som Udgangspunkt kan man på anskuelig Vis skildre Borgernes materielle Tilværelse, deres aandelige Behov og dettes Tilfredsstillelse gennem Tiderne«. Altså, byplansstudier, arkitekturhistorie og »den egentlige topografi« under distinktionen bybygningshistorie (og behandlet i monografier?) skal sammenstillet med institutionshistorie og et tilpas kvantum personalhistorie danne monumentalhistorie!

Forsøget på at skabe en delvis ny klassificering og tillige en sammenfatning til en helhed, et mål, der skal kæmpes frem til, er umiddelbart tiltalende, men der melder sig straks vanskeligheder, navnlig fordi der ikke dermed synes skabt en virkelig af-løsning af det desværre svævende begreb: topografi. Efter anmelderens mening er der i det nye kun dækning for byområder (måske endda kun for købstæder). Hvad med det øvrige land? Heller ikke synes ordet bybygningshistorie helt heldigt med sine to første, næsten enslydende stavelser. Dækker »byskildring«, som forfatteren også bruger, ikke det samme? End ikke forfatteren er helt fortrolig med brugen af de ny distinktioner, thi lidt henne i artiklen skriver han »Arkitektur- og Bybygningshistorie« (pag. 169).

Charles Haugbøll: Ørstedsparken, dens Historie, Statuer og Mindesmærker (Funkis forlag). Man får først det indtryk, at bogen er anlagt som et billedværk, men opdager snart, at billederne er for dårlige til, at dette kan have været meningen. Så hæfter man sig ved forfatterens Bemærkning i forordet om, at bogen er udsprunget af hans virksomhed som en art cicerone i parken, og prøver på, om der er tale om en kunsthistorisk vejledning med forhåbentlig lidt friske synspunkter. Heller ikke dette holder stik. Udover en indledning med hovedtrækkene af Ørstedsparkens historie, bliver der da kun tilbage en populær vejledning for interesserede besøgende, og til dette formål synes bogen bade for stor og for dyr.

Chr. Rasmussen: Frederiksberg Kirke 1734—1934 (Levin og Munksgaard). Et jubilæumsskrift i et ganske anseligt format, men med et tryk, som kun kan betegnes som jævnt. Når der til kirkens historie — og ikke med urette — inddrages en del af det ældste Frederiksbergs historie, er kilderne i de senere år vokset ganske anseligt; men det er da forkert af forfatteren kun at op-

regne benyttet litteratur og ikke benytte direkte kildehenvisninger. Dette forringer arbejdet, da en del påstande ikke lader sig forfølge til ophavsmanden. Det virker temmelig søgt, at der indledes med en arkæologisk undersøgelse af Sct. Clemens kirke i Havn samt med en opregning af præster ved Københavns Frue kirke, fordi landsbyerne i det område, hvor Frederiksberg senere opstod, en gang havde hørt ind under disse kirker. Frederiksberg var ikke, selv i sin ældste skikkelse (Ny Amager), i nogen retning direkte arvtager af Solbjerg, men var en afgjort nyskabning. Når det drejer sig om Frederiksbergs kirkelige historie, er der lidt mere mening i omtalen af den nye kirke uden for Nørreport; men fordi Ny Amagerne blev beordret til at søge denne, blev den dog ikke i egentlig forstand Ny Amagerbys kirke og forløber for den jubilerende. Iøvrigt er de for hånden værende kilder meget godt udnyttet, selv om fejltagelser ikke er undgået. Navnlig skorter det forfatteren noget på topografisk forståelse, når han har stået over for at skulle skelne mellem væsentligt og uvæsentligt. Ved omtalen af Prinsens gård berettes om anlæget af et friluftsteater ved denne, som om dette hørte med til denne gårds specielle haveanlæg, medens det i virkeligheden hørte med til den påbegyndte Frederiksberg have, som ellers ikke omtales. Derimod er ganske udeladt omtalen af den til Prinsens gård hørende Fasangaard, hvortil en lang allé førte hen over nuværende Frederiksberg haves terrain. En del af byen Frederiksbergs historie findes udstykket i de præstebioграфier, der danner næsten halvdelen af bogen. Pag. 189 gengives et engelsk stik fra 1807, hvor kirken har de i 1785 borttagne kviste. Mon det ikke skyldes, at tegneren har haft et ældre billede som forlæg?

Gjentofte Kommune i gamle og nye Billeder. (Udg. af J. H. Landt og Aug. Olsen i forening med historisk-topografisk selskab for Gjentofte kommune). En billedbog af denne art er en god udløber af den historisk-topografiske litteratur. Trods de temmelig små billeder til dette formål kommer de fleste af dem dog godt til deres ret. Der er i en ledsagende tekst gjort kort rede for hvert billede, og en del ret ukendte malerier og gamle fotografier kommer på denne vis ud til en større kreds. Særlig interesse vækker det altid, når et gammelt billede ledsages af et moderne fra samme sted, og dette burde sikkert have været udnyttet i større udstrækning end tilfældet er. Hakon Spliid har tegnet en del af billedstoffet efter fotografier og gamle billeder, som kun dårligt lod sig gengive, og det er som alt fra denne hånd dygtigt gjort.

Bjørn Kornerup: Frederiksborg Statsskoles Historie 1630—1830

(Frederiksborg amts historiske samfund). Det noget forsinkede jubilæumsskrift behandler efter en kortere omtale af skolens forgænger, Frederik II's skole i »Herluf Trolles tårn« fra 1568—86. Frederiksborg statsskole i Hillerød under særlig hensyntagen til de skiftende tiders pædagogik og de mænd, der håndhævede denne. De latinske skoler i Danmark synes aldrig at have fristet i særlig grad til historisk behandling, og det er derfor interessant at se en virkelig videnskabelig præget fremstilling udrede såvel den åndelige som den økonomiske baggrund for en sådan skoles trivsel gennem 200 år, endda med en udsigt over de sidste 100 år til det forlængst fejrede jubilæum.

(H. C. Terslin): *Fra det gamle Gilleleje*. (Gilleleje og omegns museumsforening). I den af den stedlige museumsforening udgivne nydelige bog findes et par interessante topografiske artikler af H. C. Terslin. Vore fiskerlejers historie er meget stedmoderligt behandlet i forhold til så mange andre områders, og der er virkelig slet ikke så lidt stof i f. eks. bidraget til Gillelejes historie i 1500'erne, der også omtaler det forsvundne fiskerleje Krogkilde og gården Tinkerup. Desuden giver Terslin en skildring af Gilleleje kirke og omtaler oldtidshøjene i Søborg og Gilleleje sogne. J. A. Jensen har berettet om havnen, der toges i brug 1872 i den første primitive skikkelse.

Alfred Otto S. J.: Liber daticus Roskildensis (Levin og Munksgaard). Roskilde gavebog, hvis optegnelser strækker sig fra 1074 til 1512 tryktes af Langebek i *Scriptores rerum danicarum III* efter en ufuldstændig afskrift af det tabte manuskript, som Th. Bartholin havde taget omkr. 1680. Ved sammenlignende studier hos Peter Olsen og Hamsfort, der begge vides at have ekscerperet gavebogen, har forfatteren søgt at rekonstruere denne og har yderligere suppleret oplysningerne fra en regnskabsliste (anniversaria) fra Roskilde domkapitel fra 1458 og fra andre til kapitlet knyttede lister samt fra Lunde dødebøger. Den videnskabelige bearbejdelse er underbygget af et stort noteapparat, og selv om værket selvfølgelig mest giver bidrag til Roskildes historie, findes fra hele middelalderen en række værdifulde oplysninger fra andre dele af landet samt en del af mere almen interesse. Det er derfor kedeligt, at registret kun omfatter navnene fra gavebogen og fra anniversarielisten, men ikke medtager noteapparatet.

P. Severinsen og Chr. Axel Jensen: Slagelse Sankt Mikkel's Kirke og Sogn i 600 Aar (Lohse). Få danske købstadskirker har den lykke at kunne få deres udviklingshistorie så kraftigt belyst gennem arkivalske kilder som Sct. Mikkel'skirke i Slagelse. P. Severinsen har udnyttet dette materiale i en vel afrundet skildring af

de forløbne århundreder, og Chr. Axel Jensen har af selve bygningen og dens inventar aflæst alt, hvad dette kunde oplyse om svundne tider og de håndværkere og kunstnere, som har gjort deres indsats her. Der er mange gode illustrationer til bogen, hvorimod dens omslag ikke synes at være helt heldigt til formålet.

P. C. Knudsen: Aalborg Bys Historie, III. (I Kommission hos Viggø Madsen, Aalborg). Med 3. del af dette arbejde er udgivelsen sluttet, og man kan nu vurdere dette som en helhed. Titlen svarer ikke til indholdet, der absolut ikke er Aalborg bys historie, men kun nogle bidrag dertil, og endda nogle meget spredte og tilfældige bidrag. Forfatteren bemærker i 1. bind, at bybeskrivelsen vil blive fragmentarisk, og tilføjer i 3. bind, at der endnu er stof, som ikke er medtaget, og *deri* har han så afgjort ret. Det er den ringeste del, der er medtaget, og de tre fjerdedeles vedkommende alt, hvad der tidligere har været offentliggjort. Dette er ikke blevet bearbejdet og sammenarbejdet, men under en række valgte kapiteloverskrifter er inddraget dele af det foreliggende ofte i ordret gengivelse. Kildehenvisninger af betydning findes kun i 1. del, iøvrigt kun fortegnelser over anvendte kilder efter de enkelte kapitler. Blandt de sidste nævnes rådstuearkiv, kammearkiv og flere andre arkiver. Forfatteren havde gjort bedst i ikke at nævne disse, da dette kun røber, *hvor* tilfældig benyttelsen har været. Eksempelvis kan anføres, at der bruges en halv side (III 89) til en liste over laugenes »kontrabøger«, som forfatteren må vide intet indeholder, medens det øvrige stof er ubenyttet. Desværre kommer man ofte i tvivl om, hvorvidt forfatteren overhovedet har haft arkivalierne i hænde eller har formået at læse dem. Der er i de senere år udkommet enkelte andre købstadstopografier af lignende kaleidoskopisk art, men Aalborg-bogen står langt under disse.

Hugo Matthiessen: Viborg Veje (Gyldendal). I hastige historiske rids trækker forfatteren i kapitlet »Baggrunden« Viborg-egnens historie op, et snit ned gennem tiden, som derefter uddybes i de følgende kapitler. For kendere af Hugo Matthiessens arbejder vil det ikke være nødvendigt at sige, at disse vejes historie kaster et dagklart lys ud over hele egnen og fæstner forståelsen af dens historisk-topografiske placering. Om dette stærkt grenede vejnet har forfatteren fremdraget det forunderlig skønne gamle ord om det af livet hærgede asyn: Der ligger Viborg veje i hans pande! Forfatteren vandrer ad disse veje efter tur. Først mod Aalborg. Kraftige middelalderlige broanlæg ved Lovel og Simested viser, at den storhedstid, som byggede de danske granitkirker, ikke

glemte at ofre af sine kræfter på de vigtige færdselslinier. I næste omgang følges den vej, som i den første middelalder var den vigtigste af dem alle, den til Randers, kongernes vej fra Jyllands hovedby over Randers, Isefjordens gab til Roskilde. Efter den følger Århus-vejen, vejen gennem de store skove mod Skanderborg, Holstebrovejen, Skivevejen, hver med sit særpræg, sine historiske minder. Hugo Matthiessen toner sine billeder smukt, hedebillederne måske smukkeste. Han taler om lyngkraven rundt om den ærværdige gamle by, viser hvor stærkt den er reduceret og beder om skansel for de sidste rester deraf. Men trods den megen beplantning og opdyrkning ligger der endnu veje og vejspor tilbage, som kan berette om forfædrenes historie ved den dygtige vejvisers hjælp.

Den lille *Ringkøbing Aarvog 1932—33* (Bollerups boghandel) bringer som tidligere en oversigt over årets begivenheder i byen samt en række tegninger fra byen o. 1900.

Fra det gamle *Aarhus* har museet »Den gamle By« udsendt et nyt hefte af Frederik Visbys morsomme akvareller med en indledende tekst (af Peter Holm?).

Chr. Holtet: Blade af Skanderborg Bys Historie. (I komm. hos Joh. Fr. Bock, Skanderborg). Forfatteren afværger en del af kritiken over sit arbejde dels ved den titel, han har givet det, dels ved sin efterskrift, hvori han beklager, at der ikke er blevet levnet ham tid til at behandle byens historie som en helhed. Arbejdet, som påbegyndtes for sent, skulde nemlig være færdig til byens 350 års jubilæum og fremtræder nu kun som en række artikler over spredte emner. Forfatteren kommer således ikke til at levere noget bevis for, at han havde været i stand til at skrive byens historie, hvad byen ved et sådant jubilæum nok kunde have fortjent, og man må i nogen grad kunne bebrejde byens råd, pengeinstitutioner og borgere, at de ikke var forudseende nok til at fremskaffe et for lejligheden mere værdigt arbejde. Bogen understreger også lidt for kraftigt ved sit udstyr, at den er blevet til i en fattig tid. Der er mange vel indsamlede oplysninger i dens forskellige kapitler, flere af disse er også særdeles gode og de danner i det hele taget en god baggrund for en virkelig behandling af købstadens historie. Man kunde blot have ønsket, at forfatteren i lidt højere grad havde ejet det lille smil i sin fremstilling, som gør en så stor og af indhold så spredt bog mere tilgængelig.

Georg Bruun: Kolding før 1700. En Hjemstavnsbog (V. Schæfers forlag). Kolding er et godt eksempel på, i hvor høj grad kendskabet til en dansk købstads historie kan udvikles i løbet

af få år, når der i byen er virkelig levende interesse derfor. Siden Eliassens bog om Kolding udkom for kun 24 år siden, har dygtige studier i byens historie bragt så meget nyt stof frem, at mange afsnit for den ældste tids vedkommende nu kan ses ud fra helt nye synsvinkler. Til trods for, at J. O. Brandorffs og Hugo Matthiessens arbejder burde kunne læses med udbytte af selv de mest læge læsere på det topografiske område, er det fortjenstfuldt, at Georg Bruun har påtaget sig at give en sammenhængende og let læst fremstilling af byens historie i tiden før 1700. Skal interessen for vore købstæders historie vækkes og vedligeholdes, er det nødvendigt, at der skabes bytopografier, som ridser hovedlinierne i udviklingshistorien op, understreger det mest karakteristiske og i let tilgængelig form giver en sammenhængende fremstilling, der ikke tynges af selv nok så vigtige detailler i ubearbejdet skikkelse. I denne retning minder Bruuns arbejde i nogen grad om den i fjor udkomne Køgebog (se oversigten for 1932), og kan end enkelte fremstillinger og opfattelser diskuteres, må det understreges, at for dem, der interesserer sig for enkeltheder, er det let fra denne fremstilling at finde ind til kilderne i den trykte litteratur og arbejde videre derfra.

J. R. Lorentsen: *Bidrag til Øse sogns Historie*. (Eget forlag. — K. Kristensens bogtrykkeri, Grindsted). Disse bidrag til et sogns historie er for så vidt et samlingsarbejde, idet et udvalg på 20 personer gennem et decennium har indsamlet stoffet på stedet og i arkiverne, og enkelte af dem har også skrevet nogle afsnit, medens hovedarbejdet er gjort af udgiveren. Den ildhu og offervilje, som navnlig i den sydlige del af Nørrejylland år efter år fremkalder arbejder af denne art, er i sandhed forbløffende. Hvor uenig man end kan være med forfatteren (der synes, at hans egen bearbejdning af, hvad der er indsamlet, virker for tør, hvorfor han vælger at aftrykke selve dokumenterne), og hvor overvældet og uorienteret man end føler sig i denne stofmængde, hvor alle interessante enkeltheder drukner, man kan dog ikke andet end føle stor respekt for denne stædige jydsk hjemstavnsfølelse, der overvinder alle hindringer og med en understøttelse på 300 kr. (trehundrede!) udgiver en bog på omtrent 400 sider. Disse topografiske forfattere ved efterhånden godt, hvor de skal finde stoffet: Nationalmuseets forskellige afdelingsarkiver, rigsarkivet, landsarkivet o. s. v., men materialets behandling lader de fuldstændig ligge. Kunde der så blot blive råd til et navne- og et sagregister, vilde også andre end de lokalt-interesserede kunne høste nytte af bøgerne.

N. M. Kromann: *Fanøs Historie I*. (Eget forlag, Esbjerg). Det

næsten 500 sider store bind rummer en overvældende mængde stof, navnlig omfattende alt, hvad der har tilknytning til de offentlige institutioner og den kommunale styrelse, medens næste bind også vil behandle træk af næringslivet gennem tiderne, et bind, der sikkert i højere grad end det første, mere lokalt prægede, vil have interesse ud over det øvrige land. Trods en vis systematik er stoffet temmelig vanskeligt tilgængelig, da det er så overbroderet med enkeltheder, betydende og betydningsløse i flæng; men det vil være naturligt, om forfatterens kolossale arbejde med de mange morsomme billeder, han har indsamlet, får stor udbredelse, hvad det absolut fortjener. Forfatteren dokumenterer adskillige steder, at han både kan skrive godt for sig og behandle indsamlet stof, så at det bliver let tilgængeligt; men alligevel foretrækker han i de fleste tilfælde kun at gengive stoffet råt fra kilden.

(Gunnar Knudsen og Knud Kretzschmer): *Sydslavrig I. Hedeegnene mellem Angel og Frisland* (Reitzel). Med dette bind er påbegyndt en længe tiltrængt topografisk beskrivelse af Sydslavrig i dansk tid. Udgiverne har i forbindelse med grænseforeningen, som står bag udgivelsen, valgt at forme værket som en let tilgængelig fremstilling, opbygget af enkeltafhandlinger. Disse er skrevet af de fineste penne inden for hvert område og danner trods det mosaikagtige i opbygningen et udmærket hele, som sikkert vil tilfredsstille de fleste. Knud Orlík indleder med en oversigtsmæssig vandring gennem de pågældende egne, hvorefter Knud Jensen behandler dem fra et geologisk synspunkt, J. Brøndsted skriver om oldtidsminderne og Anders Bjerrum om stednavnene. Marius Kristensen og Holger Hjelholt skriver om sproget og August F. Schmidt om bondekulturen og folkeminderne, medens Chr. Axel Jensen tager sig af landsbykirkerne og H. Zangenberg beskriver hedeegnens interessante gamle bygningsskik. Endelig har Knud Kretzschmer afsluttet bindet med en kort historisk udsigt over egnen. Heftets undertitel er ikke tilstrækkelig til at klarlægge grænserne for det område, man her har valgt at behandle under eet. Forstaaelsen heraf får man først under læsningen, og grænserne burde være optrukket på det gode og klare oversigtskort, der følger heftet.

Karl M. Kofoed: Bornholms Kirkehistorie II (Frits Sørensens forlag, Rønne). Bogen er en fortsættelse af den i 1920 udkomne 1. del, som behandlede tidsrummet indtil 1617. Udover hvad det nye bind bringer af oplysninger fra kirkelivet og andre åndelige områder, indeholder det naturligvis nu og da noget af topografisk værdi, men herpå er der iøvrigt ikke lagt vægt. Til kirkebygning-

gernes historie gives der intet bidrag, derimod nu og da til skolerne.

Af tidsskrifternes bidrag af historisk-topografiske afhandlinger skal som sædvanlig indledes med *København*.

Charles Christensen, der fra 1929 har foretaget nogle udgravninger i Sct. Pederstræde ved *Valkendorfs kollegium*, hvor karmeliterbrødrene i Helsingør i 1518 gjorde begyndelsen ved at bygge et kollegium i tilslutning til universitetet, har givet en redegørelse for undersøgelserne (Hist. medd. om Kbh.). Desværre har undersøgelserne ikke kunnet føres så dybt ned, at hele grundplanen af det interessante anlæg har kunnet fremdrages. — Om *Vor Frue kirkes* brand i 1728 har Bjørn Kornerup (Kirkehist. saml.) meddelt en samtidig beretning, nedskrevet af kirkens klokker Christen Hansen. — I en afhandling om teatre i Danmark (Tilskueren) er Torben Krogh også kommet ind på de tre ældste, hvis indretning og plan man kender: friluftsteatret i Frederiksberg have fra 1677, teatret på det gl. Københavns slot fra 1720'erne, og Harsdorfs plan til et teater i marskalsalen i damebygningen på Fredensborg fra 1787. Om førstnævnte skriver forfatteren fejlagtigt, at det lå i nærheden af det nuværende grænse- skel mellem Frederiksberg have og zoologisk have, medens det af planen tydeligt fremgår, at det lå omtrent, hvor nu Jostys pavillon er placeret. — Victor Krohn har til sine *Kastels-*studier føjet en meddelelse (Hist. medd. om Kbh.) om de forskellige krudttårne i citadellet Frederikshavn. Han bringer meget nyt materiale frem og reviderer tidligere fejlsyn. — Hans Dragehjem har i samme tidsskrift skrevet om *legepladser* i København. Problemet rejstes først af professor H. W. Scharling i 1876. — Victor Elberling fortæller (Tilskueren) om rigsdagens 3. bolig på *Christiansborg*, nærmest en populær introduktion i de nuværende lokaler og de deri opbevarede historiske minder. — Ligeledes i Tilskueren har Vilh. Lorenzen rejst spørgsmålet: Om det gamle København som historisk præget arkitekturby skal gå tabt. Gående ud fra, at ethvert problem, der rejses til ophjælpning af hovedstadens trafik, har flere løsninger, og at man må vælge den eller de, der ødelægger det mindst mulige i de bydele, som må skånes, hvis København ikke helt skal miste sit ry som særpræget arkitekturby, viser han de mål, der må stilles, og de veje, som må følges: skabelsen af en fast byplan og vedtagelsen af de bygge- love, som sikrer denne plan og de gamle kvarterer, altså en *samlet* fredningsplan. I tilslutning hertil har Egil Fischer skrevet om sit syn på sagen, et skridt videre mod det rent praktiske, der ofte har optaget sindene, f. eks. diskussionerne i ingeniør-

foreningen, artikler af A. J. Ravad og forfatteren selv. — Henrik Larsen har (Hist. medd. om Kbh.) skrevet indgaaende om *Utterslev* og Utterslevgaard gennem tiderne.

H. C. Broholm har (Fra Nationalmuseets Arbejdsmark) meddelt fundresultaterne fra en bronzealdergrav fra 7. periode ved Fagerhøjgaard i *Unnerup* (Vejby s., Holbo h.) og hertil knyttet omtale af andre lignende fund i sognet. — I Lyngby-Bogen har Gyrithe Lemche fæstnet enkelthederne i *Lyngbys* topografi i året 1810, desværre uden kildehenvisninger, som også mangler i Johan Lemches fremdragning af en række data af *Sorgenfris* historie fra 1200 til vore dage. J. Rambøll har i samme hefte ved studier i slottets arkiv beskrevet *Frederiksdal*, som det var omkring 1735, og givet en række bidrag til dets enkelte bygnings historie samt til kroens, møllens og jordernes forhold på den tid. Endelig har C. V. Otterstrøm skrevet om Hulso og karpedammene, hvortil slutter sig en redegørelse for damfiskeriet ved *Frederiksdal*. — I en beretning om restaureringsarbejder og undersøgelser ved *Gurre* (Fra Nationalmuseets arbejdsmark) har C. M. Smidt understreget, at borgen må være bygget af Valdemar Atterdag i 1300-ernes midte, idet dog kernen deri, tårnet, må stamme fra ca. 1180 og måske er ældre endnu. Der er yderligere gjort rede for bygningerne i yderterrainet og for borgkapellet, og afhandlingen ledsages af meget instruktive fotografier og af en rekonstruktionsskitse.

Et stort billedstof fra både det gamle og det moderne *Roskilde* samt en skildring af L. P. Bisgård af de fem *Vintremøller* ved Sortkilden findes i »Jul i Roskilde« (Erh. Flensborgs forlag). — Om en bronzealdergrav fra 5. periode i *Skibby* sogn (Horns herred) har H. C. Broholm skrevet i Fra Nationalmuseets arbejdsmark.

Bent Rasmussen har (Fra Holbæk amt) sluttet sin beretning om *Kyholm* (se oversigten for 1931) med en omtale af øens kirkegård. — En af kystode Raklev undersøgt bronzealdergrav fra 7. periode ved Kildekjærgaard ved *Nostrup* (Raklev sogn) er publiceret af H. C. Broholm (Arbejdsmarken). Til *Holbæks* topografi findes en del bidrag i »Jul i Holbæk« (E. Henningsens forlag).

J. V. Christensen har (Sorø Amt) forsøgt at stedfæste slaget ved Næstved 1259, da den sjællandske hær blev så grundigt slået af den indkaldte nordtyske fyrst Jaromar. Selv om terrainet om *Borrenakke* skov mellem Næstved og Karrebæk drager opmærksomheden hen på sig, er dog intet endeligt resultat opnået. — Et bidrag til *Ringstedts* historie har P. Severinsen givet i samme

årbog ved at udrede, hvorledes navnet Sct. Bendt er blevet hæftet på den gamle klosterkirke.

Johannes Tholle beretter (Præstø Amt) om frihaverne (kolonihaverne) i *Præstø amt* fra o. 1830, og Bent Holsøe har samlet en række oplysninger om forsvundne skove i amtet. I samme årbog har O. P. Jensen givet en kort udsigt over *Valløs* historie.

I Lolland-Falster-årbogen løses gaden fra året forud om, hvorvidt Svend Jørgensens afhandling om færgedarde og landeveje på Lolland-Falster var indledning til et større arbejde. Det var den åbenbart! Forfatteren fortsætter i år med *Gaabense færgedgård* og ledsager sin beretning med nogle egenhændige fotografier, som trods deres lidenhed præsenterer sig ganske godt og giver et nødtørftigt billede af den nuværende færgedgård. Kilderne synes ikke at flyde særlig rigeligt til færgestedernes historie, så man maa være glad for alt, hvad der kan bringes frem. Om Friederich Härtel skrives, at man af hans epitafiums billede kan slutte, at han var en bedre kromand end færgeskipper. Forholdet er vist det, at ved et så betydningsfuldt færgested var den, der fik privilegium på færgeriet, sikkert ikke færgemand i egentlig forstand, ja han havde måske ikke det ringeste begreb om eller tilknytning til sølivet. Dertil holdt han færgekarle og passede selv kroeriet, som også var det, der skæppede bedst i kassen. — I en artikel om krongodser og selvejere giver Karl Rasmussen bl. a. en række oplysninger om *Lolland-Falsters* tilstand efter den svenske besættelse 1658—59. — Jan Steenberg opridser nogle hovedlinier for den lolland-falsterske kirkearkitektur. Da der ikke på øerne findes en stor central som toneangivende for de mange romanske kirkebygninger, søger forfatteren over til Risby kirke nær Slesvig og dermed til selve domkirken i Slesvig (sml. afhandlingen i *Sønderjydske årbøger*) og udleder derefter de veje, hvorfra motiverne fra den sønderjyske østlige bygningstype kan være nået over på øerne gennem indkaldte nordtyske bygmestre. — Egmont Lind skriver om kalkmalerierne i *Vester Tirsted* kirke fra ca. 1400, og Johan Hvidtfeldt meddeler bidrag til *Orebygaards* historie.

Til *Odenses* historie som møntsted giver Georg Galster i en afhandling (Odense og Assens Amter) om sagnet om Oluf Bagers mønt en række reviderende oplysninger. — Af andre afhandlinger i samme årbog kan nævnes V. Wolls om takseringen af ejendommene i *Kerteminde* 1645 samt om forholdene i byen efter den svenske besættelse 1658—60. — Hans H. Fussing har efter et i Stockholm bevaret manuskript »Fyenske Antiquiteter 1606« af Jørgen Kaas Emmiksen uddraget oplysninger om en række kir-

ker på *Fyn*, og N. G. Lange har skrevet om den første klædefabrik i *Odense* fra 1779. — Som bidrag til *Brenderup* skoles historie har Erh. Quistgaard meddelt Anna Trolles fundats af 1712. — I en afhandling om ejendomsbønder under grevskabet *Wedellsborg* har Hans Knudsen navnlig gjort rede for forholdene i *Nakke* i slutningen af 1660'erne. Rasmus Jørgen Jensen har givet en række oplysninger om gårde og huse i *Næs* i Sandager sogn samt om mindestenen ved *Brende Mølle*, medens P. Jensens bidrag til *Baag herreds* historie er fortsat, og Egmont Lind har skrevet om kalkmalerierne i *Søndersø kirke* med et stort billedstof. — J. C. A. Carlsen-Skiødt har meddelt nogle historiske oplysninger om *Soby* og *Turup* i Baag herred og ledsaget dem med en række ganske oplysende kort og ofte helt gode billeder. — Om *Rorup kirke* har J. V. Sørensen skrevet et større bidrag. Men hvorfor er der ikke medtaget en gengivelse af den i herskabsstolen værende tegning af kirken med grundplan fra 1758. Er det forfatterens eller redaktionens fejl? — Om en jættestue i *Skamby* har G. Rosenberg skrevet i »Arbejdsmarken«.

Arne Hoff har (Svendborg amt) samlet de få bidrag, som haves til våbenfabrikken Brobyværks historie. Denne anlagdes 1648 ved *Sønder Broby* som en af landets første manufakturer og var muligvis landets første aktieselskab. Fabrikken blev ødelagt af svenskerne 1658. — I Albert Thomsens beretning om fem sognepræster fra 1685—1905 i *Skalkendrup* forekommer også en del oplysninger om sognets topografi.

C. Klitgaard skriver (Vendsysselske Aarbøger) om *Lerup Marked*, der 1585 flyttede til Aalegaard hede i Skræm sogn ved Han herreds ting. — Sammesteds fortæller Anton Larsen om *Uggeby* gamle og nye kirkeklokke og Chr. Nielsen om »Den store Graako«, kæmpestenen paa *Skrollehede*. — C. Klitgaard meddeler (Jydske Samlinger) træk fra den svenske besættelse i *Vendsyssel* 1643—45. I samme tidsskrift skriver han som bidrag til det økonomiske liv i *Vendsyssel* og *Thy* i 16 og 1700'erne om den såkaldte skudehandel på Norge fra ladepladser og småflækker på vestkysten, altså uden om købstæderne og navnlig til stor harm for Thisted. — Ligeledes i Jydske Samlinger har Kristen Klastrup givet en udsigt over kvægdøden i Nordjylland 1746—49, nærmere bestemt i Viborg, Aalborg, Hjørring og Thisted amter. — P. Th. Christensen fremsætter den teori, at digevoldingerne er opstået ved jordfygning, der har samlet sig om i markskellene rejste skelsten.

A. Gadegaard har (Thisted amt) skrevet om Helleris-Gaard i *Søndbjerg* sogn, og Kristen Klastrup om kvægpesten i *Thy* 1748—49.

I August F. Schmidts »Fra *Lundø*« (Skivebogen), der mest beretter om sagn i sognet, findes også enkelte topografiske oplysninger om dette det mindste sogn i Fjends herred. — Gudmund Schütte beretter på Johannes V. Jensens initiativ om de sallingiske helligdomme »Hedenolds hellige Minder, Skattene ude i Landet paa deres Plads i Landskabet«, og han opfordrer de historiske samfund til at tage opgaven op. Selv lægger han for med en skildring, der ledsages af oplysende kort og af selv tegnede instruktive landskabsskitser, i håb om at genvække sansen for de rester, der findes, og hindre meningsløse ødelæggelser (sml. Naturfredningsforeningens årbog). — Chr. N. Krogh skriver om *Tøndering* by i Nordsalling. Han har meget fortjenstfuldt rekonstrueret et kort over byen inden udskiftningen og giver derefter en god og velunderbygget udredning af byens historie gennem tiden, hvortil slutter sig en indgående beskrivelse af de enkelte gårde. — H. Zangenberg har (i »Arbejdsmarken«) skrevet om en firlænget hedegård Ansgård i *Kjølvrå* (ved Karup), måske den eneste bindingsværkshedegård, der typemæssigt lod sig bruge til opstilling i Frilandsmuseet ved Lyngby.

Om *Resen* og *Høgild* har J. P. Jensen skrevet i »Blade af Røsefolkets Sagabog« (Viborg amt). — Til *Avnsbjergs* historie findes en del bidrag af Johan Hvidtfeldt, hovedsagelig af økonomisk art, og mærkeligt nok er i Viborgbogen optrykt ordret August F. Schmidts afhandling »Fra *Lundø*« (se Skivebogen). — Eilif Bøgebjerg giver en på bred basis anlagt skildring af baggrunden for de tyske kolonisters indkaldelse 1759—65 til *Alhedens* og *Randbøl hedes* opdyrkning (Jydske samlinger).

N. Overgaards afhandling om *Vestjyllands* oldtidsbebyggelse (se oversigten for 1932) har naturligvis fremkaldt nogle indsigelser (Jydske samlinger). Uden at komme ind på enkelthederne heri skal anføres, at H. K. Kristensen har skrevet om digevoldingerne, Gudmund Hatt om oldtidsagrene, medens Vilhelm la Cour har taget til orde angående beboelsesforholdene i almindelighed. På sidstnævnte indlæg har N. Overgaard givet et gensvar. — August F. Schmidt har (Hardsyssel årbog) leveret en række bidrag til *Holmstlands* historie og topografi, væsentligst byggende på vider og vedtægter fra tangens forskellige sogne og omfattende både græsningsforhold og bestemmelser mod tiggeri. — N. Madsen Vorgod har i samme årbog optrykt det overenskomst-dokument, hvorefter udskiftningen 1801 foretoges i *Videbæk*. — H. Zangenberg har (»Arbejdsmarken«) skrevet om istandsættelsen og overdragelsen til Nationalmuseet af en hedegård (parallelgård) ved *Vemb* i Hjerm herred, Nørre Hedegård.

Om den gamle gård i *Randers*, der 1626 opførtes af rådmand Mogens Nielsen, har P. Bugge Wegge skrevet en beretning (Jul i *Randers*, Folmer Schiøtts forlag).

C. J. T. Thomsen har udarbejdet et realregister til *Aarhus* bys skøde- og panteprotokol 1683—93 (*Aarhus stift*). Det er et stort og fortjenstfuldt arbejde af særlig betydning for dem, der beskæftiger sig med byens topografi og personalhistorie. Bedre havde det naturligvis været, om forfatteren havde gjort skridtet fuldt ud og trukket forbindelseslinien op mellem datidens ejendomme og nutidens samt meddelt ejerrækkerne gennem tiderne, men det skal indrømmes, at dette arbejde — om end ikke uoverkommeligt — er så stort, at man må være glad ved det bidrag, der foreløbig er givet, og som er en allfor forsømt side i studiet af købstædernes topografi. — Muligvis kaldt frem af striden mellem Aage Simonsen og Vilhelm Marstrand angående Vor Frue kirke i *Horsens* (se oversigterne for 1931 og 1932) har H. U. Ramming (*Aarhus stift*) meddelt nogle bidrag til *Horsens* historie i middelalderen og understreger heri, at byen før 1480 ingen sognekirke havde inden for sin vold, men fra dette år blev Sct. Ibs kapel, senere kaldt Vor Frelsers kirke, byens sognekirke. Afhandlingen bringer forøvrigt en mængde oplysninger om byens ældste topografi, og forfatteren, der er kendt for sin store indsats i studiet af *Københavns* topografi gennem mangeårige jordbundsundersøgelser, understreger nødvendigheden af, at der i vore købstæder foretages nøjagtige og systematiske undersøgelser ved de forefaldende grundgravninger. Det er nødvendigt i særlig grad i byer som *Horsens*, hvor de middelalderlige arkivalier så godt som helt svigter forskerne. — Johannes Tholle skriver i samme arbog om haver og haveyrkning i *Aarhus amts* byer før 1800 med mange gode oplysninger for købstæderne *Aarhus*, *Horsens* og *Skanderborg*. — Chr. Heilskovs arbejde om *Hjelmslev* herred er fortsat med *Mesing* sogn. — Jørgen Swane meddeler et bidrag til *Rye* kirkes historie 1696, og Niels Kristensen et dito til *Grundfør* og *Spørring* skolers historie. For egnen mellem *Skanderborg* sø og *Mos* sø leverer T. Bundgaard Lassen et bidrag ved en udførlig fremstilling af en retsag angående *Fuldbro* mølles opstemning af *Taaning* å. — Dansk godshistorie for tiden før 1660 er yderst sparsomt behandlet og kendskabet dertil meget ringe. Det af Hans H. Fussing påbegyndte arbejde med de private jordebøger må derfor imødeses med stor interesse. Foreløbig har han (*Jydske samlinger*) offentliggjort godsregnskaber fra 1619—61 fra *Gessingholm* (nuværende *Løvenholm*), som er af stor værdi for forståelsen af datidens økonomiske liv.

Det var at vente, at Hugo Mathiessens interessante landevejsstudier vilde kalde forskere frem, som tog sig af de mere lokale vejnet og knyttede dem til de store linier, som Matthiessen har trukket op. Rasmus Mortensen har i en større afhandling (Vejle amt) behandlet landevejene i *Vejle amt*. Arbejdet kan ikke sammenlignes med »Viborg Veje«, han har ikke foregangsmandens historiske viden og intet af hans levende, følsomme sprogbehandling. Men hans studier gør et redeligt og tilforladeligt indtryk. Han er som de fleste lokalforskere stærk i detailen, men har på den anden side systematiseret sine undersøgelser og derved givet sin fremstilling en så fast opbygning, at man alligevel ikke taber overblikket. Forfatteren er godt orienteret i det landskab, han behandler, og hans betragtninger virker overbevisende på ikke stedkendte folk. Billedmaterialet er ret fyldigt, og til trods for, at »vejfotografier« er vanskelige at optage og at gengive i reproduktion, virker flere af dem godt efter deres hensigt. — Johan Hvidtfeldt har fortsat sine bidrag til *Vejle* bys historie i tidsrummet 1660—1700 (se oversigten 1932) og er derved kommet ind på et område af stor interesse, nemlig købstadens økonomiske liv, et emne, som topografiske forskere alt for ofte går let hen over. Efter først at have påpeget, hvor ringe en stilling, Vejle efter sin temmelig dårlige placering havde i forhold til Østjyllands øvrige købstæder, gennemgår han to af næringsvejene: landbruget og fiskeriet, og det må oprigtig håbes, at disse kapitler må blive efterfulgt af et på lige så grundige studier udarbejdet afsnit om byens handel inden for det tidsrum, forfatteren selv har afstukket, men som han i adskillige tilfælde er nødt til at overskride. Hvert enkelt af byjordernes fald og agerskifte er gennemgået, og der er gjort et stort arbejde for at stedfæste de gamle marknavne i agrene. For fiskeriet er oplysningerne som overalt i de danske købstæder ringere, men flyder dog rigeligere end tilfældet ofte er i købstadstopografier. — Peter Honoré har berettet træk fra det reformerte menighedsliv i *Fredericia*, navnlig grupperet om præsten C. J. Riens virksomhed. — Marius Hansen har skrevet om *Daugaard* kirke og gennemgår dens udseende og historie gennem tiderne.

Søren Alkærsig har (Ribe amt) søgt at opspore forsvundne landsbyer i *Ribe* amt og at udrede grundene til deres nedlæggelse. Desuden har han undersøgt en række stensamlinger, som man oprindeligt mente stammede fra gamle dyrkningsfelter, men som forfatteren antager for tilbageblevne stensletter fra istidsafsmeltningen, som i de opvoksende skove har undgået kultiveringens oprydning. Yderligere har han i en del kirkegårdsdiger

påvist tilstedeværelsen af slaggeblokke fra den tidlige middelalder jernundvinding og peger på vigtigheden af at få konstateret, hvor udbredt jernudvindingen har været i de enkelte egne af Jylland. — Om oldtidsjern i Ribe amt har Rasmus Mortensen iøvrigt fortsat sine tidligere afhandlinger. — C. Lindberg Nielsen fastslår (i samme årbog) gennem en undersøgelse, at *Vardes* første købstadprivilegier udstedtes tirsdag den 2. august 1442. — Søren Alkærsig har taget det gamle stridsspørgsmål om *Trældiget* op til ny undersøgelse, ikke ud fra polemiske synsvinkler, men i den hensigt ved hjælp af delvis nyt og hidtil upåagtet stof at redde det, som han anser for et af vore store oldtidsminder fra at have faet den endelige dom i en fuldstændig afvisning fra videnskabelig side. Han anser *Trældiget* for at være et skeldige mellem to folkestammer eller to bygder, et skel mellem skovenes folk og slettens folk. — Som type for en vestjydsk herregård har H. K. Kristensen gjort *Frostrupgaard* i Lunde sogn til genstand for en nærmere topografisk undersøgelse og har rekonstrueret dens udseende i 1661. — Holger Villadsen har meddelt oplysninger om afdækningen af en boplads fra den senere jernalder på *Kjernig hede* i Bryndum sogn.

Jan Steenberg (Sønderjydske årbøger) drager i en lille studie sammenligninger mellem *Slesvig* domkirke og den lille Risby kirke ved den sydlige Sliebred og påviser, at de ikke blot er bygget på samme tid, men også af samme arkitekt. Desuden mener han at kunne sætte deres opførelsestid til 1200'ernes første årtier. — G. Rosenberg beretter («Arbejdsmarken») om en tidligere udgravet jættestue ved *Over Jersdal* i Vedsted sogn, hvor man nu har gjort et interessant og rigt fund af keramik. — Villh. la Cours beretning om undersøgelserne af det gamle *Hedeby* (Tilskueren) er en opsummering af resultaterne af de i 1930 påbegyndte udgravninger under professor Schwantes ledelse. I to afsnit er der gjort rede for, hvad nye fund og betragtninger over det fundne nu kan oplyse om byplanen og om de enkelte huse. Billedmaterialet viser klart, hvor store undersøgelsesområder det drejer sig om. Der er mange nye oplysninger, men virkelig værdi får de først i den store sammenhæng, når alt materiale er blevet behandlet og kan gøres til genstand for en videnskabelig diskussion. Det altovervejende spørgsmål, der altid rejser sig ved Hedeby's historie, om mulighed for faste dateringer, er endnu ikke besvaret.

LANDSBY OG ENKELTGAARD.

Foredrag paa Dansk historisk Fællesforenings Aarsmøde i Kolding 1934.
Af *Svend Aakjær*.

Et af de Problemer, der i de senere Aar har været stærkt drøftet indenfor Bebyggelseshistorien, ikke blot i Danmark og i vore to nordiske Nabolande, men i hele Nord- og Vesteuropa, er Forholdet imellem Enkeltgaardsbebyggelsen og Landsbybebyggelsen.

Problemet er herhjemme især blevet brændende efter at man nu ved Ginderup i Thy er begyndt at fremdrage vor ældste Landsby, fra førromersk Jernalder. Den samme Forsker, hvem Ledelsen af denne Udgravning nu er overdraget, Professoren i Kulturgeografi, Dr. Gudmund Hatt, havde forinden allerede sat et andet stort og interessant Arbejde i Gang, nemlig en grundig Opmaaling og Undersøgelse af en Række endnu eksisterende Rester af Oldtidsmarker i Jylland. Det vil sikkert vise sig særdeles frugtbart for det kulturgeografiske Studium, at Professor Hatt er baade Arkæolog, Etnograf og Geograf. Først ved de af ham fremdragne Fund af samtidige Marker, Bopladser og Grave kan vi begynde at danne os en Forestilling om det i Bebyggelseshistorien saa vigtige Forhold mellem Bolig, Dyrkningsomraade og Grave. Sophus Müller rejste i sine banebrydende Studier over Vej og Bygd i Sten- og Bronzealder dette Problem, og søgte at hævde den Opfattelse, at et fuldstændigt Højkort tillige var et fuldstændigt Bebyggelseskort, og selvom jeg finder særdeles meget i den Kritik, der fra landbrugsvidenskabelig Side er rejst imod Sophus Müllers Theorier af Niels Overgaard, berettiget, saa var Müllers store Overblik og hans fint afstemte Methode dog sikkert i højeste Grad frugtbare for Studiet af Oldtidens Bebyggelseshistorie i hele Norden.

Der er dog endnu Problemer nok tilbage. Er det mon saaledes rigtigt, at Bosættelsesformen i Oldtiden kun var Enkeltgaarden? Laa Bosted og Grav i umiddelbar Nærhed af hinanden? Laa de gamle Bosættelser altid ved Vejene? Professor Hatt er i Færd med at løse nogle af disse Problemer, men det er, saavidt jeg skønner, ogsaa først ved saa nøje Undersøgelser som Professor Hatts, at Problemet kan løses. Da Sophus Müller skrev sin Afhandling 1904, var der knapt nok fremdraget en eneste Hustomt fra Oldtiden, og jeg formoder, det var derfor, han talte om Vej og *Bygd*, ikke om *Bosted*. Overgaard synes mig at have Ret i, at Grav og Bosted ikke behøver at ligge paa samme Sted.

Fra engelske og tyske Forskere Frederick Seebohm og K. Rhamm stammer Theorierne om, at Landsbyen er opstaaet i romersk Jernalder som et »Plovfællesskab«, en Theori, som herhjemme har haft en varm Talsmand i Professor Erik Arup. For det første viser nu Ginderup-Fundet, at der fandtes Landsbyer her i Landet allerede i førromersk Jernalder. For det andet forekommer det mig ganske umuligt at tænke sig, at en hel Landsbys Tilliggende overhovedet nogensinde kunde pløjes med een Plov. Hjulploven kan ingenlunde sammenstilles med en bekostelig Tractor eller Selvbinder. Aldrig i Verdens Kulturhistorie har man hørt, at et helt Landsby-Samfund paa flere Gaarde kunde dyrke deres Jorder med een Plov, hver Helgaard maa mindst have een Plov.

Alligevel er det naturligvis rigtigt, at Ploven kan have betydet noget for Udformningen af Agerskifterne, men det er ogsaa noget andet end at den skulde være Stammoder til selve den danske Landsby.

Om Aarsagen og Tidspunktet for Landsbyens Opstaaen maa vi foreløbig helst vente med at udtale os med Bestemthed. Vi nøjes med at fastslaa Landsbyens Eksistens allerede i førromersk Jernalder i Jylland, og konstaterer, at i vore Nabolande kendes Enkeltgaard og Landsby Side om Side tilbage til yngre Stenalder, medens de i Danmark kendes saa langt tilbage som de historiske Kilder rækker.

Paa Forhaand synes der mig heller ikke at være nogen tvingende Grund til at antage, at den ene Bosættelsesform skulde have udviklet sig af den anden.

De altfor eensidige Theorier, August Meitzen opstillede om Enkeltgaard, Klyngeby, Rækkeby som Udtryk for forskellige Stammers sjælelige Ejendommeligheder, er nu forladt af de fleste besindige Forskere. Vi tror ikke mere, at Enkeltgaarden er keltisk, som et Udslag af Kelternes Trang til individuel Selvhævdelse, eller at Klyngebyen er slavisk, som Udslag af Slavernes Flokfølelse. Alligevel er det muligt, at vi ved Betragtning af Enkeltgaardenes Fordeling ud over Landet, kan faa et Fingerpeg om, hvor Aarsagen til Forskellen paa Landsby- og Enkeltgaardsbebyggelse skal søges.

Her i Jylland er det særlig i Ringkøbing og Hjørring Amter, i Hardsyssel og Vendsyssel, at Bosættelsen i ældre Tid er sket i Enkeltgaarde. Tager vi f. Eks. Tilstanden ved Christian den Femtes Matrikel af 1688 — den Matrikel, som gjaldt for alle Landejendomme, indtil de nuværende Matrikelsnumre indførtes med Matrikelen af 1844 — saa har vi her et Materiale, som omfatter hele Danmark, med Undtagelse af Sønderjylland og Bornholm. Til Sønderjylland horte jo ogsaa før 1864 de otte Sogne i Nørre Tyrstrup Herred her i Amtet. Materialet er nu i Form af letoverskuelige statistiske Tabeller gjort let tilgængeligt for Behandling ved Henrik Pedersens Bog *De danske Landbrug 1688*. Her kan vi gøre op i Procent, hvor stor en Del af Gaardene i hvert Herred, der er Enestegaarde. Med dette Ord, der ikke kommer af Ordet »eneste«, men af *Ecns-Tæka*, en enkelt Mands Tægt eller Dyrkningsomraade, indtagne Jord, betegnes den Enkeltgaard, der havde sit særlige Agerland, som laa udenfor Landsbyfællesskabet.

Da Sophus Müller til sine Studier over Oldtidsbebyggelsen først skulde udvælge et karakteristisk Omraade, som bød paa tilstrækkelige naturlige Forskelligheder, valgte han Landet Syd for Limfjorden fra Vesterhavet og ind til Randmorænen Øst for Viborg. Det var uden Tvivl et heldigt Valg. Hvis man fortsætter Øst paa, fra Vesterhavet til Aarhusbugten, vil man faa et Om-

raade, der viser baade den vestjyske og den østjyske Natur i sin skiftende Forskellighed. Tager vi da disse Herreder for os fra Vest til Øst, saa vil vi finde en meget tydelig Nedgang i Enkeltgaardsprocenten jo længere vi kommer Øster paa.

Vi begynder ude ved Vesterhavet i Vandfuld Herred, det Herred hvori Bovbjerg ligger. Her er Enkeltgaardsprocenten 75, og i enkelte Sogne stiger den helt op imod 100. I disse Sogne er der altsaa overhovedet ingen Landsbyer. Gaar vi nu Øst paa ind imod Lemvig og Struer, i Skodborg Herred, bliver Enkeltgaardsprocenten 66, i Hjerm Herred ved Holstebro er den 38, i Ginding Herred 28. Vi har nu naaet Ringkøbing Amts Østgrænse ved Karup Aa og Skive, og gaar nu ind i Viborg Amt, hvor Procenten i det vestligste Herred, Fjends Herred, er 17, i Nørlyng Herred omkring Viborg er den 16, i Middelsom Herred er den 11, i Hovbjerg Herred 12, i Galten Herred 6, Gern Herred 5, Øster Lisbjerg Herred 4, i Framlev, Sabro og Vester Lisbjerg Herreder er den 3, og naaer vi helt ud mod Aarhus, østligst i Hasle Herred, synker Procenten helt ned under 2. Her findes altsaa, fraset Hovedgaardene, næsten kun Landsbybosættelse.

Det viser sig altsaa, at i de skarpe, tørre Herreder mod Vest er op imod $\frac{3}{4}$ eller mere af Bebyggelsen foregaaet i Enkeltgaarde, men saa snart vi naaer Øst for Isgrænsen, Randmorænen, den jyske Aas, som løber midt ned igennem Jylland, falder Enkeltgaardsprocenten ned til 10, indtil den efterhaanden som vi gaar Øst paa til de gode, tætbebyggede, gammeldyrkede Herreder omkring Aarhus falder helt ned til 1—2 Procent.

Ikke blot naar man bevæger sig ude fra det magre Vestjylland og Øst paa kan man iagttage denne tydelige Nedgang i Enkeltgaardsprocenten. Det samme Forhold møder vi, naar vi gaar fra de udprægede Hedeegne i Syd og op imod Limfjorden. Vi kan f. Eks. tage Herrederne ude i den vestlige Del af Viborg Amt, eller rettere Salling Syssel, der bestod af tre fra Naturens Haand meget forskelligt udrustede Dele: Fjends Herred, Salling og Mors. Da møder vi, naar vi gaar fra Hederanden i Syd mod Nord, den samme Forskel. Mod Syd i det magre, tyndt bebyg-

gede Fjends Herred var Enkeltgaardsprocenten 17, i det frugtbare og tætbebyggede Salling, som var meget skovfattigt, og hvor større Hedestrækninger kun sparsomt fandtes, falder Procenten straks ned under det halve, til 8, og paa den fede, gammeldyrkede Limfjordsø Mors falder den helt til 6. I Fjends Herred var det i de mest udprægede Hedesogne, at Enkeltgaardsprocenten var størst. Her kunde den stige til 54, saaledes at over Halvdelen af Sognets Gaarde var Enkeltgaarde; men i de gode Sogne ved Limfjorden eller langs med Aaer og Bække, hvor der var rigelig Græsning, i Forbindelse med godt Agerland, faldt Procenten ned under 2, og vi modte store og anseelige Landsbyer paa 18—22 Gaarde. I Salling var der hele 6 Sogne, som overhovedet ingen Enkeltgaarde havde, og i de 25 af Halvøens 36 Sogne laa Procenten under 10. Højest var den i det skarpe Sogn Vile, der havde en Enkeltgaardsprocent paa 42, der nærmede sig betænkeligt til de udprægede Hedeegne, f. Eks. Hammerum Herred 46. Naar det nævnes, at Enkeltgaardsprocenten for hele Nørrejylland er 15, vil De forstaa, at det næppe er et Tilfælde, naar det netop er Hedeegne som Hammerum Herred, hvor den stiger til 46. For Viborg Amt var Procenten 11, lavest var Sønderlyng Herred op imod Randers med 4 Procent, højest Fjends Herred Syd for Skive med 16—17.

Naar vi nu herfra bevæger os ned paa disse Egne, vil De se ganske de samme Forhold gentage sig. Jeg vælger i Stedet for Vejle Amt hellere det gamle Koldinghus Amt, dels fordi jeg alligevel mangler Materiale for Nørre Tyrstrup Herred, dels fordi Koldinghus Amt netop omfattede de to gamle jyske Sysler Jelling og Almind Syssel, nemlig de 8 Herreder: Nørvang, Tørrild, Slavs, Jerlev, Elbo, Brusk, Holmans og Andst Herreder. De 3 Herreder Brusk, Elbo og Andst Herreder havde en lavere Enkeltgaardsprocent end det laveste Herred i Viborg Amt (Sønderlyng), nemlig fra 3—3 $\frac{1}{2}$. Brusk Herred stod lavest, med 3 Procent. 3 Sogne manglede ganske Enkeltgaarde: Herslev, Viv og Bramdrup, og det højeste Sogn, Harte, havde dog kun 7 $\frac{1}{2}$ Procent. Holmans og Jerlev Herred havde fra 4—4 $\frac{1}{2}$ Procent Enkeltgaarde. Alle disse 5 Herreder, Brusk, Elbo, Andst, Hol-

mans og Jerlev laa over Gennemsnittet i Koldinghus Amt. De havde et Gennemsnit paa tæt ved 4 Procent. Saa snart vi kommer ind i Norvang, Torrild og Slavs Herreder, skifter Billedet. Norvang og Torrild Herreder havde samme Procent som Fjends og Nørlyng Herreder i Viborg Amt: 15—16, og Slavs Herred havde endda en Enkeltgaardsprocent paa 27. Naar De hører Navnene paa de Sogne, der har den højeste Enkeltgaardsprocent, vil De straks være klar over, at det er de udprægede Hedesogne: Skibet, Hover og Lindeballe i Torrild Herred havde 28—33 Procent, Ringgive og Give, Tyregod, Vester og Brande i Norvang Herred havde 29—34 Procent, og Hejnsvig og Vorbasse i Slavs Herred havde 31—42 Procent. Disse 3 Herreder sætter Enkeltgaardsprocenten i Koldinghus Amt op til knap 10, altsaa kun een Procent lavere end Viborg Amts.

De ser det samme Forhold tydeligt gentages som i Midtjylland: De magre og skarpe Sogne har den højeste Enkeltgaardsprocent, den kan i Sogne som Hejnsvig stige til over 42, altsaa næsten Halvdelen af Sognets Gaarde er Enkeltgaarde.

Paa den anden Side havde vi, selv paa Øerne, hvor Enkeltgaardsprocentens Gennemsnit var ganske lavt, Egne som Nordostsjælland, især i de vidtstrakte Skovegne i Horsholm og Kronborg Birker, hvor Enkeltgaardene næsten beherskede Landskabet, saaledes at Procenten kunde stige til 37. Som Modsætning havde vi de tætbebyggede, frugtbare Herreder mellem København og Roskilde, Smørum og Tune Herreder, der ikke havde andet tilfælles med den jyske Hede end Navnet: Heden. Her fandtes overhovedet ingen Enkeltgaarde i ældre Tid. Naar Enkeltgaardsprocenten ellers for hele Sjælland kun var tæt ved 3, saa forstaar man, at det er paafaldende, at det netop var i de udprægede Skovegne i Nordostsjælland den steg til 37 (Blovstrød 37, Esbønderup 35, Maarum 28). Her havde Procenten altsaa samme Højde som i et udpræget jysk Hedesogn, ja, den var højere end i Ringgive eller Vorbasse.

Det samme karakteristiske Forhold gentager sig paa Fyn. Her er Enkeltgaardsprocenten 5, men i de skovrige Herreder Skovby og Odense Herred stiger den til det dobbelte, 11 og 12, samme

Procent som i Hornstrup og Gadbjerg i Nørvang Herred, og i udprægede Skovsogne kan den stige helt op til 50 Procent, Ueberud 50, Veflinge 30, Vigerslev 28, Brylle 24, hvorimod den er lavest i det tidligt opdyrkede Skam Herred, hvor den er under 2. For det fede Laaland og Falster er Enkeltgaardsprocenten meget lav, under 2, men den er højest i det Herred, der har mest Skov og mager Jord, Fuglse Herred (2,4) og lavest i det skovfattige Falster Sønder Herred, hvor den er under 1 (0,7).

Grunden til, at Bosættelsen i det meste af Hardsyssel (Ringkøbing Amt) er sket ved Enkeltgaarde, medens Østjylland og Øerne havde overvejende Landsbybebyggelse, er da den ganske naturlige, at der i Vest- og Midtjyllands Hedeegne og Klitegne kun var saa lidet og saa spredtliggende dyrkelig Jord, som Fortidens Landbrug kunde magte, at der ikke blev samlede Livsmuligheder nok paa samme Sted til flere Gaarde end een.

Det viser sig at gælde over hele Danmark, *ogsaa paa Øerne*, at hvor der ikke var landbrugsøkonomiske Muligheder nok til Stede i samlet Mængde, dør faar vi Enkeltgaarden. Og paa den anden Side, overalt i Landet, hvor Naturen tillod Sambosættelser i flere Gaarde, *ogsaa i Vestjylland*, dør fik vi Landsbyerne.

Her synes mig det statistiske Materiale fra Matrikelen af 1688 paa overbevisende Maade at underbygge de Grundsætninger, som Niels Overgaard har fremsat i sin Afhandling om Vestjyllands Oldtidsbebyggelse. Ligeledes mener jeg, at hans Fremhævelse af Græsningsomraadernes store Betydning for det primitive Landbrug, ogsaa for Agerbruget, er indlysende rigtig. Saa snart vi ude i Enkeltgaardenes Domæne, Ringkøbing Amt, træffer Egne, hvor Aerne bræmmes af brede Enge og Kjær med gode Græsgange i passende Nærhed af dyrkelig Agerjord, eller kommer ind i det frugtbare Bælte med rige og fede Mærsk-Enger paa Ringkøbing-Eggen, saa møder vi i 1688 store og anseelige Byer paa indtil 20—30 Gaarde (Tarm 30, Nørre Bork 22, Madum 22, Forsum 21, Sønder Bork 20), Byer som kan maale sig med de største her i Koldinghus Amt: Gaarslev 28, Velling 26, Jelling 20.

Ilved, Tyvkjær og Nørre Bjært 19, selvom de ikke naar den største By her i Egnen: Erridsø med 40 Gaarde.

Saasnart vi i Ringkøbing Amt kom uden for disse Bælter, mødte vi de magre, tørre, vidtstrakte Sogne, som bestod af lutter Enkeltgaarde og helt manglede Landsbyer: Bøvling 47 Enkeltgaarde, Vandborg 40, Flynder 33, Dybe 31, Ferring 19.

Dér hvor Naturens Karrighed, og maaske især Mangelen paa tilstrækkelig Græsning, forbød Sambosættelsen i Landsbyer — dér fandt vi Enkeltgaardsbebyggelsen. Derfor fandt vi den i Hardsyssel og Vendsyssel, og ikke fordi denne Bosættelsesform havde nogen Sammenhæng med særlige Folkestammer, Haruder og Vandaler, der skulde have givet Hardsyssel og Vendsyssel Navn. Ikke fordi der var en særlig intim Kulturpaavirkning fra Norge til Jylland. Baade i Norge og Danmark har Enkeltgaardsbebyggelsen sikkert den samme Aarsag: Mangelen paa større, sammenhængende Strækninger af Agerland og Græsgange. Heller ikke skyldes den et paastaaet Stammeslægtsskab mellem Friser og Jyder. Ogsaa i Frislands Marskegne har Enkeltgaardsbebyggelsen naturlige Aarsager. I visse Egne, hvor Naturen kræver det, ligger Gaardene hver paa sin lille Forhøjning i Marsken, sin *weer* eller *werf*, til Værn mod Fugt og Oversvømmelse, og her kan egentlig Landsbybebyggelse jo ikke opstaa. I andre Egne findes netop store, tætsammenbyggede Landsbyer, nemlig i Egne, hvor der var rigeligt med Agerland og Græsning og tørre, velegnede Pladser til at lægge Byerne paa. Naturen er det altsaa, som er Moder til de forskellige Bosættelsesformer, og mon ikke dette ogsaa vil vise sig at gælde de forskellige Landsbytyper?

I sine forskellige banebrydende Afhandlinger om dansk Landbrugs- og Bebyggelseshistorie delte Peter Lauridsen sidst i 90'erne vore Landsbyer i 3 Typer efter deres Form: Rundby, Langby og Terrænby. Han laa her i noget for høj Grad under for Paavirkningen fra August Meitzen. Efterhaanden som man nøjere undersøger disse Landsbyer, faar man Øjet op for, at disse Typer meget ofte blot er forskellige Udviklingsformer af een eller højst to Grundtyper af Landsbyer. Langt den mest udbredte Type i Danmark er Rækkebyen, der er naturlig for en

Landsby med udpræget Agerbrug. Jeg skal dog ikke benægte, at der hist og her kan leve Rester af en Type af Landsbyer med oprindeligt overvejende Kvægbrug, hvor Gaardene er grupperede omkring en Fold midt i Byen. Men i begge Tilfælde afhænger det sikkert af de omgivende Naturforhold, af Livsmulighederne paa Stedet, hvilken Udvikling og hvilke Former vore Landsbyer fik, og, saaledes opfattet, er egentlig alle vore Landsbyer »Terrænbyer«.

Ligesom det har vist sig ved de Husfund fra Tiden omkring Kristi Fødsel, som er gjort i de sidste 10 Aar omkring i Nørrejylland, at den oprindelige Gaardtype var det eenlængede Hus med Beboelse og Stald i samme Længde, hvoraf Parallelgaarden, Vinkelgaarden, den trelængede Gaard og senest den firelængede, sluttede Gaard har udviklet sig, saaledes vil det vist nok ogsaa vise sig, at den mest udbredte danske Landsbytype oprindeligt bestod af en enkelt Gaardrække. Arkitekt H. Zangenberg har i sin Bog om de danske Bondegaarde slaaet til Lyd for denne Opfattelse af Bondegaardens Udvikling, og Henrik Larsen har overfor Peter Lauridsen hævdet, at Grundtypen af den danske Landsby var den enkelte Gaardrække med sine Tofter bag ved sig, som var Særeje, og bag hvilke den i Fællesskab drevne Indmark laa.

Toften var Gaardens oprindelige Agerjord. Ordet Toft betyder egentlig Husgrund. Det er det samme Ord som Ordet Tomt, og det hører til de urgamle Ord i vort Sprog, som rækker helt tilbage til vore sproglige Stamfædres allerældste Tilværelse dybt inde i Centralasien.

Fordi Toften var den oprindelige Agerjord, havde man i Danmark og Sverige den Skik, at Tofternes Bredde blev medbestemmende for Gaardenes Lod og Del i Marken. »Toft er Agers Moder« var en fællesnordisk Grundregel. Toften ved Gaarden var Hovedet, hvor Agrene var Lemmerne.

Efterhaanden som ny Jord blev indtaget til Dyrkning, deltes Jorden imellem Landsbyens Gaarde efter det Forhold, som var givet ved Tofternes indbyrdes Bredde.

Denne Regel havde Gyldighed under alle Driftssystemer. Det

herskende Agersystem i Danmark var den aabne Mark, uden andet Hegn imellem de enkelte Agre end den dybe Fure, Ager-Renen, men med Gærde og Dige omkring de Fald og Vange, der det Aar var indtaget til Dyrkning. Med Dyrkningsfællig, med fælles Græsning paa de hvilende Vange og paa Overdrevet, med lange og smalle, højryggede Agre, sædvanligvis af 5—7 Meters Bredde. Agerens Længde var vekslende efter Terrænet, og følgende var Arealet ogsaa noget svingende. Efter nogle statistiske Beregninger, jeg har foretaget i forskellige Dele af Landet, har Middelsestørrelsen af Ageren i Fællesskabets sidste 2 Aarhundreder, det 17. og 18. Aarh., været omkring 3 Skæpper Land. Man regnede fra Middelalderen Ageren for 24 Furer, hver sandsynligvis af 9—12 Tommers Bredde.

Selvom der var Dyrkningsfællig og fælles Græsning, saa var der dog ingenlunde Fælleseje. Selvom Agrene til en Gaard laa spredt omkring i alle Skifterne, for at sikre Brugeren lige god Lod og Del i baade den gode og slette Jord, saa var der som Regel stor Forskel paa Agertallet og dermed det samlede Areal til hver Gaard i Byen.

Men selvom det ved en overfladisk Betragtning kunde synes som om alle disse spredtliggende Agerstrimler kom hulter-til-bulter imellem hverandre, saa viser det sig snart ved et nøjere Eftersyn, at der var visse ganske faste Regler, hvorefter Lods-ejerne har skiftet dem imellem sig.

Vi er ikke saa heldige her i Landet at have Landsbykort fra det 17. Aarhundrede, saaledes som i Sverige. Kun fra visse Egne af Sønderjylland, nemlig 3 Herreder i Aabenraa Amt, har vi Kartografen Johs. Mejers Kort 1641, og fra Aarene omkring 1713 har vi for de 8 Sogne, og nogle flere Sogne i Haderslev Amt, Landmaaleren Gries' Kort med tilhørende Opmaalinger. Ellers er det som Regel tidligst fra Landboreformernes Tid vore ældste Landsbykort i stor Maalestok stammer. Det er da et stort Held, at vi i Markbøgerne, Opmaalingsprotokollerne fra den store Landmaaling 1681—83, der dannede Forarbejdet til Christian den Femtes Matrikel af 1688, har en fortræffelig historisk-topo-

grafisk Kilde til Kundskab om det gamle Fællesskab i Landsbyerne.

Jeg har kaldt Jorddelingen, den Metode, hvorefter Bønderne fordelte Agrene imellem sig, for *Landskifte*, den Maade, hvorpaa de »skiftede Land» imellem sig.

Den ældste Form for Landskifte har vi sikkert paa Samsø. Her var Jorden delt i Fjerdinger, og hver Gaard havde Ret til et bestemt Antal Fjerdinger i Marken, men Gaarden havde ikke sine faste Agre, ikke de samme Agre hvert Aar, men rykkede hvert Aar en Ager frem i Skiftet efter en fast Omgang imellem Gaardene. Dette Landskifte kan man kalde *Aarskifte*.

I andre Byer har man et ret primitivt Landskifte, hvor der ofte findes en Enhedsager paa 10 Alens Bredde. Visse Grupper af Gaarde havde deres Agre liggende nogenlunde samlet i Ager-skifterne. Hvis en saadan Gaardgruppe da f. Eks. omfattede 3 Gaarde, Nr. 1, 2 og 3, saa fulgte disse Gaarde ofte i Besiddelsen af Agrene en nogenlunde konstant Rækkefølge ude paa Marken, saaledes at f. Eks. Nr. 1 i alle Tilfælde havde den østligste eller sydligste Ager (den der laa nærmest Solen) og Nr. 3 den vestligste eller nordligste Ager (den der laa fjernest fra Solen). I saa Tilfælde vil det ofte vise sig, at den Ager, som tilhørte Gaard Nr. 1, var dobbelt saa bred som de Agre, der tilhørte de to andre Gaarde i Gruppen. Da disse særlige Forhold vender tilbage i forskellige Byer, som ligger fjernt fra hverandre, de kendes f. Eks. i Vindeby paa Laaland og i Sale i Ginding Herred, saa faar man Indtryk af at staa overfor en vis Regelmæssighed ved dette Landskifte. Istedet for Henrik Larsens Navn for denne Type »uregelmæssig Agerfordeling», har jeg foretrukket at kalde den for *Fornskifte*, efter dens Navn i de svenske Love. Den synes nemlig at være ældre end de mest fremherskende to Landskifteformer, *Bolskifte* og *Solskifte*, og indeholder ligesom Spiren til dem begge. *Bolskiftet* optræder allerede som en gammel Institution i vort ældste danske Brev, Knud den Helliges Gavebrev til Lunde Stift 1085, og i vore Landslove fra Middelalderen forudsættes det, at Byer fra Arilds Tid har været skiftet i Bol. Derimod gives der udførlige Regler for Foretagelsen af *Solskifte*

ved Rebning i vor yngste Landslov, Jyske Lov, og det er vistnok sandsynligt, at denne Landskifteform først indføres ved den Lejlighed.

Disse tre Former for Landskifte, der sandsynligvis i Tid følger saaledes efter hverandre: *Fornskifte*, *Bolskifte* og *Solskifte*, er det som oftest nogenlunde let at skelne fra hverandre, hvor da ikke senere Arvedelinger og Mageskifter har forrykket de oprindelige Ejerforhold alt for meget.

I en bolskiftet By vil som oftest baade Landsbyjorden og Ager-skifterne være delt i visse Grupper, omfattende flere Gaarde, og kaldet *Bol*. Hvert Agerskifte er delt i ligesaa mange lige brede Dele som der er Bol i Byen. Den Del, der tilfaldt et af Byens Bol, deltes atter imellem Bolets Gaarde i flere Dele, een Del for hver Gaard, men her rettede Delens Bredde sig efter Gaardens Størrelse. Som oftest var Gaardene i en By ikke lige store og fik derfor ikke lige brede Lodder i Bolet. Gaardenes Lodder i Bolet kom i samme Rækkefølge indenfor Agerbolet ude paa Marken som Gaardene selv laa i inde paa Bygaden, solret. Man ser, at Bolets Tilliggende paa Marken var solskiftet imellem Bolets Gaarde. Disse Bol kan maaske forklares som en Slags Lægdsinddeling fra Oldtiden, hvorved det skulde opnaaes at hvert Lægd var lige stort og dets Jordtilliggende lige værdifuldt. For at opnaa dette maatte man ofte lægge Gaarde i Bol sammen, som ikke laa ved Siden af hverandre inde paa Bygaden.

Ved solskiftede Byer derimod fik alle Byens Gaarde i hvert Agerskifte tildelt deres Jord i stedse den samme Rækkefølge, og det viser sig at være den samme Rækkefølge, hvori Gaardene fulgte solret efter hverandre inde paa Byens Gade.

I Fornskiftet havde vi allerede de to Ejendommeligheder ved de senere Skifteformer: Delingen af Gaardene i Grupper, som hver fik tildelt Jord nogenlunde samlet i Agerskifterne, og Delingen af Jorden efter Gaardenes Størrelse og solret efter deres Beliggenhed paa Bygaden.

I Bolskiftet blev disse Grupper blot reguleret, saaledes at Bolene blev gjort nøjagtig lige store, og Solskiftet imellem Bolets Gaarde indbyrdes blev strengt gennemført.

I Solskiftet, den yngste Landskifteform, og her paa Egnen sikkert den mest udbredte, blev Solskifte fuldstændig gennemført for alle Landsbyens Gaarde, Bolgrupperne blev opløst, tit blev endogsaa Særejet af Tofterne opgivet og deres Størrelse reguleret.

Maaske rummer Fornskiftet Levninger af en Slags Old-Bol, saaledes at Bolet maaske tør formodes at række tilbage til Tiden før Aar 1000, til Vikingetiden.

I det hele taget har det altsaa nu vist sig, at naar Peter Lauridsen sidst i 1890'erne havde den Opfattelse, at Landskiftet paa vore Landsbyvange og selve Gaardrækkerne i vore Landsbyer var undergaaet store og gennemgribende Forandringer engang i Middelalderen ved Indførelse af Solskiftet overalt, saaledes at det gamle fuldstændig forsvandt, saa var han — heldigvis — paa Vildspor. Han naaede inden sin Død at se Henrik Larsens Kritik, og jeg mindes endnu, hvor optaget han var af den, og at han var klar over dens Berettigelse. Først ved Udsiftningen og Udflytningen omkring 1800 skete det store Brud med Fortiden. Paa Landmaalingens Tid 1681—83 har vi ved en Mængde Landsbyer over hele Landet endnu saa gamle Jorddelings- og Ejendomsforhold, at de kan række helt tilbage til Oldtiden.

Den nye Opfattelse er saaledes langt mere frugtbar for Forskningen end den gamle. Det viser sig altsaa, at Landsbyens Gaarde og Vangeskifter har føjet sig til hinanden i gradvis Udvikling, bygget op Fod for Fod omkring en oprindelig Kerne. Ved en Metode, som i mangt og meget kan minde om Arkæologens eller Bygningshistorikerens, skulde det være muligt at skrælle Lag for Lag af den gamle Bygning, og derved naa ind til Landsbyens oprindelige ældste Kerne: Den oprindelige Gaardrække med Tofterne bag sig, og med det ældste Agerland og det gamle Græsningsland i sin Nærhed.

Har man fastslaaet Gaardrækkens oprindelige Omfang og Plads, maa man undersøge Agerlandet, Beliggenheden af de ældste Agerskifter, og især Tofterne. Landskiftet paa Vangene, den Rækkefølge, hvorefter Gaardene fordeler de enkelte Agre imel-

lem sig, kan vise en Del om Gaardenes oprindelige indbyrdes Plads og Størrelsesforhold. Agerskifterne, som vi ser dem i Markbogen 1682—83, er en ejendommelig historisk-topografisk Kilde, en særlig »Jordebog«, indridset paa Vangene, ikke med Gaasepen og Blæk, men »med Reb og Raft«, som det gamle Landmaalingsudtryk lod, med Maalereb og Maalestang, engang i en fjern Tid, ofte mange Aarhundreder før Landmaalings Tid. Den ejendommelige Skik, at Forholdet imellem Gaardene var nogenlunde fast, idet deres gamle indbyrdes Toftebredder var en Art justeret Maalestok for deres senere Lod og Del i de nyindtagne Agerskifter, gør det muligt at drage visse Slutninger fra Del til Helhed, om Ejendommenes oprindelige indbyrdes Størrelsesforhold og Gaardenes oprindelige indbyrdes Beliggenhed paa Bygaden.

En Undersøgelse af Marknavnene paa Byens Omraade kan fortælle os mangt og meget om de oprindelige Natur- og Kulturforskeligheder, kan ofte gøre det klart, at visse Dele af Bymarken hører til den forholdsvis sent opdyrkede Jord, medens andre, baade ved deres Beliggenhed og Navn tør udpeges som hørende til den gammeldyrkede Jord i Byen.

Ved at gennemgaa flere Landsbyer og Enkeltgaarde efter den nævnte »bygningshistoriske« Metode skulde man efterhaanden kunne naa ind til Urkimen eller Kernen i Sognets Jord, fastslaa det indbyrdes Aldersforhold imellem Sognets Ejerlag, dets Landsbyer og Enkeltgaarde.

Her veed vi allerede paa Forhaand, at de Byer, der oprindelig har været Torper og Afbyggerbyer, de Byer, der f. Eks. har Navneendelsen *Torp* og *Bøl*, her i Koldinghus Amt Byer som Tolstrup, Vilstrup, Højrup, Stenderup, Starup, Bramdrup, Vamdrup og Ammidbøl, Randbøl, Nybøl (Nebel), Knudsbøl, Tersbøl, men ogsaa Byer som Torup, Torpe, Tarp, Terp og Skovbølling og Kjærboilling, hører til de yngre Stednavne, medens f. Eks. Byer med Endelsen *-ing* og *-um* hører til de ældre Stednavne. Her i Koldinghus Amt Byer som *Kolding*, *Vinding*, *Velling*, *Favsing*, *Jelling*, *Fitting*, og *Egum*, *Holtum*, *Hindum*, *Hygum*, *Ørum*, *Nissum*, *Uldum*.

Ved at udvide den bebyggelsehistoriske Undersøgelse til en videre Kreds kan vi maaske ad disse Veje efterhaanden sættes i Stand til at efterspore de store Træk i *Herredets* Bebyggelsehistorie.

Her maa en topografisk og statistisk Metode forbindes med en sproghistorisk, der inddrager *Stednavnene* i Undersøgelsen.

Vil man danne sig et foreløbigt Indtryk af Bebyggelsen i de enkelte Herreder, kan man betragte Bebyggelsesnavnene, d. v. s. de Stednavne, som er knyttet til Herredets Byer og Gaarde. De kan deles efter Navneendelsen i *Naturnavne* og *Bygdenavne*. Til Naturnavnene regner jeg Navne som Tyvkjær, Hesselballe, Holte, Bække, Lunderskov, Kragelund, Gaverslund, Ravnholt, Hjortebjerg, Studsdal, Skjærbæk, Gudso. Til Bygdenavnene Kolding, Egum, Pjedsted, Herslev, Vejlbj, Hønborg. Allerede naar man ser paa Forholdet mellem Naturnavne og Bygdenavne i et Herred vil man have et Indtryk af, om Bebyggelsen eller Naturen dominerer i Herredet. I alle Herrederne i Koldinghus Amt er der i Gennemsnit $1\frac{1}{2}$ Gang saa mange Bygdenavne som Naturnavne. Højest ligger Brusk og Andst Herreder med næsten 3 Gange saa mange Bygdenavne som Naturnavne, saa følger Elbo med lige ved 2. Holmans, Jerlev, Tørrild og Slavs ligger under Amtets Gennemsnit med 1,4—1,1 Gange saa mange Bygdenavne som Naturnavne, og kun i ét Herred, Nørvang Herred, overstiger Naturnavnene Bygdenavnene. Naturnavneprocenten ligger ved 41, højest er altsaa Nørvang Herred med over 52, lavest Brusk Herred med 26. Til Sammenligning kan anføres, at Naturnavneprocenten i Vrads Herred var 50, i Viborg Amt taget under ét 32, samme Procent som i Andst Herred. Hertil svarer en Bygdenavneprocent paa 58, højest i Brusk Herred 74, lavest i Nørvang Herred 39. I Viborg Amt var Bygdenavneprocenten 63, lidt højere end i Elbo Herred, i Vrads Herred var den lavere end i Slavs Herred, men dog ikke saa lav som i Nørvang Herred.

Man kan ogsaa ved at betragte *Skovnavnene* iblandt Bebyggelsesnavnene faa et Indtryk af, hvormeget Skov der er ryddet i Herredet. Her kommer Skovnavneprocenterne saaledes i Koldinghus Amt (med et Gennemsnit paa 16): Elbo 5, Jerlev $10\frac{1}{2}$,

Brusk 11, Torrild 12, Slavs 13, Holmans 19, Andst 21 og Nørvang 36. Til Sammenligning tjener, at Viborg Amt havde 11 Procent, højest laa Hids Herred med 18, lavest Rødding i Salling, der mangler Skovnavne, fraset selve Herredsbyens Navn, maaske. I Tyrsting-Vrads Herreder var Skovnavneprocenten som i Andst Herred: 21.

Vil man have et foreløbigt Indtryk af Bebyggelsens Alder og Vækst, kan man opgøre Forholdet imellem de forskellige Bygde-navne med faste Endelser: Ing, Um, Sted, Lev, By, Torp og Bøl. Men her hersker der endnu ikke fuld Enighed om disse Navne-enderes Kronologi, dog synes alle efterhaanden enige om, at Ing- og Um-Navnene hører til det ældste Navnelag, Byer som Kolding, Jelling, Velling, Vinding, Hygum, Egum, Ørum, Nissum, Uldum. Overalt, hvor germanske Folk tog Land, førte de disse to karakteristiske Navneendelser -Ing og -Heim med sig. Her stod Koldinghus Amts Navneprocent for Ing/Um-Navne betydeligt lavere end Viborg Amts, 5 mod 10—11 Procent. Især Sønderlyng Herred med 27, Sallings Herreder med 11—18 Procent var det som gjorde Viborg Amts Procent af gamle Navne saa høj. Her i Koldinghus Amt laa Holmans Herred højest med 10, Torrild $7\frac{1}{2}$, Slavs 6, Jerlev 5 Procent. Lavest stod Brusk Herred (Broskov Herred) med 2 Procent, derefter Andst, Elbo og Nørvang med 3—4 Procent — det ses altsaa, at til Trods for den ringe Jord og den høje Enkeltgaardsprocent, har dog de to Hedeherreder, Slavs og Nørvang, været ret tidligt bebygget.

Omvendt kan man ved en Undersøgelse af Procenten for Torp og Bøl faa et Indtryk af den store Nyrydning af Land, som fandt Sted i Torp-Tiden fra den ældste Middelalder. Her ligger Andst Herred højest med 34 pCt., saa følger Brusk med 28, Elbo og Torrild med 24—25, Holmans med 23, og under Gennemsnittet laa Jerlev 18, Nørvang og Slavs med 9— $9\frac{1}{2}$ Procent. Gennemsnittet af Torpnavne for Koldinghus Amt var 22, for Viborg Amt noget højere: 26. Her ligger de to Hedeherreder altsaa lavest $9\text{—}9\frac{1}{2}$, lavere endnu end Vrads Herred med 16. Den Jord, som kunde dyrkes, var hovedsagelig indtaget i disse Herreder allerede i Oldtiden, saa der ikke blev Rum for noget Nyryd i

Torp-Tiden, hvorimod baade Andst og Broskov Herred endnu havde Muligheder for Opstaaen af et betydeligt Antal Torper. Ser man paa Procenten for de 4 udprægede Oldtidsendelser Ing, Um, Sted og Lev, vil man sandsynligvis have Omfanget af den Bebyggelse, der har fundet Sted til Folkevandringstid. Her staar Holmans Herred højest med 19 pCt., Jerlev 18, Elbo 14, Brusik og Tørrild 13. Under Gennemsnittet ligger de 3 Herreder Andst 12, til Trods for sine mange gamle Navne paa Sted (Andst, Gamst, Erst, Verst, Seest, Torsted) og sine 2 Ing-Navne (Gejsing og Revsing), Slavs $7\frac{1}{2}$ og Nørvang 6. Gennemsnittet for Koldinghus Amt er her 13, lidt lavere end Viborg Amt. Et Herred som Tyrsting Herred ligger over det højeste i Koldinghus Amt, Holmans Herred, med 20 pCt. mod 19, Vrads og Slavs Herred staar omtrent lige med 7—8 pCt., Gern Herred ligger omkring Elbo og Brusik Herreder med 13—14 pCt.

Vil man have et Indtryk af Sognenes Godhed med Hensyn til Jorder, kan man beregne for hver By, hvormange Tønder Land Agerjord, der 1688 medgik til 1 Tønde Hartkorn. Her i Jylland deltes Jorden i 6 à 7 Klasser: »allerbedst« Jord til 2 Tdr. Land pr. Td. Hartkorn, »god« 4, »middel« 6, »skarp« 9, »ond« 12, »allerværst« 16, og »allerværst« i 2. Potens 20 Tdr. Land til 1 Td. Hartkorn.

Hvis vi giver Sognene Karakter efter denne Skala, faar vi et Gennemsnit »middel« med $7\frac{1}{2}$ Td. Land pr. Td. Hartkorn for hele Koldinghus Amt. Højest er Holmans Herred med »god« Jord, ringest er Slavs Herred med over 17 Td. Land pr. Td. Hartkorn, altsaa allerværst. Vi vil som oftest se, at de Herreder og Sogne, som har den ringeste Jord, tillige er dem, der har den højeste Enkeltgaardsprocent. Det bedste Sogn er Hornstrup med $4\frac{1}{2}$ Td. Ld. pr. Td. Htk., derefter følger Seest, ØsterSned, Grejs og Gaverslund med 5 Td. Ld. og lidt derover pr. Td. Htk. Det sletteste Sogn er Grene med $21\frac{1}{2}$ Td. Ld. pr. Td. Htk., altsaa mere end der udkræves til Jord af allerværste Grad i 2. Potens (20), ikke stort bedre er Hejnsvig og Vorbasse med $19\frac{1}{2}$ og 16 Td. Ld. pr. Td. Htk. — ogsaa »allerværst« Jord. Ikke stort bedre er Grindsted med tæt ved 16 »allerværst«, Ringgive 15, Randbøl

og Vester 14; alle disse Sogne er »onde«. Her i Brusk Herred er Harte og Almind lavest med 8 Tdr. Ld. pr. Td. Htk. Bramdrup, Vilstrup og Tyvkjær har »god« Jord, selvom den er paa Grænsen af »middel«, ellers er alle Sognene »middel«, Brusk Herred er et typisk jysk »middel« Herred.

Ved et grundigt Studium af gamle Kort og Jordebøger, og ikke mindst ved Maalebøgernes Oplysninger om Agernavne og Agrenes Fordeling mellem Gaardene, Landskiftet, vil efterhaanden de store Linjer i vor Bebyggelseshistorie kunne tegnes.

Ved den gennemgribende Revolution af vore Landboforhold, som betegnes af Udskiftningen og Udflytningen sidst i det 18. Aarhundrede, blev alle Spor af Oldtid og Middelalder næsten ganske udvisket.

Men ogsaa kun næsten.

Mon De, mine Tilhørere, i Grunden tænker paa, at Ejendomsforholdene i vore Landsbyer er saa ualmindelig gammeldags som de er?

Vi gaar vel alle rundt og tror, at vort Landbrug og dets Ejendomsforhold er saa yderligt moderne, saa at enhver Flig af Oldtidens Mørke blev spredt, da Oplysningens klare Dag brød frem i Landboreformtiden ved det 18. Aarhundredes Slutning. Vi er saa optaget af at knytte Telefonens og Højspændingens Traade ud over Bøndernes Land, at vi ofte er tilbøjelige til at overse den spinkle graa Traad, som den Dag i Dag binder os fast til en meget fjern Oldtid.

Tager vi for os en moderne Landsbys Skatteligningsliste med alle de forskellige Landbrugeres Hundreder af Parceller, saa vil vi faa et levende Indtryk af, at vi nu lever i Udstykningens og Udhøkringens blomstrende Tidsalder. Men disse Parcellers Matrikelnumre peger tilbage til en Tid i 1840'erne, til Matrikelen af 1844, da Udstykningen knap nok havde taget saa kraftigt fat, og alle de Nutidsparceller, der f. Eks. har Nr. 3 — lad dem saa hedde 3 a, 3 q eller 3 bb — de hørte i 1844 til een og samme Ejendom, var samlet under een Hat, og det vil som oftest være den Hat, der nu er gaaet i Arv til Ejeren af Matr. Nr. 3 a. I 1844 var der ikke flere Ejendomme her end der er Løbenumre i Ma-

trikelen. Alle de Parceller, der nu har Tillæg af a, b, q, z, y eller andre Prydelser, dem kan man gaa ud fra skylder Udstykninger efter 1844 deres Oprindelse.

Men hvorledes var da disse Ejendomme i 1844 kommet til Verden? Ja, det veed vist enhver Landbruger: De blev skabt ved den største af alle Udstykninger, den store Revolution i enhver Landsbys Historie, selve Udskiftningen af Fællesskabet, der som oftest fandt Sted en Gang kort før eller efter 1800, da det gamle Fællesskab ophævedes, og hver Bonde i Lavet fik tildelt sin Lod for sig selv i større samlede Parceller.

Men hvorledes gik det da til ved denne Udskiftning? Det var jo dog ikke saa lige en Sag at give hver Mand samlede Lodder, hvor han før kun havde smalle Strimler i alle Agerskifter over hele Bymarken. Her er det, man skal lægge Mærke til een vigtig Ting: Man fordelte Jorden efter det gamle Hartkorn fra Christian den Femtes Matrikel af 1688. Hver Ejendom paa Udskiftningstiden, som brugte Jord med paahvilende gammelt Hartkorn, fik tildelt sin Lod efter Hartkornets Størrelse i Forhold til Byens samlede Hartkorn.

Saa er vi altsaa naaet tilbage til Christian den Femte. Men hvordan takserede Landmaalerne paa hans Tid da Jorden til Hartkorn? De maalte Arealet op, hver lille Strimmel af de mange Agre, og stedlige edsvorne Boniteringsmænd, som oftest Bønder fra Nabobyerne, takserede Jorden, ved at henføre den til een af de 6 Godhedsklasser.

Engen takseredes efter Læs Hø om Aaret, boniteret i 3 Klasser, Græsningen efter hvormange Hoveder, der aarlig kunde faa Føden, ogsaa i 3 Godhedsklasser, og Skoven efter hvormange Svin den kunde føde med sin Olden. Alle disse Antal Tønder Hartkorn blev saa sammenlagt, og Summen af alle disse »Herligheder« blev Ejendommens samlede Hartkorn.

Men da Arealet som sagt rettede sig efter Tofternes Bredde, idet »Toft var Agers Moder«, som jeg før har forklaret, saa vil De forstaa, at Grunden til at der er Forskel paa Gaardenes Størrelse i Byen ofte kan ligge helt tilbage i Arilds Tid.

Naar Proprietær Jens Hansen i vore Dage har en stor anseelig

Gaard paa mange Tønder Land, medens Gaardejer Hans Jensen kun har en lille og slet Gaard, nærmest et Bolssted, saa kan det i mange Tilfælde skyldes, at Proprietærens Forgænger i Oldtiden var en stor Høvding med mogle Guld og mange Trælle, som tog rigeligt med Toftejord ind til Drift bag sin Gaard, fordi han havde Rang og Værdighed og undergivne Trælle nok til at drive den, medens Bolsmandens Forgænger kun var en Smaamand, der maatte nøjes med en smal Toft. De færreste tænker vel paa, at deres Gaardes Tilliggende blev bestemt maaske allerede paa samme Tid, da Guldhornene blev smedet.

Dette gammeldags Præg, som knytter den fjerne Oldtid til Nutiden, gør netop dansk Landsbyhistorie saa tiltrækkende for Forskeren. Har han først Hold i den rette Ende af Rebet, kan han Fod for Fod drage Oldtiden til sig.

Her er en vid Mark for Undersøgelse. Hele det gamle danske Bondeland med sine ældgamle Byer og Vange breder sig ud for Øjet, krystalliseret, fæstnet, men ikke stivnet, i de gamle Markbøger fra Christian den Femtes storslaaede Opmaaling, som opbevares paa Matrikulsarkivet i København. Den viser os det levende, dyrkede Land i al sin Forskellighed, saaledes som det laa udbredt for Landmaalere og Takseringsmænd sidst i det 17. Aarhundrede. Lige ned til Udskiftningstiden laa vore Landsbyer og deres Agerskifter endnu hen med deres brogede Blanding af nyt og ældgammelt.

Selvom ikke alt var en Arv fra Arilds Tid, saa var der dog i Væven saa rig en Oldtids-Islæt, at det nok lønner sig for den, der vil vide Besked med vort Landbrugs, vore Landsbyers og vor Bondestands Historie, at fordybe sig deri.

DANMARKS MIDDELALDERBREVE.

Foredrag holdt på Koldinghus fredag d. 8. juni 1934.

Af *Lis Jacobsen*.

Forskere og dyrkere af vort lands historie!

Bestyrelsen for *Dansk historisk Fællesforening* har bedt mig her ved Deres årsmøde gøre rede for den planlagte udgave af Danmarks middelalderbreve. Jeg har med tak sagt ja dertil.

I mere end to århundreder har man arbejdet på at samle, hvad der er bevaret fra middelalderen af *breve* — det vil fortrinsvis sige dokumenter med retsgyldighed — der giver oplysning om danske personer og danske forhold. Mange tilløb er gjort til en sådan samling, og der foreligger nu — trykt og utrykt — overordentlig værdifulde hjælpemidler til et dansk Diplomatarium. Jeg skal blot nævne den store registrering af de i inden- og udenlandske samlinger trykte middelalderbreve, som Videnskabernes Selskab har ladet udarbejde i løbet af 19. århundrede, og den fortegnelse over middelalderbreve der hører hjemme i danske arkiver, som Kr. Erslev lagde grunden til, og som endnu er under udgivelse. Desuden er der udgivet adskillige diplomsamlinger, omhandlende en enkelt geografisk eller sagligt begrænset del af hele stoffet som Dipl. Vibergense, Testamenter fra Danmarks middelalder o. lign.; men en samling, der i fuldstændig form vil udgive alle brevene, en sådan har man først nu fået midler til — gennem en stor bevilling fra *Carlsbergfondet* til *Det danske Sprog- og Litteraturselskab*. Foreløbig har vi planlagt den første række, der medtager breve fra den ældste tid til 1340. Denne række vil antagelig omfatte 5000 à 6000 breve, fordelt på 10 bind à ca. 500 sider.

Danmarks middelalderbreve er af en betydning for kendskabet til landets og folkets historie, der — samlede — overgår alt, hvad man ellers har af kilder fra hin tid, ja for lokalhistoriens vedkommende er disse breve jo praktisk talt de eneste samtidige kilder, da middelalderens historieskrivning ikke er lokalhistorisk orienteret. Men affatterne af den ældre middelalders breve havde

en for nutidens brugere beklagelig tilbøjelighed: den at benytte latinsk sprog i stedet for deres modersmål. Ikke ét af brevene fra denne periode er skrevet på dansk. Og vi på vor side har den i dette forhold store mangel, at — i hvert fald hovedparten af os — hellere (meget hellere) læser dansk end latin. Uden at dølge sandheden kan man vistnok sige, at for hundrede, der har interesse af at læse disse gamle breve, vil de 90 have væsentlige, for ikke at sige afgørende, vanskeligheder ved at tilegne sig brevene, hvis de kun foreligger på latin.

Dette har fra første færd stået Litteraturselskabets bestyrelse klart, og vi har derfor overvejet, hvorledes man skulde få midler til at udgive en oversættelse — ledsaget af oplysende noter — foruden den egentlige udgave, der bevarer originalernes lærde sprog. Carlsbergfondet har vel lovet at ville bidrage til en sådan oversættelse; men uden støtte fra anden side vil oversættelsen ikke kunne gennemføres. Denne »anden side« er *Undervisningsministeriet*, der ved de forhandlinger, vi har ført, har stillet sig meget imødekommende; men man har med styrke hævdet, at — helt bortset fra de vanskeligheder, den øjeblikkelige økonomiske situation volder — måtte man lægge den største vægt på, at kravet om en oversættelse støttes, og støttes på effektiv måde, af de kredse af historisk interesserede landet over, til hvem oversættelsen fortrinsvis skal henvende sig.

Det er derfor, vi kommer til Dem med spørgsmålet: *vil De være med?*

Fællesforeningens bestyrelse har vist Det danske Sprog- og Litteraturselskab den velvilje at tage sagen op til behandling. Vi har dernæst haft den glæde at få Fællesforeningens tilslutning til vor plan; endelig har denne plan været forelagt i de enkelte amtsforeningers bestyrelser, og — om ikke hos alle — så dog hos det store flertal fået en meget venlig og forstående modtagelse.

Vort forslag går ud på, at der foruden den fuldstændige danske udgave, som kan betegnes som *Rigsudgaven*, trykkes udgaver, i hvilke kun de diplomer optages, der har stedlig interesse; disse udgaver, som vi har kaldt *Amtsudgaverne*, og af hvilke

vi har planlagt ni forskellige, for: 1. *Sønderjylland*, 2. *Vest-*, 3. *Øst-*, 4. *Midt- og Nord-jylland*, 5. *Fyen og Lolland-Falster*, 6. *Sydsjælland*, 7. *Nordsjælland*, 8. *Københavns amt* samt 9. et hæfte for *Bornholm* — de skulde for en meget lav pris overtages af amtsforeningerne og sendes til disses medlemmer som tillæg til eller i stedet for foreningernes årspublikationer. Betingelsen for at foreningerne kan give deres tilslutning hertil er naturligvis, *dels* at de mener at kunne skaffe de penge, det drejer sig om til udgivelsen, *dels* at de mener, det er en forsvarlig måde at give pengene ud på. Hvad det første spørgsmål angår, vil jeg gerne erklære, at de tilbud, selskabet har opnået på papir, ombrydning af satsen og trykning, ligger meget lavt. Det derimod, som det efter min mening kommer an på her på mødet, er at blive på det rene med, om foretagendet — bortset fra den økonomiske side — kan regne med medlemmernes *interesse*, eller om den mand skulde have ret, der på sin forenings vegne har skrevet til Fællesbestyrelsen, at »vi må anse det for spild at trykke brevene i så stort oplag; vi er overbevist om, at ikke 10 pCt. af vore medlemmer vil interessere sig så meget for værket, at de vilde bede om det, selv om de fik det gratis«.

Jeg vil ikke lægge skjul på, at dette brev tiltalte mig. For det første, fordi det er så behageligt, at folk uden omsvøb siger, hvad de mener, og for det andet, fordi den eneste måde at blive klar over, hvordan en sag forholder sig, det er ved at tale rent ud om tingene. Jeg er iøvrigt tilbøjelig til at give postmester Klitgård ret — ham er det nemlig, der har skrevet brevet — vel at mærke hvis foreningerne *uden* forberedelse og vejledning sendte medlemmerne brevene ind ad døren. Men efter mit kendskab til den historiske interesse landet over er jeg fuldkommen overbevist om, at postmester Klitgård vil få uret, hvis vi sørger for at give medlemmerne de nødvendige forudsætninger for at forstå brevenes værdi; hertil synes de historiske foreninger at have de allerbedste betingelser, idet de både gennem det mundtlige og skrevne ord kan komme i forbindelse med deres medlemmer; og jeg kan tilsige dem, at Litteraturselskabet og Diplomatiets ledere og medarbejdere på enhver måde vil være Dem

behjælpelig med stoffets tilrettelæggelse. Det er da mit håb, at postmester Klitgård og vi — trods hans bryske ord — skal nå til god forståelse.

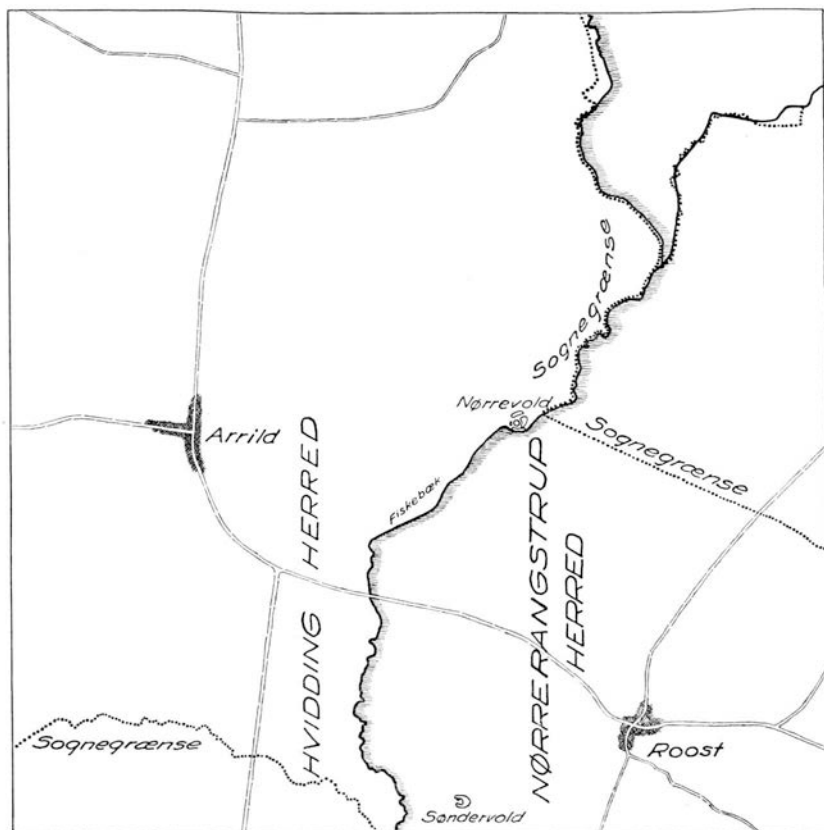
Da tiden er begrænset, skal jeg nu uden videre indledning springe midt ind i sagen og som vidnesbyrd om diplomernes betydning for dem, der er interesserede i deres egns historie, fortælle, hvad en ung lokalhistoriker har fået ud af nogle breve fra sin hjemegn. Jeg vilde tro, at et sådant enkelt konkret eksempel er mere oplysende end mange smukke ord, der mangler den stedbundne virkelighed. Det skulde glæde mig, om De — når De har hørt min historie — kan give mig ret i denne betragtning.

II.

I *Arrild* sogn, *Nørre Rangstrup* herred, lidt sydvest for landsbyen *Roost* — hvor »de rige Roostbønder« har haft gårde, dem hvorfra den navnkundige Rostgårdske slægt er udgået — dér ligger i engstrækningerne ved Fiskebæk et gammelt voldsted, der i daglig tale kaldes »*æ Søndervold*«. En halv mils vej nord for dette voldsted, men på åens modsatte side og hinsides herredsgrensen ligger i *Arrild*-sogn i *Hvidding* herred et andet og større voldsted, som man kalder »*æ Nør'vold*«. Efter de bevarede levninger kan man fastslå, at der på *Nørrevold* har været grundmurede bygninger, mens *Søndervold* synes at have haft bindingsværks huse — begge steder er typiske for det 14. årh.s voldombygte borge.

Om disse to voldsteder går der et sagn, som jeg nu skal fortælle Dem, sådan som jeg har hørt det berette af den unge historiker — magister *C. A. Christensen* — der er hjemmefødt i *Nørre Rangstrup* herred, hvor begivenheden lever i lokal tradition den dag i dag, »sådan som de gamle har fortalt«.

I fordums tid sad på »*æ Nør'vold*« og »*æ Søndervold*« to herremænd. En aften var der stort gæstebud på *Nørrevold*, og hen på gildet, da man havde fået lidt rigeligt at drikke, og hver fortalte om sine herligheder, havde herremanden på *Søndervold* nok pra-

Voldstedernes beliggenhed i Arrild-sogn.

let lovlig stærkt af sine fortjenester, så herren på Nørrevold til-råbte ham, at det hele Søndervold imod *hans* borg kun var at ligne ved en ussel hytte. Da rejste borgherren fra Søndervold sig og svor en ed på, at han skulde bygge *sin* borg så høj, at tårnets skygge ved middagstid vilde kastes over Nørrevold.

Nogen tid efter ser herremanden på Nørrevold, at den Sønder-vold herre er i færd med at gøre alvor af sin trusel. Den nye borg begyndte at rejse sig. Han besluttede da hemmeligt at over-falde Søndervold og ødelægge borganlægget. Som tænkt, så gjort. Samme nat drog han med sine bevæbnede svende til Søndervold.

Men borgens herre havde fået nys herom og besluttede at komme den anden i forkøbet. Begge skarer nåede frem til de fjendtlige borge og fik dem tændt i brand. — Fra den brændende fjendeborg så de da deres egen stå i luer. De styrtede bort for at nå hjem, men ved broen over åen mødtes skarerne, og i den voldsomme kamp, der opstod, stak de hinanden ned.

Således som denne historie lyder, har den været stedfæstet i egnen i flere århundreder; den ældste gengivelse har vi i en præsteindberetning fra midten af 18. årh. (fra præsten i Arrild). Dengang så lidt som nu har de to herremænd noget navn, og de dramatiske enkeltheder er udstyret med samme fælles-episke vandregods. Den hele historie kunde derfor godt se ud til at være blevet til på grundlag af de bevarede voldsteder — med til sætning af noget af det fællesudstyr, der altid er til rådighed i sognenes lagerrum.

Det kan endnu nævnes, at sagnet i 19. årh. er benyttet litterært bl. a. i den historiske roman »Tule Vognsen«, men i forbedret skikkelse. De navnløse herremænd er her blevet virkelige personer: herren til Nørrevold, der yppede kiven, hedder »Ridder« *Moritz Podebusk*, herren til Søndervold hr. *Thomas Mule*. Kombinationen er ikke uden dristighed, da Thomas Mule levede i 13. årh., medens Moritz Podebusk døde som herre på Kjørup ved Ringkøbing 1593¹⁾).

Interessant er det, at i Roost-egnen var der ikke mange, som troede på de navngivne herremænd. Man rystede overbærende på hovedet. I virkeligheden stod man også på fuldstændig bar bund uden mindste anelse om, hvem der havde ejet de to borge, end mindre om der havde været strid mellem ejermændene, eller om det overhovedet var muligt at tilvejebringe oplysninger, der kunde bekræfte eller afkræfte sagnet.

Da magister Christensen i efteråret 1933 var blevet ansat som medarbejder ved Diplomatarium Danicum, fik han en dag fat i et

¹⁾ En redegørelse for de litterære traditioner vil blive givet andetsteds af C. A. Christensen, jævnfør ndf. side 242, kap. III.

gavebrev fra 1334, i hvilket en *hr. Jakob af Roost* skænker betydelige jordegodser til Løgumkloster for sin sjæls frelse.

Dette brev er typisk for, hvad de danske middelalderdiplomer indeholder: en række positive oplysninger om, hvem der har været ejer af jorden, hvorledes den er gået fra slægt til slægt eller fra privatmand til kirke eller fra konge til adelsmand o. s. v., oplysninger der løsrevne kan virke som tørre remser, men som — når de ses som led i brevenes samlede kæde — kan bringes ind i en levende og frugtbar historisk sammenhæng. Lad mig med det samme tilføje, at ingen har bedre betingelser for at levendegøre brevstoffet end *lokalhistorikeren*, for hvem navnene ikke er mere eller mindre døde bogstaver, men kendsgerninger: kirker, gårde, byer, som udgør del af hans liv, sådan som de har udgjort del af hans fædres liv for ham og vil udgøre del af hans børns efter ham.

Dette Jakob af Roost's gavebrev er blevet gennemgået, oversat og kommenteret foruden af diplomatiets ledere af flere unge historikere; de iagttog, at afskriften stemte med forlægget, de søgte at identificere de i brevet omtalte personer, de drog omsorg for, at gengivelsen af stednavne blev rigtig, — og så gik de til det næste diplom. Men med magister Christensen var det anderledes. Hr. Jakob, der havde skænket de store godser til Løgumkloster, var jo »hjemme fra Roost«. Hvad mon *det* var for en hr. Jakob? Midt i byen lå endnu rester af en middelalderlig gård, dér havde han altså boet engang, han og hans slægt. Brevet blev levende.

Måske kan det være oplysende for dem af Dem, der ikke har kendskab til de gamle middelalderbreve, at høre, hvordan sådan et brev lyder:

»Ridder *Jakob af Roost* ønsker alle, der ser nærværende skrivelse, evig frelse i herren. For at ikke det, som sker i tiden, skal svinde samtidig med tiden, gør man det gerne uforgængeligt ved det skrevne bogstavs vidnesbyrd. Følgelig da jeg hellere vil komme døden i forkøbet end forekommes af den, skænker jeg af de ejendomme, som Gud har overdraget mig, de nedenfor anførte til Cistercienserordenens St. Marie kirke i Løgum, Ribe stift, til bod for min sjæl og for

at faa gravsted i den kirke, for hvis fremgang saavel jeg som min hustru efter hele min slægts tilbøjelighed fra barndommen af har næret særlig interesse¹). (Jeg skænker) nemlig: i byen *Brøstrup*, Hygum sogn, alt mit faste og rørlige eje, indbefattet agre, enge, græsgange, skove med al den virning jeg har anbragt eller overtaget i nævnte ejendom. Ligeledes al min ejendom i den by som kaldes *Klovtoft*, Hellevad sogn, med al dens indtægter. Ligeledes i *Bedsted* 1 øre korn i aarlig indtægt. Ligeledes i byen *Skovbøl*, Branderup sogn, al ejendom, som jeg har fra Bonde Bosens arvinger, med al den virning jeg har anbragt i samme ejendom, og alle dens vilkaar. Endvidere i samme by den ejendom, som jeg har efter (min hustru) Helene, Magnus' kone, med alle dens tilliggender. Ligeledes overdrager jeg paa *Rurup mark*, samme sogn, af mine jorder en indtægt paa 1 mark korn som evig arv og eje til de ovennævnte munke i Løgum. Til større sikkerhed om alt dette har jeg ladet mit segl vedhænge nærværende brev sammen med min kære hustrus og mine slægtninges Jon Eskildsens og Jon Iversens. Givet i det herrens aar 1334 paa dagen for martyrerne St. Dionysius og hans fæller i nærværelse af mange troværdige gejstlige og lægfolk. Desuden billiger, ratificerer og befæster ved vedhængelsen af mit segl jeg Mathias Nielsen den ovennævnte donation til vidnesbyrd om ovennævnte.«

Magister Christensen fik nu lyst til at se, hvad de gamle breve videre kunde fortælle om hr. Jakob. Og frem af brevene steg for ham en mand af gammel sonderjydske slægt, der i begyndelsen af 14. årh. havde hørt til Nordslesvigs betydeligste jordbesiddere, men som ingen historiebog beretter om.

Hr. Jakobs segl viser, at han er af *Skram*'ernes slægt, der sammen med sidelinjen *Blek* omkring ved år 1300 sidder inde med store godser i den midterste og vestlige del af Nordslesvig. Diplomerne godtgør, at slægten på den tid havde jorder i Vellerup og Bedsted, i Branderup, Rurup og Roost, i Hvidding, Spandet, Arnum, Gånsager og Birkelev, i Emmerslev og mange flere steder. Men på det tidspunkt kulminerede slægten hernede. Holstenske og sydslesvigske adelsslægter begyndte nu at fortrænge den; ved ægteskaber og andre transaktioner erhvervede de *Skram*'ernes slesvigske ejendomme, og *Skram*'erne selv vandrede nordpå til kongeriget.

¹) 12. okt. afholdtes if. Løgumkloster dodebog sjælemesse over hr. Jakob af Roost; 15. okt. holdtes sjælemesse over en af hans forfædre: hr. Peder af Roost.

Hr. Jakob har været en af slægtens mest fremstående mænd. Ved det storpolitiske forlig i Nyborg 1315 mellem hertug Erik og Kongen er *Jacobus Rost* hertugens forlover, d. v. s. garant ved overenskomsten angående det slesvigske krongods (brev af 14. dec. 1315). En halv snes år efter — da hertug Erik bekræfter Løgum klostres patronsret over Brede kirke — ser vi hr. Jakob (i brev af 22. aug. 1324) som vidne for hertugen. Atter ti år efter skænker han — ved brevet af 9. okt. 1334 — de store jordegodser til Løgum kloster.

Af andre breve får vi oplysning om hans personlige forhold. Han og hans hustru *Helene* har kun ét barn, en datter *Katarina*, der omkr. 1340 blev gift med *Johannes* (eller *Henneke*) Limbek, af den oprindelig sydslesvigske eller holstenske adelslægts *Limbek*'erne, der i 14. årh. kom til at spille en så afgørende rolle i Nordslesvigs historie. Vi har da netop her et eksempel på, hvorledes disse holstenske og sydslesvigske slægter ved klog ægteskabspolitik udvidede deres magtområde til Nordslesvig. Den kendteste af Limbek'erne, Valdemar Atterdags drost, *Klaus Limbek* — visst en fætter til Henneke — giftede sig på samme tid det *Tørning*'ske gods til i Haderslev amt og blev således stamfader til den *Tørning*'ske gren af Limbek'erne, mens Henneke, i diplomerne almindeligvis kaldet *Johannes*, blev stamfader til den *Søgård-Trøjborg*'ske linje. I 1344 forlenede hertugen nemlig Jakob af Roost's svigersøn med Lundtofte herred, hvor Johs. Limbek byggede Søgård, og 1348 fik han Rømø og Visby sogn i forlening, hvor han, som den store bygherre han var, opførte Trøjborg.

Alt dette fremgår af de gamle breve, der også lader os følge ejendommenes videre historie. 1355 døde Johs. Limbek uden at efterlade sig sønner. Hans og Katarinas eneste barn var en datter, der efter sin mormor bar navnet *Helene*. Efter sin mødrene slægt arvede hun morfaderens ejendom i Roost, mens hendes faders forleninger med godserne i Søborg og Trøjborg forblev i den Limbek'ske slægts eje (de gik over til broderen Lyder Limbek).

Men nu skal vi se, hvordan det videre gik med hr. Jakob af

Roost's besiddelse. Hans datterdatter Helene, der havde arvet godset, blev gift med *Svend Jensen* af *Munk*'ernes mægtige slægt, en broder til *Palle Jensen*, der på det tidspunkt — mens *Klaus Limbek* var drost — indtog stillingen som kongens marsk og trofast fulgte *Limbek*'erne i deres skiftende politik overfor *Valdemar Atterdag*.

Hvis De nu har tålmodighed til at følge mig længere, skal De se, hvorledes knuden strammes omkring vor historie, hvorledes brevene efterhånden fører os til de gamle voldsteder, der var vort udgangspunkt.

Efter kort tids ægteskab døde *Svend Jensen Munk*. Af et brev fra 14. maj 1357 fremgår det, at hans hustru *Helene* dengang sidder enke med en lille søn *Johannes*, opkaldt efter sin morfader *Johannes Limbek*. Dette brev er en arveoverenskomst af en ejendommelig art mellem drengens fædrene frænder, *Munk*'erne, og drengens modrene frænder, *Limbek*'erne. *Munk*'erne pantsætter — det vil på den tid sige: sælger — 10 ottinger jord i *Roost* til den andetsteds fra kendte *Valdemar Sappi*, der betaler jorden med 100 mark lybsk, et stort beløb, der viser, at det var omfattende jorder salget gjaldt. Beløbet skal *Munk*'erne bruge til at betale til *Johannes Limbek*'s datter *Helene* som godtgørelse for hendes »boskab«, hvilket er at forstå for bygningerne med inventar. *Hun* har nemlig krav på borgen, mens *sønnen* arver selve jorden. Vi ved nu, at den ejendom, som *Helene* har arvet efter *Limbek*'erne, er besiddelsen i *Roost*; men det kan ikke være den gamle *Skram*'ske ubefæstede gårdbygning, der betaltes med 100 mark lybsk; *Johannes Limbek* må på *Roost*besiddelsen have opført en borg, hvad man også efter hans tendenser vilde have ventet af ham. Det er muligt at bestemme, hvor denne borg har ligget. Den kan ikke have ligget i den nordlige del af *Roost*, thi, som senere diplomer viser, er det denne del, som er blevet bortpantet til *Valdemar Sappi*; men på den *Roost*'ske ejendom — en knap kilometer sydvest for *Roost* — finder vi »æ *Søndervold*«, resterne af et borganlæg fra 14. årh. Man må da have lov at

slutte, at det er denne borg, Johs. Limbek har opført, og som 1357 overdroges til hans søn, drengen Johannes Munk, under hans slægts varetægt.

Ifølge samme overenskomst købte Valdemar Sappi af Munk'erne 10 ottinger jord i den nordligste del af Roost. Valdemar Sappi var sønnesøn af den ridder Abel, der 1329 afslog Danskerne angreb på Gottorp, og som atter var en uægte søn af hertug Valdemar 2. af Slesvig. Som ganske ung blev Valdemar Sappi 1351 af sin frænde hertug Valdemar 3. forlenet med sognene Vodder, Spandet og Arrild i Hvidding herred (brev af 17. april 1351). Kort efter forlod han imidlertid hertugens parti og gik over til kongens. Og fra da af fulgte han trofast Valdemar Atterdag gennem alle tilskikkelser — i modsætning til Limbek'erne, der skiftede parti ligeså ofte fordelene syntes dem at tale derfor.

Som kongelig lensmand for Arrild, Spandet og Vodder sogne måtte Valdemar Sappi under den stadige krigstilstand mellem hertugen og kongen i høj grad regne med angreb sydfra. Til at afværge disse kunde han ikke have en bedre beliggende borg end den store befæstede borg ved Fiskebæk i Arrild sogn, i den sydlige ende af hans len, som vi kender resterne af under navnet Nørrevold, og som har behersket den gamle landevej Ribe—Spandet—Arrild—Løgumkloster og sydpå. Således som borganlægget er, omfatter det begge sider af åens bred. Vest for åen — på Arrild-siden — ligger slotsbanken, men ringvoldene går over åen og har dækket en vindebro, der har ført over på Roost-siden. Ser man på dette anlæg rent arkæologisk, bebyggelses-historisk, vil det synes gådefuldt: broen fører jo ud i nogle engstrækninger, der i middelalderen må have haft mere eller mindre sumpkarakter. Men lokalhistorikeren kan give os forklaringen. Brevet fra 14. maj 1357 fortæller os om de 10 ottinger jord Valdemar Sappi fik i Roost. Gennem en række andre diplomer og gennem de oplysninger, udskiftningsprotokollerne fra 18. årh. giver os, kan vi fastslå, at disse 10 ottinger har svaret til den del af Roost, der senere kaldtes »Roost Nørreby«; og vi forstår da, at disse jorder har Valdemar Sappi benyttet til borgens ladegård — *den* er det, broen har ført over til.

I slutningen af 1350'erne sad da på den store grundmurede og velbefæstede borg, som »æ Nørrevold« dengang har været, den kongelige lensmand Valdemar Sappi, mens den voldskærmede borg, der lå lidt sydligere på åens anden bred, ejedes af en lille dreng, Johannes Limbek, under formynderskab af hans mægtige frænder.

Forholdet mellem Valdemar Sappi og disse, der må formodes at have været fredeligt, da handlen i 1357 sluttedes, blev snart spændt. Sappi'erne blev Limbek'erne og Munk'erne for mægtige. 1359 gjorde kongen Valdemar Sappi til statholder over friserne med residens i Tønder, og diplomerne fra denne tid viser, hvorledes hans broder *Erik Rind* anlagde den ene befæstede borg efter den anden på Vesterhavs-øerne — hvad der iøvrigt blev grundlaget for de danskes magt og herredømme over ø-friserne. 1364 blev Valdemar Sappi endvidere kongens lensmand på Riberhus. Han er nu Vestslesvigs mægtigste mand. Limbek'erne med deres forlening af Visby sogn og Trøjborg er ganske slået ud. Men i de hidsige kampe i slutningen af tres'erne mellem kongens mænd og det hertugelige parti — hvor diplomerne kan fortælle om, at hertugen og hans mænd formelig belejrede de kongelige borge — skifter forholdet. Brevene fra anden halvdel af dette tiår er en række beretninger om Sappi'ernes fald.

Som bekendt dannedes 1367—68 Hansestædernes og det slesvig-jydske forbund mod Valdemar Atterdag. Brevene viser os Limbek'erne og Munk'erne som medlemmer af forbundet. Sappi'erne stod udenfor; om grunden var, at Sappi'erne bevarede troskaben mod kongen, eller om forbundsmændene ikke vilde have dem med, derom meldes intet. Men om følgerne for nederlagets mænd, er hvert brev fra disse år et vidnesbyrd. I et diplom fra 6. juli 1368 pantsætter Limbek'erne Ribetolden. Valdemar Sappi er da forsvundet fra Riberhus, Klaus Limbek er blevet hertugens lensmand her. I samtidige diplomer råder Limbek'erne over borgerne på de frisiske Vesterhavs-øer. Valdemar Sappi's før så mægtige broder, Erik Rind, er forsvundet.

I et brev fra december 1368 ser vi hertugen bortforlene Vodder

sogn, der havde hørt til Valdemar Sappi's len, mens resten af lenet nu styres fra Trøjborg, Johs. den yngres hovedsæde¹⁾).

Vi behøver ikke diplomer til at fortælle, at Valdemar Sappi ikke godvillig har trukket sig tilbage fra sin borg: en endnu bevaret skanse nogle hundrede meter fra Nørrevold viser, at borgen er blevet belejret. Brandresterne på selve voldstedet viser, at den er blevet ødelagt ved brand. Brandrester på Søndervold — som den lille Johannes Munk ejede — viser, at også den er ødelagt ved brand. Er dette sket i de hidsige stridigheder mellem Sappi'erne på den ene side og Limbek'erne med Munk'erne på den anden side? Intet diplom fortæller derom. Men Johannes Munk er forsvundet fra diplomerne samtidig med Valdemar Sappi. Og så meget tør man sige, at hin tids borgherrer de lever i diplomerne — som deltagere i jordtransaktioner eller som vidner dertil — så længe de er i live. Det er derfor næppe for dristigt at slutte, at som Valdemar Sappi er blevet fordrevet fra sin borg og vel dræbt i kampen, siden han helt forsvinder efter at Limbek'erne har overtaget hans ejendom, således har den lille borgherre på Søndervold måttet lade sit liv for fjendehånd.

Videre kan vi ikke komme ved hjælp af de gamle breve: vi har ikke samtidige beretninger, der med tomme store overskrifter skildrer de dramatiske begivenheder, som har fundet sted. Først en 3—4 hundrede år senere nedskrives lokaltraditionen om, hvordan herremændene på de to borge ødelagde hinanden. Men det turde ikke være uden holdepunkter i de kilder, der er samtidige med begivenhederne, om man formodede, at denne tradition dækkede over det forhold, at kong Valdemar Atterdags lensmand Valdemar Sappi på »æ Nørrevold«, da kampen mellem det kongelige og det hertugelige parti i 1367—68 brød ud i lys lue, af

1) Tillige får vi af et brev af 21. Juni 1400 oplysning om, at Valdemar Sappis lensbrev af 1351, der bl. a. omfattede Arrild sogn, *aldrig blev indløst*. Brevet er nemlig et forlig mellem Valdemar Sappis barnebarn Jon Jonsen Litle og Henneke Limbek d. yngre, ved hvilket Sappis arvinger frafalder det krav, som de har paa Limbek'erne, fordi pantebrevet »ny werlde løset wart, ok nen qwyte bref uppe geuen is«, d. v. s. »aldrig blev indløst og ingen kvittering nogensinde givet«.

frygt for overfald på sin borg vilde komme fjenden i forkøbet og derfor havde erobret og ødelagt den sydlige naboborg »æ Søndervold«, der tilhørte drengen Johs. Svendsen Munk under formynderskab af hans moder Helene Limbek og hans fædrene frænder Munk'erne. Vi tør da gætte videre, at de Munk'ers og Limbek'ers hævn ikke har ladet vente længe på sig, — om den end ikke er blevet udført i selv samme nat, sådan som de gamle i Roost fortæller.

III.

Det her givne eksempel, som magister Christensen, der har fremdraget stoffet, vil give en dokumenteret redegørelse for i Sønderjydske Aarbøger, vil formentlig have vist Dem, hvilken rig kilde diplomerne kan være for den, der vil følge sin egne historie tilbage i tiderne.

Exemplet er ét blandt mange. Det har kun givet en illustration til diplomernes værdi på et enkelt punkt — slægternes historie. At give eksempler for andre punkters vedkommende vil tiden forbyde.

Jeg må nøjes med at nævne, at det uvurderlige brevstof foruden dets personalhistoriske betydning gemmer en skat af oplysninger om de forskellige egnes *retslige* og *økonomiske* forhold, at vi gennem diplomerne ser godsernes opståen, ser hvorledes herremændenes og gejstlighedens politik går ud på at skaffe sig store sammenhængende komplekser ved at fortrænge selvejerbønderne; vi ser, hvorledes landskabslovenes bestemmelse om, at sær-ret til jord kun kan erhverves ved, at jorden fra gammel tid er indhegnet og indgrøftet, omgås ved kongelige privilegier; vi møder i brevene hyppigt den store klasse af jorddykere, der i landskabslovene kaldes for *landboere*, og hvis kendetegn er, at de har jord i fæste af en eller anden grundejer: herremand, kloster, kapitel eller kongemagt, men som ellers er økonomisk selvstændige, idet de selv ejer deres bygninger og besætninger. Gennem brevene kan man nu følge den for Danmarks bondestand saa skæbnesvangre økonomiske ekspansion fra grundejernens side, ved hvilken i løbet af det 13. og 14. årh. ikke alene landboerne men ogsaa mange selvejerbønder kom i et økonomisk afhængigheds-

forhold til klostre, kapitler, herremænd o. s. v., hvor både selvejerbonden og landboen endte som fæstebønder, mens herremænden sad som ejer af jorden og driftsmidlerne.

Brevene giver også et godt indblik i klostrenes rigdomme og deres ejendomsershvervelser. Vi ser her de første eksempler på virkelig storgodsdrift — allerede i breve fra det 12. årh. Vi ser endvidere den fromme foranstaltning, ved hvilken klostrene erhverver sig en mængde gods over hele landet ved gode mænds og kvinders sjælegave mod at klostret som modydelse læser sjælemesse over de afdøde og giver dem et smukt gravsted. Ikke mindst giver brevene et klart indblik i klostrenes kloge men haandfaste lånepolitik, ved hvilken man uden hensyn til øjeblikkelig økonomisk vinding skaffer sig løfte om store testamentariske gaver. Klostret kan dog også forregne sig. Et lille eksempel skal nævnes: Sorø kloster erhvervede i slutningen af 14. årh. af Peder Henriksen af Sotofte som vederlag for gravsted og sjælemesse en gård i Malmø. Til gengæld overlod klostret hr. Peder et fæstekomplex, betydeligt større end den gård, han havde afstået; og dettes goder skulde han nyde frit til sin dødedag. Således havde han det da såre godt på jorden, samtidig med at han ved sin fromme gave havde sikret sig en livsalig evighed. Men i *Sorø gavebog*, hvor klostrets breve senere er registrerede, har registrator tilføjet — man kan ligefrem høre hans suk — »han levede derefter i over 37 år«!

IV.

Jeg har hele tiden talt om, hvilken betydning oversættelsen af diplomerne kunde have for lokalhistorikeren. Ikke mindre er imidlertid den betydning, lokalhistorikeren kan få for diplomatariet ved at øge dets historiske og videnskabelige brugbarhed. De 5000—6000 breve, vi udgiver, får jo først deres betydning, i det øjeblik de benyttes. Så længe de står unyttede i værket, har de ikke så megen værd som det stykke papir, de er trykt på. Det gælder derfor om at gøre brevet til levende vidnesbyrd om landets historie. Lad mig vende tilbage til den lille historie fra Roost. Brevet om hr. Jakob havde været udgivet før; det var til vor

udgave blevet afskrevet, gennemset, kommenteret; ialt har det vel nok på den måde været grundig gennemlæst af en halv snes professorer og magistre. Men først da det kom i hænde på en mand, der i brevet fandt sin hjemegns navne, blev ordene til liv. Der kan slet ikke være tvivl om, at hele den vældige, den uudtømmelige skat, som de danske middelalderbreve gemmer, at den kun vil kunne løftes, hvis de historisk interesserede mænd og kvinder i *Danmarks forskellige egne* vil tage deres tag med. *Rigshistorikeren* vil simpelt hen slet ikke opdage den virkelige værdi af lokalbrevet. For ham bliver det en ener i den almindelige udvikling. Her — om noget steds — gælder Grundtvigs ord: »den har aldrig levet, som klog i det er blevet, han først ej havde kær«. — Kan man få de mennesker, der med kærlighedens stærke bånd er knyttet til deres fædrene egn, til at studere denne egns historie, og kan man give dem dokumenterne i hænde hertil og vejledning til at bruge dem, så vil der blive en glanstid over den stedlige danske historieforskning, og da — men også først da — vil samlingen af *Danmarks middelalderbreve* komme til deres fulde ret. Det er det, jeg mener, vi skal hjælpe hinanden med at gøre til virkelighed.

LITTERATUR OM ALMUEKULTUR OG FOLKEMINDER 1933.

Kredslæge *J. S. Møller* afsluttede i 1933 sit store og ypperlige Værk: *Fester og Højtider* med Udsendelsen af II. Binds 2. Levering (P. Haase & Son. 300 S. Ill.), hvori *Julen* er behandlet. Først er her fremlagt i en velordnet Gengivelse med Hensyn-tagen til alle Varianter det omfattende Folkemindemateriale, der findes fra *Holbæk Amt* vedrørende Årets største Fest. Derefter følger det stort anlagte og detaljrige *Tydningsarbejde*. Hver Enkelthed i Stoffet bliver forklaret udfra moderne videnskabelige Principper samtidig med, at der gives almindelige Oplysninger om Julefestens Oprindelse og Udbredelse. *J. S. Møller* er i Besiddelse af stor folkløristisk og kulturhistorisk Viden, har betydelige Evner for folkelig Fremstilling af vanskelige Spørgsmål og har en sikker og fornuftig Måde at behandle Problemerne på. I

det store og hele er der kun godt at sige om »Fester og Højtider«, der er en Ære for den Kallundborg Kredslæge og en Pryd for dansk Forskning. I videnskabelig Henseende er Mollers »Jul« et stort Fremskridt fra *Feilbergs* skelsættende Værk. Nu må det jo også retfærdigvis indrømmes, at der er fremkommet mange Arbejder om Emnet i Tiden mellem 1904 og 1930. Tænk blot på Værker af *H. Celandier*, *Martin P:n Nilsson* og nu sidst af *Nils Lid*, hvis dygtige og originale Undersøgelser i Bogen: *Jole-sveinar og Groderikdomsgudar* (Skrifter utgitt av Det norske Videnskaps-Akademi i Oslo II. Hist.-filos. Klasse 1932, Nr. 5. [1933], 173 S.), det er mig en særlig Glæde at gøre danske Læsere opmærksom på. Dr. Lid inddrager også dansk Stof i sine inciterende Studier. Også *H. Grüner Nielsen* har ydet et såre værdifuldt Bidrag til Oplysning om Julen og dens Festsikke i den store Afhandling: *Julestuer og Julestuelege* (Sprog og Kultur 1933, 1—64). Det er Julestuerne og Julestuelegene i Danmark på Holbergs Tid belyst gennem samtidig Litteratur og Nutidsoverlevering, der er Genstand for Grüner Nielsens metodisk sikre Undersøgelse.

Beslægtet med Julelegestudierne er de Bidrag, *H. Grüner Nielsen* har skrevet i Bindet: *Idræt og Leg, Dans* (Nordisk Kultur XXIV, Schultz Forlag 1933. III. 300 S.), hvor han kort og instruktivt har behandlet Emner som Dans i Danmark, på Færøerne og i Norge, ligesom han sammen med Dr. *Sigfús Blöndal* har fuldført og udgivet *S. Tvermose Thyregods* Afhandling om *Sanglege* i det nævnte Bind af Nordisk Kultur. Også Idrætshistorikeren *Frederik Knudsen* (død 18. Jan. 1934) og hans store Virksomhed med vore Idrætslege har *H. Grüner Nielsen* skrevet om (Danske Folkemaal 1934, 33—49), idet han — foruden at give en smuk Biografi af den sympatiske og vindende Lærde — meddeler en Bibliografi over alle Knudsens Arbejder, samt giver en praktisk ordnet Oversigt (nærmest et Slags Register) over Indholdet af det omfattende Stof, Fr. Kn. i Årenes Løb havde fået samlet om Idrætslege. Det lykkedes Fr. Knudsen i 1933 at få udsendt i Bogform en Række af sine bedste Afhandlinger under Titlen: *Træk af Boldspillets Historie* (Gyldendal. III. 151 S.), — en sidste Hilsen fra en Forsker, hvis Minde stedse vil leve i mange Venners Erindring.

I Forbindelse med større Undersøgelser om Fester og Lege kan passende nævnes *Johs. E. Tang Kristensens* Bidrag: *Danske Bindebreve* (Sprog og Kultur 1933, 129—197). Bindebrevene bør der naturligvis også skrives et Arbejde om, og det Tang Kristensen jun. har leveret, tør sikkert betegnes som udtømmende. Man

træffer her i en praktisk Opstilling Kilderegister, kronologisk Fortegnelse over ialt 216 danske Bindebreve, Beskrivelser af de forskellige Slags Breve, Typer og Motiver. Oplysende for Genren er de talrige Tekstprøver, man præsenteres for.

Vender vi os nu til *Sagn og Tro*, da er dér også et og andet at nævne. Således udkom i 1933: *Danmarks Kæmpesten* af undertegnede (Danmarks Folkeminder Nr. 39. III. 452 S.), hvori findes omtalt Sten, hvortil var knyttet Folkeoverlevering, fra hele Landet (samt Sydslesvig og Færøerne). Bogen har en Mangfoldighed af Henvisninger til udenlandsk Litteratur. Ved en noget hårdhændet, men praktisk topografisk-statistisk Metode er det forsøgt at få Hold i Stoffet, der bliver rubriceret og analyseret i en Række indledende Afsnit. Foruden et stort, ordnet folkloristisk Materiale, der forhen forelå meget spredt og utilgængeligt, bringes i Stenbogen en Del nye videnskabelige Resultater, fremgaaede af et flereårigt Studium af Sagndannelser og primitiv Naturdyrkelse. Bogen vil med sine over 5000 Henvisninger forhaabentlig vise sig at være en nyttig Opslagsbog. — Om den Spådom om Verdens Undergang, der er stedfæstet til *Ulstrup-Runestenen*, har jeg meddelt noget nyt i *Jyske Samlinger* 5. Rk. I, 227—33. Og *Chr. Nielsen har* (Vendss. Arb. 1933, 132 ff.) skrevet et smukt lille Stykke om Stenen *Den store Gråko* på *Skrolleshede* i Vendsyssel.

Det må ikke glemmes her, hvor Talen har været om et Arbejde, hvori udenlandsk Stof er anført, at *L. L. Hammerich* i sin Middelalderstudie: *Munken og Fuglen* (Universitetets Festskrift 1933, 77 S.) på Grundlag af et stort Litteraturkendskab undersøger Motivet om Munken, der ved at høre en lille Fugls underfulde Sang glemte Tiden og vendte tilbage til Menneskenes Verden, efter at der var gået 300 År — som én Dag. Professor Hammerich har ved sine Studier i Visionslitteraturen fremdraget mange Enkeltheder af folkloristisk og religionshistorisk Art. Det lærde Arbejde er forsynet med en udførlig Litteraturliste, hvori man dog savner Henvisning til *Knut Liestols* Udgave af *Moltke Moes* Samlede Skrifter III og til *H. F. Feilbergs* Afhandling: *Paradisminder og Paradishab* (i Poul Bjerges Årbog 1900).

Heller ikke må lades uomtalt, at *Jan de Vries* i et stort på Engelsk skrevet Værk: *The Problem of Loki* (F. F. Communications Nr. 110, Helsinki 1933, 306 S.) har behandlet alle Spørgsmål, der er knyttet til den listige og træske *Løke*. Jan de Vries gennemgår enhver tidligere Anskuelse vedrørende Emnet, refererer alle de gammelnordiske Myter om *Løke* og meddeler filologiske o. a. Tolkninger af Detaillerne. Ligeledes undersøges Nu-

tidstraditionen om Loke, om hvem der jo trindt om i de nordiske Lande findes ejendommelige Overleveringer. Jan de Vries når til det Resultat, at den gamle Gud besad en Dobbeltkarakter; han var både en Kulturheros og en snedig Person. I det på nye Synspunkter rige Værk træffer man ofte *Axel Olriks* og *Evald Tang Kristensens* Navne nævnt.

En Undersøgelse af en hel anden Art end de ovennævnte er *Hans Ellekildes* Arbejde: *Højby Sogns Folkesagn*, der er Hovedafsnittet i hans Bog: *Foreningen Danmarks Folkeminder igennem 25 Aar* (DFm. Nr. 40. 1933. III. 183 S.). Arkivar Ellekilde gennemgår uhyre grundigt det store nordvestsjællandske Sogns mange Sagn, der er knyttet til Bakker og Dale, Søer og Vandløb, hellige Kilder, Stene, Træer, Oldtidsminder, Kapeller, Kirker, Præster o. m. m. En særlig omhyggelig og sindrig Undersøgelse bliver Sagnet om Hr. Ebbes Døtre — stedfæstet til Kirken — til Del. Redegørelsen for Højby Sogns Sagn er en smuk Prøve på, hvorledes et Sogns Sagn bør udgives og kommenteres. Og som et sådant Paradigma har Hr. Ellekildes Arbejde sin store Betydning. Det skal nok sætte sine Spor. I sin Afhandling: *Jens Glob den hårde*, der i Hvidbjærg Kirke i Thy 29. August 1260 dræbte Biskop Oluf af Børglum, viser Ellekilde, hvorledes en Sagnrebus kan løses (Thisted Arbog 1933, 345 ff.).

Kr. Nyrop, der jo har skrevet mange folkløristiske Undersøgelser, arbejdede i sine sidste Leveår jævnlig med Udforskningen af Legenden om den unge Mand, der afgiver et Løfte om at vie den hellige Jomfru sit Liv. Da han alligevel gifter sig, griber Madonna ind på forskellig Måde. Legendens Vandringer og Omformning følges nu gennem Lande og Tider i det elegante Arbejde: *Den trolovede Statue* (Gyldendal 1933. 158 S.), der indgår som Bind VII i Nyrops Skriftrække: *Fortids Sagn og Sange*. Motivet: den trolovede Statue sammenstilles med Paralleler indenfor Sagndigtningen (jfr. »Venus med Ringen«), og Nyrop henter interessante Sidestykker fra den moderne Litteratur og påviser tilsidst, at Forestillingen om en Forbindelse mellem et Billede og den, det forestiller, lever endnu i vore Dage. I Litteraturfortegnelsen savnes en Henvisning til *H. F. Feilbergs* Arbejde: Et Blad af *Afgudsbilledernes Historie* (Sjæletro 1914, 165—204). *Gunnar Skov*, der har udgivet Nyrops efterladte Undersøgelse, har også udarbejdet og offentliggjort en *Bibliografi over Kristoffer Nyrops Arbejder* (1932. 30 S.). Man ser i dette meget nyttige Værk, at Nyrops storartede og mangesidige Forfatterskab udgør ikke mindre end 371 Numre, om Folklore og Kulturhistorie Nr. 199—266.

Dr. *Inger M. Boberg* har fortsat sine Studier over *Sagn knyttet til Gravhøje* og meddeler sine Arbejder herom i Amtsbøger, i 1933 fra *Møn og Falster* (Præsto Årb., L.-F. Årb.). Forhåbentlig bliver hele Landet gennemgaaet på denne omhyggelige Måde. Grumme underholdende er det at læse Dr. *Gudmund Schüttes* Afhandling om *sallingske Helligdomme* (Skivebogen 1933, 27 ff.). Påny har han formået ved sin Kombinationsevne og sit friske Syn at fremdrage nye Ting om Emnet, som han denne Gang har behandlet »vejshistorisk«. Først har han gjort Rede for Vestsallings våde Helligdomsvej, hvorefter han vandrer ad »Via appia« i Østsalling. En Kritik af nogle Enkeltheder i Schüttes Arbejde har jeg givet i Sprog og Kultur 1934, 37 f.

Johannes Tholle har (Vendsysselske Årb. 1933, 57 ff.) offentliggjort en alfabetisk Fortegnelse over vendsysselsk *Flora og Fauna*, hvortil der er knyttet Tro, Sagn, Rim, Skik o. s. v. Med sine talrige Henvisninger er Tholles Afhandling meget brugbar for Forskningen. Det viser sig jo, at talrige Problemer kun kan forklares ud fra et stort Materiale af folkløstisk Art knyttet til den levende Vegetation (jfr. *Nils Lid*).

Om *Helligkilder* har *Aage Sørensen* skrevet en smuk Afhandling i Fra Randers Amt 1933, 80 ff. Sørensen har taget sig den nyttige Opgave på ved Folkemindeindsamling at supplere mine Arbejder fra 1925 og 1926 om nævnte Amts hellige Væld. *C. Klitgaard* har i sin på grundige Arkivstudier byggede Undersøgelse: *Lerup Marked* (Vendsyss. Årb. 1933, 39 ff.) meddelt, hvad der vides om dette Markeds Historie og Helligkilden i Fosdalen nær ved den gamle Markedsplads. Der mangler blot en Henvisning til Vendsysselske Årbøger 1926, 228—32, hvor man finder samlet Nutidstraditionen om Kilden og Markedet i Lerup Sogn i Øster Han Herred.

Det er nok ellers i min Bog: *Morsingboer i gamle Dage II* (H. Hansens Bogh., Nykøbing M. 1933, III, 133 S.), den største Samling Folketro og Sagndigtning vedrørende en dansk Egn er fremkommet i det gamle År. I en ordnet Udgivelse med fuldstændigt Henvisningsapparat er sammenstillet, hvad der forefindes fra *Mors* om Varsler, Genfærd, Nedmaning og Dobbeltgængere, Hekseri og kloge Folk, Råd mod Sygdomme, Tro m. v. Bogen skulde give et Indtryk af, hvor mangfoldig og levende gammel Tro og Skik har været at finde på den store Limfjordsø helt til vor Tid.

Achton Friis har med sit statelige og fint udstyrede Værk: *De Jydskers Land I—II* (Gyldendal 1933, 473 og 308 S.) forøget Litte-

raturen om Jylland med et Arbejde af blivende kulturhistorisk Værd. En Række jyske Egnes Natur er her skildret af en Kunstner, der ofte evner at udtrykke sig så betagende, at Læserne umiddelbart bliver henført til de Steder, der er Genstand for hans egen Henrykkelse. De Naturskildringer, Friis meddeler, suppleres fortræffeligt ikke alene af *Johannes Larsens* Tegninger, men også af de mange herlige Fotografier af Landskaber, Oldtidsminder, Bygninger o. s. fr., som Forfatteren med fin kunstnerisk Sans og med Øje for særlige kulturhistoriske Detailler har ladet ledsage sin Tekst. Heller ikke må glemmes hans værdifulde Tegninger af karakteristiske Folketyper og Almuegenstande. Til de naturbeskrivende og topografiske Oplysninger knytter Achton Friis med stort Snille en Række fængslende historiske og folkloristiske Enkeltheder, som man i hans Gengivelser læser med ublandet Fornøjelse. Et godt Kendskab til den foreliggende Litteratur om Halvøen udgør Grundlaget for en Række af de anvendte historiske o. a. Redegørelser. Det nye i Værkets Tekst er en hel Række Optegnelser og Iagttagelser fra Folkelivet, Friis har gjort på sine Rejser. Han fortæller fortrinlige Ting om gammel Sæd og Skik, Folketro, Sagn, Folkevid, gamle Bygninger og Redskaber, Strandinger, Natmandsfolk, Kartoffeltyskere o. s. v. Af særlig værdifulde Oplysninger i Værket, hvori findes enkelte Ukorrektheder¹⁾, kan f. Eks. nævnes Redegørelsen for Marskgårdene, deres Bygningsanlæg på Højder i Engene (II, 14 ff.), de antropologiske Oplysninger om Dejbjerg Rakkere (II, 87) og Oplysningerne vedrørende Indre-Mission i Harboøreegnen (II, 131 ff.). Et andet værdifuldt Værk fra den jyske Halvø finder vi i det af *Gunnar Knudsen* og *Knud Kretzschmer* udgivne historisk-topografiske Arbejde: *Sydslæpig I*, der imidlertid allerede er omtalt i Fortid og Nutid X (1934 I), 200, hvorfor man ikke her skal komme nærmere ind på det, men for et Øjeblik forlade Jylland og tage over til det venlige Nordsjælland, hvor den flittige *Anders Uhrskov* i Anledning af sit 25-Års Forfatterjubilæum 4. Novbr. 1933 udsendte sin 29. Bog: *Kulsvierbogen* (Gyldendal, 176 S.), der på den smukkeste Måde fojer sig ind i Rækken af den store nordsjællandske Litteratur, der bærer Uhrskovs Navn. I Kulsvierbogen findes en Del Skildringer på nordsjællandsk Folkemål, indeholdende Beretninger om mange forskellige Forhold fra ældre Tider. Vi hører om Dagliglivet i Gård og på Mark, om Hyrdedrengenes Arbejde, Fiskerliv, Skovarbejde, Krybskytter, stærke Mænd, Skolegang, Høstarbejde, Bryllupsgilder, Ordsprog

¹⁾ Jfr. Sprog og Kultur 1934, 33 f.

og meget andet. Alle Bidragene er prægtigt fortalte på uforfalsket sjællandsk. Kulsvierbogen er aldeles dejlig udstyret; den er prydet med en hel Række af *J. Th. Lundbyes* Tegninger fra Nordsjælland fra 1840'erne. De danner den kønnest tænkelige Baggrund for de værdifulde Folkelivsbilleder, Uhrskov har fremdraget i sin Jubilæumsbog.

Om *Frilandsmuseet* har *H. Zangenberg* skrevet en nyttig og instruktiv Bog: *Frilandsmuseet ved Lyngby* (1933. 76 S.), hvori gives en kortfattet Skildring af hver eneste af Museets Bygninger. *Hakon Spliid* har med sine talrige Illustrationer gjort Bogen særdeles værdifuld.

Angående Skildringer af Folkelivet er endnu nogle Ting af omtale. Således har *Kresten H. Lidegaard* i sin livfulde Bog: *Af Abrahamssønnernes Saga* (Nyt nordisk Forlag 1933. 144 S.) fortalt om Natmandsfolk i Estvad-Rønbjærg Egnen. Udfra særlig gode Forbindelser er det lykkedes Pastor Lidegaard at fremdrage en Række lærerige og fornojelige Træk om »vore Folk«. Som en Fordel ved denne Natmandsskildring kan nævnes, at L. har kendt den *sidste* Tater, *Stærke Hans*, der døde i 1934 i sit Hus oppe i Heden Sydvest for Rønbjærg. Bogen er et godt Supplement til H. P. Hansens grundlæggende Arbejder.

N. M. Kromann, der igennem mange År har samlet Stof til *Fanos Historie*, har nu begyndt Udsendelsen af sit særdeles store Værk om denne Ø's Historie, der behandles i alle Afskygninger (Eget Forlag, Esbjerg. I, 472 S. II, 480 S.). I det illustrerede Værk, der bliver paa mindst 3 Bind, findes talrige Oplysninger om Landbrug, Erhverv, Byhyrder, Fårevogtere, Engvogtere og Natvægttere, fremdeles Smuglerhistorier, Råd mod Sygdomme, Efterretninger om kloge Mænd og Koner, Bartskaarere, Sagn m. m. — Fra *Refs* Herred hidrører de *Skildringer fra Folkelivet i Sydthy i 1860—70'erne*, som jeg har udgivet på Grundlag af *Anders Andersens* Optegnelser (Forlag: A. Andersens Enke, Sofsten pr. Hinnerup, 1933). *Andersen*, der døde 11. September 1933, fortæller underholdende om Fiskerliv, Bygninger, Leve-måde, Handelsfolk, Julegilde m. v. Bogens bedste Afsnit er Skildringen af et stort Bryllup, der holdtes i Fortællerens Barndom i *Refs*. — I den af *Thøger Jensen* og *N. P. Ostergaard* redigerede Slægtsårbog for *Adslev-Slægten* (Forlag, Brabrand) har førstnævnte i Årbogen 1933 offentliggjort sine velskrevne Erindringer (ill.) fra sit Barndomshjem i Landsbyen *Gram* Øst for Skanderborg. Vi hører her om Dagligliv, Bygninger, Føde og Klæder, Højtider, Fester, Folkeoplysning o. s. fr. Tiden er 1840—60'erne. Fra omtrent samme Tidsrum stammer de ret udførlige og for-

trinlige Oplysninger, *Sigurd Elkjær* har udgivet i Århus Årb. 1933, 23—46) om Folkelivet i *Dørup* ved Mosso. Bl. a. hører vi om Mestertyvene *Kyilling-Søren* og *Jens Knov*.

Om Sædvaneret og Byblavsforhold i Landsbyerne i den Tid, man endnu ikke helt havde afskaffet Oldermænd og Byhyrder, Bysmed og Natvægter, Bytyr, Fællesskabsgilder o. lgn., gives der ved undertegnede Oplysninger fra *Århus*, *Randers* og *Ålborg* Amt i de nævnte Amters historiske Årbøger 1933. I disse Bidrag findes indledningsvis Oplysninger om og Optegnelser fra *Landsbylovene*. Af disse lærerige kulturhistoriske Dokumenter blev i 1933 udgivet *Tandrup* og *Kirkeby's* Videbrev fra 1729 ved *Jens Hedegaard Christensen* (Jyske Samlinger 5. Rk. I, 424—31). Fra *Holmsland* er der overleveret flere Vider og Vedtægter samt nogle Arkivalier (fra 1770—80'erne), der på forskellig Vis vedrører gammel stedlig Sædvaneret (Hyrder, Engvogtning, Markfred, Høstet, Tiggeri). Disse Papirers Indhold har jeg gjort Rede for i Hardsyssels Årb. 1933, 109 ff. — Med megen Interesse tilegner man sig Dr. *Niels Nielsens* Undersøgelse om *Jordfællesskabet på Skallingen* (Geografisk Tidsskrift 1933). Under sine naturhistoriske Studier af den sandede Halvø fik Dr. Nielsen Lejlighed til grundigt at blive kendt med, hvorledes Lodsejerne her har fordelt Klitter og Strand, og han har da til sine botaniske og geologiske Undersøgelser også kunnet føje en agrarhistorisk.

Der kunde være god Grund til at omtale en Række ikke så store Årbojsbidrag og Afhandlinger i Fynsk Hjemstavn, Sønderjydske Maanedsskrift, Danske Folkemaal, Danske Studier, Sprog og Kultur m. fl. Steder vedrørende Kultur og Folkeminder (af *Christine Reimer*, *H. C. Frydendahl*, *Erh. Qvistgaard*, *Laurits Suhr*, *H. P. Hansen*, *Aage Sørensen*, *Anders Bjerrum*, *H. P. H. Novrup*, *S. Alkarsig*, *Svend Jespersen*, *Johannes Vejager*, *A. F. Schmidt* m. fl.), men Pladshensyn forbyder en nærmere Redegørelse for disse mindre Arbejder.

※

Til sidst skal så meddeles, hvad der i 1933 fremkom til Oplysning om *Folkemindesamlingens Historie*. Det største Bidrag er her givet af *Hans Ellekilde*, der i vor Folkemindeforening »Danmarks Folkeminder's« Publikation Nr. 40 har skrevet en udførlig og virkelig interessant Fremstilling af Foreningens første 25 År. Det er slet ikke lidt, DFm. har udrettet i dette Tidsrum. Hr. Ellekildes Arbejde er nydeligt illustreret. I min Bog: *Jeppe Aakjær* (Eget Forlag 1933) er givet ret udførlige Oplysninger om Jeppe Aakjærs Arbejde med Indsamling af Folkeminder og om

hans Udnyttelse af Folkeoverlevering i sin Digtning. Om Lokalhistorikeren *Jens Kierckeby*, der har indsamlet forskelligt folkloristisk Materiale, er der skrevet udførligt i *Fra Ribe Amt* 1933, 256 ff. I *Sorø Arb.* 1933, 20 ff. er skrevet om *Ingemanns* og *Anton Nielsens* Arbejde med Folkets Minder, medens *Morten Rosenkjær* fra Kjøng og hans Folkemindeindsamling er omtalt i *Fynsk Hjemstavns* 1933, 166 ff.

Endelig skal nævnes, at Dr. *Axel Dam* i 1933 udgav i 2den og udvidet Udgave sin Fader *Ph. R. Dams* gamle, berømte Værk: *Folkeliiv og Indstiftelser paa Bornholm*. Den gode Bog indeholder Skildringer af næsten alle Forhold angående bornholmsk Folkeliiv, Bondearbejde, Tro, Sagn m. v. Og at *Th. Dossing* og *M. Philipsen* har forestået en ny Udgave af *J. M. Thieles* navnkundige Bog: *Danske Folkesagn* (Gyldendal 1933, 206 S.). I Nyudgaven er udeladt enkelte af Thieles Optegnelser, medens der til Gengæld er inddraget Stof i Sagnbogen fra *Jens Kamp*, *E. Tang Kristensen* og *Dansk Folkemindesamling*. Det var ønskeligt, om den nye Thieleudgave, der er afpasset efter vor Tids Tarv, måtte blive læst i Borg og Hytte.

*

Sonderjyske Stednavne. Siden sidst (se F. & N. X 1—2 1933, 108) er af Standardværket: *Sonderjyske Stednavne* (Gads Forlag) udkommet 5. Levering, hvori Bind III: *Tønder Amt* med Dele af *Ribe Amt* er afsluttet (S. 641—672), og Gennemgangen af *Åbenrå Amt* er påbegyndt (S. 1—112), altså Optakten til Bind IV. I 5. Levering er behandlet Sognene: *Burkal*, *Tinglev*, *Åbenrå Købstad*, *Bedsted*, *Hellevad*, *Egvad* samt Begyndelsen af det navnerige *Øster-Løgum Sogn*. Endvidere indeholder det store Hefte et Forord, der interessant giver Oplysninger om Planen for hele det omfangsrige Værk, Arbejdsfordelingen m. v. Det er med Spænding, man modtager enhver ny Publikation af Stednavneudvalgets udmærkede Skriftrække; thi man får deri Videnskabens sidste Ord om alle de vanskelige Stednavne, som mange har spekuleret over den sproglige Betydning af. Ligeledes glæder man sig over Fremlægningen af det righoldige Marknavnestof, der ofte indeholder fortræffelige Oplysninger af Betydning for Historikere og Mytologer. Man havde ventet i Artiklerne om *Åbenrås* Stednavne at have set i det mindste en Henvisning til *Vilh. Marstrands* originale Værk »*Aabenraa*« (1933). Måske der også burde have været en Henvisning ved Artiklen *Olmersdiget* (S. 659) til *Saml. t. j. Hist. og Top.* 4. Rk. IV Bd. 1925, 448—50; thi dér er for første Gang fremsat Tolkningen »den gamle Vold«

(»Oldemoder«: Udtryk for at Volden er bleven anset for ældgammel). Iøvrigt kan man på det varmeste anbefale Sønderjyske Stednavne til enhver Lokal- og Kulturhistoriker.

August F. Schmidt.

OM KIRKEBOGSREGISTRATURER.

Danmark er kommet bagefter sine Naboer med Udgivelsen af Kirkebogsregistraturer, men det har ogsaa sine Fordele, man kan bruge hvad der er godt og undgaa hvad der er daarligt hos Forgængerne.

Allerede 1915 udgav det norske Riksarkivet ved S. H. Finne-Grønn »Fortegnelse over Kirkebøger i Stiftsarkiverne i Kristiania«. Den omfatter Kristiania, Hamar og Kristianssand Stifter. Sognene er opførte i een alfabetisk Række, og Kirkebøgerne registrerede saaledes, at hvert Bind er registreret med Opgivelse af Indholdet, ogsaa medtagende, hvad der ikke er egentlige Ministerialier. Endvidere er meddelt, hvilke Kirkebøger, der endnu findes hos Præsten og Klokkeren. Her er der aabenbart gjort for meget ud af Sagen: at vide, hvad hvert enkelt Bind af Kirkebøgerne indeholder, har kun Interesse for Arkivet, og det har jo sin Seddelregistratur; Benytterne, d. v. s. Genealogerne, ønsker kun at vide, hvilke Ministerialier der findes optegnede, for hvilke Aar i hvert Sogn; og at Præst og Degn maa sidde inde med Kirkebøgerne fra det Tidspunkt, hvor Arkivets Række holder op og til den Dag i Dag, kan man slutte sig til.

I 1916 udkom »Vägledande förteckning vid person- och släktforskning i Landsarkivet i Lund«, redigeret af daværende Landsarkivar Lauritz Weibull. Værket falder i to Afdelinger: I. Ecklesiastika arkivalier« paa 86 Sider, og II. »Mantalslängder, mantalsuppgifter, bouppteckningar, borgarematrklar« paa 6 Sider.

I første Afdeling findes Fortegnelse over, hvad der findes i Præstarkiverne af Optegnelser om Fødsel, Vielse og Død; men ogsaa meget andet, som Brudkronelängder, d. v. s. Lister over Afgifter, betalte for Laan af Kirkens Brudekrone, Til- og Fraflytningslister, Klokringningslängder, d. v. s. Lister over Penge betalte for Klokkeringning ved Begravelser. Sognene er opførte i een alfabetisk Orden og omfatter Skaane, Halland og Blekinge. Fordelingen af Kirkebogsstoffet inden for de enkelte Bind er her ikke noteret.

I 1923 tryktes i Schriften des Vereins für schleswig-holsteinsche Kirchengeschichte 2. Reihe 7. Band: »Die Pastoratarchive

in Schleswig-Holstein von Willh. Jensen, Hauptpastor in St. Margarethen, und Dr. phil. Heinr. Kochendörffer, Staatsarchivar in Kiel«. Denne Kirkebogsfortegnelse er praktisk og let overskuelig, den giver kun Begyndelsesaarstallene for de forskellige Ministerialier med Angivelse af de vigtigste Lakuner i Rækkerne; men forøvrigt er den noget mangelfuld og unøjagtig. Skylden kan ikke tillægges de to Forfattere, men skriver sig fra, at de, da Kirkebøgerne ikke var indsamlede til et Arkiv, maatte bygge deres Arbejde paa Indberetninger fra Sognene, og Præsterne har ikke magtet den Opgave at give en nøjagtig Fortegnelse over, hvad de sad inde med af Arkivalier. For over en halv Snes af de nu til Danmark hørende Sogne gaar Kirkebøgerne i Følge den nu udkomne danske Registratur meget længere tilbage end angivet i den tyske Registratur; og flere andre Unøjagtigheder viser sig.

I Zeitschrift der Gesellschaft für schleswig-holsteinische Geschichte 1909 findes en »Übersicht über das Eckernförder Kirchenarchiv« af Willers Jessen. Heri træffer man paa en delvis københavnsk Kirkebog: Ministerialbog for det Kgl. Christians Plejehus 1768—1813. Dette Plejehus var en Stiftelse for gamle Mennesker og Børn af Militærstanden; det blev stiftet 1765 med Navnet Frederiks Plejehus, men traadte først i Virksomhed i Christian VII's Tid, hvorfor det fik Navneforandring; det havde først til Huse i Store Kongensgade i København, men flyttedes senere til Sølygades Kaserne og endelig 1785 til Eckernförde.

Endelig i Slutningen af 1933 udkom da den længe forberedte og længselsfuldt ventede danske Registratur »Danmarks Kirkebøger, en Oversigt over deres væsentligste Indhold indtil 1891 ved S. Nygård«, udgivet af Rigsarkivet som femte Bind af Vejledende Arkivregistraturer. Medens den norske og den svenske Registratur kun omfatter en Del af de to Lande, har Danmark nu faaet et Forspring, idet den danske Registratur omfatter hele Landet, d. v. s. hele det egentlige Danmark; en lille Undtagelse er der nemlig, Færøerne og Grønland er ikke med; skønt de to Landsdele hører under Sjællands Bispestol, vil Kirkebøgerne derfra ikke blive indlemmede i Landsarkivet for Sjælland; det vilde ikke være praktisk at anbringe saa fjærnt liggende Landsdeles ældre Arkivalier i København. Færøernes Kirkebøger vil, naar de er samlede, befinde sig i det nybyggede Færøernes Arkiv i Thorshavn; Grønlands Kirkebøger er samlede i Godhavn for Nordgrønland og i Godthaab for Sydgrønland. Den danske Registratur udmærker sig ogsaa ved, at den for alle Sogdenes Vedkommende — med ganske faa Undtagelser — naar til det samme Aar, 1891, da et nyt Kirkebogsskema indfortes.

Registraturen er praktisk ordnet: Sognene opstillede i alfabetisk Række; kun de egentlige Ministerialier: Fødte (Døbte), Konfirmerede, Trolovede, Viiede og Døde (Begravede) anføres, med Begyndelses- og Slutningsaar og Angivelse af de vigtigste Lakuner. Desuden noteres de Præstegaardsbrande, som kendes, til Forklaring af nogle af Lakunerne. Hvorledes Stoffet er fordelt i de enkelte Bind af Kirkebøgerne, er naturligvis ikke omtalt.

Bogen er delt i 4 Kapitler efter de 4 Landsarkiver, men hvorfor? Nyttens heraf ses ikke; en Opstilling af alle Sognene i een fortløbende Række for hele Landet vilde have været bekvemmere for Benytterne; af nogen synderlig Betydning er dette dog ikke.

Man savner Oplysning om Sogdenes Annekteringer og Om-annekteringer; en Anmærkning herom ved hvert Sogn, som har (eller har haft) Anneks eller er (har været) Anneks, vilde være kærkommen. Forholdet vilde i de fleste Tilfælde let kunne oplyses, og Tilføjelsen vilde kun i ringe Grad have forøget Bogens Størrelse. Naturligvis kan man finde Oplysning om dette Forhold andensteds, men det vilde være nemmere, om man havde den i Kirkebogsregistraturen.

En Fortegnelse over Lengnicks Kirkebogsuddrag, som jo er forsynede med alfabetiske Register, hvad Kirkebøgerne kun yderst sjældent er, vilde naturligvis have været et udmærket Til-læg til Registraturen, men vilde maaske have fyldt lovlige meget, og vilde have grebet forstyrrende ind i Bogens Plan, som man strængt har fulgt. En Oplysning om Existensen af Lengnicks Kirkebogsuddrag i de Tilfælde, hvor de delvis erstatter senere tilintetgjorte Kirkebøger, vilde dog have været meget nyttig, og vilde ikke have forstyrret Planen mere end Oplysningerne om Præstegaardsbrandene.

Nogle Extraktudskrifter af grønlandske Kirkebøger er optaget i Fortegnelsen; hvorfor ikke ogsaa de ligeledes i Landsarkivet for Sjælland beroende Udskrifter, som er forfattet af Pastor Ostermann, og som supplerer de første?

Ortografien af Stednavnene er maadeholdent konservativ, saaledes er bevaret Former som Ledøje, Herlufmagle, Refsnæs o. a. Det er der ikke noget at sige til; dog undrer det noget, endnu at træffe en for en dansk Landsby saa barbarisk klingende Navneform som Kregome.

I sin Helhed er Bogen fortræffelig og meget velkommen for alle Personal- og Lokalhistorikere.

Holger Hansen.

DANSK KULTURHISTORISK MUSEUMS- FORENING.

Aarsmøde i Kolding den 7—8. Juni 1934.

Mødet begyndte Torsdag den 7. Juni, Kl. 5, i »Den hvide Sal« paa Koldinghus, hvor Formanden for Museet, Guldsmed Holger Kyster, bød Velkommen. Ved Navneopraab konstateredes, at følgende Museer havde sendt Repræsentanter: *Køge, Holbæk, Kalundborg, Næstved, Ronne, Maribo, Odense, Bogense, Svendborg, Faaborg, Hjørring, Try, Thisted, Nykøbing M., Aalborg, Randers, Grenaa, Aarhus, Aarhus Gamle By, Horsens, Fredericia, Ringkøbing, Herning* og *Varde* samt *Nationalmuseets 2. Afd., Folkemuseet, Montsamlingen, Postmuseet, Tøjhusmuseet, Handels- og Søfartsmuseet, Københavns Bymuseum.*

Til *Dirigent* valgtes *Holck, Maribo.*

Dagsordenens Punkt 1, *Foreningsmeddelelser.* Formanden, Kredslæge *Møller, Kalundborg*, aflagde Beretning om det forløbne Aar, idet han først erindrede om, at Foreningen og Bestyrelsen havde mistet et af sine virksomste Medlemmer, *Johannes Olsen*, der ikke blot havde skabt Museet i Svendborg, men ogsaa, ved først at tale Provinsmuseernes Sag i Dansk historisk Fællesforening, havde givet Stødet til Oprettelsen af Museumsforeningen. Vi vil ære hans Minde!

Af nye Medlemmer er i Aarets Løb indtraadte Antikvarisk Samling i Ribe, Vejle Museum og Museet »Den gamle Gaard« i Faaborg. Umiddelbart ved Mødets Begyndelse er indmeldt Haderslev Amts Museum, der ved en Misforstaaelse ikke forlængst er bleven opført paa Medlemslisten. Medlemstallet er hermed steget til 52, hvoraf 39 er Provinsmuseer.

Bestyrelsen har særligt haft sin Opmærksomhed rettet paa den store Opgave, som ved Aarsmødet ifjor henstod uløst, Arbejdet for Nedsættelsen af en Museumskommission. Ved mundtlige Forespørgsler i Undervisningsministeriet fik man Stadfæstelse paa, at Ministeriet vedblivende er velvilligt stemt overfor Planen, men man fik samtidigt at vide, at Ministeriets Tid og Arbejds-kraft var beslaglagt af mange andre Kommissioner og særligt Teaterkommissionen. 13. November 1933 havde Departementschef Graa en Konference med Tandlæge Friis, Folketingsmand Vanggaard og de to københavnske Bestyrelsesmedlemmer, hvorefter Departementschefen anmodede Sekretæren om at meddele en kort Oversigt over Foreningens Ønsker angaaende Kommissio-

nens Opgaver. Disse Ønskemaal formuleredes saa ved skriftlig Forhandling i Bestyrelsen og fremsendtes 11. Januar.

Da Kommissionen til Ordningen af det kgl. Teaters Forhold langt om længe var sluttet, mindede Nationalmuseets Direktør, der ogsaa paa anden Maade har ydet os virksom Bistand, atter i Ministeriet om vor Sag, og da den Gamle By i Aarhus fejrede sin 25-Aars Fest 18. Maj, gav Departementschefen Tilsagn om, at Museumskommissionen skulde blive nedsat i Aarets Løb, og udtalte, at vi nu paa Aarsmødet kunde udpege Foreningens Kommissionsrepræsentanter.

Om Kommissionens Sammensætning tør formodes, at en ministeriel Embedsmand vil blive Formand, og at der i den desuden vil komme til at sidde Repræsentanter for Rigsdagen samt Nationalmuseets Direktør, de to Tilsynshavende ved Provinsmuseerne og tre Repræsentanter for Museumsforeningen.

I den førnævnte Skrivelse til Departementschefen blev det fremhævet, at der ved Udformningen af fremtidige Regler for Provinsmuseerne bl. a. burde tages Hensyn til følgende Forhold:

De ældre og nyere Typer af kulturhistoriske Museer i Provinsen, dels landsomfattende Specialmuseer, dels lokalt begrænsede Provinsmuseer som Stifts- og Amtsmuseer, Købstadsmuseer, Stationsbymuseer, Landsbymuseer og Hjemstavnskaarde.

Museernes forskelligartede Stilling som selvejende, kommunale eller Museumsforeninger tilhørende Institutioner og med lønnet eller ulønnet Administration.

De forskellige Museumstypers Adgang til at oppebære dels faste aarlige Statsbidrag, dels ekstraordinære Statstilskud.

Adgang for ikke statsunderstøttede Museer til at opnaa Statsanerkendelse.

Krav til Museernes videnskabelige Opgaver: Genstandenes Indsamling, Protokolering, Nummerering og Konservering.

Krav til Museernes folkeopdragende Opgaver: Ordning, Etiketering og almindelig Vejledning for Publikum, særlig med Henblik paa denne Sags Betydning for Skolen (Hjemstavnslære, Historie).

Forholdsregler overfor Museer, som ikke opfylder disse Krav.

Muligheder for at støtte Museer, som arbejder for Løsningen af specielle kulturhistoriske Opgaver, og Museumsledere, der udviser særlig Dygtighed og Initiativ.

Muligheder for i det hele at fremme Provinsmuseernes Virksomhed og skabe et kraftigere Samarbejde mellem disse indbyrdes og med Nationalmuseet.

Paa de enkelte Punkter vilde det fore for vidt at gaa ind, men det skal fremhæves, at der ved Formuleringen er taget Hensyn til de Oplysninger, Ministeriet paa det givne Tidspunkt havde Brug for. Selv om vi meget ønsker flere Penge og forhøjede Bevilgninger, er der ikke fremsat Krav herom.

Hvad Pengene angaar, er der senere end den citerede Skrivelse sket betydningsfulde Ting. I Januar, da Rigsdagen diskuterede Klasselotteriets Forhold, havde Sekretæren en Samtale med Folketingsmand Vanggaard angaaende Muligheden af at skaffe Museerne og i første Række Provinsmuseerne Part i Lotterioverskuddet. Folketingsmanden lovede at støtte denne Tanke, som ogsaa var fremsat fra Tøjhusmuseets Side. Og da Sagen udviklede sig saa hurtigt, at en Skrivelse til Lotteri-Udvalget (med særlig Fremhævelse af de mægtige Kapitaler, som svenske Museer har modtaget gennem Lotterier) ikke naaede rettidigt frem, viste han sin Interesse og opnaaede Tilsagn om, at der sikres Provinsmuseerne 20.000 Kr. aarligt af Klasselotteriets Overskud til Indkøb af historiske Genstande. Naar denne Sum i et enkelt københavnsk Dagblad er nævnt i Forbindelse med Kunstmuseerne, beror dette paa en Misforstaaelse.

Selvfølgeelig kan vi ikke her tage nogensomhelst Bestemmelser om Pengenes Anvendelse; det tilkommer Ministeriet og den vordende Museumskommission. Men der er intet til Hinder for, at vi kan diskutere Problemet og fremføre vore Ønsker, og allerede paa dette forberedende Standpunkt skylder Foreningen Folketingsmand Vanggaard en varm Tak for den betydningsfulde Støtte, han har ydet vor Sag. (Bifald).

Efter Formandens Forslag gik man derefter over til at drøfte Beretningen. *Norn*, Horsens: Indtil Dato er vi kun naaet til Løfter. Efter at vi tidligere saa længe har holdt os tilbage af Hensyn til Nationalmuseet, er Tiden nu inde til at fremsætte vore berettigede Krav. Provinsmuseerne bør have rigelig Repræsentation i Kommissionen, og vor Forening bør søge at faa Indflydelse paa Fordelingen af Lotterimidlerne.

Hansen, Herning: Den største Repræsentation bør tilfalde Provinserne.

Holck, Maribo: Der bør sørges for en passende Fordeling af de eventuelle Mandater.

Klem, Kronborg: Er den ved tidligere Forhandlinger fremsatte Tanke om Rejsekonsulenter bortfaldet?

Formanden: Nej, vi fastholder den stadig, men Konsulentsagen kan først genoptages under Kommissionsforhandlingerne. Lotterimidlerne er ialfald i første Omgang bestemte til Indkøb. Der kan intet være til Hinder for, at vi her paa Mødet udpeger mindst 5 Repræsentanter.

Klem: Under de kommende Forhandlinger bør de svenske Forhold pointeres meget stærkt; i Sammenligning med den beundringsværdige svenske Ordning er selv Vanggaard meget be-

skeden. Hensynet til Museernes folkeopdragende Betydning bør heller ikke glemmes.

Petersen, Odense: Der bør kunne ydes Hjælp til Fremdragning og Udgravning af Oldsager. Den forhistoriske Arkæologis Opgaver bør ikke forbigaaes.

Ræder, Kolding: Museerne har mange andre Udgifter end Indkøbene; Ordning og Vedligeholdelse kan spille nok saa stor Rolle.

Sekretæren: Efter de foreløbige, underhaanden truffne Aftaler skal Lotterimidlerne bruges til Indkøb, og det er vigtigt at holde fast herved, thi netop til Indkøb vil det blive særligt vanskeligt i disse Tider at opnaa Penge ad andre Veje.

Dirigenten: Indkøb bør gaa i første Række.

Støckel: Tøjhusmuseet har saa kraftigt som muligt henledet Opmærksomheden paa den svenske Ordning af Lotterimidlerne. Et Restoplæg af Riksantikvar Curmanns Pjece er bleven fordelt i Lotteriudvalget og Finansudvalget, og forhaabentlig vil det svenske System finde Efterligning til Gavn for alle danske Museer, ikke blot Provinsmuseer. Riksantikvaren fremhæver, at Pengene ikke bør strøs ud i Smaasummer. Provinsen har en rimelig Ret til at se værdifulde Sager ude hos sig selv.

Formanden: I Aarene 1922—31 er der af svenske Lotterimidler bevilget over 10 Millioner Kr. til Museer og Museumsforeninger, deriblandt ogsaa store Summer til Nybygninger. Forhaabentlig kan vi naa langt frem ad denne Vej.

Dirigenten: Valget af Emner til Museumskommissionen foreslaas udsat til Dagsordenens Punkt 5, saaledes at de tilstedeværende kan faa Lejlighed til i Mellemtiden at drøfte Spørgsmaalet.

Sekretæren, *C. A. Jensen*, beklagede, at det endnu ikke var lykkedes ham at tilendebringe Arbejdet paa »Museumsstaten« og gjorde derefter Rede for de i Aarets Lob fortsatte Undersøgelser vedr. *Museernes Forsikringsforhold*. I Henhold til Vedtagelsen paa forrige Aarsmøde (sml. X. S. 115) var der udsendt nye, fyldige Spørgeskemaer, og paa Grundlag af de mange, omend desværre ikke helt fuldtallige Besvarelser, som nu var indkommet, var der udarbejdet en Tabel, som var ophængt i Mødesalen. Det fremgaar af disse, at det alene er Brandforsikringerne, hvis Præmier spiller nogen Rolle i økonomisk Henseende. Indbrudstyverforsikringerne drejer sig kun om smaa Summer, og bortset fra de konstante Arbejdsgiverforsikringer er andre Forsikringstyper, Hus- og Grundejerforsikringer, Ansvarsforsikringer og lignende, kun sparsomt repræsenterede — sikkert for sparsomt, da de fle-

ste Museer slet ikke har Forsikringer af disse Arter, skønt de som Grundejere maaske kan komme ud for ubehagelige Forpligtelser. Hvad Brandforsikringerne angaar, er det umuligt at jævnføre Bygningsforsikringer, og paa Tabellen er der kun opført Tal, der angaar Samlingernes Brandforsikring. De nøjere specificerede Cifre stadfæster det Helhedsbillede, som blev skitseret paa forrige Aarsmøde. Ganske bortset fra de forskelligt anlagte Vurderinger af Samlingernes Indhold er de Promille-Præmier, som erlægges, meget variable. Gaar man ud fra den Hovedregel, at der af en ikke altfor lavt anslaaet Vurderingssum bør svares 9, højt regnet 10 pro mille, er der en Række Museer, som slipper billigt; det gælder saaledes Odense, der af sine store Forsikringssummer erlægger 8 pro mille, endvidere Bogense, Middelfart, Nykøbing M., Hobro, Kolding og Ringkøbing. Men selv om man ser bort fra Samlinger, der er til Huse i straaetakte Bygninger og derfor selvfølgelig maa betale høje Præmier, er der alligevel ret mange, hvis Aarspræmier er for dyre. Hvis deres Forsikringspræmie kun var de nævnte 10 pro mille, der maa anses for et rimeligt Maximum, kunde en halv Snes Museer aarligt spare ca. 20—50 Kr. og et enkelt en stor Sum¹⁾. Paa de udsendte Skemaer spurgtes tilslut, om Museerne var villige til at opsigte deres nuværende Forsikringer, hvis der kunde opnaas billigere Vilkaar. Hertil har 7 svaret Nej, 10 Ja og 11 taget Forbehold. Hvilken Slutning man vil drage heraf, afhænger af, hvorledes Forbeholdene skal fortolkes. Men Stemningen er ialfald stærkt delt, og i nogen Grad viser de nye Svar, at der ikke er Grundlag for en Fællesaktion; enkelte Museer, som Kalundborg, har paa egen Haand opnaaet lige saa gunstige Vilkaar som det bedste foreliggende Tilbud paa en Fællesforsikring for flere Museer og i det samme Selskab, som ifjor gav dette Tilbud! Man kan altsaa lige saa godt forhandle enkeltvis paa Grundlag af de nu tilvejebragte Oplysninger.

Det allerede ifjor diskuterede Spørgsmaal gav ikke Anledning til videre Debat.

Punkt 2. *Kassererens Regnskabafleggelse.* Indtægten har været 480 Kr. (48 Kontingenter), Udgiften 233 Kr. 24 Øre. Kassebeholdningen er 1413 Kr. 70 Øre. Der vil sikkert i det kommende Aar blive Brug for flere Penge end hidtil, bl. a. til Publikationer.

Efter Aftenforhandlingernes Slutning gik man fra den hvide Sal til Sløttets Riddersal, hvor Koldinghusmuseet paa Foreningens Vegne havde ordnet Fællesspisningen; den formede sig som en

¹⁾ Disse Museer er Køge, Næstved, Stege, Maribo, Svendborg, Viborg, Randers, Herning, Ribe, Varde.

festlig Indvielse af det ved Kæmpetaarnets Genopførelse nyskabte Rum, hvor de tændte Lys i Sommeraftenens Skumring skabte en uforglemmelig Stemning.

Fredag Morgen Kl. 9 fortsattes Forhandlingerne med *Valg af fire Bestyrelsesmedlemmer og Revisor*. I Stedet for Johannes Olsen indvalgte Lærer Albert Thomsen, Holbæk; de tre efter Tur afgaaende Bestyrelsesmedlemmer, Friis, Jensen, Uldall, og Revisor, Hjorth, genvalgte alle. Som Foreningens *Kandidater til den kommende Museumskommission* udpegedes de 5 Bestyrelsesmedlemmer, der repræsenterer Provinsmuseerne, samt Hald, Thisted, Lind, Rønne, og Petersen, Odense.

Tilbage stod nu Dagsordenens Punkt 3, *Konserveringssspørgsmaal*. I Mødeindbydelsen var Medlemmerne blevne anmodede om aktiv Deltagelse ogsaa i dette Afsnit af Forhandlingerne, og flere efterkom Opfordringen til at forelægge deres Erfaringer i Konserveringsproblemerne.

Stöckel: Træ: I Tøjhusmuseet har man for min Tid behandlet Træ mod Træorm med Petroleum, men saaledes behandlet Træ lader sig ikke lime med Snedkerlim. Vi limer nu med kold Lim, som bruges til Træpropeller til Flyvemaskiner. Det er udmærket, naar Limpulveret er rørt rigtigt ud i koldt Vand. Mod Træorm har vi tidligere brugt Benzin i en stor Zinkbakke, hvad der imidlertid er meget brandfarligt, og vi har til Udfyldning af Ormhullerne brugt ren Bivoks, blandet med Terpentintil en Grød. Men det har vist sig, at der efter disse Behandlinger dog kunde komme nye Træorm. Nu bruger vi denatureret Sprit, og det synes at virke godt, men der skal endnu flere Aars Erfaring til, før vi tør udtale os bestemtere derom.

Læder: som f. Eks. stift Seletøj, behandles med flere Gange Vaselinolie, der til Slut indgnides ved Hjælp af en Træpind. Det kræver en langvarig Behandling gennem Maaneder at gengive Læderet dets Smidighed.

Textilier, Uniiformer: Møl fraadser i Naftalin! Af en enkelt Hjelm, der indkom til Tøjhusmuseet, har vi kunnet samle to Haandfulde Møllarver. Tøjhusmuseet har anskaffet møltætte Montrer med Skruelaase, indrettet til at kunne lukkes lufttæt med paalimet Papir over Skabsdørenes Revner, hvis det skulde blive nødvendigt. Inden Anbringelsen i disse Montrer er Genstandene tidligere behandlet med Formalin under Varme og Vacuum i den Desinfektionsovn, som findes paa Blegdamshospitalet, men Skind og Læder taaler ikke den stærke Varme. Nu bruger vi et almindeligt Skab, hvori vi anbringer Tøjet over store Glas ren Forma-

lin, men denne angriber Slimhinderne paa Betjeningspersonalet og maa omgaas med stor Forsigtighed. Efter denne Behandling anbragtes tidligere Genstandene i Montrerne, i hvis Bund stillede Skaale med en Blanding af 5 Dele Formalin, 4 Dele Vand og 1 Del Glycerin, men Blanding med Glycerin, der anvendtes, for at Formalinen ikke skulde fordampe for hurtigt, er ikke godt, da Fedtpartiklerne fra Glycerinen rives med Dampene og sætter sig paa Textilierne. Nu bruger vi derfor kun en Blanding af 5 Dele Formalin og 5 Dele Vand, der maa fornyes efter Fordampningen. Tøjhusmuseet sparer herved meget Arbejde og Mandskab, rent bortset fra, at det Slid, som Uniformerne var udsat for, naar de skulde børstes og bankes, undgaas.

Jern: En særlig vanskelig Opgave for Tøjhusmuseet har været Behandlingen af Støbejernskanoner fra Skibsvrag. Saltvandet gør Støbejernet mørt og blødt, men naar Metallet kommer op i Luften, hærder det igen og udskiller et gulligbrunt surt Salt. Vi har prøvet Kogning i Alkali og Kogning i Linolie, men ingen af Delene hjalp rigtigt. Derimod viste det sig, at Jernet holdt sig bedre i fri Luft end i lukkede Rum. Efter denne Iagttagelse har jeg behandlet en middelalderlig Kanon fra Anholt Rev ved Ud-vanding med fersk Vand. Den har ligget i rindende Vand i tre Fjerdingaar, og nu holder den sig godt, medens det ved Glødning konserverede Kammerstykker til den samme Kanon igen sveder Perler af det sure Salt.

Haandvaaben er tidligere behandlede med Olie, en blød Træpind og Taalmodighed; det er godt, men kræver lang Tid. Nu foretages den lidt grovere Førstebehandling med fint, delvis opslidt Smergellærred eller bedre: Semsælde med fint Smergelpulver. Men det maa endelig ikke gores for haardhændet. Efter denne Afpuksning faar de magasinerede Vaaben »Feronat«, der paasmøres i et meget tyndt Lag med en Pensel og gør Metallet fedtet. De i Museet udstillede Vaaben gnides efter Rengøring over med et Viskestykke opvredet i en Blanding af Vaselinolie og Benzín i saa tyndt et Lag, at det næsten ikke fedter. Ved disse Fremgangsmaader kan Museet nøjes med et enkelt Tilsyn aarligt.

Men omend man søger at vedligeholde Genstandene paa den nemmeste og billigste Maade, kræver det dog Mandskab og Penge. Ogsaa vi bør derfor arbejde paa at faa en saa stor Andel som muligt i Lotterimidlerne, ogsaa af Hensyn til Konserveringsopga-verne.

Utdall beklagede, at Dansk Folkemuseum, hvis Arbejdskraft for Tiden var optaget af Samlingernes Flytning til Nationalmuseets Bygning, ikke kunde yde noget større Bidrag, skønt dens

Konserveringsproblemer har den største Overensstemmelse med de dagligdags Opgaver i et Provinsmuseum. Mod Larveangreb, Træorm saavel som Møl, er det bedste Middel Behandling i den Desinfektionsovn, der nu er indrettet i Nationalmuseets nye Konserveringsanstalt. Paa grovere Træsager kunde man bruge den farveløse Cuprinol A, paa finere Træsager Tetraklorkulstof, der ikke er brandfarligt, men giftigt og tilbøjeligt til at fremme Rustdannelse. Petroleum, tilsat 5 pCt. Karbolsyre eller Nitrobenzol, er ogsaa anvendt med Fordel.

Formanden: Det er en Læges Pligt at fremhæve, at Brugen af Tetraklorkulstof (Kloroform) har medført flere Dødsfald. Det maa kun bruges i fri Luft!

H. Søgaard, Aarhus gamle By, foreviste Prover paa Jærnsager, behandlede efter en Metode, der er udformet paa Grundlag af en Notits i et gammelt Nummer af Urmagertidende. Jernstykkerne, der skal renses, forbindes elektrisk ledende med et Stykke Zink og nedlægges i en Beholder med stærkt fortyndet Svovlsyre eller, hvad der synes bedre, Natronlud; rent mekanisk løsnes Rusten og falder ned paa Karrets Bund i Pulverform. Derefter afskylles Jernet grundigt i rent Vand, udvadskes helst i en bask reagerende Vædske for at fjerne enhver Rest af Syre og opvarmes tilslut for at fjerne Zinkrester. Fortinning og lignende taaler ikke elektrisk Behandling, men Slaglodning tager ingen Skade. Endelig overtrækkes det saaledes rensede Jern med klar Celluloselak, fortyndet med Metylalkohol og Spiritus vini og over dette Lag Matlak. Grovere Jerngenstande, som skal anbringes i fri Luft, kan efter en Rensning med Staalbørste behandles med Antioksid, en Vædske, der anvendes i Aarhus Oliemølle; den indgaar en Forbindelse med Jernet, der forebygger Rustdannelse, men den farver det sort, og den er ikke tilraadelig for Montrestykker.

Stockel advarede mod at anvende Beskyttelseslag, der kan være værre end intet.

Søgaard: Celluloselak kan let aftages med Fedt.

Friis, Hjørring: I Vendsyssel Museum er til Rensning af Jern paa Kister og Seletøj brugt »Deoxydine«; det fremstilles af Randers Loveapotek, og Brugsanvisning staar paa Flasken. Det er nemt, men det ødelægger Fortinning.

Bistaat af sin dygtige Kustode demonstrerede Friis endvidere en Del interessante Konserveringsresultater, deriblandt en Perlekrans fra Folkevandringstiden, der var optaget med den underliggende Jord og dryppet med Celloluid, saa at den vedblivende kan bevares i sit naturlige Leje, hvad der selvfølgelig har viden-

skabelig Betydning. Endvidere en Række Lerkar fra Jernalderen, opbyggede af mange Skaar, der i varm Tilstand limes med tynd Snedkerlim; Limperler maa straks fjernes ved at strø Sand paa; thi tørrer udflydende Lim, ser det hæsligt ud og trækker siden Skaller af Lerets Overflade. Den Gips, hvormed manglende Stykker af Karrene er udfyldt, er farvet ved Iblanding af Benkul, Kasselerbrunt, brændt og ubrændt Tersienna, hvad der giver smukkere og holdbarere Resultater end Eftermaling.

Galster, Montsamlingen, uddelte Særtryk af en lille Vejledning i Montkonservering.

C. A. Jensen takkede for den Tilslutning, som Forhandlingen om Konserveringsspørgsmaalet havde faaet. Den viste, at der ogsaa paa dette Omraade kunde opnaas smukke Resultater i Provinsmuseerne, og den rørte ved mange interessante Problemer, som ikke alle var løste. Den elektriske Rustrensning, der iøvrigt er udførligt skildret af Tyskeren *F. Rathgen*, har sikkert sine gode Sider, men ogsaa den Fejl, at Overfladen mister sin Karakter af Smedejern. At konservere for meget er lige saa urigtigt som at konservere for lidt, og Experimenter kan være farlige, særligt naar det gælder virkelig værdifulde Genstande. Men det er af Betydning for os alle, at vi kommer til at tale om Problemerne. Forhaabentlig vil denne Forhandling kunne fortsættes til næste Aar i København i Tilslutning til et Besøg paa Nationalmuseets Konserveringsanstalt.

Inden Dirigenten hævdede Mødet, sluttede *Formanden*: Det er ikke nemt i disse Tider at naa Resultater og skaffe Penge, men helt forgæves har denne Forenings Arbejde ikke været. Efter en lang Ørkenvandring staar vi dog nu ved Tærskelen og ser ind i et forjætted Land.

Kl. 11¹/₂ dampede Museumsrepræsentanterne med Kolding Havneudvalgs lille Dampers ud paa den skønne Fjord og nød deres Frokost paa Loverodde, hvor Delingen mellem Koteletterne og den paa Stedet traditionelle stegte Aal, hvis Historie skildredes af Konsul Ræder, kun forøgede Glæden ved det fornøjelige Samvær. En Afstikker ind under Lillebæltsbroen forfriskede yderligere Deltagerne, saa at de kunde møde med nye Kræfter til DHF's Aarsmøde om Eftermiddagen.

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENING.

Aarsmøde i Kolding den 8—10. juni 1934.

Paa mødet var følgende foreninger og institutioner repræsenterede: *Den danske historiske Forening, Selskabet for dansk Genealogi og Personahistorie, Jysk Selskab for Historie, Sprog og Kultur, de historiske samfund for Frederiksborg amt, Københavns amt, Holbæk amt, Sorø amt, Præstø amt, Lolland-Falster, Odense og Assens amter, Hjørring amt, Thy og Hanherred, Aalborg amt, Viborg amt, Skive og Omegn, Ringkøbing amt, Aarhus stift, Vejle amt, Ribe amt og Sønderjylland*, endvidere *Nationalmuseet, Mønt- og Medaillesamlingen, Tøjhusmuseet, Københavns Bymuseum, Post- og Telegrafmuseet, Handels- og Søfartsmuseet paa Kronborg, museerne i Kalundborg, Holbæk, Køge, Maribo, Rønne, Odense, Svendborg, Hjørring, Try, Aalborg, Nykøbing Mors, Randers, Aarhus, Ringkøbing, Herning, Varde, Horsens, Kolding*, fremdeles »*Den gamle By*« i Aarhus, *Stednavneudvalget, Dansk Folkemindesamling, Rigsarkivet og landsarkiverne for Fyn, Nørrejylland og Sønderjylland*. Som særlig indbudt mødte dr. phil. fru *Lis Jacobsen* fra *Det danske Sprog- og Litteraturselskab*.

Mødet aabnedes kl. 17 i Den hvide sal paa Koldinghus. Amtmand, kammerherre *Knud Valloë* bød velkommen paa den lokale komité's vegne. Vejle amt og Kolding by afgav med deres mange historiske minder passende rammer for Dansk historisk fællesforenings jubilæumsmode. Under omtalen af de mange vigtige træk af Danmarks historie, som egnen rummede minder om, dvælede han især ved Jellinghøjene med de navnkundige runestene. Han opfordrede repræsentanterne til hver i sin kres at virke for, at der ydedes et bidrag til at faa den bebyggelse fjernet, som hidtil havde faaet lov at skamskænde udsigten til disse skønne mindesmærker.

Formanden, professor *Knud Fabricius*, takkede for velkomsten. Det var ikke nogen vantrivning man havde indbudt, hvilket kunde ses af, at fællesforeningen, som ved mødet i Kolding 1911 talte 33 medlemmer, nu omfattede 106 foreninger og institutioner. Det havde sikkert haft sin store betydning for denne trivsel, at det første møde var bleven holdt i Kolding. I hvert fald var mindet om det aldrig siden blevet fordunklet i deltagerens erindring. Han mindedes P. Eliassen, A. M. G. Friis og I. O. Brandorff for den virksomme andel, de havde taget i dette første møde som i det hele i foreningens liv.

Efter at have foretaget navneopraab gik *formanden* dernæst over til at aflægge beretning. Han mindedes de i aarets løb afdøde, redaktør Aaberg, Thisted, og museumsinspektør Johs. Olsen, Svendborg, og deres indsats i fællesforeningen og museumsforeningen, omtalte derefter indholdet af Fortid og Nutid og redegjorde for udfaldet af styrelsens gennemgang af aarbogsartiklerne 1932. Man havde besluttet at prisbelønne artiklen: *Et Livsløb i trange Kaar. Fortalt af Gamle Ane og nedskrevet af hendes Datterdatter Kirstine Mortensen* (Fra Holbæk Amt. 1932) med 100 kr. Om denne artikel udtaler styrelsen:

Den skildring, som Kirstine Mortensen paa grundlag af sin mormoders fortællinger giver af dennes livsskæbne, er i sig selv menneskelig gribende, og den yder desuden et interessant kulturhistorisk bidrag til forstaaelse af, hvorledes livsvilkaarene kunde forme sig for folk indenfor landarbejderstanden i vore bedsteforældres tid. Som en paaskønnelse af, at denne levende familieoverlevering er blevet bevaret ved nedskrivning og offentliggørelse, og idet man samtidig udtaler haabet om, at andre lignende beretninger maatte fremkomme til belysning af den nærmere fortid, med hvilken der endnu haves forbindelse gennem mundtlig tradition, har styrelsen besluttet at tildele Kirstine Mortensen en belønning af 100 kr.

Kassereren, dr. phil. *Holger Hjelholt* forelagde regnskabet for 1933 (trykt paa omslaget af X. binds 3. hæfte) og budgettet for 1934. Regnskabet godkendtes.

Som led i formandens beretning talte dr. *Lis Jacobsen* om den planlagte danske udgave af vore middelalderbreve. Vi bringer talen ovenfor s. 229. Hermed sluttedes den første del af repræsentantmødet, og efter en kort pause holdt landsarkivar *Svend Aakjær* sit ovenfor s. 209 gengivne foredrag: *Landsby og enkeltgaard*.

Aftenen sluttede overordentlig festligt med en sammenkomst i den nylig istandsatte riddersal, hvor repræsentanterne med damer og en række særlig indbudte fra Kolding var museumsbestyrelsens gæster. Det var lykkedes bestyrelsen med guldsmed *Holger Kyster* og *Fru Kyster* i spidsen at trylle et arrangement frem, som hensatte os til Koldinghus slots glanstid.

Lørdag morgen kl. 9 fortsattes repræsentantmødet med en indgaaende drøftelse af planen om en særlig amtsudgave af vore middelalderbreve. Postmester *C. Klitgaard* (Hjørring amt) hævdede, at man i København overvurderede den historiske interesse. Han var tilbøjelig til at mene, at næppe mere end 10 personer i hvert amt vilde have glæde af en saadan udgave. Man saa det med samfundenes aarbøger, af hvilke en stor part fik lov at ligge

uopskaarne hen. Personlig var han meget interesseret i en oversættelse af de gamle breve; men han tilraadede hellere at udsende 1200 end 12.000 eksemplarer. Teglværksejer *M. E. Gulddal* (Viborg amt) udtalte, at næppe nogen i forsamlingen vilde underkende værdien af en dansk oversættelse. Han troede imidlertid, at man arbejdede paa et forkert grundlag, og hævdede, at bestyrelsen sandsynligvis havde følt sig usikker, siden den havde mobiliseret dr. Lis Jacobsen. Amtssamfundene havde i forvejen vanskeligheder nok ved at skaffe midler til aarbogen. Iøvrigt var det ikke blot et pengespørgsmaal, men ogsaa et spørgsmaal om interesse. Kun et forsvindende mindretal af medlemmerne vilde kunne tage dette stof; de var ikke lokalhistorikere, men i det højeste læsere af populær historie. Han skulde dog være den sidste til at ønske, at den danske udgave ikke kom frem; derfor vilde han foreslaa den udvej, at de historiske samfund ydede et tilskud til den. Gaardejer *S. Alkærsig* (Ribe amt) gav Klitgaard sin tilslutning og foreslog, at hvert samfund aftog 100 eksemplarer af den danske udgave. Saafremt tilbudet paa amtsudgaven kunde blive væsentlig billigere, lod den foreslaaede plan sig dog maaske udføre.

Dr. *Lis Jacobsen* forstod paa talerne, at der var enighed om, at sagen burde fremmes paa én eller anden maade. Det var glædeligt at se, at de, som var blevet betragtet som modstandere, i virkeligheden var tilhængere. Det, det gjaldt om, var at konstatere, om der ude i landet var en stærk tilslutning, og derefter kom det an paa at finde en udvej til den bedste løsning. Men interessen maatte give sig et bestemt udtryk gennem bevillingen af et vist tilskud. Om dettes størrelse lod der sig sikkert bedst forhandle i et mindre udvalg. Naar postmester Klitgaard paastod, at den historiske interesse ikke var større, end at en stor part af aarbøgerne fik lov at ligge uopskaarne hen — hvad hun ikke vilde bestride —, saa vilde hun heroverfor gøre opmærksom paa, at det ikke alene var et spørgsmaal om, hvorvidt det interesserede flere eller færre. Det var jo saaledes, at amtsudgaven vilde blive væsentlig billigere, jo flere eksemplarer, der trykkes. Og det maatte ikke glemmes, at rigsudgaven netop skulde muliggøres ved amtsudgaven, idet denne betalte noget af satsen.

Formanden syntes, at Gulddal tilskrev bestyrelsen for stor snedighed, naar han paastod, at den dækkede sig bag dr. Lis Jacobsen. Bestyrelsen havde efter en grundig behandling af Sprog- og litteraturselskabets forslag — bl. a. gennem et særligt udvalg — fundet, at sagen fortjente al mulig støtte. Man havde imidlertid anset det for rimeligt, at selskabets administra-

tor selv kom til at fremsætte planen paa mødet. Han gennemgik derefter de besvarelser, som var indkommet fra de historiske samfund i anledning af det omsendte forslag, og som viste ganske overvejende tilslutning. Nogle samfund havde endnu ikke svaret, hvorfor det vilde være af særlig interesse at høre, hvad repræsentanterne for disse havde at sige.

Direktor *A. Fang*: Københavns amts historiske samfund vil ikke paa nogen maade være med til at lægge sten i vejen for planens udførelse, selv om vi nærer de samme betænkeligheder som flere andre samfund.

Dr. *Hjelholt* havde lige fra den første gang, han hørte om planen, været en bestemt tilhænger af den. Der var talt om at saa paa stengrund; men hvad andet gjorde samfundene, for en stor del? Der var utvivlsomt meget stof i aarbøgerne, som kun læstes af 10 pCt. af abonnenterne. Indholdet burde i ganske anden grad gøres læseligt. Han kunde med sin bedste vilje ikke se, at middelalderbrevene, oversat og siden kommenteret i aarbøgerne, skulde være tungere stof, end hvad disse ellers bragte. Denne betragtning havde været medbestemmende for bestyrelsens holdning.

Docent *Skautrup*: Klitgaard slaar sig selv paa munden med sine udtalelser om, hvor slet det staar til med interessen for aarbøgerne. Man maatte altid saa flere korn, end der voksede op. Han vilde iøvrigt understrege ønsket om, at rigsudgaven maatte kunne faas til nedsat pris.

Kammerherre *Knud Valloe*: Naar Vejle amts historiske samfund ikke har svaret, skyldes det ikke manglende interesse. Men vi ønsker gerne sagen gjort til genstand for en indgaaende udvalgsbehandling. Bl. a. bør det undersøges, om der ikke er mulighed for at faa støtte fra anden side. Skulde det ikke lade sig gøre, vil samfundet dog alligevel tilsige sin støtte.

Lærer *N. P. Bjerregaard* kunde paa Skive og Omegns historiske forenings vegne give sagen sin tilslutning. Det var ikke saa lige til at lodde den historiske interesse. Erfaringen havde lært ham, at interessen kunde dukke op senere. *Gulddal* udtalte, at sagen lettere vilde lade sig løse, hvis man kunde følge amtsinddelingen ved grupperingen af stoffet, saaledes at man kun fik det, som virkelig havde interesse for det paagældende samfunds medlemmer.

Bibliotekar *Eiler Haugsted*: Indenfor Hist. samf. for Aarhus stift har vi meget vel set ulemperne ved at gaa ind paa forslaget. En aarbogsredaktion har imidlertid to opgaver: dels at vække den historiske sans og dels at fremdrage materiale til egnens og

landets historie. Indenfor denne sidste opgavekres falder denne sag. Brevene vil komme til at indgaa i det »magasinstof«, aarbo-gen bringer. Det er en pligt for de historiske samfund at være med her, hvor det gælder om at gøre et saa værdifuldt materiale tilgængeligt — ogsaa af hensyn til fremtiden.

Amtmand *Karberg* (Ringkøbing amt): Det er ikke af mangel paa interesse, at vi har undladt at svare. Vi er imidlertid under de herskende økonomiske vanskeligheder bange for at paatage os forpligtelser, der rækker saa langt frem i tiden. Smedemester *P. Christensen*, Try, kunde ikke anerkende Klitgaards udtalelser, der frakendte amtssamfundenes medlemmer historisk interesse. Han mente ikke, at degnehistorier o. l. havde større interesse end middelalderbrevene. Landsarkivar *Aakjær* fandt det forkert at anvende udtrykket: at saa paa stengrund. Det maatte erindres, at det for en væsentlig del drejede sig om skoder, retsdokumenter o. l., som den jævne mand meget vel kendte fra sit daglige liv. At være med til at faa en saadan skatkiste lukket op var en ægte fællesforeningsopgave.

Amtsforvalter *Holck* kunde paa Lolland-Falsters historiske samfunds vegne slutte sig til planen, medens pastor *Severinsen* (Sorø amt) og *Tidemand-Dal* (Præstø amt) maatte indskrænke sig til at tilkendegive en rent personlig sympati, da spørgsmaalet ikke havde været behandlet i deres bestyrelser. *P. L. Hald* meddelte, at bestyrelsen for Thy og Han herreds hist. samf. var stærkt interesseret i planens iværksættelse, men at man ønskede at lade generalforsamlingen træffe afgørelsen. Det vilde være heldigt, om der kom en særlig udgave for Thy og Han herred. *Lausten Thomsen*: Hist. samf. for Sønderjylland vil aftage 600 eksemplarer af den sønderjyske udgave, hvilket svarer til antallet af abonnenter paa Sønderjysk Maanedsskrift.

Sekretær i Stednavneudvalget *Gunnar Knudsen* oplyste, at det underudvalg, Fællesforeningens bestyrelse havde nedsat, havde paapeget ulemperne ved den foreslaaede gruppedeling af brevene. Særlig havde man fæstnet sig ved gruppen Nordjylland og ved foreningen af Lolland-Falster med Fyn.

Dr. *Lis Jacobsen* fremhævede, at det vilde være af den allerstørste betydning at naa til en snarlig afgørelse, for at forslaget kunde komme paa dette aars finanslov. Ellers maatte arbejdet paa den danske udgave udskydes et aar. Heldigst var det, om det kunde foregaa samtidigt med arbejdet paa Diplomatariet. Derfor maatte de samfund, som endnu ikke havde svaret, snarest give et mandat. Hun vilde foreslaa, at der straks nedsattes et udvalg til at fremme sagen. Dette forslag vedtoges, og man ud-

pegede *Gunnar Knudsen, Klitgaard, Haugsted, Gulddal, Holck* og *Kredslæge I. S. Møller* til at forhandle med dr. *Jacobsen* og docent *Skautrup*.

Museumsinspektør *Chr. A. Jensen* aflagde en kort beretning om museumsforeningens møde (se referatet ovenfor) og postmester *C. Klitgaard* redegjorde for arkivudvalgets virksomhed, som var mundet ud i en henvendelse til de historiske samfund og deres medlemmer om at virke for indsamlingen af arkivalier (trykt i *F. og N. X. bd., s. 189 f.*). Henvendelsen var blevet til i samraad med rigsarkivar *Linvald* og Videnskabernes selskabs arkivkommission.

Rigsarkivar *Axel Linvald* udtalte, at Rigsarkivet — det gjaldt baade hovedarkivet og navnlig da landsarkiverne — omfattede de historiske samfunds og fællesforeningens virksomhed med stor interesse og følte det som en pligt at støtte og fremme den lokalhistoriske forskning, saavidt det paa nogen maade var muligt. Til gengæld havde arkivvæsenet sine ønsker, som han vilde samle i den korte formel: Rigsarkivet og dets forskellige afdelinger beder bestandig og overalt om bistand til at redde fortidens arkivalske efterladenskaber fra undergang. Som sekretær og medlem af Videnskabernes selskabs kommission til undersøgelse af de i dansk privateje bevarede kilder til dansk historie havde han faaet et indtryk af, hvormeget der fandtes rundt om i landet af virkelig historisk værdi, samtidig med at han ogsaa havde erfaret, hvormeget der ved forsømmelse var gaaet til grunde. Et var imidlertid de store arkiver, herregårdsarkiver o. l., som Videnskabernes selskabs kommission beskæftigede sig med. Noget andet alt det øvrige, som vel laa i et andet plan, men som ogsaa havde historisk værdi, og som var endnu mere udsat for at gaa til grunde. Han skulde alene pege paa afdøde lokale *politikeres efterladte papirer*. Iøvrigt kunde han kun slutte sig til Dansk hist. fællesforenings opfordring, som han medgav sin bedste anbefaling. Fik nogen nys om et eller andet i den retning, vilde han bede vedkommende om at henvende sig til arkiverne, som vilde yde al mulig bistand.

Rigsarkivaren fremdrog derefter spørgsmaalet om *handels- og industriarkiver*, som havde mødt ham allerede, da han for 20 aar siden blev ansat i Rigsarkivet. Nu havde den stærkt voksende interesse for økonomisk historie givet det øget betydning. Imidlertid voldte pladshensynet store vanskeligheder for dets løsning. Forretningsarkiver var som regel meget omfattende, og kassationer var ofte vanskelige at foretage. Der havde været nævnt flere muligheder for en løsning af pladsspørgsmaalet, saaledes *Nyborg*

slot og Kronborg. Ogsaa om Koldinghus havde der været tale. Som nylig tiltraadt rigsarkivar vilde han dog udtale sig med en vis forsigtighed, indtil sagen var gennemarbejdet. Foreløbig vilde han indskrænke sig til at gøre opmærksom paa, at Rigsarkivet stod i begreb med at overtage Søkvesthuset som et særligt depot. Her kunde der maaske blive tale om at anbringe de allerede afleverede forretningsarkiver.

I begge henseender vilde han takke fællesforeningen for dens interesse og appellere til de historiske samfunds støtte.

Under punkt 5 foretoges derefter valg. Bestyrelsen og revisorerne genvalgtes.

Under *Eventuelt* fremsatte arkivar i Folkemindesamlingen *Hans Ellekilde* forslag om, at man skulde søge tilvejebragt en fortegnelse eller et kartotek over saadanne historisk interesserede mennesker omkring i landet, som kunde tjene som meddelere, hvor det gjaldt at oplyse et eller andet vedrørende en bestemt egns folkeminder, skikke, stednavne o. s. v. Som det nu var, havde Folkemindesamlingen, Folkemuseet og Stednavneudvalget hver sin kreds af lokale medarbejdere eller meddelere. Det kunde sikkert være nyttigt at faa et samarbejde i stand paa dette omraade. *Formanden* fandt, at det var en sag, foreningen maatte støtte. Han forstod dog, at planen endnu var paa et forberedende stadium.

Sluttelig talte gaardejer *S. Alkær sig* for tilslutning til hjemstavnsstævnet i Askov.

Efter det temmelig anstrengende repræsentantmøde føltes det som en hvile at kunne lejre sig paa grønsværen i slotsgaarden og lytte til lærer *Karl Rasmussens* jævne og inderlige tale om »*Historien og folket*« (trykt i Højskolebladet 1934 nrr. 26 og 27).

Om eftermiddagen besaa man under guldsmed *Kysters* ledelse museet paa Koldinghus. Og derefter samledes man atter i Den hvide sal, hvor kgl. ordenshistoriograf, dr. *Louis Bobé* holdt et fængslende foredrag om Koldinghus' navnkundigste lensmand *Caspar Markdanner*. Ud fra de mange spredte træk, der er os overleverede om denne fremragende personlighed, lykkedes det dr. Bobé at tegne et klart billede ikke blot af hans ydre skæbne, men ogsaa af hans hele samfundsmæssige indstilling og individualitet. Bagefter skildrede pastor *H. G. A. Jørgensen* paa grundlag af breve og erindringer fra dansk-amerikanske soldater i verdenskrigen de tanker og stemninger, der besjælede dem overfor de store og voldsomme begivenheder: taknemmelighed mod

deres ny fædreland, haabet om, at kampen skulde følges af en stadig fred, og kærlighed til hjemmet i Danmark.

Om aftenen var der fællesspisning i Industriforeningen. Ved bordet holdtes en række taler, bl. a. for den jubilerende fællesforening, for den lokale komité og for Koldinghus' museums bestyrelse. Efter bordet samledes de historiske samfunds repræsentanter med det om formiddagen nedsatte udvalg. Docent *Skautrup* forelagde dettes betænkning, og efter en kort drøftelse enedes man om at anbefale amtssamfundene at støtte Sprog- og litteraturselskabets plan om tilvejebringelse af en særlig amtsudgave af Danmarks middelalderbreve derved, at de bandt sig til at aftage et til deres medlemstal svarende antal amtsbind à kr. 1,50 og tiltraadte selskabets ansøgning til Undervisningsministeriet.

Om søndagen den 10. Juni foretog mødedeltagerne en biludflugt til Ribe. Under museumsinspektør *Chr. Axel Jensens* og redaktør *C. Willemoes'* fortræffelige forerskab modtog deltagerne — trods den altfor knapt afmaalte tid — et godt indtryk af den indtagende by og dens ejendommeligheder.

Om eftermiddagen holdtes der et offentligt møde i Skibelund krat med prof. *Vilh. Andersen* og dr. *Marius Kristensen* som talere. Begge genoptog de emner, der havde været genstand for deres foredrag paa Dansk historisk Fællesforenings første offentlige møde, paa Skamlingsbanken 1911, henholdsvis *Vore fædrelandssange* og *Grundtvigs tale paa Skamlingsbanken 1844*.